

ACTA HISTRIAE
23, 2015, 3

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE
23, 2015, 3

KOPER 2015

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 23, leto 2015, številka 3

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednik/Redattore/
Editor:**

Gorazd Bajc

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Kreljeva 3 / Via Krelj 3,
tel.: +386 5 6273-296; fax: +386 5 6273-296;
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

*Bodeča žica na slovensko-hrvaški meji december 2015 (Foto Zaklop)
Barbed wire on the Slovenian-Croatian border, December 2015 (foto Zaklop) / Filo spinato al confine tra Slovenia e Croazia, dicembre 2015 (foto Zaklop)*

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2015.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Darja Mihelič:** Posredniki v srednjeveških sporazumih o mejah mestnih teritorijev: severozahodna Istra, 13. in 14. stoletje 309
Mediatori negli accordi medievali sui confini dei territori cittadini.
L'Istria nord-occidentale nel XIII e XIV secolo
Mediators in Mediaeval Agreements on the Borders of Civic Territories: North-Western Istria in the 13th and 14th Centuries
- Gašper Mithans:** Reprezentacije obmejnega področja Julijske krajine v diskurzu nuncija Ermenegilda Pellegrinettija 333
Rappresentazioni della zona di confine della Venezia Giulia nel discorso del nunzio Ermenegildo Pellegrinetti
Representations of the Borderland of Julian March in the Discourse of Nuncio Ermenegildo Pellegrinetti
- Marta Verginella:** Displacement and Cultural Borders in the Great War. Bitterness of the Refugee Experience in the Native Country or Abroad 357
Le migrazioni forzate e i confini culturali durante la Grande Guerra.
L'amarezza dell'esperienza dei profughi all'interno e al di fuori dei confini della propria patria
Razseljenost in kulturne meje v veliki vojni. Trpkost begunskih izkušenj v lastni domovini in na tujem
- Jože Pirjevec:** Soočenje kulturnih, državnih, geopolitičnih in ideoloških konceptov na stiku italijanskega in južnoslovanskega prostora (1848–1975) 377
Confronto di progetti culturali, statali, geopolitici e ideologici nell'area di contatto fra italiani e jugoslavi (1848–1975)
Italian and South Slavic Spaces in Contact: Cultural, National, Geopolitical and Ideological Intertwinments (1848–1975)
- Christian Promitzer:** Yugoslavia and Beyond – the Serb Communities on the Slovene-Croat Border during the 20th Century 393
Jugoslavia e al di là di essa – le comunità serbe sul confine sloveno-croato nel XX secolo
Jugoslavija in onkraj – srbska skupnost na slovensko-hrvaški meji skozi 20. stoletje
- Bojan Godeša:** Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno 417
Gli sloveni e il problema dei confini durante la seconda guerra mondiale
Slovenes and the Problem of the Borders during WW II

- Mateja Režek:** Jugoslovanski federalizem in medrepubliške meje
v prvih letih po drugi svetovni vojni 433
*Il federalismo jugoslavo e i confini tra le repubbliche
nei primi anni dopo la Seconda Guerra Mondiale
Yugoslav Federalism and Inter-Republic Borders
in the First Postwar Years*
- Petar Bagarić:** Popis Jadranskog instituta u Istri 1945. godine 445
*Il censimento dell'Istituto adriatico in Istria nel 1945
The Adriatic Institute Census in Istria in 1945*
- Magdalena Najbar-Agičić:** Titova bista i „vruće“ hrvatsko ljeto.
Politička upotreba povijesti u Hrvatskoj – ljeto 2014 459
*Il busto di Tito e la “bollente” estate croata. L'uso politico della storia
in Croazia – l'estate del 2014
Tito's Bust and the “Hot” Croatian Summer. Political Use of History
in Croatia – Summer of 2014*
- Mila Orlić:** *Se la memoria (non) mi inganna ... L'Italia e il “confine orientale”:*
riflessioni sulla storia e sul suo uso pubblico 475
*Če me spomin (ne) vara ... Italija in njena “vzhodna meja”:
razmišljanja o zgodovini in njeni javni rabi
Se la memoria (non) mi inganna ... Italy and its Eastern Border:
Considerations on History and on its Public Use*
- Vida Rožac Darovec:** Raba preteklosti na primeru analize historične
naracije o slovensko-hrvaški meji v Istri 487
*L'uso del passato sull'esempio di un'analisi del discorso storico relativo
al confine sloveno-croato
The Use of History on the Example of an Analysis of the Historical
Discourse Concerning the Slovene-Croatian Border*
- Marko Zajc:** The Slovenian-Croatian Border: History,
Representations, Inventions 499
*Il confine sloveno-croato: la storia, le rappresentazioni, le invenzioni
Slovensko-hrvaška meja: zgodovina, reprezentacije, iznajdbe*
- Miha Kosmač:** Organizirana izselitev prebivalstva iz Pulja:
problematika meje in »obramba italijanstva« 511
*Il trasferimento organizzato della popolazione da Pola: problema
del confine e »difesa dell'italianità«
Organized Population Transfer from Pola: Demarcation Issues
and “Defence of Italianism”*

Katja Hrobat Virloget: Brene preteklosti. Spomini na sobivanje in migracije v slovenski Istri po drugi svetovni vojni	531
<i>Il peso del passato. Ricordi di convivenza e migrazioni nell'Istria Slovena dopo la seconda guerra mondiale The Burden of the Past. Memories on the Cohabitation and Migrations in Istria after WW II</i>	

Francesca Rolandi: Heading towards the West. Yugoslav Asylum Seekers in Italy (1955–1968)	555
<i>Diretti a occidente. I richiedenti asilo jugoslavi in Italia (1955–1968) Pot na zahod. Jugoslovanski prosilci za azil v Italiji (1955–1968)</i>	

OCENE

RECENSIONI

REVIEWS

<i>Keith Lowe:</i> Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni (Miha Kosmač)	575
Navodila avtorjem	579
<i>Istruzioni per gli autori</i>	582
<i>Instructions to authors</i>	586

POSREDNIKI V SREDNJEVEŠKIH SPORAZUMIH O MEJAH
MESTNIH TERITORIJEV:
SEVEROZAHODNA ISTRRA, 13. IN 14. STOLETJE

Darja MIHELIC

Murnikova ulica 18, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: mihelic@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

V urbanem okolju severozahodne Istre so ozemlja srednjeveških mestnih naselbin mejila drugo na drugo. Kršitve mejà s strani sosednjih mest so vodile v spore, ki so jih vpletene strani reševale na različne načine. Rokopisi piranskega arhiva iz 13. in 14. stoletja opisujejo posredovanje v reševanju mejnih vprašanj srednjeveškega Pirana s sosedi: Izolo, Bujami in Umagom. V primeru manjših sporov na medmestni ravni so se pogajali mestni zastopniki in modri izvedenci. Pogajalce so imenovali mestni oblastniki, ki so se občasno neposredno dogovarjali med seboj. Včasih je o meji odločal posrednik-mediator. Redko je spor prerasel sporazumno sposobnost sprtih strani in je morala posredovati višja oblast in tuji razsojevalci. Raziskava temelji na objavljenih in neobjavljenih rokopisih piranske izpostave Pokrajinskega arhiva Koper iz 13. in prvih desetletij 14. stoletja.

Ključne besede: srednji vek, severozahodna Istra, srednjeveška mesta, mestna samouprava, meje, posredniki, Piran, Buje, Izola

MEDIATORI NEGLI ACCORDI MEDIEVALI SUI CONFINI DEI TERRITORI
CITTADINI. L'ISTRIA NORD-OCCIDENTALE NEL XIII E XIV SECOLO

SINTESI

Nell'ambiente cittadino dell'Istria nord-occidentale, i territori degli insediamenti urbani medievali confinavano l'uno con l'altro. Le violazioni dei confini da parte delle città limitrofe davano luogo a controversie che le parti coinvolte risolvevano in vari modi. I manoscritti del archivio piranese risalenti al Duecento e Trecento descrivono gli interventi per risolvere questioni di confine tra la Pirano medievale e i vicini: Isola, Buie e Umago. In caso di controversie minori a livello interurbano, le trattative si svolgevano in presenza e con la partecipazione dei rappresentanti ufficiali e dei saggi delle città interessate. I negoziatori erano nominati dai signori della città, questi – di tanto in tanto – si concordavano anche direttamente tra di loro. Altre volte le decisioni sul confine venivano prese da un mediatore. Solo raramente le controversie superavano la capacità degli in-

teressati di venire ad un accordo, richiedendo l'intervento di autorità superiori e arbitri esterni. Il presente studio poggia sui manoscritti del XIII secolo e dei primi decenni del XIV, sia quelli pubblicati che inediti, custoditi presso la sezione piranese del Archivio Regionale di Capodistria.

Parole chiave: Medioevo, Istria nord-occidentale, città medievali, comune, confini, mediatori, Pirano, Buie, Isola

UVODNI RAZMISLEK

Problematika zgodovine dogovorov o mejah je v odnosih med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško dokaj aktualna. Predmet obravnave je v prostorskem pogledu ožje severozahodno območje Istre, ki je jabolko spora v političnih razpravah obeh držav in trenutno predmet mednarodnega arbitražnega postopka. Osvetliti želimo, kako so mejna vprašanja na tem območju reševali pred sedmimi stoletji (Mihelič, 2011a).

V srednjem veku je (severo)zahodna Istra izkazovala pestro urbano podobo. Mestne naselbine niso bile omejene na prostor gosto pozidanega urbanega jedra, ampak je k njim spadal še del okoliškega zaledja. Mestna ozemlja so mejila drugo na drugo. Lastniška struktura znotraj in zunaj naselbin je bila v srednjem veku pestra – v njej so bili udeleženi istrski mejni grofje, oglejski patriarhi, andeški in goriški grofje (najnovejše delo: Štih 2013), freisinški (Mihelič, 2005; Mihelič, 2011b), tržaški, koprski, novigrayski škofje in druge cerkvene skupnosti, nekateri drugi fevdalni gospodje, vplivne družine iz Benetk ter drugih mest itd.

Kljub spremembam oblasti v Istri, vplivu istrskih oblastnikov in različnih zemljiških gospodov ter prepleteni posestni strukturi, so mestne naselbine izgrajevale svojo avtonomijo in dosegle dokajšnjo stopnjo samouprave. Ta se je odražala v uglednih domačih meščanih kot nosilcih mestnih oblastnih in upravnih funkcij, svoj izraz pa je našla v zakonikih – statutih. Urejali so mestno upravo, javni red ter družinsko in gospodarsko življenje v mestu in pripadajočem okoliškem zaledju.

Mesta so varovala lastne interese. Zlasti skrbno so pazila na svoje ozemlje. Na mejah s sosedi je pogosto prihajalo do sporov. Načini reševanja nekdanjih ozemeljskih navzkrižij sosednjih mest, ki so se razvili iz starejših obdobj, pa omogočajo nekatere primerjave s sodobno prakso. Pri reševanju mejnih vprašanj so v srednjem veku poznali také skupine pogajalskih izvedencev, kot odločanje s pomočjo izbranih razsodnikov-mediatorjev in zunanjih arbitrov, pa tudi dogovore na ravni mestnih glavarjev.

Raziskava temelji na ohranjenih zapisih piranskega mestnega arhiva 13. in prvih desetletij 14. stoletja. Arhiv je sedaj vključen v Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK PI). Listine, ki so ohranjene v rokopisu, je večinoma objavil Camillo De Franceschi v svojem *Chartularium Piranense* (CP I; CP II), eno Pietro Kandler v *Codice diplomatico istriano* (CDI) nekaj pa ni objavljenih. Piran se je – sodeč po znanih zapisih o določanju medsebojnih mej,

ozemeljskih sporih in dogovarjanjih s sosednjimi mestnimi naselbinami – največkrat soočal s sosednjo Izolo,¹ sledile so Buje,² občasno pa je bilo potrebno reševati tudi mejna vprašanja z Umagom.³ »Sožitje« z Izolo in Bujami je predpisoval tudi piranski statut.⁴

V nadaljevanju si bomo najprej ogledali, v kakšnih okoliščinah je prihajalo do podrobnejšega določanja meja in razčiščevanja vprašanj v zvezi z njimi ter kdo in kako je dejavno posegal v razmejevanje. Iz opisov je razviden nekdanji način določanja meja: ob mikrotoponimih, od katerih se mnogi niso ohranili do danes, se je posluževal meja lastniških posesti, večkrat tudi priložnostnih znakov in oznak na terenu, kar onemogoča sledenje meji v sodobnem okolju. Podrobneje se bomo posvetili zapisom, ki so nastali v zvezi z razmejitvami med Piranom in Bujami, ki sta pripadala različni vrhovni oblasti – Benetkam in patriarhu – in na njihovem primeru opozorili na primerljive pristope pri nekdanjem določanju meja s sodobnimi.

AKTERJI, PRILOŽNOSTI IN NAČINI DOLOČANJA MEJÀ

Določanje meja istrskih mestnih naselbin je pogosto sledilo spremembam oblasti. Novi oblastniki so na ta način dokazovali in utrjevali svojo avtoriteto nad mesti in se izkazovali pred konkurenti. V obravnavanem obdobju imamo v Istri opravka s soočanjem oblasti oglejskega patriarhata in Benetk.

Po odstavitvi istrskega mejnega grofa Henrika IV. iz družine Andechs je januarja 1209 prejel mejno grofijo Istro oglejski patriarh Wolfer (1204–1218) (o patriarhih: Schmidinger, 1954, *passim*). Ta je 20. maja 1212 osebno prišel v Sečovelje in ob strinjanju v polnem številu prisotnih piranskih konzulov (visoki člani mestne uprave s sodnimi pristojnostmi)

- 1 1212, 20. 5., Sečovelje (kopija iz 1296), CPI, št. 69; 1254, 18. 9., Cetore, CPI, št. 91; 1254, 9. 10., Koper, CDI, N. 295; 1255, 7. 7., Nožed, CP I, št. 93; 1255, 26. 7., med Piranom in Izolo, CP I, št. 94; 1283, 3. 8., Piran, CP I, št. 172; 1283, 3. in 4. 8., med Piranom in Izolo, CP I, št. 173; 1283, 6. 8., Izola, CP I, št. 174; SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine: 1283, 6. 8., Izola; SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine: 1285, 13. 8., Piran; 1285, 8. 10., Koper, CP I, št. 184; 1285, 19. 10., Koper, CP I, št. 185; SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine: 1285, 8. in 19. 10., Koper (kopija obeh prejšnjih dokumentov); 1303, 24. 6., Piran, CP II, št. 9; 1303, 25. 6., Izola, CP II, št. 10; 1315, 2. 8., Koper, CP II, št. 32; 1315, 2. 8., Koper, CP II, št. 33; 1320, 11. 8., Izola, CP II, št. 38; 1321, 29. 8., San Basso, CP II, št. 43.
- 2 1212, ? 5., ravnica de Loçe (kopija iz 1300, 3. 2.), CP I, št. 70; 1295, 17. 5., Piran, CP I, št. 220; 1295, 11. 1.–1296, 2. 9., Piran, CP I, št. 221; 1301, 18. 3., med Piranom in Bujami, CP II, št. 1; 1306, 2. 2., CP II, št. 16; SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine: 1306, 14. 2., Buje; SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine: 1306, 27. 2., med Bujami in Piranom; 1306, 6. 3., Piran, CP II, št. 17; 1306, 25. 4., Buje, CP II, št. 18; 1306, 1. 5., Piran, CP II, št. 19; 1306, 7. 5., Piran, CP II, št. 20; 1306, 23. 5., Piran, CP II, št. 21; 1306, 4. 6., savudrijski Kras, CP II, št. 22; 1306, 12. 6., Poreč, CP II, št. 23; 1306, 16. 6., Buje, CP II, št. 24; 1306, 20. 6., savudrijski Kras, CP II, št. 25; 1320, 5. 8., Piran, CP II, št. 37.
- 3 1281, 9. 10., savudrijski Kras, CPI, št. 163.
- 4 Piranski statut iz 1307 je v tretjem členu osme knjige predpisoval, da ne sme noben piranski meščan ali prebivalec Sečovelj prodati ali dati sena ali trave meščanom ali prebivalcem Izole, niti jim ne sme dovoliti, da bi na Piranskem imeli družbo (*societas*) za oranje ali za vole; tujcem iz Istre ni smel prodati sena ali trave, če niso prišli pred podestata in prisegli, da potrebujejo seno zase in da ne bodo omogočili, da bi prišlo v roke Izolanom (De Franceschi, 1960, 108–109). Enainštirideseti člen devete knjige statuta je Bujčanom, ki bi s Pirančani sklenili družbo za rejo živine (*socida*), prepovedoval, da bi hodili obdelovat piransko ozemlje ali da bi tam uredili obor za živino ali dvorišče (De Franceschi, 1960, 135).

in gastaldov (mestni glavarji) s soglasjem koprskih in izolskih gastaldov in konzulov ter zbranih ljudi izbral pet dobrih in razsodnih mož (nepriustranskih tujcev – dveh iz Trsta in treh iz Umaga), ki so prisegli, da bodo pošteno in brez zvijače določili mejo med Piranom in Izolo.

Meja je tekla od Valiselle (*Vallesella*), pustila Mogoron (*Mugorono*) na piranski strani, se nadaljevala po ravnici Marcaned (*Marçanedo*), po zidovih iz suhega kamenja (škarpah), ki so ločevali zemljišče koprskih de Carstov od tistega, ki je pripadalo Marcoardu, sinu pokojnega Arnusta iz Pirana, nato je šla do izvira žive vode, od tam pa po potoku do kanala *Lavaredum*; od tod se je vzpenjala po hribu Šared (*mons Seredi*) do ravnice, potem je tekla do škarpe v *Setuli*, nato naravnost prék do (presušenega?) studenca *Mortesina/Mortexina*, od tam pa do vrha sredi *Albuçana* (Mihelič, 2009a); nadaljevala se je po ravnici Celola (*Çelola*) do ravnice *Grivano*, se obrnila skoraj do ravnice Kaštinjol (*Castignolum*), se nato nadaljevala do izvira v dolini Drnice (*Derniga*), ki se je po novem imenovala *fontana de Mengusso*, od tam zavila ob vodi (Drnici), ki teče po dolini Drnice (*Erniga*), jo prečila in se zaključila pri izviru *Antonia*.

Piranski konzuli, gastaldi in prebivalstvo so pred patriarhom v svojem in v imenu svojih komun potrdili določitev meje. Tudi patriarh se je s soglasjem prisotnih kanonikov oglejskega kapitlja zavezal razmejitev spoštovati. Listino je v prisotnosti patriarha zapisal in overovil koprski notar⁵ Almerik, *Almericus Iustinopolitanus notarius* (1212, 20. 5., Sečovlje (kopija iz 1296, 5. 1.), CPI, št. 69).

V istem mesecu maju je patriarh Wolfger razsodniško posegel tudi v spor med Piranom na eni ter Bujami in Kaštelom na drugi strani (več o tem kasneje). Trije izbrani razsodniki, po eden iz Umaga, Pirana in Buj – torej nepriustranski tujec ter predstavnika vpletenih mest – so popisali mejo, piranski, bujski in tudi umaški konzuli in gastaldi ter ostali prisotni pa so v imenu svojih komun na njihovo določitev meje pristali. Tudi patriarh se je obvezal, da jo bo upošteval (1212, ?. 5., ravnica *de Loçe* (kopija iz 1300, 3. 2.) CPI, št. 70).

Tudi patriarh Gregor de Montelongo (1251–1261) se je le nekaj let po svojem nastopu vpletel v piransko-izolski mejni spor, v katerem je imel Piran vlogo tožnika. Za razsodnika je pooblastil Landa de Montelongo, podestata (mestni glavar) Kopra. Ta je bil morda patriarhov sorodnik, vsekakor pa je bil tudi v funkciji koprskega podestata na zelo visokem položaju. Koper je v tem času ob podpori patriarha užival velik vpliv tako v odnosu do Trsta, kot do sosednjih obalnih in celinskih istrskih mest. Podestata je v prisotnosti številnih prič iz različnih krajev in predstavnikov obeh sprtih strani s pooblastilom koprške in piranske podestarije in istrske rihtarije (*riictaria*)⁶ 18. septembra 1254

5 O notarjih in o njihovem umeščanju, prim.: Darovec, 2014; Grbavac, 2008; Grbavac, 2011; Grbavac, 2013.

6 Na čelu Istre je bil patriarhov namestnik, *generalis gastaldio* z vrhovnimi sodnimi in oblastnimi kompetencami deželnega gospoda. Kasneje se je zanj uveljavil vzdevek *richtarius*, ki pa ga je kmalu nadomestil naziv *marchio*, prim. Schmidinger, 1954, 151–152.

po nasvetu koprskih modrecev določil mejo med piranskim in izolskim območjem (1254, 18. 9., Cetore, CP I, št. 91; 1254, 9. 10., Koper, CDI, N. 295). Ta opis, ki ga je zabeležil koprski notar Eppo Adalgerija, ki ga je umestil oglejski patriarh, istrski in kranjski mejni grof Bertold (*Eppo Adalgerii Iustinopolitanus auctoritate sacri Bertoldi marchionis notarius*), se je manj kot na toponime (Kavarije, Kazarole, Masareto, *Avrigo*, Malija) opiral na oznake in lastništvo posesti na terenu, tako da podrobnejša primerjava tedanje razmejitve s sodobno ni mogoča:

Območje na vzhodu od začetka neobdelanega zemljišča v Kavarijah (*Cavrige*), kjer je stalo drevo, označeno s križem, naj bi pripadalo Izolanom, proti zahodu od začetka vinograda Ambrosija, sina Iohanesa Bonivina iz Pirana, pa Pirančanom. Od tam je meja tekla do drevesa s križem, po polju Mencija de Adalgerio, pri čemer je drevo ob polju Waltrama de Simono iz Izole ostalo Izolanom. Nadaljevala se je po omenjenem polju do skale, od tam navzgor do druge skale, tekla po polju Dominica de Paysana iz Izole, šla od tam na škarpo polja Petra de Benna, nato po polju do križa, ki je bil vrezan v deblo pri majhnem gozdu, potem je tekla do drugega križa, ki je bil vrezan v drevo na Petrovem polju, nato do križa na začetku škarpe na začetku Petrovega polja proti jugu. Od tam se je nadaljevala do drevesa, označenega s križem, ki je raslo na začetku vinograda Iohannesa, sina Petra Mallussi, od tam čez nad neobdelano zemljišče v Kazarolah (*Cassarole*) do s križem označenega drevesa v Masareto (*Masereto*) pri polju Adalgerija Widermanna iz Izole. Od tam je šla do s križem označenega drevesa ob škarpi polja Aldigarde Iohannesa Marana v *Avrigo*, pa naprej do križa na suhem drevesu na neobdelanem zemljišču v Maliji (*Maleo*), nato do križa na drevesu pri polju Andrea de Degna iz Izole. Od tam je tekla do križa na hruški na polju Warnerija de Adamo ter naprej po polju Paysane Wecele de Sundo, do križa na drevesu spodaj v smeri proti jugu. Od tam je prečila na začetek neobdelanega zemljišča Barona proti zahodu, ter šla naprej do križa na drevesu pri presušenem studencu (*fontana morticina*) ter nato do malega debela pri križu na hruški, ki je ostala Pirančanom.

Leto kasneje je bil s strani piranske in izolske komune izbran za arbitra-mediatorja (*iudex arbitralis et amicabile compositor*) za ozemeljska vprašanja med Piranom in Izolo v Nožedu (*Noscedum*), Čeredu (*Ceredum*) in Vagu koprski podestat Marcus Çenus (1255, 7. 7., Nožed, CP I, št. 93), slabe tri tedne kasneje pa je tudi dejansko nastopil kot razsodnik med Piranom in Izolo *causa litis vertentis inter communia predictarum terrarum ... volentes evitare multa malla et scandala* (1255, 26. 7., med Piranom in Izolo, CP I, št. 94). Gre za del že opisane meje, ki pa je podrobneje opredeljen kot v prvem zapisu:

Od s križem označenega debela na območju Nožeda (*Noscedum*) poteka meja do začetka polja Dominica de Ginnano iz Izole, proti vzhodu do potoka, ki teče spodaj. Prek polja proti zahodu sledi meja kamnitim mejnikom naravnost do drugega s križem označenega debela na omenjenem polju, nato naravnost proti zahodu po polju Dominica Marana iz Izole, naprej do velike škarpe na tem polju, potem spet

naprej do s križem označene oljke na polju Paysane, hčerke cerkvenega učitelja Petra; po polju so naravnost čez do polja Colmanna Tirada kamniti mejniki, ki jim meja sledi po polju naravnost do studenca. Tega uporabljata obe strani, okrog nje-ga pa je 10 pertik (*pertica*; skupaj dobrih 19 metrov) prostora. Meja se nadaljuje proti zahodu do hrasta, označenega s križem, sledi kamnitim mejnikom po polju Popa in po njegovem neobdelanem zemljišču, kjer je s križem označen hrast. Nato gre naprej navzdol do potoka; tam je s križem označeno drevo, imenovano *coplo* (topol?), od koder teče meja prek neobdelanega zemljišča v Maliji (*Maledum*) in naprej nad obdelanim poljem nekoga iz Pirana. Prek potoka gre do s križem označenega hrasta, in nad začetkom vinograda piranskega pisarja (*tabelus*) Dominica. Nato teče zgoraj do velike škarpe, ob kateri je s križem označeno deblo, se nadaljuje na naslednjo škarpo višje do polja Varianta iz Izole. Po polju gre do velike škarpe na vrhu hriba, kjer je deblo, označeno s križem. Potem poteka naravnost čez ob dveh hrastih, ki sta označena s križem in naprej ob kamnitih mejnikih po polju Legeta iz Izole, nato po polju Iohannesa Barosa do s križem označenega debela. Od tod se usmeri navzdol do potoka in do neobdelanega zemljišča na drugi strani, ki se imenuje *Ceredo* (Čered) *de Vago*. Od začetka vinograda Iohannesa Maçaroli se nadaljuje naravnost proti Izoli prek neobdelanega zemljišča v Casarolah (*Casarolis*) in čez do začetka vinograda Iohannesa Strachine iz Pirana, od tam pa navzgor, tako kot si sledijo mejniki, ki jih je postavil gospod Landus de Montelongo, do okoliša, ki se imenuje *Cavrines* (Kavarije). Ozemlje proti Piranu in Sečovljam (*Siçoles*) pripada Piranu.

Razsodba je bila zapisana v treh izvodih. Na ukaz koprskega podestata in na prošnjo obeh strani jo je napisal in overovil koprski notar Valtram, ki ga je – tako kot že omenjenega notarja Eppona Adalgerija – umestil slavni mejni grof Bertold (*Valtramus Iustino-politanus et incliti Bertoldi marchionis notarius*).

V 13. stoletju (od 1267 dalje) so svojo oblast nad številnimi istrskimi mesti razširile Benetke. Najvišji oblastnik v mestu – mestni podestat je bil v mestih pod beneško oblastjo Benečan, imenovala pa ga je *Serenissima*. Akt predaje Pirana Benetkam je datiran s 26. januarjem 1283 (1283, 26. 1.; objav je več, mdr. CP I, št. 168).

Prvi piranski (beneški) podestat je bil plemeniti mož, gospod Andreas Dandolo. Takoj po imenovanju je naročil popis mejà piranskega komunskega ozemlja (1283, Piran, CP I, št. 176). Za izvedbo te naloge je imenoval sedem uglednih piranskih modrecev (*sapientes*): gospoda Adalperija Elie, Henrica Taglacoça, Facina Vitala, Iohanesa Marana, Nicola Picha, Anoa de Apolonio in Adelgherija Vitala. Prisegli so k evangeliju, da bodo popisali in prisodili piranski komuni vso posest, za katero so vedeli, da ji pripada. To so tudi stori-li, ohranjen izvod listine pa ne omenja imena notarja, ki jo je zabeležil.

Posesti pod velikim potokom, ki je tekkel prek srede Nožeda (*Noxedum*), in vinograd proti Nožedu do meje z Izolo so spadale k piranski komuni. Od drugega konca Nožeda proti Padernu (*Paternum*) je meja tekla nad zgornjim koncem vinograda Petra Otona, nad koncem vinograda Prohene, naravnost do spodnjega

konca vinograda Bernarda pokojnega Fabe, od tam pa naravnost od konca vinograda sinov Almerica de Petroгна, naravnost do spodnjega konca vinograda Carona, potem naravnost čez do potoka in do zgornjega konca vinograda sinov Almerica de Deuthomario; od spodnjega konca vinogradov sinov Flabiana in Čanuta je prečila naravnost do zgornjega konca vinograda, ki je pripadal pokojnemu Facini Čuchi in potem naravnost čez, kot je tekla meja z Izolani, in nad ozemljem *Vuago*. Na območju Liminjana (*Limignanum*) so določili razmejitve od spodnjega konca vinograda Iohannesa Mançolla, pod spodnjim koncem vinograda Iohannesa Pine in Hotona Parussa, do spodnjega konca vinograda Munca Sena, do zgornjega konca vinograda Othonella Parusa, nato do spodnjega konca vinograda Iohannesa de Fonda, od tam naravnost do konca vinograda vdove po Odoricu de Centumeço in nato naravnost prek do konca vinograda Facine Foie. Nato je mejna črta prečkala naravnost čez do zgornjega konca vinograda Sherii de Varnerio iz Lucana (*Luçanum*). Od zidu v Lucanu je meja šla navzdol po potoku (*avarnus*), ki je tekel navzdol v dolino Kavarije (*Cavricis*) in naravnost navzdol do izvira *de Naxello*. Vse ravnice so pripadale piranski komuni. Od omenjenega izvira je meja sledila poti po dolini Karbonar (*Carbonarium*) do kostanjev na ravnici *de Rorullis*, šla od tam navzgor do kostanjev v Rižente (*Resente*). Potem je prečkala naravnost čez do škarpe na ravnici Rižente (*Rexente*). Vse posesti znotraj teh mej so pripadale piranski komuni. Od ravnice Vsi Sveti (*Omnes Sancti*) so določili mejo od zidu ob koncu gozda v Karbonaru naravnost čez po potoku do javne poti v dolini Šentjane (*Sanctianne*), nad stezo ravnice Vseh Svetih do spodnjega konca vinograda Valexija Pitidone, do zgornjega roba oljk Pelucija, sina pokojnega Volte, do treh velikih škarp neobdelanega zemljišča v Sv. Lovrencu (*Sanctus Laurentius*) nato naravnost prek po ravnici do klanca *de Urganano*, do zgornjega konca vinograda Rencholfa Çerbina, do neobdelanega zemljišča v Kavaljeru (*Cavallirium*). Od tam je meja prečkala do spodnjega konca vinograda Henrica de Iname, v katerem je bila parcela *mais*, naravnost do spodnjega konca vinograda Andriolla de Mathia, od tam do zgornjega konca vinograda Brisigne, v katerem je bila češnja, od tam naravnost do kolovoza, ki je vodil od Fažana (*Faxanum*) zgoraj do Lucana (*Luçanum*), naravnost čez okrog do spodnjega konca vinograda Francisca onstran do potoka, do velike škarpe na zgornjem koncu vinograda Nicola Soldana, od tam pa naravnost prek do spodnjega konca vinograda Henrica Iudea itd.

Andreas Dandulo se je soočil tudi s sporom Pirančanov in Izolanov in imenoval zastopnika, ki je zagovarjal piranske interese (1283, 3. 8., Piran, CPI, št. 172). Razsodnike, ki jim je naložil, da popišejo mejo med Izolo in Piranom, je kasneje občasno imenoval tudi beneški dož s pomočjo članov različnih beneških svetov (1321, 29. 8., San Basso, CP II, št. 43).

V beneškem obdobju je v severozahodni Istri prišlo do dokaj samostojnega urejanja mejnih incidentov med mestnimi komunami, v primerih nesposobnosti doseči soglasje pa so bili v razsojanje pritegnjeni tudi tuji razsodniki. Medsosedske spore je pogosto

sprožila košnja trave ali paša na ozemlju sosednje komune. Pirančani so se zaradi nje večkrat pravdali z Izolani (1283, 3. in 4. 8., med Piranom in Izolo, CP I, št. 173; 1283, 6. 8., Izola, CP I, št. 174; SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine: 1283, 6. 8., Izola; SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine: 1285, 13. 8., Piran; 1303, 24. 6., Piran, CP II, št. 9; 1303, 25. 6., Izola, CP II, št. 10). Zdi se, da je na meji izolskega in piranskega ozemlja obstajala nevarnost fizičnih obračunavanj. Izolski veliki svet je zato avgusta 1320 prepovedal Izolanom, da bi zunaj območja Izole nosili orožje razen meča, noža in ščita. Nadzor naj bi opravljali piranski in izolski gozdni čuvaji. Morilca bi izgnali, za prelivanje krvi in druge poškodbe pa je bila predpisana globa. Izolani niso smeli loviti na piranskem ozemlju, pač pa so smeli Pirančani slediti svojim psom, ki so gonili divjad s piranskega na izolsko območje. Divjačina, ki jo je pes ujel, je pripadla piranskemu lovcu. Tak dogovor s Piranom naj bi veljal pet let, njegove kršitve pa naj bi obravnavala beneška dož in komuna (1320, 11. 8., Izola, CP II, št. 38).

Kadar se med seboj niso uspele dogovoriti, so sprte komune reševanje sporov predložile višjim instancam. Pirančani in Izolani so svoje teritorialne razprtije včasih reševali na ravni lastnih podestatov (mestnih načelnikov), ki se jim je po potrebi pridružil tudi podestat in kapitan sosednjega Kopra (1315, 2. 8., Koper, CP II, št. 32; 1315, 2. 8., Koper, CP II, št. 33).

Oktober 1285 je v nepomirljiv spor med Piranom in Izolo posegel beneški dož in njegovo reševanje naložil trem zunanjim arbitrom: podestatom Kopra, Novigrada in Umaga. Za razsodnike, prijateljske pomirjevalce in urejevalce (*arbitri, arbitratores et amicable compositores, dispensatores*) sta jih v imenu svojih mest potrdila tudi po dva predstavnika Izole in Pirana (1285, 8. 10., Koper, CP I, št. 184; 1285, 19. 10., Koper, CP I, št. 185; SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine: 1285, 8. in 19. 10., Koper (kopija obeh prejšnjih dokumentov)).

Kot razsodniki-mediatorji so prihajale v poštev tudi ugledne cerkvene osebe, ki so v obeh straneh uživale sloves nepristranskosti. Tak je bil nedvomno tudi novigrajski škof Naticherus, ki so mu 1301 svoja nerešena mejna vprašanja zaupali piranski in bujski predstavniki (1301, 18. 3., med Piranom in Bujami, CP II, št. 1). Na njegovo določitev meje so se stranke kasneje pogosto sklicevale.

PIRAN IN BUJE: NEKDANJE PRAKSE S SODOBNIM PREDZNAKOM

Najstarejši ohranjeni opis meje Pirana z Bujami in Kaštelom (*Castrum Veneris*) je ohranjen v že omenjenem dokumentu iz maja 1212, njegov pobudnik pa je bil – kot rečeno – istrski in kranjski mejni grof, oglejski patriarh Wolfger (1212, ?. 5., ravnica *de Loçe* (kopija iz 1300, 3. 2.), CPI, št. 70). V prisotnosti konzulov ali gastaldov Pirana in Pirančanov ter bujskega gastalda in Bujčanov je za določitev meje posesti obeh komun izbral tri dobre in razsodne osebe: Dominica de la Figara iz nevpletenega Umaga ter po enega predstavnika za vsako sprto stran: Petra de Valera iz Pirana in Papon de Vida iz Buj. Listina je ohranjena le v prepisu, ki ne omenja imena notarja, ki jo je zapisal.

Popis meje navaja številne mikrotoponime, vendar se njihova imena na terenu niso ohranila do novejšega časa.

Meja je tekla od izvira *Antonia* naravnost do jezera *Pinçilinum*, ki je ostalo na strani Kaštela, od tam do kmetije Dominica Rola, potem do poti Pelegrini Belegio med ozemljem Pirana in sv. Petra na savudrijskem Krasu (*Sanctus Petrus de Carso*). Od tam je potekala do kraja imenovanega *Carnielo* in potem naravnost do doline *Castanei*, nato do izvira *de Lorno*. Od tam se je nadaljevala do doline, ki se je imenovala *Scunchigata*, nato do hriba in dalje do brezna *de la Figara*, nato do doline *de Campene*, ki je pripadala Piranu. Potem je tekla do morske obale *de Orçale* in od tam do javne poti, nato do doline, ki se je imenovala *Pradiçolo* nasproti Piranu. Nadaljevala se je do zemljišča pokojnega gospoda Adelgerija de Cuniça. Pri dolini *de Loçe* je potekala do morskega brega, pri čemer je zemljišče gospoda Iohannesa Almerica skupaj z ribolovnim območjem (*piscaria*) v dolini ostalo Piranu. Ozemlje od meje proti Piranu naj bi bilo piransko.

Predstavniki Pirana, Buj in Umaga so se z mejo strinjali in se jo zavezali spoštovati v imenu svojih komun pod kaznijo 1000 mark (1 marka = 8 liber): polovica bi pripadla oškodovani strani, pol pa patriarhu. Enaka kazen bi v primeru nespoštovanja dogovora doletela patriarha.

Dogovor mestnih načelnikov

Sredi devetdesetih let 13. stoletja nedotakljivost meje ni bila več tako samoumevna. Nasprotje je verjetno izhajalo tudi iz dejstva, da je v Bujah, ki so šele 1412 (IE, 116) sprejele in priznale beneško nadoblast, imel tedaj prevladujoč vpliv patriarh,⁷ v Piranu pa njegov konkurent in nasprotnik, beneški dož.

Maja 1295 je pred piranskega podestata Marca Micaela prišel Bujčan Iohannes de Rosa, ki je bil sel in poslanec bujskega gastalda in Bujčanov. V imenu gastalda in bujske komune ter v prvi vrsti gospoda patriarha (!) je od Pirančanov zahteval, da zapustijo in vrnejo posesti na bujskem ozemlju, ki so jih nedavno zasedli. Piranski podestat je zatrdil, da ne ve in ne verjame, da bi Pirančani zasedli kako bujsko posest, in misli, da to ni res. Če pa bi se izkazalo, da obtožba drži, je pripravljen škodo dvakratno povrniti. Nasprotno pa je sam očital Bujčanom, da so oni zasedli ozemlje piranske komune. V imenu gospoda doža (!), zase in za piransko komuno je zahteval od bujskega gastalda in komune, da zapustijo piransko ozemlje, ki so si ga pridržali. Da pa bi se vprašanje rešilo, je zaprosil bujskega gastalda, Bujčane in omenjenega poslanca, naj pošljejo svoje ljudi tja, kjer domnevajo, da so Pirančani zasedli njihove posesti, na njihovo željo pa bo tudi sam poslal na ogled svoje ljudi. Ti bodo za vsako stran pregledali, preiskali in glede omenjenega storili, kar je prav za dobrobit in slogo obeh strani. Če pa se ne bi mogli dogovoriti, bodo za vsako stran izbrali dobre stare deželane iz okoliša, ki bodo pregledali, določili in dodelili

7 Buje, ki so prej priznavale nadoblast oglejskega patriarha, so 1268 prešle pod grofa Alberta Goriškega, ki je upravo nad njimi zaupal Koprju. V razdobju sedisvakance patriarhove stolice od 1268 do 1272 in v sledečem poldrugem desetletju so v zahodni Istri razširile svojo oblast Benetke, ki so tudi izničile ozemeljske apetite Alberta Goriškega po Istri. V sklepnem delu novega konflikta 1287–1290 med Benetkami in patriarhom, ki so se mu pridružili Trst in Koper ter goriški in koroški plemiči, je patriarh pridobil nazaj Milje, Kaštel, Buje in Dvigrad, ki so bili v času spopadov pod Benetkami (Ivetic, 2009, 219–221).

vsaki strani, kar ji gre. Zapis izpod peresa piranskega (!) notarja Dominichina omenja, da je piranski podestat s sodniki zase, za piranski svet in ljudi ter piransko skupnost to povedal prijateljsko in previdno kot tisti, ki si želijo in prizadevajo živeti z Bujčani v miru kot dobri sosedje in prijatelji (1295, 17. 5., Piran, CPI, št. 220).

Prijateljska pot dogovarjanja načelnikov mestnih komun je v novembru obrodila sadove (Mihelič, 2009b). Sešitek s popisom stroškov, ki sta jih za november in december 1295 ter za januar in februar 1296 poravnala Mengolinus Petrogne in Valesius Venerija, komornika (zakladnika) piranske komune v času častitljivega piranskega podestata plemenitega gospoda Nicolaja Dandolo, navaja seznam izdatkov, ki sta jih izplačala za potrebe mesta Piran (CP I, št. 221). V seznamu sta navedena skupka stroškov dveh masovnih pojedin⁸ na med- in nadmestni ravni. Do prve je prišlo ob srečanju piranskega podestata in bujskega gastalda, druga pa je spremljala tridnevni obhod meje med piransko in bujsko komuno, ki sta ga s številnim spremstvom opravila piranski podestat in namestnik oglejskega patriarha za Istro (*marchio*).

Začnimo pri prvem dogodku. V nedeljo 13. novembra je bil piranski podestat (Nicolaus Dandolo) s sodniki in drugimi piranskimi modreci na pogovoru (*coloquium*) z gospodom Vicardom (iz Petrapilose), sicer bujskim gastaldom, na dopoldanski zakuski (*prandium*) pri Sečovljah (*apud Siçolas*). Prisotnih je bilo približno sto in več oseb. Izdatki srečanja so znašali 24 soldov⁹ in 4 denariče ter dodatnih 10 denaričev za kruh, 48 soldov in 4 denariče za dve urni (1 urna = 64,7 litra (Mihelič, 1989)) in pol vina, 38 soldov za 76 liber (1 libra = 0,477 kilograma) govejega mesa, 39 soldov in 2 denariča za 47 liber svinine, 1 groš (1 groš = 32 denaričev) za sveče in za natovarjanje in raztovarjanje plovil, 6 soldov za Dionisija, ki je nesel pismo piranskega podestata bujskemu gastaldu gospodu Vicardu, 29 soldov za začimbe, izposojo skodelic, vrčev za vino in krožnikov in za poškodbe na posodah, ki so se na poti razbile, ter 7 soldov za sedem jerebic.

Iz naštetih podatkov moremo sklepati, da se je omenjenega dne piranski podestat sešel z bujskim gastaldom na pogovoru ob dopoldanski zakuski pri Sečovljah, pojedini pa so prisostvovali številni izbranci. Gostitelj – piranski podestat je h gostu iz Buj najprej poslal sla Dionisija z vabilom. Bujski podestat se je vabilu očitno odzval. Pirančani so na plovilih dostavili v Sečovlje hrano, pijačo, začimbe in posodje. Prek sto udeležencev dogodka je pojedlo kakih 65 kilogramov mesa (dobrih 36 kilogramov govedine, dobrih 22 kilogramov svinine in 7 jerebic), približno 75 enot kruha (količina enot je izračunana po podatkih drugega stroškovnika, velikost enote pa ni ugotovljiva) ter popili nekaj nad 160 litrov vina. H kilogramu mesa so pojedli nekaj več kot enoto kruha in jo poplaknili s skoraj poltretjim litrom vina. Posamezen udeleženec pojedine je v povprečju uporabil dobrega pol kilograma govejega, svinjskega ali jerebičjega mesa, zraven prigrizoval kruh (skoraj tričetrt enote) ter popil dober liter in pol vina. Stroški hrane in pijače na osebo so znašali skoraj 18 denaričev oz. poldrugi sold, kar je bilo enakovredno ceni petih litrov vina iz tega stroškovnika.

Vino so natakali iz trebušastih vrčev. Pili so iz skodelic, jedli pa s krožnikov. Dopoldanska zakuska se je zavlekla še v noč in se nadaljevala ob razsvetljavi sveč, ki se tudi

8 Pojedine so bile prijeten in miroljuben dogodek in so od nekdanj spremljale mirovne dogovore dveh strani.

9 Tedaj veljavna denarna razmerja so bila: 1 libra = 20 soldov = 240 denaričev; 1 sold = 12 denaričev.

omenjajo med stroški. Izdatki za sestanek na medmestni ravni so bili enakovredni ceni več kot 6 in pol hektolitra vina, diplomatski uspeh pogovora pa je bil ugoden, kar moremo sklepati iz nadaljnjih podatkov stroškovnika.

Drugi diplomatski dogodek je sledil decembra istega leta. Piranski podestat si je skupaj z namestnikom patriarha za Istro Musco della Torre tri dni ogledoval mejo med piransko in bujsko komuno. Zapis navaja k datumu januarskih kalend (1. januarja, že po dogodku) naslednje izdatke: 3 libre in 1 in pol solda za 125 liber govedine, ko je bil gospod piranski podestat z gospodom Musco de la Turre, namestnikom patriarha za Istro, ob meji Buj, da bi si ogledal razmejitev s Piranom, potem 52 soldov za svinino za to pot, dalje 33 soldov in 4 denariče za 100 enot kruha, 18 grošev za tri urne vina, 35 soldov za začimbe in izposajo skodelic, vrčev za vino in krožnikov in za poškodbe na njih, 10 in pol groša za jerebice, 6 soldov in 2 denariča za natovarjanje plovila ob odhodu in vrnitvi v Sečovlje (*Siçolle*), 18 grošev za najem treh konj iz Kopra za tri dni, potem 6 soldov za konjarja, ki je konje pripeljal iz Kopra in jih odpeljal nazaj, 24 soldov za tri stariče ječmena za konje ter 20 denaričev za podkev in žblje.

Ogled meje je bil najverjetneje plod novembrskega dogovora veljakov iz Pirana in Buj. Ogledniki so se odpravili na pot iz Sečovlj, ki so bile začetna, morda pa tudi končna postaja njihove poti. Tja so si dali s plovilom dostaviti vse potrebno za potovanje. Mejo med piranskim in bujskim območjem so ogledniki objezdili. Primerne konje za ježo je pripeljal iz Kopra poseben konjevodec. Eden izmed konj je spotoma izgubil podkev in ga je bilo treba podkovati. Konje so krmili z ječmenom. Posamezen konj je dnevno pojedel dobro petino stariča (neznane velikosti) ječmena. Človeški udeleženci so na poti pojedli približno 110 kilogramov mesa (skoraj 60 kilogramov govedine, 30 kilogramov svinine in 21 jerebic), 100 enot kruha in popili slaba dva hektolitra vina. Na dan so konsumirali čez 35 kilogramov mesa (skoraj 20 kilogramov govedine, 10 kilogramov svinine in 7 jerebic), čez 30 enot kruha in popili približno 65 litrov vina. H kilogramu mesa so pojedli malo manj kot enoto kruha in popili skoraj dva litra vina. Število udeležencev pohoda ni znano, so pa k mesu pojedli manj kruha in popili več vina kot pri zakuski v Sečovljah. Skupni stroški tridnevnega ogleda meje so bili enakovredni ceni slabih 14 hektolitrov vina iz tega stroškovnika, povprečni dnevni stroški pa ceni nekaj več kot štirih hektolitrov in pol vina.

V istem mesecu januarju zasledimo še strošek 28 soldov za sedem ljudi, ki so šli določiti mejo med piransko in bujsko komuno; vsak je dobil 7 soldov. Diplomatska akcija je bila tako zaključena, sicer pa je podatkov o stroških v zvezi s stiki z Bujami v zapisu še več.

Zunanji posrednik je bil v primeru tega dogovora odveč, saj se je piranski mestni poglavar – podestat odločil, da vprašanje razmejitve z Bujami reši v neposrednem dogovoru z mestnim glavarjem – gastaldom Buj, za bujsko stran pa je dogovor na terenu preveril tudi namestnik oglejskega patriarha. Številni prisotni pri obeh pojedinah so predstavljali priče, ki so zagotavljale spoštovanje dogovora.

Mediacija

Razsojanje o razmejitvi piranskega in bujskega ozemlja, ki ga je 18. marca 1301 na mejnem ozemlju med Piranom in Bujami (*in confinibus Pirani et de Bullis*) kot

razsodnik-mediator obeh strani opravil novigrajski škof Naticherus (1301, 18. 3., med Piranom in Bujami, CP II, št. 1), smo mimogrede že omenili. Prisotne naprošene priče so bili cerkveni dostojanstveniki iz Novigrada in Buj in ugledni bujski in piranski laiki: novigrajski arhidiakon gospod Dionisius, diakon Simonus, novigrajski kanonik, duhovnik Mengosius iz Buj, Bujčani Besponus pokojnega Basiana, Beachinus, Bertaldus in Petrus Peverellus iz Buj, ter piranski gospodje Apolonius de Apolonio, Nicola Picha, Almericus de Petroгна in Anoe de Polonio. Piranski podestat Matheus Manolessus se je devet dni prej, 9. marca, skupaj s štirimi sodniki in velikim svetom v imenu piranske skupnosti zaobljubil in dal polna pooblastila novigrajskemu nadškofu (ta naj bi bil *arbiter, arbitrator et amichabilis compositor*), da razsodi o piranskih vprašanjih, nasprotjih in sporih z Bujami; omenjeni so se zavezali zase in za naslednike v imenu piranske skupnosti spoštovati škofovo odločitev. Bujski velikaši pa so v imenu malega in velikega sveta na podoben način že 25. februarja v isti zadevi pooblastili novigrajskega škofa (kot *judicem, arbitratorem et amichabilem compositorem*) na njegovo lastno pobudo, ko se je želel v celoti seznaniti z vprašanji med Piranom in Bujami. V obeh pooblastilih je bila predvidena globa za kršitev 100 mark, pri čemer je bujski dokument predvidel, da polovica globe pripade novigrajskemu škofu, polovica pa prizadeti strani, ki bi razmejitve spoštovala.

Opisana razmejitev danes na terenu ni določljiva, saj se njen potek sklicuje skoraj izključno na s križi in žebliji označene naravne objekte, drevesa in skale, ki so imeli vlogo mejnikov:

Meja proti Umagu je tekla od jame, v kateri je rasla figa, in se nadaljevala proti vzhodu do hrasta, označenega s križem in žebliji, mimo naslednjega hrasta s križem, do enako označene skale, dalje do enako zaznamovanega hrasta na koncu doline, pa do na enak način označenega hrasta ob nekem dvorišču, potem zapored še do dveh enako zaznamovanih hrastov, naravnost prek do s križem in žebliji označenega velikega cera, blizu katerega je ležala s križem zaznamovana skala, nato do naslednjega enako označenega hrasta, potem naravnost do hrasta zaznamovanega z dvema križema na koncu doline, nato do dveh drugih na enak način označenih hrastov na vzpetini *de Spinosa*, potem do velikega hrasta pri vodnjaku *de Spinosa*, zaznamovanem z dvema križema in žebliji, potem do omenjenega vodnjaka, na skali katerega sta bila na obeh straneh dva križa. Vodnjak naj bi bil na razpolago obema komunama, Piranu in Bujam. Meja se je nadaljevala do naslednjega hrasta z dvema križema in nato proti vzhodu do s križem označene skale, pa naprej do cera, na katerem so bili znak dveh križev in žebliji, nato do skale s križem, pa do velike skale, ki je bila podobna skrinji, na kateri je bil križ, potem do enako označenega hrasta s križem in naprej do enako zaznamovane skale in do skale s križem poleg nje, potem naravnost do hrasta, označenega z dvema križema in žebliji, pa dalje do hruške, zaznamovane s križem, nato proti vzpetini poleg te hruške do hrasta, na katerem je bil znak križa in naravnost čez do drugega hrasta, označenega na enak način, potem zapored še do dveh hrastov s križem in končno naravnost do hrasta, ki je bil na meji obeh komun, Pirana in Buj in je bil zaznamovan s križem.

Ozemlje proti Sečovljam je bilo prisojeno Piranu, tisto proti bujskemu *castru* pa Bujam. Samó omenjeni vodnjak naj bi bil skupen.

Presoja škode na obeh straneh naj bi bila v pristojnosti beneškega doža in oglejskega patriarha. Kazen za kršitelja dogovora je znašala 100 mark. Andreas pokojnega Renoarda iz Poreča, ki ga je za notarja pooblastil cesarski dvor (*Andreas condam Renoardi de Parentio, auctoritate imperialis aule notarius*), je škofovo razsodbo zapisal v treh izvodih, od katerih je enega dobila piranska, drugega bujska komuna, tretjega pa novigrajski škof. Pirančani in Bujčani naj bi vsaka tri leta skupaj obnovili omenjene naravne označene mejnike.

Arbitraža

Kljub natančni opredelitvi meje ali prav zaradi nje – vsak poseg nasprotne strani prek meje je bil zlahka razpoznaven – je kasneje prihajalo do kršitev. V takih primerih sta se obe strani – Pirančani in Bujčani – sklicevali prav na razmejitve novigrajskega škofa iz 1301. Pet let po njej je 2. februarja 1306 častitljivi piranski podestat plemeniti vitez (*nobilis miles*) gospod Badoarius Badoario skupaj s štirimi sodniki in zbranimi člani velikega sveta piranske komune v občinski palači imenoval razsodnega moža Dominica de Čaneto iz Pirana za poslanca, predstavnika in zastopnika (*nuncium, sindicum et procuratorem*), da bi od rektorjev, sveta, komune, ljudi in celotne skupnosti Buje zahteval, da spoštujejo razsodbo novigrajskega škofa o razmejitvi ozemlja med Bujčani in Pirančani. V imenu piranske komune, podestata, sveta in Pirančanov naj bi izrazil pripravljenost, da bo pazil in spoštoval vse postavke škofove razsodbe. Naznanil in ugovarjal naj bi za škodo, krivico in stroške, obresti in globo, če bujska komuna in Bujčani razsodbe ne bi spoštovali (1306, 2. 2., Piran, CP II, št. 16).

Čez dvanajst dni, 14. februarja, je piranski zastopnik Dominicus de Čaneto v Bujah prosil in zahteval od Pellegrina, namestnika (*vicarius*) bujskega gastalda *nobilis viri domini* Vicardi de Petrapellosa, in od Biachina, načelnika (*maricus*) bujske komune, da naj čez osem dni ob tretji uri prideta na piransko-bujsko mejo zaradi obnove mejnikov in uresničitve določil razsodbe novigrajskega škofa iz 1301. Izrazil je pripravljenost, da tudi sam pride ob dogovorjenem času tja v imenu piranske komune, da bi izpolnil obveznosti iz razsodbe. V tem smislu se je na oba omenjena Bujčana obrnil tudi piranski poslanec (*ambaxator*) gospod Anoe de Appollonio (SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine 1306, 14. 2., Buje). Slaba dva tedna kasneje, 27. februarja, so se na meji med Bujami in Piranom v prisotnosti treh prebivalcev Umaga zbrali častitljivi piranski podestat *nobilis vir dominus* Badoarius Badoario in predstavnik in zastopnik Pirana Dominicus de Čaneto, ki sta se jima za piransko stran pridružila piranska sodnika Valexe de Venerio in Caroti de Vitali, medtem ko je bujska stran za svoje predstavnike izbrala gospode Odorica, Fuscola, Petra Čacharie in bujskega klicarja (*preco*) Cristoforja. Poskrbeli naj bi za obnovo mejnikov med piranskim in bujskim ozemljem, ker je v nasprotju z razsodbo iz 1301 nekdo od Bujčanov na piranski strani oral in sejal žito blizu zadnjega s križem označenega hrast-mejnika, Bujčani pa so nekaj hrastov tudi posekali. Piranski predstavnik in zastopnik se je pritožil bujskim poslancem in zahteval plačilo predpisane globe za kršitev. Bujčani so

sprva trdili, da ne vedo, kdo je oral ali sejal na tisti zemlji, potem pa so povedali, da je bil to nekdo, ki se imenuje Petro Cunchiga (SI PAK PI 9.1 Notarske pergamentne listine 1306, 27. 2., med Bujami in Piranom).

Ugotovitev ogleda glede spoštovanja piransko-bujske meje je razvidna iz dokumenta, datiranega s 6. marcem. V njem je zapisano, da so ljudje iz Buj na območju savudrijskega Krasa (*Carsum*) orali in sejali žito na ozemlju piranske komune blizu velikega hrasta, označenega s križem na meji med Piranom in Bujami. Piranski zastopnik Dominicus de Čaneto se je zato pritožil. Omenjenega dne sta se v piranski komunalni palači pred pričami Foscolus in Petrus Čacharie iz Buj, ki sta se z listino izkazala za poslanca bujskega namestnika, načelnika in sveta, v korist piranskega podestata in piranske komune odrekla zorani zemlji in njenemu pridelku na piranski strani meje, ki jo je 1301 določil novigrajski škof Naticherius (1306, 6. 3., Piran, CP II, št. 17). Aprila je piranski zastopnik Dominicus de Čaneto pod velikim nadzidkom pred bujskimi mestnimi vrati zahteval od bujskega gastalda Cristoforja in načelnika Biachina, naj spoštujeta razsodbo novigrajskega škofa o meji ali pa plačata za kršilca predvideno globo, sicer se bodo piranski podestat in Pirančani obrnili na beneškega glavarja podeželske Istre *capetaneus*-a *Paysanatici*,¹⁰ da bi pomagal Pirančanom in jih podprl s svojo pravico (1306, 25. 4., Buje, CP II, št. 18). 1. maja je Fuscolus iz Buj v piranski komunalni palači pred pričami želel ugovarjati piranskemu podestatu glede mejnih vprašanj med Bujčani in Pirančani. Piranski podestat pa mu ni priznal vloge zastopnika in predstavnika Buj, češ da o tem nima ustreznega dokumenta. Za bujsko komuno in Bujčane pa je Fuscolu naročil, naj v osmih dneh izročijo človeka, ki je oral in sejal žito na savudrijskem Krasu na piranskem ozemlju ob zadnjem hrastu na meji med Piranom in Bujami ali pa naj plačajo globo. Fuscusu samemu je dal osem dni časa za razmislek, kaj bo povedal glede piranskega ozemlja poleg jezera *Pinçel-linum*, kjer je oral in sejal rž (1306, 1. 5., Piran, CP II, št. 19). 23. maja je pred piranskega podestata prišel poslanec bujske komune Leonardus, ki je med drugim izjavil, da ne ve, kdo je oral in sejal žito na Piranskem med mejnima ozemljema Buj in Pirana. Piranski podestat pa je – prepričan, da Bujčani dobro vedo, kdo je na tistem ozemlju oral in sejal – v imenu piranske komune prek Leonarda zahteval, naj mu bujska komuna izroči krivca ali kršilca ali pa naj plača globo (1306, 23. 5., Piran, CP II, št. 21). 25.¹¹ maja je piranski podestat v imenu piranske komune naznanil in se pritožil Odoricu iz Milj, zastopniku in predstavniku bujske komune in Bujčanov, imenovanem 25. maja, da naj mu Bujčani bodisi izročijo krivca, ki je oral in sejal na Piranskem pri zadnjem hrastu na meji med Piranom in Bujami ali pa naj plačajo predpisano denarno kazen (1306, 7. (dejansko 25.) 5., Piran, CP II, št. 20).

10 Po ustanovitvi tega urada 1301 je sprva imel sedež v Poreču, nato v Sv. Lovreču (od tod je ta sedež tudi dobil vzdevek »Pazenatički«). Skrbel naj bi za obrambo dežele, imel pa je tudi sodne pristojnosti (Vilfan, 1996, 286–287; Darovec, 2008, 74–76; Kostrenčič, 1978, 794).

11 Listina je datirana na bolonjski način s 7. majem 1306 (*die septimo intrante Maio*), vključuje pa zapis, s katerim se je Odoricus iz Milj izkazoval za bujskega predstavnika, datiran s 25. majem (*die septimo exeunte Madio*) istega leta. Listina se torej sklicuje na zapis, ki je nastal kasneje kot ona sama. Logično sosednje dogodkov vodi do sklepa, da je datacija listine napačna. Notar je verjetno zapisal *intrante* namesto *exeunte Ma(d)io*, pravi datum listine pa je 25. maj.

V začetku junija sta *in situ* ob že večkrat omenjenem hrastu-mejniku v prisotnosti eminentnih razsodnikov, novigrajskega škofa Naticherija, gospoda Anthonija iz Padove, sodelavca plemenitega moža, častitljivega beneškega glavarja istrskega podeželja (*capitanei Paysenatici Ystrie*), gospoda Iohannesa Quirina, gospoda Marina Bemba, podestata Svetega Lovreča (Pazenatičkega), gospoda Angela Badoario, novigrajskega podestata, Petra Bellegno iz Benetk, gospoda Marina Ardiçoneja imenovanega Latro in drugih, uradna bujska predstavnik v roke plemenitega viteza, gospoda Badoarija Badoario za piransko komuno izročila žito, ki so ga Bujčani, predvsem Petrus Cunchiga, posejali na piranskih tleh ob zadnjem hrastu-mejniku, in tudi rž, ki jo je na piranskem ozemlju poleg jezera *Pinçellinum* posejal Fuscus iz Buj, češ da stvari in žito, posejano na Piranskem, pripadajo Piranu (1306, 4. 6., savudrijski Kras, CP II, št. 22).

Le malo zatem je v spor tudi osebno posegel gospod Iohannes Quirino, po ukazu beneškega doža, slavnega gospoda Petra Gradonico *Paysanatici Ystrie capitaneus generalis, arbiter et arbitrator et amicabilem compositor* za vprašanje med piransko in bujsko komuno, kot je razvidno iz dveh zapisov enake vsebine o dogovoru z obeh strani. Dokument, zapisan 12. junija v loži poreške škofije nad morjem, kjer se je tedaj mudil omenjeni razsodnik, se sklicuje na zapis iz 4. junija. Ugotavlja potek spora med piransko in bujsko komuno, ki se je začel s tem, da so piranski podestat in Pirančani trdili, da so Bujčani sekali in dali sekati drevesa in druga mejna znamenja na meji obeh komun, ki jo je določil častitljivi oče novigrajski škof Naticherius, in da so pulili žeblje iz mejnikov ter sejali žito na ozemlju piranske komune poleg hrasta-mejnika, označenega s križem. Bujska komuna in Bujčani so to zanikali. Zastopniki in predstavniki, ki sta jim komuni podelili polnomočje, so kot sodnika, razsodnika, prijateljskega pomirjevalca in urejevalca (*arbitrum, arbitratorem, amicabilem compositorem, dispensatorem*) in dobrega moža skupno in složno določili plemenitega in modrega moža gospoda Iohannesa Quirino, častitljivega glavarja istrskega pazenatika (*capitaneus Paysanatici Ystrie*), in so se drug z drugim v imenu obeh komun slovesno pogodili, da bodo ubogali razsodnika in ne bodo ugovarjali njegovi razsodbi. Globa za kršitev bi znašala 100 mark. Omenjeni razsodnik je določil, naj vse žito, ki so ga Bujčani posejali tako na piranskem kot na bujskem ozemlju, glede katerega je tekkel spor, pripade piranski komuni in Pirančanom. – Glede drugega zahtevka o ureditvi meje in mejnikov obeh ozemelj pa naj bi šli tja in oznake popravili v petnajstih dneh pod kaznijo 50 mark (1306, 12. 6., Poreč, CP II, št. 23). Pirančani so že 16. junija ukrepali v skladu z omenjeno odločbo: piranski poslanec gospod Appollonius pokojnega Appollonija iz Pirana je pred vrati bujskega *castra* zahteval od Biachina, načelnika bujske komune kot zastopnika Buj, naj njegova komuna in Bujčani pod kaznijo 50 mark na lastne stroške v petnajstih dneh z jarki, stebri ali kamni popravijo mejne oznake med piranskim in bujskim ozemljem v skladu z razsodbo istrskega glavarja gospoda Iohannesa Quirina. Bujčani so zagotovili, da bodo na meji, ki je potrebna popravka, naslednji ponedeljek¹² zjutraj (1306, 16. 6., Buje, CP II, št. 24). Zagotovila pa se niso držali. Na dogovorjeni dan snidenja 20. junija je zato na savudrijskem Krasu v prisotnosti prič iz Pirana in Buj notar Sclavonus de Billono kot zastopnik in predstavnik piranskega

12 Ponedeljek po 16. juniju 1306 je bil 20. junija.

podestata plemenitega viteza gospoda Badoarija Badoario, piranskega sveta, komune in ljudi naznanil in se pritožil bujskemu zastopniku Biachinu iz Buj, ker bujska komuna ni spoštovala razsodbe glavarja Iohannesa Quirina in ni dala popraviti mejnikov med komunama s stebri iz malte in ni storila ostalega, kar je določala omenjena razsodba. Zahteval je, da bujska komuna in Bujčani plačajo v razsodbi predvideno globo 50 mark (1306, 20. 6., savudrijski Kras, CP II, št. 25).

Piransko-bujsko mejo pa so kršili tudi Pirančani. Avgusta 1320 je v Piranu v prisotnosti koprškega notarja Bertaldina, umaškega prebivalca Iohannesa Coppa iz Benetk, umaškega župnika prezbitra Odorika in drugih prič Cittadinus pokojnega Biachina iz Buj izjavil pred častitljivim piranskim podestatom gospodom Nicolaom Savonario, omenjenimi pričami in notarjem Petrom iz Benetk, da je od piranskega komornika Sclavona Biloni prejel 49 liber in 12 denaričev. Ta denar je na podestatov ukaz izročil komorniku Henricus Iohannesa Čagneta iz Pirana zaradi spora med piransko in bujsko komuno glede ozemlja Sv. Petra na savudrijskem Krasu (*de Carso*) (1320, 5. 8., Piran, CP II, št. 37).

SKLEPNI RAZMISLEK

Spoznanja, ki jih nudijo omenjeni primeri določanja mejà osvetljujejo vsebino in prostor srednjeveških istrskih mestnih naselbin, ki niso bile omejene le na mestno jedro, ampak so vključevale in obvladovale širši agrarni okoliš. V tem okviru so – kljub nadrejeni oblasti v Istri – razvijale lastno upravo in sodstvo in predstavljale teritorialno zaokrožene mestne komune, ki so v urbanem okolju severozahodne Istre mejile druga na drugo. Svoje ozemlje in meje so skrbno varovale. Raznolike kršitve mejà s strani sosednjih komun so vodile v medsosedske spore, ki so jih vpletene strani reševale na različne načine: s premišljenim dogovarjanjem ali s pomočjo nadrejenih istrskih oblastnikov¹³ ter drugih svetnih in cerkvenih veljakov.

Način določanja mejà v času, ki ni poznal podrobne kartografije in katastrskih izmer, se je naslanjal predvsem na geografske ločnice in terenske značilnosti: na potoke, izvire, gozdove, jame, prepade, (označene) skale, škarpe, (označena) drevesa, kolovoze, poti,

13 Istra, ki je bila od 952 del Svetega rimskega cesarstva, je po sredi 11. stoletja pridobila status mejne grofije. Naslov in oblast mejnih grofov je bila ob krajšem intermezzu oglejskih patriarhov (1077–1078) v rokah različnih plemiških družin (Weimar, Eppenstein, Spanheim, Andechs). Leta 1208 je pripadla bavarskemu vojvodi Ludviku, leto kasneje pa oglejskemu patriarhatu, kjer je stoloval patriarh Wolfer. Ta je tedaj pridobil oblast nad obalnimi zahodnoistrskimi mestnimi naselbinami. Te so od 12. stoletja izgrajevale komunalno samoupravo in gojile živahne stike z zahodno obalo Jadrana, zlasti z Benetkami, ki so že od prve polovice 10. stoletja dalje vzpostavile in postopno krepile stike in vpliv nad njimi. Težnje po razširitvi oblasti v tem prostoru so v 13. stoletju privedle Benetke v konflikt s patriarhi, katerih oblast v Istri je v drugi polovici 13. stoletja slabela. Benetke, ki jim je načeloval dož, so v zadnjih desetletjih 13. stoletja razširile oblast nad številnimi istrskimi mesti. Pustile so jim avtonomijo, za podestata pa so jim imenovalе svojega človeka. Dogovor med Benetkami in patriarhatom 1307 je iz oglejske mejne grofije tudi formalno izločil Koper, Piran, Novigrad, Poreč, Rovinj in Motovun, medtem ko sta bila Umag in Izola že pred tem beneška (Ivetic, 2009, 221–222.). Benetke so 1301 v Istri uvedle tudi funkcijo istrskega deželnega glavarja (*capitaneus Paysenatici Ystrie*) z vojaškimi in sodnimi pristojnostmi. Mesta pod beneško oblastjo so mu bila podrejena v vojaškem pogledu.

Slika 1: Piran, sv. Klement (From Wikimedia Commons).

lastniške parcele, (označene) vodnjake itd. Nekatere razmejitve omenjajo več ledinskih imen, v drugih teh skoraj ne zasledimo in se opirajo le na značilnosti terena, nekatere pa vzpostavljajo razmejitve s pomočjo označenih mejnikov. To so bili s križi in žebli označena drevesa in skale, ki so se nahajali dokaj blizu drug drugemu.

Oblike kršitev in razlogov za spore med mestnimi komunami glede njihovega ozemlja omenjajo določila piranskega statuta iz 1307. Spore je najpogosteje sprožilo odtujevanje trave ali sena, paša ali obdelava in izkoriščanje tujih tal. Po dogovoru s Piranom iz 1320 Izolani niso smeli loviti na Piranskem, pač pa so smeli piranski lovci slediti svojim psom, ki so gonili divjad s piranskega na izolsko ozemlje.

Osebe, ki so bodisi ob nastopu funkcije ali v primerih medmestnih sporov posegale v reševanje mejnih vprašanj, so bile različne. Le nekaj let zatem, ko je prejel mejno grofijo Istro (1209), je 1212 oglejski patriarh Wolfger dal popisati mejo med Piranom in Izolo, še v istem mesecu tudi med Piranom in Bujami. Leta 1254 je njegovemu zgledu poseganja v razmejitve Pirana in Izole sledil tudi patriarh Gregor de Montelongo. Wolfger je v prisotnosti gastaldov in konzulov Pirana, Kopra in Izole za določanje meje med Piranom in Izolo izbral pet dobrih in razsodnih mož – tujcev: dva Tržačana in tri Umažane, za določanje piransko-bujske meje pa v prisotnosti konzulov ali gastaldov Pirana in bujskega gastalda tri dobre in razsodne moške: nepristranskega tujca iz Umaga ter po enega predstavnika vpletenih strani Pirana in Buj. Patriarh Gregor pa je opravilo piransko-izolskega razmejevanja zaupal podestatu tedaj zelo vplivnega mesta Koper, ki je pridobil pooblastila koprške in piranske podestarije in patriarhovega namestništva v Istri, nato pa določil mejo s pomočjo koprskih modrecev.

Komunalna avtonomija je v tem času že dosegla tolikšno zrelost, da sta se sprti strani glede rešitev mejnega spora znali samostojno sporazumeti. Sredi petdesetih let 13. stoletja sta se piranska in izolska komuna obrnili na zaupanja vrednega razsodnika in mediatorja: to vlogo sta zaupali koprskemu podestatu.

Po uradni uveljavitvi beneške oblasti v obalnih istrskih mestih so vprašanja mejja reševali mestni glavarji podestati, ki so jih postavljale Benetke. Prvi piranski podestat Andreas Dandolo je popis meje piranske posesti zaupal sedmim uglednim piranskim modrecem.

Na območju beneške Istre je v primerih kršitev posesti s strani sosednjega mesta podestat imenoval uglednega meščana za zastopnika, ki se je v njegovem in v imenu svoje komune pritožil pred načelnikom in sodniki sosednje komune, s pričami dokazal svojo obtožbo in dosegel priznanje krivde s strani kršilca. V bolj zapletenih primerih sta obe sprti komuni za reševanje spora pooblastili vsaka svojega zastopnika, kot razsojevalca pa sta nastopala načelnika obeh komun, ki sta v razsojanje lahko pritegnila ugledno tretjo osebo; v primeru piransko-izolskega spora 1315 je bil to koprski podestat.

Bolj zapleteno je bilo iskanje ozemeljskih razsodnikov v Piranu in Bujah, ki sta sodila v območju različnih oblastnikov, Benetk (Piran) in oglejskega patriarha (Buje). Tudi v teh primerih je oškodovana komuna najprej poslala svojega poslanca s pritožbo k sosednjemu mestnemu glavarju (v Piranu je bil to podestat, v Bujah gastald).

Razsodnik-mediator, ki je užival zaupanje in prejel pooblastila obeh strani, je bil 1301 novigrajski škof Naticherius. Na njegovo razmejitve med Piranom in Bujami so se še kasneje sklicevali v primerih ozemeljskih sporov. Kot priče se v zapisu omenjajo cerkveni

dostojanstveniki iz Novigrada ter ugledni gospodje iz Pirana in Buj. Pet let kasneje, 1306, je prišlo do obsežno dokumentiranega spora zaradi kršitve piransko-bujske razmejitve s strani Bujčanov. Pirančani so pooblastili zastopnika, ki se je v Bujah pritožil, potem pa sta obe strani poslali na mejo po štiri častitljive osebe, ki so se jim kot priče pridružili še trije nepristranski prebivalci Umaga. Poskrbeli naj bi za obnovo medkomunalnih mejnikov, ki so jih Bujčani uničevali. Zastopnik Buj je bil prebivalec Milj. Končno poravnavo glede meje so rešili na vrhunski ravni. V prisotnosti novigrajskega škofa, sodelavca beneškega glavarja istrskega podeželja (*Paysenaticum*), podestatom Sv. Lovreča (Pazenatičkega), Novigrada, ugledneža iz Benetk ter še gospoda neznanega porekla, sta bujska predstavnik piranskemu podestatu izročila žito, ki so ga Bujčani pridelali na piranskem ozemlju. Izbrani razsodniki so vsi prihajali iz beneškega »tabora«, medtem ko so bile Buje pod oblastjo patriarha. Buje so »beneške« razsodnike sprejele brez ugovorov. Zdi se, da se je razmerje sil med konkurentoma – patriarhom in Benetkami – prevešalo v korist slednjih. Praksa razsodništva v srednjem veku je namreč pogosto potekala tako, da je šibkejša stran v sporu, ki si je želela poravnave in si prizadevala za prekinitev konflikta, izbirala posrednike med osebjem nasprotne strani. Sporazum naj bi bil sklenjen na način, da bi močnejša stran dobila zadoščenje, šibkejša pa bi ohranila čast. Posredniki so bili vplivne, zaupanja vredne osebe, ki so uživale nesporno avtoriteto; ta je zagotavljala spoštovanje dogovora (Althoff, 1994).

Malo kasneje je istrski glavar obnovil zahtevo, naj Bujčani v roku petnajstih dni uredijo meje in mejnike, do česar pa ni prišlo. – Kršitve s strani Pirančanov so skromneje dokumentirane, kar pa ne pomeni, da jih ni bilo.

Primerjava s sodobnimi razmerami kaže, da so se v primeru manjših sporov na medmestni ravni pogajali mestni zastopniki in modri izvedenci, ki so se po potrebi posvetovali tudi s starimi deželani, ki so poznali razmere na terenu (v smislu sodobnih ekspertnih skupin). Pogajalce so imenovali mestni oblastniki, ki so se občasno dogovarjali med seboj tudi neposredno v prisotnosti javnosti. Kot nepristransko pričó so lahko v dogovor pritegnili še ugledno tretjo osebo, npr. načelnika drugega mesta. Včasih je o meji odločal z obeh strani sprejemljiv posrednik-mediator. Redko – kot v primeru Pirana in Izole 1285 ter Pirana in Buj 1306 so spor reševali tuji razsojevalci: v prvem primeru po posredovanju beneškega doža podestati sosednjih mest, v drugem beneški glavar istrskega podeželja (*capitaneus Paysenatici Ystrie*).

MEDIATORS IN MEDIAEVAL AGREEMENTS ON THE BORDERS
OF CIVIC TERRITORIES: NORTH-WESTERN ISTRIA IN THE
13TH AND 14TH CENTURIES

Darja MIHELIC

Murnikova ulica 18, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: mihelic@zrc-sazu.si

Mediaeval Istrian urban settlements were not limited to the town, but included and governed a broader rural area. Within this framework they developed their own administration and judicature. Civic territories in the urban environment of north-western Istria bordered on one another. The towns jealously guarded their territories and boundaries, and any violation of the latter by the contiguous communes led to neighbourhood disputes, which the parties concerned tried to solve in various ways: through prudent negotiation or with the help of superior Istrian rulers and other secular and ecclesiastical notables.

The method of determining borders when still no detailed cartography or cadastral survey techniques were available, relied primarily on geographical dividing lines and terrain features, as well as the ownership of plots. Some delimitations of borders cite several microtoponyms, others hardly any. Some borders were demarcated by trees and rocks marked with crosses or studded with nails and standing quite close to one another.

The disputes between the communes regarding their territory were most frequently triggered by misappropriation of cut grass or hay, pasturing on or tilling and exploitation of 'foreign' soil. Various individuals would intervene in border disputes, either upon taking up their new posts or in case of inter-communal disputes. In 1212, only a few years after gaining control over the March of Istria (1209), Wolfger von Erla, the Patriarch of Aquileia, had the border between Piran and Izola recorded and, that same month, that between Piran and Buje. In the presence of the gastalds and consuls of Piran, Koper and Izola, Wolfger selected five wise men, foreigners – two from Trieste and three from Umag – to determine the Piran-Izola border; and in the presence of the consuls or gastalds of Piran and the gastald of Buje, three wise men – a neutral foreigner from Umag, and one representative per side involved in the dispute – to establish the border between Piran and Buje. Wolfger's example of intervening in the delimitation of the Piran-Izola border was followed in 1254 by the patriarch Gregorio di Montelongo. The latter entrusted the task of defining the boundaries between Piran and Izola to the podestà of the then very influential town of Koper, who obtained the authorisation of the Koper and Piran podestariates, as well as of the patriarch's deputy office in Istria, and then determined the border with the help of wise men from Koper.

Communal autonomy had by then reached such a level of maturity that in some cases, the sides in the dispute were already able to agree by themselves on an arbiter to solve the problem. In the mid-fifties of the 13th century, the Piran and Izola communes entrusted the role of arbiter and mediator to the podestà of Koper.

After the establishment of Venetian power in Istrian coastal towns, town magistrates – podestà – appointed by Venice solved the issues of borders. The first podestà of Piran,

Andreas Dandolo, entrusted the task of recording the boundaries of the Piran estate to seven notable Piranese wise men.

In the territory of Venetian Istria, in cases of encroachment on a town's estate by the neighbouring town, the podestà nominated a distinguished citizen as a representative who would issue a complaint on behalf of the podestà and his own commune to the magistrate and the judges of the neighbouring commune, providing evidence for his case through testimony of witnesses, and, finally, obtaining an admission of guilt by the offender. In more complicated cases, the communes in dispute would each appoint and authorize their own representative, while the magistrates of the two communes acted as arbiters and could each engage an esteemed third person to take part in the process of arbitration.

The search for territory arbiters in Piran and Buje, for example, was more complicated, as the two towns were each under a different ruler: the former under Venice, and the latter under the Patriarchate of Aquileia. But even in such cases, the injured commune first sent its envoy with the complaint to the magistrate of the neighbouring town (in Piran, to the podestà, in Buje, to the gastald).

The arbiter-mediator who enjoyed the trust and was authorised in 1301 by the two sides, was the bishop of Novigrad, Naticherius. His delimitation of the border between Piran and Buje established a precedent that would later be referred to in cases of territorial disputes. Mentioned as witnesses in the records are church dignitaries from Novigrad and distinguished gentlemen from Piran and Buje. Five years later, in 1306, there was a dispute, well-documented, caused by an infringement of the boundaries between the Piran and Buje communes by the inhabitants of the latter. The Piranese authorised a representative to file a complaint in Buje, then the sides sent to the border four honourable people each, and these were joined by three neutral inhabitants of Umag as witnesses. They were to take care of the reconstruction of the boundary marks that were being destroyed by the people of Buje. The final settlement concerning the border was achieved at the highest level. In the presence of the bishop of Novigrad, a colleague of the Venetian governor of the Istrian rural area (Paysenaticum), the podestà of Sv. Lovreč (Pazenatički) and podestà of Novigrad, a nobleman from Venice and a gentleman of unknown origin, two Buje representatives presented the podestà of Piran with the grain that the farmers from Buje produced on Piran's territory. Infringements by the inhabitants of Piran, though not so well documented, did occur, too.

Disputes over borders were thus solved in various ways, enabling some comparisons with contemporary practice. In the case of less significant disputes, town representatives and wise men would negotiate on the level of the communes. When necessary, they could consult the country people, who were familiar with the situation in the field (in a sense like modern "expert groups"). The negotiators were nominated by town magistrates, who occasionally also negotiated directly among themselves and in the presence of the public. They also had the right to introduce in the negotiation process, as a neutral witness, a notable third person – e.g., the podestà of another town. At times, the decision on the borders was taken by a mediator acceptable to both sides in dispute (a church dignitary, for instance). Only rarely, as in the cases of Piran and Izola in 1285 and of Piran and

Buje in 1306, were the disputes resolved by foreign arbiters: in the former case, upon the intervention of the Venetian doge, the podestà of the neighbouring towns; and in the latter, the Venetian governor of the Istrian rural area.

Key words: Middle Ages, north-western Istria, mediaeval towns, town autonomy, borders, mediators, Piran, Buje, Izola

VIRI IN LITERATURA

- CDI** – Kandler, P.: Codice diplomatico istriano. Trieste, Tipografia Riva, 1986 (riproduzione).
- CPI** – De Franceschi, C.: Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano, I (1062–1300). Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, 36, Parenzo, 1924.
- CP II** – De Franceschi, C.: Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano, II (1301–1350). Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria (AMSI), 43. Pola, Parenzo, 1931, 19–96 (št. 1–39); AMSI, 44, Pola, Parenzo 1932, 271–320 (št. 40–65).
- De Franceschi, C. (ur.) (1960):** Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358. Venezia, Deputazione di storia patria per le Venezie.
- SI PAK PI 9.1** – Pokrajinski arhiv Koper, Enota Piran, Notarske pergamentne listine (SI PAK PI 9.1).
- Althoff, G. (1994):** Genugtuung (satisfactio). Zur Eigenart gütlicher Konfliktbeilegung im Mittelalter. V: Heinzle, J. (ur.): Modernes Mittelalter. Neue Bilder einer populären Epoche. Frankfurt am Main, Leipzig, Insel, 247–265.
- Darovec, D. (2008):** Kratka zgodovina Istre. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales (Annales Manuel).
- Darovec, D. (2014):** Cum lampulo mantelli. The Ritual of Notarial Investiture: Example from Istria. Acta Histriae, 22, 3, 453–508.
- Grbavac, B. (2008):** Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije – studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana. Acta Histriae, 16, 4, 503–526.
- Grbavac, B. (2011):** Svjedočanstvo o stvarnosti ili fikcija: zadarski notari između formula i prakse. Acta Histriae, 19, 3, 393–406.
- Grbavac, B. (2013):** Oporuka i inventar splitskog notara Jakova pok. Ubentina de Pugliensibus iz Piacenze. Prilog proučavanju splitskog notarijata. Acta Histriae, 21, 1–2, 75–92.
- IE** – Istarska enciklopedija. Bertoša, M., Matijašić, R. (ur.). Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
- Ivetic, E. (ur.) (2009):** Istra kroz vrijeme. Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku. Rovinj / Rovigno, Reka / Fiume, Trst / Trieste, Centar za povijesna istraživanja / Centro di ricerche storiche, Talijanska unija / Unione italiana, Narodno sveučilište / Università popolare (Collana degli Atti, Centro di ricerche storiche – Rovigno, 30).
- Kostrenčić, M. (ur.) (1978):** Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae / Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije. II. Zagrabiae, Editio instituti historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium.
- Mihelič, D. (1989):** K osvetlitvi nekaterih votlih mer srednjeveškega Pirana. Kronika, 37, 1/2, 22–26.
- Mihelič, D. (2005):** Srednjeveška posest freisinške škofije v Istri / Der mittelalterliche Besitz des Hochstifts Freising in Istrien. V: Bizjak, M. (ur.): Blaznikov zbornik /

Festschrift für Pavle Blaznik. Ljubljana, Škofja Loka (Loški razgledi, Doneski, 11), 61–73, 67–81.

- Mihelič, D. (2009a):** Načrt sistematične agrarne kolonizacije v srednjem veku (Piran, začetek 14. stoletja). V: Preinfalk, M. (ur.): V zlatih črkah v zgodovini. Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn (Kronika, izredna številka). Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 51–62.
- Mihelič, D. (2009b):** Reprezentančni stroški srednjeveških mestnih mogôtcev (Piran, zadnje desetletje 13. stoletja). V: Mogorovič Crljenko, M., Uljančič-Vekić, E. (ur.): Cerealia, oleum, vinum ... : kultura prehrane i blagovanja na Jadranskom prostoru / Cerealia, oleum, vinum ... : dining culture in the Adriatic area. Poreč, Pazin, Pula, Zavičajni muzej Poreštine, Državni arhiv, Sveučilište Jurja Dobrile, 55–62.
- Mihelič, D. (2011a):** Sporazumi o mejah srednjeveških mestnih teritorijev (Piran in njegovi sosedje). *Histria*, 1, 37–59.
- Mihelič, D. (2011b):** Prilog proučavanju zemljoposjedničke strukture srednjovjekovne Istre (s naglaskom na posjedu Freisinške biskupije). *Vjesnik Istarskog arhiva*, 18, 345–361.
- Schmidinger, H. (1954):** Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft des Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer. Graz, Köln, Verlag Herman Böhlau Nachf.
- Štih, P. (2013):** I conti di Gorizia e l'Istria nel Medioevo. Rovigno, Fiume, Trieste, Centro Ricerche Storiche, Unione Italiana, Università Popolare (Collana degli atti / Centro di ricerche storiche Rovigno, 36).
- Vilfan, S. (1996):** Zgodovinska pravotvornost in Slovenci. Ljubljana, Cankarjeva založba (Pravna obzorja, 5).

REPREZENTACIJE OBMEJNEGA PODROČJA JULIJSKE KRAJINE V DISKURZU NUNCIJA ERMENEGILDA PELLEGRINETTIJA

Gašper MITHANS

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, 6000 Koper, Garibaldijeva 1, Slovenija
e-mail: gasper.mithans@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Ermenegildo Pellegrinetti, nuncij v Jugoslaviji med letoma 1922 in 1937, je bil posredno vpet v narodnostno problematiko slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini. Na primeru sodnega procesa v Pulju, prvega tržaškega procesa, poslanice zagrebškega nadškofa Antuna Bauerja in prisilnih odstopov nadškofa Sedeja in škofa Fogarja, avtor na podlagi Pellegrinettijevega dnevnika analizira njegovo ravnanje in mnenje o nacionalističnih, iredentističnih in po mnenju nekaterih tudi terorističnih akcij na tem obmejnem področju. Le-to odslkava nuncijevo zmožnost precejšnje "objektivnosti" z nacionalnega vidika, dosti manj pa v odnosu do politike Svetega sedeža.

Ključne besede: nuncij Ermenegildo Pellegrinetti, obmejno področje, Julijska krajina, Sveti sedež, Kraljevina SHS/Jugoslavija

RAPPRESENTAZIONI DELLA ZONA DI CONFINE DELLA VENEZIA GIULIA NEL DISCORSO DEL NUNZIO ERMENEGILDO PELLEGRINETTI

SINTESI

Ermenegildo Pellegrinetti, nunzio in Jugoslavia dal 1922 al 1937, è stato direttamente coinvolto nella problematica nazionale della minoranza slovena e croata nella regione della Venezia Giulia. Prendendo in considerazione il processo di Gortan a Pola, il Primo Processo di Trieste, la lettera pastorale dell'arcivescovo di Zagabria Antun Bauer e le forzate dimissioni dell'arcivescovo di Gorizia Frančišek B. Sedej e del vescovo di Trieste e Capodistria Luigi Fogar, l'autore sulla base del diario di Pellegrinetti analizza il suo comportamento e la sua opinione sugli atti nazionalistici, iredentistici e secondo il parere di alcuni, perfino terroristici che sono succeduti in questa zona di confine. Il tutto riflette l'abilità del nunzio di percepire gli eventi in modo "obbiettivo" dal punto di vista nazionale, molto meno invece rispetto alla politica della Santa Sede.

Parole chiave: nunzio Ermenegildo Pellegrinetti, zona di confine, Venezia Giulia, Santa sede, Regno SHS/Jugoslavia

UVOD

Članek temelji na analizi gradiva nuncija Ermenegilda Pellegrinettija, diplomatskega predstavnika Svetega sedeža v Kraljevini SHS/Jugoslaviji med letoma 1922 in 1937,¹ z namenom rekonstrukcije njegovega pogleda na problematiko slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini. Hkrati bo raziskana njegova vloga pri mahinacijah Italije, Svetega sedeža in Jugoslavije z jugoslovansko manjšino na priključenem ozemlju.

V prispevku bom podal smernice za raziskavo tematike diplomacije Rimskokatoliške cerkve (RKC) in vprašanja obmejnega področja ter nacionalizma z vključevanjem konceptualnega in teoretskega aparata družbenih znanosti. Sprašujem se, kako brati (in analizirati) “političnozgodovinske” ter diplomatske arhivske vire, ki predpostavljajo “pogled od zgoraj”. S tem namenom poleg diskurza na meddržavni ravni z identificiranjem diapazona lokalnih jugoslovansko-italijanskih odnosov v Julijski krajini, analizo relacij moči Cerkev-država-narodna manjšina razširim mrežo akterjev, ki so bili v stiku z nuncijem Pellegrinettijem in obravnavam večplastnost samega protagonista. Ta ni le pripadnik enega od obravnavanih narodov v stiku (po rodu je bil Italijan), ampak diplomatski predstavnik RKC. Pellegrinetti je svoja stališča oblikoval bolj na podlagi “poklicne” in verske pripadnosti, nacionalni faktor pa se pri njem zdi manj pomemben.² Hkrati je bil v posrednem in neposrednem stiku s katoliškimi škofi v Jugoslaviji in Italiji, begunci iz Julijske krajine, drugimi “podporniki” jugoslovanske manjšine v Italiji, diplomati (ki, kot do neke mere Pellegrinetti sam, izkazujejo svojevrsten “pogled od zunaj”, vendar je ta lahko ideološko še bolj obremenjen), z jugoslovanskimi politiki, vlado in kraljem oziroma kraljevimi namestniki. Predvsem pa je vsako leto obiskal Rim – papeža, državnega tajnika in druge “arhitekto” vatikanske zunanje politike – torej “prečil” območje, ki je predmet raziskave.

Dobro je že raziskano dogajanje v Julijski krajini med obema vojnama kot tudi vloga RKC (glej: Kacin-Wohinz, Verginella, 2008; Pelikan, 2002b; Pirjevec, 2007; Vinci, 2011; Ferrari, 2012; Cattaruzza, 2003), nekatere raziskave tudi metodološko sledijo ali se vsaj približajo trendom sodobnega zgodovinopisja (Wörsdörfer, 2009; Ballinger, 2003; Klavžan, 2007; Širok, 2012; Klavžan, 2011). Predvsem gre za komparativne študije, ki prese-gajo politično in nacional(istič)no zgodovino “vélikih mož”. Določeni avtorji se sicer niso uspeli ogniti potencialni pasti komparativne zgodovine, ki na obmejnem prostoru zgolj krepi nacionalne zgodbe (glej: Friberg et al., 2007, 719–720), običajno s favoriziranjem ene od njih in/ali nasploh z ignoriranjem historiografske produkcije z druge strani meje. Velik preskok namreč zahteva prehod od teoretskih razprav o transnacionalnem pristopu do dosledne rabe tega pristopa v okviru študij primera, sploh pa obsežnejših raziskav.

1 Kratka biografija Ermenegilda Pellegrinettija je podana v nadaljevanju.

2 Drug vidik je odnos Jugoslovancev do Pellegrinettija, ki ga je veliko dojemalo kot “najprej” Italijana (in latentno fašista).

Uporabil bom skoraj povsem neraziskan vir,³ dnevnik nuncija Ermenegilda Pellegrinetti, ki je delno dostopen v Vatikanskem zasebnem arhivu (Archivio Segreto Vaticano), da na specifičnem viru analiziram diskurz(e) o obmejnem področju oziroma problematiki odnosov do slovenske in hrvaške manjšine v Italiji. Takšen vir se lahko po eni strani smatra kot manj “kontaminiran”, saj skorajda ni interpretiran niti citiran, po drugi strani pa je zaradi tega lahko “mistificiran”. Na primer Ivan Mužič (1978, 7) dnevniku pripisuje precej večjo težo, kot ga po mojih ocenah dejansko ima po odprtju fondov za to obdobje v Vatikanskem arhivu. Pri analizi dnevnika in Pellegrinettijevih poročil Svetemu sedežu bom posebno pozornost namenil ključnim pojmom in sicer iredentizmu, terorizmu in nacionalizmu, v povezavi z dogodki, ki so pritegnili posebno pozornost tudi pri Pellegrinetti: sodni proces v Pulju, prvi tržaški proces, Bauerjeva poslanica, “zadeva Frančišek B. Sedej” in “zadeva Luigi Fogar”.

ZGODOVINOPISJE IN MEJNE ŠTUDIJE

V slovenskem zgodovinoписju je bilo do sedaj mejnim študijam (border studies) in študijam obmejnih področij (borderland studies) posvečenega malo prostora – ena izmed izjem je tematski sklop člankov “Zgodovinjene obmejnega prostora” v reviji *Acta Histriae* (2010, 18, 1–2) – zato bom v tem prispevku, ki obravnava problematiko obmejnega področja, podal tudi kratek pregled prelomnih dosežkov na tem raziskovalnem polju.

Kot prvo je treba na eni strani razlikovati med raziskavami, ki obravnavajo ozemlje geopolitično situirano ob meji in zajemajo večinoma tudi trende, ki so značilni za obmejna področja (npr. tihotapstvo, migracije prebivalstva),⁴ torej interakcije med prebivalci “čez mejo”, in na drugi strani raziskavami, ki poleg tega ta fenomen teoretsko in metodološko analizirajo. Da večina teh raziskav sodi v prvo kategorijo, gre pripisati več faktorjem. Delni razlog je v tem, da je kronološka parcializiranost zgodovinskih raziskav v tej regiji, v kateri so se meje v 20. stoletju izrazito pogosto spreminjale in je etnična meja močno odstopala od državne meje, kar potemtakem celotno Primorsko umešča tako ali drugače v obmejno področje, večji deficit kot sicer. Zaradi odsotnosti daljše kontinuitete državne meje pred letom 1954 z ukinitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja (pravnoformalno leta 1975 oziroma 1977 z Osimskimi sporazumi) se je postavilo v ospredje kot predmet raziskav politične slovensko(jugoslovansko)-italijanske odnose med prebivalstvom, ki si je delilo isto državno ozemlje. V zameno za (re)prezentacijo slovenskega narodnega vprašanja in nasilja fašistične politike do “drugorodnih” se samo “geopolitično mejo” med državama(i) v časovno fiksiranih študijah (predvsem “fašističnega obdobja” 1918–1941, študij 1. in 2. svetovne vojne) kot osnovni problem velikokrat spregleda. Študije vsakdanjega življenja prebivalcev živečih na obeh straneh meje so tako bolj izjema (glej: Rožac Darovec, 2010;

3 Nekaj referenc je sicer že bilo v nekaterih redkih delih – npr. Giovanni Coco (2009, 143–276), tudi v doktorski disertaciji in monografiji Igorja Salmiča (2013, 2015). Je pa izšel del dnevnika, ki ga je Pellegrinetti pisal v času, ko je bil nuncij na Poljskem (1916–1922) (Pellegrinetti, Natalini, 1994), ne pa del, ki je predmet obravnave v tem prispevku (1922–1937), torej ko je bil nuncij v Beogradu.

4 Tudi kot rezultati nacionalnih in mednarodnih (predvsem čezmejnih) raziskovalnih projektov. Glej tudi: Verginella, 2010.

Klavora, 2010; Širok, 2010). Še bolj izrazit je pogost manko obravnave “meje kot družbene, simbolne/kulturne in teritorialne entitete” med narodom/narodi v stiku (sploh pa “sivih con” akomodacije Slovencev in Hrvatov fašističnemu režimu ter identitetne hibridizacije (glej: Ballinger, 2003)). Tudi v mednarodni literaturi ta pogled, kaj meja indicira, vključujoč načine vzpostavljanja meje in njenega vpliva na formiranje družbeno-prostorskih identitet, podobe in zgodbe o meji kot tudi razumevanje meja kot reprezentacij (glej: Strüver, 2003, 166) predstavlja odmik od tradicionalnega pristopa k študijam meje, hkrati pa je tudi izhodišče tega članka. Ne želim trditi, da je daljši časovni lok ali obravnava interakcij med skupnostma z različnih strani državne meje edini “primeren” način – nenazadnje se tudi ta prispevek v osnovi omejuje na Julijsko krajino in obdobje med svetovnimi vojnami –, ampak na problematičnost, da je ta usmeritev zamejevanja študij glede na spremembe državnih okvirjev preveč pogosta, če že ne kar samoumevna.

Etnična mešanost in spremenljivost državnih meja ni izjema tega območja, ampak velikega dela Evrope po I. svetovni vojni. Ni namreč naključje, da so se mejne študije in študije obmejnih področij dejansko vzpostavile na raziskavah ameriško-mehiške meje, ostri meji, ki ločuje (in povezuje) “prvi” in “tretji” svet (v zgodovino pisju od Herberta E. Boltona in Fredericka J. Turnerja, do Johna F. Bannona, Petra Sahlinsa in Davida J. Webra), medtem ko je zgodovinska situacija v Evropi precej drugačna. Namreč le deset evropskih držav ima danes iste meje kot pred sto leti (Wallace, 1992; Haselsberger, 2014, 2).

V zadnjih dveh desetletjih je močno naraslo zanimanje in produkcija literature, ki se posveča študijam meje in obmejnosti, tako na področju geografije, političnih ved, sociologije, zgodovine, antropologije in filozofije (glej: Wastl-Walter, 2011; Wilson, Donnan, 2012; Popescu, 2012, 15, 16). S fokusom raziskav na meje se je revitaliziralo tako zgodovino pisno polje,⁵ zlasti v okviru trenda komparativne in nato transnacionalne zgodovine z odmikom od osredotočenja na nacionalne države (Gutierrez, Young, 2010; Horstmann, 2002), kot tudi antropološke študije, dotedaj ujete v “kulturni izolacionizem”⁶ (Wilson, Donnan, 1998).

Kljub ali ravno zaradi teh številnih transdisciplinarnih pristopov in prispevkov še vedno ni konsenza o definiciji temeljnih terminov, posledično pa je njihova raba v celotnem korpusu študij tudi precej nekonsistentna. Treba je izpostaviti, da nekateri jeziki poznajo le en izraz za mejo (poleg slovenščine tudi npr. nemščina (Grenze), za razliko od na primer italijanščine (confine, frontiera), francoščine (frontière, front, limite in marche) ter angleščine (border, boundary in frontier). Slednje tri koncepte se občasno uporablja kot sinonime ali se jih celo zamenjuje (Anderson, O’Dowd, 1999; Haselsberger, Benneworth, 2011; prim. Rožac Darovec, 2010, 218–220), zato je potrebna dosledna raba. Sploh v slovenskem jeziku naletimo na terminološko zagato, kako ločiti “boundary” od “border”. “Frontier” kot “obmejni pas” ali “obmejna regija” (Haselsberger, 2010; Konrad, Nicol,

5 Izbor zgodovino pisne literature o meji je tudi na spletni strani: <http://borderlandshistory.org/borderlands-historiography/>

6 Preboj je naredil Fredrik Barth (1969) s spremembo optike raziskav meje, ki se (po)ustvarja iz “periferije”, ne iz “centra”, ob interakciji med prebivalci ob in preko meja. Sledila sta mu John W. Cole in Eric R. Wolf z raziskavami meje med Trentinom in Južno Tirolsko (1973) ter drugi.

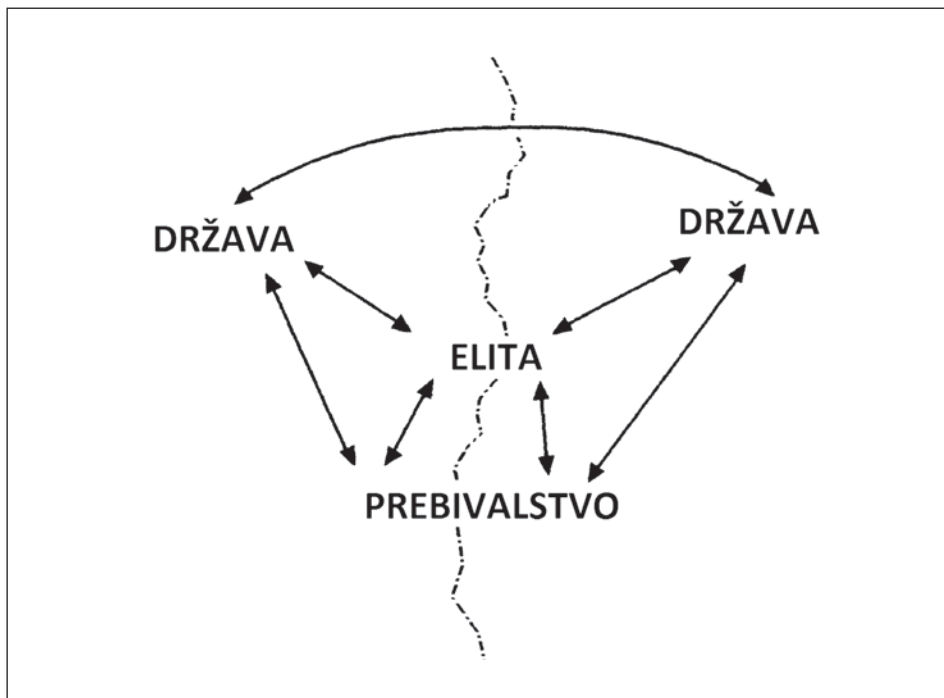
2008; Rožac Darovec, 2010) pa se precej približa pomenu “borderland”. Obmejno področje, kot prevajam termin “borderland”, definiram kot geografsko določeno območje, katerega celoto tvorita dela na obeh straneh meje ali meja. Pri določanju do kod v notranjost sega politična meja obmejnega področja se je treba opreti na družbeno mrežo na obmejnem področju in na zgodovinski razvoj te regije (Baud, Van Schendel, 1997, 221, 222; Stoddard et al., 1983, 6; Orozco-Mendoza, 2008, 16). Martinez navaja ključne procese, ki pomagajo oblikovati obmejno področje: 1) *transnacionalizem*, ki vpliva na prebivalce obmejnega področja, 2) periferna lokacija, ki daje občutek politične in družbene *ločenosti in drugosti* obmejne skupnosti, 3) meje kot območja *etničnega konflikta in akomodacije* ter 4) meje kot kraji *mednarodnega konflikta in akomodacije* (Martinez, 1994a, 8–14; prim. Donnan, Wilson, 1999).

Julijska krajina je bila v času med prvo in drugo svetovno vojno potemtakem del obmejnega področja, ki je segalo tudi na jugoslovansko stran. Zaradi njenih specifik – gre za leta 1920 priključeno ozemlje Kraljevini Italiji, na katerem je bila večina prebivalstva slovenskega in hrvaškega porekla in bi etnično mejo lahko zarisali precej zahodneje, kot je tekla novo določena politična meja – pa si bom dovolil vidik interakcije prebivalstva na obeh straneh državne meje nekoliko zanemariti. Nenazadnje Gloria Anzaldúa, ena najvidnejših raziskovalk mejnih študij, podaja “ohlapnejšo” definicijo obmejnih področij. Ta so fizično prisotna, kjer koli se stikata dve ali več kultur, kjer ljudje različnih ras naseljujejo isti teritorij, kjer se dotikajo nižji, srednji in višji družbeni razredi, kjer se z intimnostjo skrči prostor med dvema posameznikoma (Anzaldúa, 1987).

Avtorji navajajo tudi več modelov obmejnega področja. Baud in Van Schendel izpostavljata, da je treba biti pozoren na časovne, prostorske, politične, ekonomske in kulturne dimenzije obmejnih področij, saj je bil vedno velik razkorak med retoriko o vzdrževanju meje ter vsakdanjim življenjem ob meji (1997, 220). V tem prispevku se bom bolj osredotočil na družbenopolitično realnost, v tem pogledu pa lahko ločimo “mirno” (državna in regionalna elita ter lokalno prebivalstvo so povezani v koherentno oblastno strukturo, kjer je malo tenzij), “nepokorno” (oblastne strukture so manj koherentne, država lahko dominira ali pa je absorbirala regionalno elito; če nobena elita ne vzpostavi dominantnega položaja nad lokalnim prebivalstvom, je obmejno področje težko nadzorovati) in “uporniško” obmejno področje (regionalna elita podpre lokalno prebivalstvo v boju zoper državno oblast; takšni upori so lahko glede na cilj regionalistični, separatistični ali iredentistični) (Baud, Van Schendel, 1997).

Julijska krajina ima po teh iztočnicah značilnosti “nepokornega” in “uporniškega” obmejnega področja, a z nekaterimi bistvenimi razlikami: slovenski in hrvaški uporniki, ki so imeli tudi iredentistične in separatistične cilje, niso imeli podpore v regionalni eliti, ki je bila skladna z državno fašistično politiko. Lahko pa bi rekli, da so imeli aktivno podporo velikega dela provizorične “slovanske elite” v Julijski krajini – tj. med intelektualci, duhovščino in nekaj pravniki, – slojem, ki pa se je neprenehoma krčil zaradi fašističnega pritiska. Povedna pa je vendarle – sicer kolikor toliko prikrita – podpora jugoslovanske vlade, ki se ni omejevala zgolj na narodnokulturno dejavnost.

Ljudje skozi preživljanje vsakdana generirajo mejo ravno v takšni meri, kot jo formalna pravna ali politična entiteta (Cole, Wolf, 1973). Sarah Green zagovarja pristop, da

Dvojni trikotnik razmerij moči na obmejnem področju (povzeto po: Baud, Van Schendel, 1997, 219).

zgodovinski čas v mejah ni moč poenostaviti in poudarja na kakšen način je čas ključen za doživetje meje ter za razumevanje, da je meja nekaj, kar si je najbolje zamišljati kot aktivno entiteto (Green, 2009, 13). Kot “aktivno entiteto” bi – z današnjega vidika – lahko rekli, da so mejo dojemali tudi uporniki, ki so se borili za priključitev k “matični domovini”. Izhodišče zgodovinskega raziskovanja odnosa prebivalcev Julijske krajine do meje mora vključevati tudi ta aspekt.

Postavlja se torej vprašanje, kako so na mejo vplivali “iredentisti”, ki so zahtevali spremembo meje – ali so jo na neki način utrjevali s tem, ko so “provocirali” fašistično oblast, ki je pričakovano odgovorila s še tršo politiko do manjšine, poleg tega pa so se še sami inkriminirali, ali pa so jo s tem počasi destabilizirali. Šlo je za novo mejo, ki tudi v imaginariju prebivalcev ob meji ni bila naturalizirana in tako je bilo lažje spodbijati njeno “stalnost”. Meja je bila iz centra dojeta kot “naravna” (fiksna), njene fluidnosti s povezavami preko meje in spreminjajočih se lastnosti pa se zaveda predvsem lokalno prebivalstvo.

Biti moramo pozorni, da ne naredimo napake in se kot številne študije meje preveč fokusiramo na manjšine z ignoriranjem večine. Za mnoge predstavnike meja ni bila nekaj, kar bi bilo treba izzvati ali prestopiti, ampak braniti in preprečiti, da bi prišlo do kakršne koli njene spremembe (Donnan, 2005; Green, 2009).

JULIJSKA KRAJINA – NOVE PROVINCE – KOT OBMEJNO PODROČJE IN NARODNE MANJŠINE

Neposredno po koncu 1. svetovne vojne so v Italiji bolj kot kadar koli prej nacionalizmi, nastali v poznem 19. stoletju, krepili delitve med ljudmi in narodi. Močna vojaška in tudi gospodarska oblast je hotela tako v Italiji kot drugod doseči “nepohabljeno” zmago (Vinci, 2004, 29; Vinci, 2011, 5–33; Cattaruzza, 2003; Wörsdörfer, 2004, 15–18). V primerjavi z ostalimi italijanskimi deželami je fašizem v Julijski krajini uspel že zelo zgodaj, saj se je znal vključiti v desetletja trajajoče socialne in zlasti nacionalne spopade na tem območju, ki jih je vojna le še okrepila. Fašizem na obmejnem področju je determinirala “obramba državne meje”, ki jo je spremljala močna agresija proti zunanjim in notranjim sovražnikom. Francesco Giunta, vodja fašističnih skvader, je vztrajal, da mora vstaja priti iz Julijske krajine in se pri tem skliceval na močan nacionalni mit in trdil: “Julijska krajina ima sedaj položaj, kot so ga imele v srednjem veku obmejne marke, torej obrambnega zidu proti tuji invaziji” (Vinci, 2004, 32).

V “novih provincah” je bil fašizem soočen z nepoznanimi družbenimi in političnimi razmerami, “tradicijo” in multikulturalnostjo nekdanjih ozemelj Avstro-Ogrske, v kateri so živeli Italijani, Furlani, Nemci, Slovenci in Hrvati. Nova država se je na teh ozemljih sploh prvič srečala z večjimi manjšinami (Pelikan, 2013, 314). Po uvedbi rapalske meje leta 1920, kompromisni različici Londonskega sporazuma, ki pa je dodatno prizadela Slovence, je v Kraljevini Italiji ostalo okoli 350.000 prebivalcev slovenske in 150.000 hrvaške narodnosti. Slovenci in Hrvati, ki so živeli znotraj nove državne meje Italije, niso bili razumljeni kot večni sovražniki, pač pa kot “peta kolona” Kraljevine SHS (Vinci, 2004, 30, 31; Visintin, 2000, 79–95).

Italijanizacija državnih institucij je potekala sorazmerno gladko, opirajoč se na politične ukrepe, zakonske odredbe in represivne metode (Kacin-Wohinz, 1977). Poseben problem pa je v tem oziru predstavljala Katoliška cerkev v Julijski krajini, njeno poenotenje, sprava z državnim režimom, in to kljub (ali zaradi tega še težje?) že doseženemu sporazumu (konkordatu) Mussolinija z RKC leta 1929. V Vatikanu in v Julijski krajini se je v tej zvezi pojavil nov pojem: “romanizacija” (Pelikan, 2013, 315; Pelikan, 2002b). Vatikan je v konkordatu najbolj popustil ravno pri vprašanju manjšin, kljub temu pa ni podprl italijanske politike na Balkanu (Pollard, 1985, 98–101). Vendarle je dejansko “tiho” sodeloval z režimom (Pelikan, 2013). Sta pa v okviru konkordatskih pogajanj kardinala Francesco Borgongini-Duca in Pietro Tacchi-Venturi zahtevala, da se sprejme člen, ki bi narodnim manjšinam v Italiji zagotavljal verski pouk v materinščini pa tudi člen, ki bi omogočil nastanitev duhovnikov iz Avstrije in Jugoslavije na obmejnih področjih, kjer so prevladovali nemško, slovensko ali hrvaško govoreči duhovniki (Pollard, 1985, 94), vendar so bili ti predlogi zavrnjeni. Italijanski konkordat besede “manjšina” sploh ne vsebuje. Temu se še najbolj približa s konstatacijo v 22. členu, da se lahko po potrebi duhovnikom, ki ne znajo “krajevne jezika”, dodeli koadjutorja, a hkrati postavlja zahtevo, da lahko župnijo zasedejo samo italijanski državljani, ki znajo italijansko (Mercati, 1954).

Po konkordatu med Kraljevino Italijo in Svetim sedežem so se stopnjevali ukrepi, ki so multietnično podobo Julijske krajine spreminjali tudi na cerkvenem področju. Prišlo

je do: 1) ukinitve vsega slovenskega in hrvaškega, tudi katoliškega periodičnega tiska (1930); 2) odstavitve goriškega nadškofa Frančiška Borgie Sedeja (1931); 3) prepovedi rabe slovenščine v cerkvah v Benečiji (1933); 4) zamenjave osebja vseh slovenskih in hrvaških samostanov v Julijski krajini do leta 1934 z italijanskim; 5) prepovedi rabe slovenščine v cerkvah v predmestjih Trsta (1936); 6) zamenjave tržaškega škofa Alojzija (Luigija) Fogarja, ki se je upiral t. i. “etnični bonifikaciji” znotraj Katoliške cerkve (1936); 7) pritiskov s strani cerkvene hierarhije (tj. škofov Carla Margottija, Antonia Santina, Giuseppeja Nogare idr.) na slovenske in hrvaške duhovnike, naj poučujejo verouk v šoli (kar je pomenilo: v italijanščini) in drugih ukrepov (Pelikan, 2002a, 302).

Leta 1935 je bil podpisan (sicer nikdar ratificiran) konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo, ki v 11. členu zagotavlja narodnim manjšinam v Jugoslaviji glede rabe njihovega maternega jezika pri verskih obredih, v verskem pouku in v cerkvenih združenjih, da bo odnos do katoličanov v tej zvezi nič manj ugoden kakor odnos, ki ga na ozemlju tiste tuje države, ki odgovarja omenjenim manjšinam, odreja pravni in dejanski položaj državljanov jugoslovanskega porekla in jezika. Sveti sedež se je še zavezal, da se bo ob priložnosti sklepanja konkordata s katero od sosednjih držav zavzel za uvedbo istega člena v njihov konkordat (Mithans, 2013, 816, 819; Mithans, 2011, 100). S tem so dosegli – “črno na belem” – zavezo Svetega sedeža, da bo zaščitil manjšino, kar je bil problem, ki ga je v Julijski krajini rimska kurija do takrat vztrajno ignorirala. Pomembno vlogo pri tem je odigral tudi Engelbert Besednjak. Kot svetovalec je pri sklenitvi tega sporazuma nastopal nuncij Pellegrinetti. Recipročnost dotičnega člena je komentiral takole: “Edina jugoslovanska manjšina, ki zares ‹buri duhove› v državi je ta v Italiji. V Jugoslaviji stalno pritrjujejo, da so zelo slabo obravnavani v Italiji, tudi kar se tiče Cerkve. Člen lahko zato namiguje ravno v to smer. Na splošno je vprašanje težko in nevarno, ker služi kot orožje manjšini na drugi strani”.⁷

Odpor proti nasilju italijanskih oblasti se je v Julijski krajini pričel zelo zgodaj. Njegovi začetki segajo že v okupacijsko obdobje (1918–1920), obsegajo pa predvsem izražanje “slovanskih” čustev, različne manifestacije, protitalijansko propagando in obveščanje Jugoslavije o razmerah na tem območju (Kacin-Wohinz, 2008, 17–18). Antifašizem na tem območju kot gibanje pa zdaleč ni bil enoten. Bolje je govoriti o “antifašizmih”. Družbenopolitično se je delil na tri tabore: na meščanskodemokratskega, ki se je nadalje delil na liberalno in katoliško strujo, delavskosocialistični tabor s socialistično in komunistično strujo ter najštevilčnejšo, antifašistično gibanje kmečkega prebivalstva. Te skupine so imele skupne cilje pa tudi precej različne agende, vezane predvsem na etnično, versko, socialno in politično pripadnost, pa tudi v nekaterih pogledih ključno pripravljenost ali nepripravljenost za angažiranje v nasilnih akcijah (pogosto označeno tudi kot “aktivni” odpor). Ne moremo pa govoriti o nekih trdnih mejah, precej so te skupine med seboj tudi sodelovale, v italijanski antifašistični organizaciji so bili tudi Slovenci in Hrvati, skupaj so delovali v okviru Komunistične partije Italije, povezave so imele tudi z mednarodnimi “sorodnimi” gibanji.

7 SS.RR.SS, AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 96, fasc. 58. Pismo Pellegrinettija Pacelliu, zadeva: Sul concordato in genere e ultimo Schema di Concordato [21 maggio 1934], 1. 6. 1934.

Odločilno vlogo pri vzpostavitvi tajnega “aktivnega odpora” je imela Orjuna, ki je v Julijsko krajino pošiljala ljudi kot atentatorje, obveščevalce in zbiralce vojaških informacij, pa tudi za ustvarjanje postojank in rekrutacijo članov. Ilegalna organiziranost je zagotovo obstajala že od leta 1924. Konec tega leta je bil ustanovljen “prvi” Tiger, poleti 1925 pa sta se obe organizaciji združili v Orjunavit. Do formalne ustanovitve tajne organizacije TIGR pa je prišlo septembra 1927. Ta se je od predhodnice razlikovala najbolj po svojem programu. Če je prej vsaj delno izhajala iz načel društva Edinost, je sedaj nastopila proti njenim “omejitvam zaradi legalističnih tendenc”. Poleg TIGR-a je nastala tudi tržaška Borba, ki je prav tako zagovarjala aktivni upor in s tem tudi “teroristične” akcije (Kacin-Wohinz, 2008, 21–30, 86–98). Tem političnim skupinam, pa tudi večini slovensko-hrvaškega prebivalstva, je bil končni cilj odcepitev od Italije in združitve s Slovenci na drugi strani meje. Izza meje so dobivali tudi gmotno oporo (Kacin-Wohinz, 1966, 117–118).

Slovenske in hrvaške skupnosti (tako tiste v mestih kot na podeželju) pa niso enako odklonilno odgovarjale na ukrepe diktatorskega režima. Prihajalo je do popuščanja in kompromisov, prilagajanja in konsenzov. Opozicija se ni vedno odražala le kot “zavesten” antifazišem oziroma antifazišmi. Prav tako so v vsem fašističnem obdobju pomembno vlogo igrali policijski ukrepi (Kacin-Wohinz, 2008, 68–70; Vinci, 2004, 34).

DISKURZ ERMENEGILDA PELLEGRINETTIJA O NARODNOSTNI PROBLEMATIKI V JULIJSKI KRAJINI

Po prikazu širšega oziroma “makro” konteksta preidimo na “srednjo raven” analize, predstavitev biografije avtorja – Ermenegilda Pellegrinetti – in glavnega vira raziskave – njegovega dnevnika, ki ji bo sledila “mikro raven”, tj. analiza virov.

Ermenegildo Pellegrinetti se je rodil leta 1876 v kraju Camaiore v Toskani. Študiral je filozofijo in katoliško teologijo na semenišču v bližnji Lucci, nato pa v Rimu. Končal je tudi vatikansko diplomatsko šolo. Po mašniškem posvečenju, ki ga je pridobil leta 1898, je v Lucci do leta 1917 opravljal duhovniško službo in poučeval na semenišču. Med letoma 1917 in 1918 je služil v italijanski vojski kot vojaški kaplan. Po vojni je bil imenovan za tajnika in nato avditorja na nunciatu na Poljskem, kjer je ostal do leta 1922. Papež Pij XI., s katerim sta se poznala še iz poljske nunciature, ga je imenoval za naslovnega nadškofa Adane in apostolskega nuncija v Kraljevini SHS. Po petnajstih letih službovanja v Jugoslaviji (1922–1937), ki ga je zaznamovalo predvsem sklepanje konkordata,⁸ je bil povišan v kardinala duhovnika San Lorenza in Panisperna. Sodeloval je tudi na papeškem konklavu leta 1939. Umril je v Rimu leta 1943 (gl. Pellegrinetti, Natalini, 1994).

V tem prispevku se bom osredotočil na Pellegrinettijeve dnevniške zapise v času, ko je bil nuncij v Jugoslaviji, tj. od osme do sedemnajste številke. Del enaindvajsetih dnevniških zvezkov iz obdobja med letoma 1916 in 1922 je sicer izšel že pred časom (Pellegrinetti, Natalini, 1994), v načrtu pa je izdaja tudi kasnejših letnikov. Forma dnevnika bolj kot na osebni dnevnik spominja na delovni dnevnik, ponekod tudi z referencami na njegova poročila Svetemu sedežu. Kljub temu ima temeljne značilnosti dnevnika, kot je

8 Glej: Mithans, 2013; Salmič, 2013.

opis vremena in počutja, občasno pa so prisotni tudi bolj čustveni izrazi nezadovoljstva in brezizhodnosti pa tudi upanja in veselja. Pri oceni potencialnega naslovnika je zlasti pri dnevniku neke vidne osebnosti težko reči, ali je ta oseba dnevnike hranila z namenom, da bodo nekoč dostopni tudi širši javnosti, kar posledično pomeni tudi višjo stopnjo samocenzure. Glede na to, da med dnevniškimi zapisi in poročili v Vatikan, v primerih, ki sem jih pregledal, ni očitnih diskrepanc pri komentiranju dogodkov in izražanju mnenja, bi temu do neke mere lahko pritrdili. Dnevnik je t. i. egodokument – vir, skozi katerega oseba hote ali nehote podaja informacije o sebi – in bi tako naj imel kvalitete, kot so sprotno beleženje doživetij, brez izkrivljenega pogleda na preteklost in potencial, da avtor vanj vpisuje občutke brez ozira na pričakovanje občinstva, kar naj bi zvišalo raven avtentičnosti. Dejansko je težko oceniti “spontanost” avtorja, če ne gre za izrazita odstopanja od siceršnjega vedanja osebe. Gre za izredno bogat zgodovinski vir, ki pokriva aktivnosti na diplomatskem, notranje- in zunanjepolitičnem ter verskem področju in četudi dnevnik najverjetneje ne razkriva posebnih “skrivnosti”, je prisotna osebna nota, ki daje več materiala za kritično branje vira in spodbija “zvišenost” arhivskih virov, kakršna je na primer diplomatska pošta.

Prolog v Pellegrinettijevo službovanje v Jugoslaviji je bilo šifrirano pismo papeža z dne 8. marca 1922, v katerem Pellegrinettija sprašuje, če bo sprejel imenovanje za nunciata v Beogradu.⁹ Prvi dnevniški zapiski so bili 5. julija 1922, ko je prispel v Beograd: “Lep, ganljiv pogled iz Zemuna na mesto, z lepimi odsevi v njegovih rekah! Molim, kakor sem molil ob štirih ponoči, da se me dotakne ta kraj moje misije. [...] na nunciaturi so se pogovori zavlekli čez polnoč. Utrujen sem od vročine in občutim naraščanje duševne depresije – podpira me le občutek dolžnosti ter upanje v božjo pomoč. Nunciatura je majhna, brez sprejemnice, z malo prostimi sobami, a dovolj veličastna in z možnostjo razširitve – Beograd!”¹⁰

Ta preplet na eni strani zanosa in delavnosti ter na drugi razočaranja in napetosti je opaziti skozi njegovo celotno delovanje v Jugoslaviji, s tem, da je bilo pesimizma z leti vse več, sodu pa je izbila dno odločitev vlade, da že podpisanega in v parlamentu potrjenega konkordata ne bo predala v ratifikacijo senatu. Še preden so uradno odpovedali konkordat, pa je bil Pellegrinetti že vpoklican v Rim in postal kardinal z manjšo črno piko – neuspehom ratifikacije konkordata, njegovega življenjskega dela.

Nuncij v Jugoslaviji je imel težko nalogo, saj je šlo za mlado državo, ki je bila multinacionalna in multikonfesionalna, s konfliktnimi odnosi znotraj države in z večino sosednjih držav, med drugim tudi zaradi manjšin. Tako naj bi zaščitil katoličane – kot versko manjšino v državi – predvsem pred pritiski srbskih pravoslavcev, neredko pa so se nanj obračali tudi jugoslovanski škofje, primorski imigranti in drugi s prošnjami, da naj posreduje (oziroma naj posreduje Sveti sedež) v korist “upornikom” v Julijski krajini, ki so bili nenazadnje tudi večinsko katoliške veroizpovedi. Rapalska meja je za Slovence in Hrvate pomenila drastično spremembo z vidika ločitve od matičnega naroda, precej težav pa je prinesla tudi Katoliški cerkvi. Med drugim je prišlo (uradno sicer šele leta 1933) do spre-

9 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 8, 8. 3. 1922.

10 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 8, 5. 7. 1922.

memb meja škofij v skladu z državnimi mejami, pri čemer je RKC izkazovala precejšnjo fleksibilnost in pragmatizem. A precej bolj pereče je bilo vprašanje slovenskih in hrvaških katoliških duhovnikov, ki so se v Julijski krajini postavili na stran manjšine in tudi izražali tiho nepokornost Svetemu sedežu.

Pellegrinetti je kot nuncij v prvi vrsti zastopal interese Katoliške cerkve (in posebej Svetega sedeža), ki ji nekateri avtorji pripisujejo status transnacionalne organizacije same po sebi (glej: Ciani, 2011). Znašel pa se je v precepu, kakšen odnos zavzeti do problematike slovenske in hrvaške manjšine v Italiji. Sam je bil Italijan, kar se mu je pogosto tudi očitalo (za nekatere je bil zaradi tega, če že ne “sovražnik”, pa zagotovo nevreden zaupanja), pri svojem delovanju pa je predvsem sledil smernicam Svetega sedeža, ki naj bi po njegovem razumevanju temeljile na nevmešavanju v politiko, četudi se zdi, da se pri njem v tej zvezi pojavljajo tudi manjši dvomi. Gotovo pa je bil prepričan o tem, da je treba zajezi morebitno škodo, ki bi jo zaradi slabe publicitete in kritik lahko utrpel Sveti sedež (zlasti papež), iskreno pa se je tudi trudil za preprečitev stopnjevanja konfliktov med Italijo in Jugoslavijo. Vsako leto, kot je razvidno tudi iz njegovega dnevnika, je potoval iz Beograda v Rim preko Julijske krajine, kjer pa se razen enkrat¹¹, ni dalj časa ustavljal (le kratki postanki, ni pa razvidno, da bi se v Trstu s kom srečal in diskutiral o težavah na tem območju). Z najvidnejšimi osebami pri Svetem sedežu (kot so papež Pij XI., državna tajnika Pietro Gasparri in Eugenio Pacelli (kasnejši papež Pij XII.), tajnik Kongregacije za izredne cerkvene zadeve Giuseppe Pizzardo, namestnik Kongregacije za izredne cerkvene zadeve Alfredo Ottaviani) in drugimi diplomati se je pogovarjal o “jugoslovanski manjšini” v Julijski krajini ter kako posredovati. Redno je obveščal (predvsem kardinala Pacellija) o tisku v Jugoslaviji, kjer so se pojavljale tudi obtožbe zoper papeža, da nič ne stori v zaščito manjšine, pa tudi hujše – da je v škodo manjšine sklenil dogovor z Benitom Mussolinijem.¹²

Pellegrinettijev odnos do te problematike bom rekonstruiral z analizo njegovega dnevnika in njegovih poročil Svetemu sedežu. Pri tem se bom osredotočil na njegovo rabo pojmov “nacionalizem”, “iredentizem” in “terorizem” ter iz njih izpeljanih oznak, v povezavi s komentiranjem najbolj “razvpitih” dogodkov v obravnavanem obdobju v Julijski krajini oziroma na tem območjem: procesa v Pulju, prvega tržaškega procesa, Bauerjeve poslanice, “zadeve Sedej” in “zadeve Fogar”.

V okviru boja za narodnostne pravice nacionalne manjšine poznamo več oblik, od mirnih do ekstremnih, nasilnih načinov delovanja. Posledično obstaja tudi vrsta različnih poimenovanj, vezanih na to, kdo jih izreka. Bodisi je to predstavnik ene ali druge strani, ki sta v konfliktu, podpornik ali nasprotnik, dobro ali slabo obvešččen zunanji opazovalec. Tako govorimo o “patriotih”, “nacionalistih” (ki se na miren način borijo za pridobitev več pravic znotraj države), “separatistih” in “iredentistih” ter kot najbolj radikalnih “terroristih”. “Nacionalizem” je v teh primerih krovni termin, pri čemer je poimenovanje “patrioti” zgolj olepšana različica, vsi (kot predstavniki manjšine, “Drugi”) pa so z vidika državnega vodstva “moteči”, protidržavni elementi, zlasti v diktatorskih režimih, kot je

11 Obiskal je nadškofa Margotija (ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 15, 5. 5. 1935).

12 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti; ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31.

bila fašistična Italija (nič dosti bolj odobravajoče pa ni ustaše in člane VMRO dojemal jugoslovanski državni vrh). Vsekakor je na mestu problematizirati te pojme v kontekstu Julijske krajine. Vse odporiške skupine, od začetka tridesetih let 20. stoletja dalje, tudi komuniste, lahko označimo za nacionalistične. Kratkoročni cilj zmernejših skupin (npr. krščanskih socialcev) je bil izboljšati razmere za Slovence in Hrvate v Italiji, preprečiti nadaljnje kršitve narodnih pravic, dolgoročni cilj pa je bil priključitev matični državi, sprememba državne meje in torej neke vrste iredentizem (ki se pogosto v teh situacijah delno prekriva s “separatizmom”, nenazadnje sta se kot možnosti pojavljali tudi ustanovitvev “neodvisne” Julijske krajine in samostojne Slovenije) (gl.: Kacin Wohinz, 2008, 124). Skupine, ki so uporabljale nasilne ukrepe (Orjuna, TIGR, Tržaška borba idr.), so bile tudi dosti bolj neposredne in “neučakane”, režim so poskušale destabilizirati oziroma evropsko javnost opozoriti na krivice z bolj vidnimi, udarnimi dejanji, s spodbujanjem k skupnemu boju proti sovražniku. Dejansko so bili mnogi (pravilno) že po letu 1926 prepričani, da se bo konflikt rešil z vojno in so se nanjo tudi pripravljali (Kacin-Wohinz, 2008, 142) (četudi so verjetno pričakovali vojno le med Italijo in Jugoslavijo). Končni cilj pa je bil tudi v teh primerih združitvev z Jugoslavijo. Mussolinijeva država je te, ki so se zatekli k nasilnim akcijam, označila za teroriste, medtem ko so v Jugoslaviji in med samimi uporniki to delovanje dojemali v glavnem kot potrebno in narodno zavedno delo. V zgodovinospisju nastopi težava, ko se pod pritiskom trenutne politike oziroma individualnih političnih pozicij zgodovinarjev ustvarja in/ali legitimira “nacionalne heroje”, “nacionalne izdajalce” ter “nacionalne sovražnike”. Postavlja se tudi vprašanje, ali cilj in razmere opravičujejo sredstva? Ali je fašistično nasilje do manjšin in italijanska prisvojitvev ozemlja, poseljenega s prebivalstvom, ki večinsko etnično ni bilo italijansko, zadostno “opravičilo” tudi za delovanje, ki bi sicer bilo označeno za terorizem?

Elaboriran odgovor na to vprašanje podaja Marta Verginella, ki opozarja, da primer razhajanja v interpretaciji upora in njegove narave ni posebnost primorske zgodovine. Izpostavi vidik, ki ga zagovarja Igor Primorac, da lahko o terorizmu govorimo šele takrat, ko gre za nasilje nad nebojujočimi se, za brezciljne napade (Primorac, 2005, 47–48). Pri antifašistih v Julijski krajini tako ne moremo mimo dejstva, da so računali na to, da bodo stavbe, kamor so podstavljali bombe, prazne oziroma, da njihova dejanja ne bodo povzročila življenjskih žrtev. Da je s časom oznaka terorizma postala sprejemljiva tudi za nekatere upornike, gre pripisati predvsem temu, da je v nekaterih primerih do človeških žrtev kljub temu prišlo in da so nekatere sabotažne akcije zaradi spleta okoliščin pridobile vse okoliščine terorističnih dejanj (Verginella, 2008, 14).

Naslednji pojem, ki zahteva podrobnejši vpogled, je iredentizem. Termin iredentizem etimološko izhaja iz italijanske besede “terra irredenta”, pomeni pa “neodrešena zemlja”. Izvorno je torej ta pojem krščansko obredne narave, ki je nato pridobil posvetni pomen boriti se (in žrtvovati) za odrešenje potlačenih narodov. “Italia irredenta” je bila “neodrešena Italija”, ki je ostala zunaj meja Italije po njeni združitvi, “italijanski iredentisti” s konca 19. in začetka 20. stoletja pa so želeli “odrešiti” ozemlje predvsem kasnejših “Novih provinc” in širše celotne Dalmacije (Rakovac, 2002, 11). Tamaro je iredentizem definiral kot “politično akcijo, s katero je italijansko prebivalstvo pod avstrijsko oblastjo izražalo željo po avtonomiji in hkrati akcijo, s katero je Italija potrdila svojo odgovornost

in svojo pravico, da jih osvobodi izpod tujega jarma.” (Hametz, 2012, 32) Kasneje iredentizem doživi ekspanzijo, ko se lansira znana parola, da je Italija tam, kjer je vsaj en Italijan. Med Italijani ima termin (ko se nanaša na Italijane) pozitivno konotacijo, medtem ko ima med južnimi Slovani negativno. Je en izmed vrste italijanskih terminov, kot so še fašizem, totalitarizem, “pohabljen zmag” in “sveti egoizem”, brez katerih težko operira kateri koli raziskovalec nacionalizma in sodobne zgodovine (Wörsdörfer, 2004, 16). Nekateri avtorji “študij iredentizma” tega definirajo kot zahtevo države po delu druge države (Weiner, 1971; Ben-Israel, 1991; Ambrosio, 2001), drugi pa kot poskus etnične manjšine, da bi bili priključeni k sosednji “domovini” (Gutmann, 1991; Saideman, Ayres, 2000). Spet tretji pa oboje kombinirajo (Horowitz, 1985; Wolff, 2002).

Tudi v “jugoslovanskem” primeru v Julijski krajini je šlo za kombinacijo obojega, četudi gre za v veliki meri avtonomno akcijo manjšine, ki jo je jugoslovanska stran predvsem materialno podpirala in spremljala njeno delovanje (sprva preko Pisarne za zasedeno ozemlje SHS, kasneje Jugoslovanske matice ter Orjune). Kasneje je bil to tudi protikrep italijanski podpora hrvaškim in makedonskim separatistom, ki je nenazadnje pripeljala do umora kralja Aleksandra Karadjordjevića (Pirjevec, 1995). Sicer pa lahko “obtožbe” o t. i. slovanskem iredentizmu zasledimo že leta 1915 (gl.: Gayda, 1915, 131). “Iredentistično” gibanje in teroristične (ali gverilske) akcije omenjajo v spominih tudi nekateri akterji antifašističnega boja (Vadnjal, 9, po Kacin-Wohinz, 2008, 24; Žerjal, 2012, 93), prav tako so “teroristične” akcije omenjene v programu “prvega” Tigra (Kacin-Wohinz, 2008, 25).

Nuncij Pellegrinetti najpogosteje govori o nacionalizmu in nacionalistih. Zanj bi lahko rekli, da se skriva za fasado, da je Katoliška cerkev apolitična in dejanja italijanskih fašistov in Slovencev ter Hrvatov v Julijski krajini relativizira, s tem ko oboje označi za nacionaliste, torej daje poudarek podobnostim. “Nacionalizem” tako označi kot “zlo”, ki ga ne gre enačiti s patriotizmom. Nacionalisti so tako Hrvati in Slovenci, ki podpirajo primorsko manjšino, kot ustaši, fašisti in drugi. Ko so prireditelji II. Ljubljanskega evharističnega kongresa (vključeno s škofom Gregorijem Rožmanom) zaprosili papeža, da se kongresa udeleži “neitalijanski” kardinal, je nuncij Pellegrinetti to komentiral kot “višek nacionalizma” in izpostavil varljivo predpostavko, da mali narodi ne morejo biti nacionalistični. Po njegovem mnenju je ravno nasprotno.¹³

Najbolj neposredna vloga Pellegrinettija kot nuncija v okviru obravnavanega vprašanja je bila poleg obveščanja o odzivih na dogajanje v Julijski krajini v Jugoslaviji (ne) posredovanje pri prošnjah, da bi Sveti sedež zaščitil osumljene “slovanske upornike”, ki jim je sodilo Posebno sodišče za zaščito države. Pri tem se je izpostavljalo religiozno pripadnost osumljencev (“je dober katoličan”) – v primeru, ko je to vsaj približno držalo – sicer pa se je njihove nasilne in/ali propagandistične akcije upravičevalo predvsem kot odziv proti fašističnemu terorju nad “slovansko manjšino” oziroma “allogeni”.¹⁴

Prvi takšen odmeven proces je potekal v Pulju od 14. do 16. 10. 1929, in sicer proti petim članom beramske skupine Borbe, ki so ob volitvah (t. i. fašističnem plebiscitu)

13 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 6. 9. 1930.

14 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti.

poskušali odvrniti ljudi, da bi šli volit, pri čemer so nehote ubili enega volivca. Posebno sodišče se je prvič preselilo iz Rima, kar je tudi pomenilo, da bodo izrekli drastične kazni. Na osnovi fašističnega kazenskega zakonika iz leta 1926 so bili aretirani obtoženi enotnega zločina. Vladimirja Gortana je sodišče (neupravičeno) spoznalo za vodjo skupine in zato je dobil tudi smrtno kazen (Kacin Wohinz, 2008, 122–129). Tako proces kot usmrnitev je glasno odmevala tudi po Evropi, predvsem med antifašističnimi organizacijami.

Do nunciija Pellegrinettija je tik pred pričetkom procesa pristopil dr. Ivan Marija Čok z opozorilom, da osumljenim grozi smrtna kazen, kar bi pa imelo slab vpliv na razmere v Istri in v Jugoslaviji.¹⁵ Nuncij mu je odgovoril, da ga je obvestil pozno, a je vseeno poslal telegraf in poročilo državnemu tajniku Pietru Gasparriju. V poročilu je akterje označil kot “slovenske atentatorje”, njihovo obrambo oziroma izgovor pa opisal kot malo verjeten, da bi ga sodišče sprejelo. Strinjal se je, da bi imela smrtna kazen velik odjek in neželene posledice, a poudaril, da žal pogosto tako med jugoslovanskimi nacionalisti kakor med italijanskimi in drugimi nacionalisti velja dvojna morala, saj se politični delikt glorificira, če je ta storjen v dobro domovini. Vendar je zaradi posledic, ki bi jih (smrtna) obsodba lahko imela med “Slovani v Italiji” in v Jugoslaviji, predlagal, da bi bilo koristno zdaj in v prihodnosti, da se Sveti sedež zavzame za osumljence, da se rešijo mlada človeška življenja v dobro miru, in to brez poseganja v pravico ter italijanske interese.¹⁶

Pri drugem posredovanju ob procesu proti Vratoviču je nuncij Pellegrinetti v poročilu Svetemu sedežu izpostavil problem, da v Beogradu trdijo, da Italija financira “makedonske in hrvaške atentatorje”, Italija pa pripisuje Jugoslaviji, da financira “atentate v Istri”; posledično so preganjane osebe bolj izpostavljene obremenilnim obsodbam na sodiščih. Dodal je, da je tudi zagrebški nadškof Antun Bauer razžaloščen zaradi “eksplozije” nacionalizmov in iredentizmov, ki vlečejo za sabo sovraštva in zmedo tudi na cerkvenem področju.¹⁷

Procesu v Pulju so sledile številne akcije, med katerimi je bila osrednja izvedba atentata na uredništvo fašističnega glasila *Il Popolo di Trieste*. Aretiranih je bilo več pripadnikov Borbe in Tigra, mnogo oseb je prebegnilo v Jugoslavijo. Sledila sta dva ločena procesa pred Posebnim sodiščem, ki sta potekala v Trstu in v Rimu. Na t. i. prvem tržaškem procesu, ki je potekal med 1. in 5. 9. 1930, se je sodilo 18 članom tajnih organizacij, štirje so bili obsojeni na smrt (Kacin Wohinz, 2008, 130–179).

V času, ko se je odvijal prvi tržaški proces, se je nuncij Pellegrinetti ravno zadrževal v Ljubljani na evharističnem kongresu. Menil je, da “revolucionarni iredentizmi (če držijo dejstva) niso del politike Svetega sedeža; ni tudi primerno imeti dvojnih meril – boriti se proti madžarskemu ali bolgarskemu iredentizmu in slaviti slovanskega v Istri.”¹⁸ Bodisi gre za “objektivno” izražanje stališča bodisi za nerazumevanje kompleksnosti situacije in razlik, s čimer je bil zgolj “v službi reprodukcije *statusa quo*”. Pel-

15 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 11, 13. 10. 1929.

16 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pellegrinettija Gasparriju, zadeva: Circa il processo contro attentatori Sloveni a Pola, Beograd, 14. 10. 1929.

17 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Per l'intervento della S. Sede nel processo contro Vratovich e compagni, Beograd, 27. 4. 1930

18 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 11, 26. 8. 1930.

legrinetti je osumljence na prvem tržaškem procesu, ki jim je sicer namenil tudi mašo, označil kot "slovenske teroriste", kar nakazuje na radikalizacijo pogleda na dogajanje in obsojanje dejanj, četudi se njegov diskurz kasneje nekoliko "omehča". Smrtne obsodbe so ga neprijetno presenetile, hitri izrek obsodbe je tudi preprečil, da bi lahko v njihovo korist interveniral pri papežu. Poleg tega se je znašel v še dodatno neprijetni situaciji, saj so se v Ljubljani napovedovale demonstracije tudi proti njemu, Italijanu. Nuncij vseeno ni upošteval nasveta nadškofa Bauerja, da naj zapusti mesto, dejal je, da je "predstavnik papeža, ne Mussolinija".¹⁹

Dejanje, povezano z Julijsko krajino, ki je nuncija Pellegrinettija verjetno najbolj zaposlilo, saj je bil vanj vpleten visoki predstavnik RKC v Jugoslaviji, povzročilo pa je tudi resen konflikt med Svetim sedežem in Mussolinijem, je bilo pastirsko pismo zagrebškega nadškofa Bauerja, ki je pozval katolike v Jugoslaviji, da na dan 19. 3. 1931 molijo v cerkvah za preganjane brate in sestre v Julijski krajini. Pellegrinetti je ocenil, da se nadškof Bauer ne zaveda teže svojega dejanja,²⁰ ne kaže pa, da bi ugotovil, da sta za pripravo akcije stala Engelbert Besednjak in Josip Bitežnik (glej: Pelikan, 2002b, 258). Nadškofa je tudi opravičeval, izgovarjajoč se predvsem na njegova leta.²¹ Predvsem ga je zmotilo, da o poslanici ni bil predhodno obveščen. Izredno zanimiva je njegova refleksija občutkov, ki so se mu pojavljali: "Sprušujem se, če na moje bojzani vpliva moje italijansko poreklo, a mislim, da ne. Postajam nervozen ob misli na možne posledice."²² Očitno se je trudil ostati čim bolj objektivni. Ni pa mogel odmisлити dejstva, da je bil Italijan, saj so ga na to – vključno z dvomi v njegovo integriteto zaradi nacionalnosti – v Jugoslaviji neredko opozarjali.²³

Za nadškofa Bauerja se je zavzel tudi papež, ki ni popustil pod pritiskom fašistov, da ga javno ustno (ne pisno) demantira, četudi je ta ravnal povsem po svoji volji, temveč je molčal, s čimer naj bi "spoštoval pravico". Nuncij Pellegrinetti je menil, da ne manjka obsojajočih dejanj oblasti do Slovanov v Italiji in da bi javni preklic hkrati pomenil, da dopuščajo fašistično nasilje v Istri – zapiranje duhovnikov brez obvestila škofom idr.²⁴

Ta akcija, o kateri je pisala večina evropskih časopisov, je preseгла pričakovanja njenih idejnih avtorjev. Hkrati pa je tudi pomenila prvi radikalnejši mednarodni javni nastop proti pasivnosti Svetega sedeža do preganjanja manjšine v Katoliški cerkvi Julijske krajine, s čimer so se zagrebški nadškof in primorski duhovniki močno zamerili papežu (Pelikan, 2002b, 258–259).

Kmalu za tem je sledil hud udarec – Vatikan je 23. 10. 1931 izsilil odstop zadnjega slovenskega nadškofa v Julijski krajini, Frančiška Borgie Sedeja. Proti goriškemu škofu je že vrsto let protestirala fašistična vlada, ki je v njem videla glavno (in eno zadnjih) ovir italijanski asimilaciji "drugorodcev". Diskretno je vlogo opravil apostolski vizitator škof Luca Ermenegildo Pasetto. Nadškofa Sedeja je prepričal k odstopu, tako da je nad-

19 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 6. 9. 1930.

20 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 13. 9. 1930.

21 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 29. 3. 1931.

22 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 25. 2. 1931.

23 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 11, 4. 4. 1929.

24 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 19. 6. 1931; ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 4. 7. 1931; 21. 8. 1931

škofu rekel, da je to papeževa želja. V odstopnem pismu papežu pa nadškof Sedej kot svojo zadnjo prošnjo poda, da bi bil njegov naslednik pravičen mož z dobrim znanjem slovenščine. Namesto tega je bil na njegovo mesto imenovan kot apostolski administrator Giovanni Sirotti, ki ni skrival simpatij do fašistične politike, leta 1934 pa nadškof Carlo Margotti (Pelikan, 2013).

Opaziti je, da je Sedejev "odstop" vznemiril tudi Pellegrinettija. V pismu državnemu tajniku Pacelliju sprašuje – da bo vedel, kako nastopati – ali so razlogi za odstop spontani, torej posledica lastne odločitve zaradi bolezni oziroma drugih osebnih razlogov, ali pa gre za prisilni ukrep zaradi "višjih interesov Svetega sedeža".²⁵ Odgovor iz Vatikana je bil, da je nadškof Sedej sam odstopil zaradi bolezni, starosti in ker ni več sposoben voditi nadškofije.²⁶ Zdi se, da z odgovorom kardinala Pacellija ni bil povsem zadovoljen, saj je kljub temu o tem nato povprašal tudi papeža na osebni avdienci²⁷ (prim. Pirjevec, 2001). Odgovor Pija XI. je bil podoben. Kljub temu, da je pravkar sklenil tajni sporazum z Mussolinijem (t. i. drugi konkordat), je dejal, da Mussoliniju ne bi žrtvoval niti svojega portirja, kaj šele škofa²⁸ (prim. Pirjevec, 2001). Če je sprva kazal precejšnje "drznost", je papežovo zagotovilo nuncija Pellegrinettija prepričalo in še bolj vestno se je lotil spodbijanja po njegovem mnenju krivičnih obtožb zoper papeža in RKC. Večkrat se je jezil nad "begunci iz Julijske krajine", za katere je menil (ne brez osnove), da so glavni tvorci protipapeških akcij (kot so bile objave v časopisju, spomenice, izvajanja na mednarodnih kongresih). Tako je premleval: "Res, doma [v Beogradu, op. G. M.] je dosti bolje kot pred leti, a moralna situacija ostaja enaka: bizantinski Vzhod in slovanski nacionalizem ne uspeta razumeti in ločiti Rima od papeža."²⁹ Vendar tudi nuncij Pellegrinetti administratorja goriške nadškofije Sirottija ni smatral za primernegega za vodenje nadškofije, ker naj bi bil v vsej Jugoslaviji poznan kot "*mangia slavi*" (Pelikan, 2013, 321).

Leta 1933 je v korespondenci s Svetim sedežem neodločno in v nasprotju s sicer dobro informiranostjo (četudi so bile informacije, ki jih je dobival tudi kontradiktorne) trdil, da iz Beograda ne more vedeti, kaj se dogaja v Julijski krajini, ne kakšne so aktivnosti episkopata ter duhovščine tam, niti kaj je naredil ali naj bi naredil Sveti Sedež. Menil je, da so vsi protesti perfidno uporabljeni, da mečejo slabo luč na Sveti sedež in spodbujajo prestopanje iz RKC.³⁰ Precej bolj neposreden pa je v dnevniškem zapisku dobro leto kasneje, ko so verjetno tudi narasli njegovi dvomi: "Pogosto mislim o zadevi s Slovani v Italiji in nasilni raznarodovalni politiki, ki jo izvajajo fašisti /.../ težko se mi je pozicionirati med dvema nacionalizmoma v Italiji: jugoslovanski pritisk je uravnotežen z italijanskimi škofi v Istri in Mussolinijevo vlado." Očitno se je tudi zavedal povezanosti italijanskih škofov z režimom. Nacionalizma, ki ju tolikokrat iz-

25 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Commenti jugoslavi alle dimissioni di Mgr. Sedej, Beograd, 7. 11. 1931.

26 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pacellija Pellegrinettiju, Vatikan, 13. 11. 1931.

27 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 22. 1. 1932.

28 Ibid.

29 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 10. 2. 1931.

30 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Ancora Istria e Santa Sede, Beograd, 8. 8. 1933.

postavlja, je zanimivo “personificiral” v enem od prejšnjih zapisov, ko je jugoslovanski nacionalizem označil za “užaloščenega”, v kontrastu s “hrupnim in veseljaškim” fašističnim nacionalizmom.³¹

Naslednja vatikanska akcija v korist italijanske vlade in lokalnih (pro)fašističnih krogov je bil “odstop” tržaško-koprškega škofa Luigija Fogarja. Že leta 1934 se je Giuseppe Pizzardo z nuncijem Pellegrinettijem pogovarjal o Fogarjevem odpoklicu. Pellegrinettiju je predstavil škofa kot nepremišljeno, dvolično osebo, ki je sprejela od Mussolinija denar za vohunjenje med Slovenci in Hrvati (prim. Pelikan, 2002b, 318), povezan pa naj bi bil tudi s sumljivimi osebami. Pellegrinetti mu je odvrnil, da je v tujini predvsem poznan po svojem prizadevanju za Slovence, zato bi njegov odpoklic dobil protislovanske “barve”.³² Da se je že dalj časa, vsaj od leta 1930 pripravljajl njegov “odstop”, je poznano (gl. Pelikan, 2013, 325), očitno je zanj predčasno vedel tudi nuncij v Jugoslaviji.

Ob siceršnjem nezadovoljstvu lokalne fašistične oblasti sta škofa Fogarja izrazito kritizirala Sirotti, sploh ob sporu glede goriškega semenišča leta 1934, in nadškof Margotti, slabo luč pa nanj mečejo že poročila vizitatorja Luce Pasetta. Znova se je prisilni odstop dosegel preko posebnega odposlanca, v tem primeru kardinala Raffaeleja Carla Rossija, s katerim se je škof Fogar srečal 14. 9. 1936 (Pelikan, 2002b, 334–340). Z odstopom 30. 10. 1936 mu je bil podeljen tudi naslov naslovnega nadškofa Patrasa, vodenje tržaško-koprške škofije je začasno kot administrator prevzel nadškof Margotti, leta 1938 pa nekdanji reški škof Antonio Santin.

Ko je škof Fogar že podpisal odstopno izjavo in je nuncija Pellegrinettija o “zadevi Fogar” informiral šibeniški škof Girolamo Maria Mileta, ga je stvar zaskrbelo: “Imam vtis, da so v Vatikanu preveč nepremišljeni zaradi strahu pred najslabšim in zaradi pomanjkljivega poznavanja določenih posledic.”³³ Po odgovoru, ki ga je v zvezi s Fogarjevim primerom dobil iz Vatikana, je Pellegrinettiju ostal vtis, “da je njegova [Fogarjeva, op. G. M.] odstavitve [sic] kakor da bi jo zasnovala vlada in da je škof v bistvu “padel”, ker je nasprotoval nasilnemu raznarodovanju med slovenskimi Istrani. Situacija je težavna: tudi zame boleča zaradi odmeva in posledic. Kaj bo sedaj počel četrti škof, ki bo moral imeti več sreče kot njegovi trije predhodniki?”³⁴ Tri mesece kasneje pa mu je škof Rožman, ki ga je Pellegrinetti opisal kot “gorečega slovenskega patriota”, povedal, da se v Rimu strinjajo, da je bil vzrok za odstop kardinal Rossi, ne Pizzardo, in da soglašajo, da je bil Fogar preveč jezikan, prehitro vzklipljiv ter pogosto netakten, kar naj bi potrdili tudi Slovenci. “Ali so bili njegovi najhujši sovražniki potem *nekdanji Slovenci iz Trsta, ne “rojeni” Italijani?*” se nato vpraša nuncij.³⁵

Da bi bil nuncij Pellegrinetti obveščen o prisilnem odstopu nadškofa Sedeja, je po dostopnih podatkih malo verjetno. Kaže, da je kakor pri drugih šlo za poskus (očitno uspešno) zavedenosti. O načrtovanem Fogarjevem “odstopu” pa je bil tudi sam seznanjen

31 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Commenti alla nomina dell’Amministratore Apost. di Gorizia, Beograd, 19. 11. 1931.

32 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 14, 6. 10. 1934.

33 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 20. 10. 1936.

34 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 28. 10. 1936.

35 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 27. 1. 1937.

že leta 1934 in si ni zatiskal oči pred resničnimi razlogi v ozadju. Če sklenem s Pellegrinettijevimi mislimi, ko je zapuščal Jugoslavijo: “Vse je v redu, a počutim se žalostnega. Konkordat, petnajstletno delo, «umira», in nič ne morem storiti, da bi ga rešil. Hrvati me ne marajo kaj dosti, ker nisem zavzel strani med enimi in drugimi. Konec torej siv. In danes je dan mrtvih.”³⁶ Nekaj več optimizma je zaznati ob dejanskem odhodu mesec dni kasneje, ko ga je razveselil topel sprejem, ki so mu ga pripravili na Hrvaškem, za razliko od indiferentnosti v Beogradu. V Ljubljani pa se je srečal s škofom Gregorijem Rožmanom, banom Markom Natlačenom in ljubljanskim županom Jurom Adlešičem, ki jim je zaupal, da se je leta 1915 v Lucci srečal s skupino slovenskih beguncev. Ti so mu razkrili jezik in “slovansko” srce ter s tem spremenili njegovo poslanstvo.³⁷ “In tako sem prečkal mejo po petnajstih letih in petih mesecih. Dolga misija, polna preobratov, laži in muk, z redkimi oazami veselja, v beograjskem okolju, kjer pridih Bizanca ustvarja oviro nezaupanja, če ne kar silno in nespravljivo sovraštvo. [...] A Jugoslavija, za katero sem delal in trpel, mi bo vedno ostala v duši. Čutim, kot da je velik del mene zakopan tam.”³⁸

SKLEP

Celotno zgodbo dobro povzame nuncij Pellegrinetti z opažanjem, da so bile slabe obmejne politike v Evropi prekletstvo tistega obdobja.³⁹ Pozicija nuncija Pellegrinettija do razmer v Julijski krajini kot obmejnem področju, tako na podlagi njegovega dnevnika in poročil, ki jih je pisal Svetemu sedežu, kaže na kritičen odnos zlasti do nasilnih akcij pripadnikov slovenske in hrvaške manjšine v Italiji, ki jih po njegovem mnenju ni moč opravičiti niti na podlagi upora proti fašističnemu zatiranju. Zlasti v poročilih Svetemu sedežu se otepa svoje odgovornosti kot oseba na položaju, ki bi lahko naredila precej več v zaščito manjšine, kot je storil sicer sam. Gotovo to ni bila njegova prednostna naloga, saj je bil nuncij v drugi državi (vendar matični državi te manjšine), a bi lahko ostreje nastopil proti popuščanju Vatikana pred zahtevami Mussolinija v odnosu do narodne manjšine v Julijski krajini, za kar je imel tudi dobre argumente. Večjo moč bi imela soglasna jugoslovanska škofovska konferenca, podprta z nuncijem, kot pa posredovanja posameznih škofov, zlasti škofa Rožmana in nadškofa Bauerja. Namesto tega je nuncij po številnih informacijah, ki jih je dobil iz dobro obveščenih krogov (diplomatov, beguncev iz Julijske krajine, “sodelavcev”), še leta 1933 v poročilu trdil, da o dogodkih v Julijski krajini ne more soditi, saj ne ve, kaj se tam dogaja. Kljub temu, da je dobival tudi nasprotujoče si informacije, njegove dikcije dopuščajo možnost, da se manjšini “godi krivica”, kar je precej več, kot je bil sicer uradni diskurz Svetega sedeža. Grajal je oba nacionalizma, italijanskega in slovanskega ter poudarjal, da se Cerkev ne sme vmešavati v politične zadeve. Dobro se je namreč zavedal, da ni potrebno veliko, da se zaneti še precej bolj resne konflikte med Italijo in Jugoslavijo; v tem primeru ne bi bilo dobro, če bi bil v to vpleten

36 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 2. 11. 1937.

37 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 5. 12. 1937; 6. 12. 1937.

38 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 6. 12. 1937.

39 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 11. 1. 1931.

Sveti sedež, nikakor ne na jugoslovanski strani. Navsezadnje pa si – tudi kot Italijan – ni želel vojne med državama, saj je eno že doživel. Bolj neposreden je v dnevniških zapisih. Večkrat je posredoval pri Svetem sedežu v korist sodno preganjanim “upornikom”, a le za zmanjšanje njihove kazni, predvsem v izogib smrtni obsodbi. Ko se nanaša na religiozno polje in nasprotovanje jugoslovanskih akterjev (ne zgolj Slovencev in/ali Hrvatov) papežu, večkrat uporabi stereotip o “bizantinskem sovraštvu”, pri čemer gre za tipično mitizacijo preteklosti za interpretacijo sedanjih (tedanjih) razmer in odnosov.

Njegov poglavitni cilj je bil tako, da čim bolj omeji škodo, ki jo je povzročala “protipapeška propaganda” oziroma tudi čim učinkoviteje izpodbije obtožbe proti Svetemu sedežu. Po eni strani ga je tako zelo vznemirjalo prestopanje prebeglih Primorcev v Srbsko pravoslavno cerkev, kar je bilo pogosto mišljeno kot “protifašistično dejanje”, saj so ti verjeli, če že ne, da papež sodeluje z Mussolinijem, vsekakor molči in na takšen način dopušča raznarodovalno politiko fašističnega režima nad “katoliškimi Slovenci in Hrvati”. Po drugi strani pa nuncij Pellegrinetti ne kaže, da bi resneje dvomil o primernosti odločitev vrha Svetega sedeža in tako vestno opravlja svojo poklicno dolžnost z obveščanjem Svetega sedeža o jugoslovanskem tisku.

REPRESENTATIONS OF THE BORDERLAND OF JULIAN MARCH IN THE DISCOURSE OF NUNCIO ERMENEGILDO PELLEGRINETTI

Gašper MITHANS

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: gasper.mithans@zrs.upr.si

SUMMARY

Slovenian historiography in methodology and content slowly follows the trend of border studies and borderland studies. By focusing on the border issues these researches have revitalised the historiographic field, particularly in the frame of comparative and later transnational history by transcending the fixation on the national history. Border studies have also had a major contribution in other disciplines, such as providing anthropology with the solution for its “cultural isolationism”.

In the article the author discusses the view of nuncio in Yugoslavia (1922–1937) Ermenegildo Pellegrinetti on the minority issues in the Julian March as a borderland area. Nuncio's diary has been used as a primary source with the aim to include Pellegrinetti's personal opinion of nationalism, irredentism and “terrorism” in the context of five events, which also attracted international attention: the judicial process in Pula (1929), the First Trieste process (1930), archbishop Antun Bauer's pastoral letter (1931) and the forced resignations of archbishop Frančišek B. Sedej (1931) and bishop Luigi Fogar (1936).

Ermenegildo Pellegrinetti was a multi-layered person; he sharply criticized the nationalist sentiments, especially if they penetrated into the religious domain. However, he was able to reflect his own national feelings with an intention to judge the situation irrespective of his Italian origin. Pellegrinetti focused on attending to his professional duties, among other he had to put a lot of effort to follow and contain the publications which criticized the policy of the Holy See towards the Fascist denationalization in the Julian March. Mostly he did not take side regarding the Vatican's decision to remain silent also in time, after the conclusion of the concordat with the Kingdom of Italy in 1929, when this silence became a discrete collaboration and/or compliance to the demands of the Italian government. The nuncio's subsequent records disclose that he was aware of the Fascist violence as well as some unacceptable moves of the Catholic hierarchy in Italy.

Key words: nuncio Ermenegildo Pellegrinetti, borderland, the Julian March, Holy See, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia

VIRI IN LITERATURA

Archivio Segreto Vaticano (ASV).

ASV – Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti.

ASV – Archivio Nunziatura Jugoslavia (Arch. Nunz. Jugoslavia), busta 31.

Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (SS.RR.SS.).

SS.RR.SS. – Affari ecclesiastici straordinari (AA.EE.SS.), Jugoslavia (IV. periodo).

Ambrosio, T. (2001): *Irredentism: Ethnic Conflict and International Politics*. London, Praeger.

Anderson, J., O'Dowd, L. (1999): *Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance*. *Regional Studies*, 33, 7, 593–604.

Anzaldúa, G. (1987): *Borderlands/La Frontera: the new mestiza*. San Francisco, Aunt Lute.

Ballinger, P. (2003): *History in exile: memory and identity at the borders of the Balkans*. Princeton, Oxford, Princeton University Press.

Barth, F. (1969): *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Oslo, Universitetsforlaget.

Baud, M., Van Schendel, W. (1997): *Toward a Comparative History of Borderlands*. V: *Journal of World History*, 8, 2 (Fall, 1997), 211–242.

Ben-Israel, H. (1991): *Irredentism: Nationalism reexamined*. V: Chazan N. (ur.): *Irredentism and International Politics*. Boulder, Lynne Rienner Pub, 23–36.

Bratulič, V. (1963): *Ilegalne organizacije u Istri i Slovenskom Primorju i djelovanje Spacijalnog tribunala za zaštitu države (1927–1936)*. Rijeka, Historijski arhiv.

Cattaruzza, M. (ur.) (2003): *Nazionalismi di frontiera*. Soveria Mannelli, Rubettino.

Ciani, A. E. (2011): *The Vatican, American Catholics and the Struggle for Palestine, 1917–1958: A Study of Cold War Roman Catholic Transnationalism*. London, Ontario, [A. E. Ciani].

Coco, G. (2009): *L'anno terribile del cardinale Pacelli*. *Archivum Historiae Pontificiae*, 47, 143–276.

Cole, J. W., Wolf, E. R. (1974): *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. New York, Academic Press.

Donnan, H. (2005): *Material Identities: Fixing Ethnicity in the Irish Borderlands*. *Identities*, 12, 69–106.

Donnan, H., Wilson, T. M. (1999): *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford, Berg.

Ferrari, L. (2012): *Il discorso du Luigi Fogar*. *Acta Histriae*, 20, 4, 577–590.

Friberg, K. et al. (2007): *Reflections on trans-national comparative history from an Anglo-Swedish perspective*. *Historisk Tidskrift*, 127, 4, 719–720.

Gayda, V. (1915): *Gli Slavi della Venezia Giulia*. Milano, Ravà & C.

Green, S. (2009): *Lines, Traces and Tidemarks: reflections on forms of borderli-ness*. Draft.

- Gutiérrez, R. A., Young, E. (2010):** Transnationalizing Borderlands History. *The Western Historical Quarterly*, 41, 1, 26–53.
- Gutmann, E. (1991):** Concealed or Conjured Irredentism. V: Chazan N. (ur.): *Irredentism and International Politics*. Boulder, Lynne Rienner Pub, 37–49.
- Hametz, M. (2012):** *In the Name of Italy: Nation, Family, and Patriotism in a Fascist Court*. New York, Fordham University Press.
- Haselsberger, B. (2010):** Reshaping Europe. Borders' impact on territorial cohesion. Vienna University of Technology, Unpublished Ph.D Thesis.
- Haselsberger, B., Benneworth, P. (2011):** Cross-border communities or cross-border proximity? Perspectives from the Austrian-Slovakian border region. V: Adams, N. et al. (ur.): *Territorial development, cohesion and spatial planning. Building on EU enlargement*. London, Routledge, 229–254.
- Haselsberger, B. (2014):** Decoding borders. Appreciating border impacts on space and people. *Planning Theory & Practice*, 15, 4, 505–526.
- Horowitz, D. L. (1985):** *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, University of California Press.
- Horstmann, A. (2002):** Incorporation and Resistance: Borderlands, Transnational Communities. and Social Change in Southeast Asia. V: Tirtosudarmo, R. (ur.): *Antropologi Indonesia: Indonesian Journal of Social and Cultural Anthropology*, 26, 67, January–April, (Special Issue on Borderland).
- Kacin Wohinz, M. (1966):** Protifašistično gibanje v Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 6, 1–2, 117–125.
- Kacin Wohinz, M. (1977):** Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928. Koper, Založba Lipa.
- Kacin Wohinz, M. (2008):** Dvajsetletni primorski upor. V: Kacin-Wohinz, M., Verginella, M.: *Primorski upor fašizmu: 1920–1941*. Ljubljana, Društvo Slovenska matica, 17–258.
- Klabjan, B. (2007):** Češkoslovaška na Jadranu: Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Anales.
- Klavora, M. (2010):** Vzpostavitev italijansko-jugoslovanske državne meje leta 1947 in spomin prebivalcev Loga pod Mangrtom. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 309–336.
- Klavora, M. (2011):** Zavezniška vojaška uprava (1945–1947) in spomin prebivalcev v Zgornjem Posočju: doktorska disertacija. Koper.
- Konrad, V., Nicol, H. (2008):** *Beyond walls: Re-inventing the Canada-United States borderlands*. Aldershot, Ashgate.
- Martinez, O. J. (1994):** *The Dynamics of Border Interaction. New approaches to border analysis*. V: Schofield, C. (ur.): *Global Boundaries: World Boundaries, Volume 1*. London, Routledge.
- Mercati, Angelo (ur.) (1954):** *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili. Vol. II, 1915–1954*. Vatican, Tipografia Poliglota.

- Mithans, G. (2013):** Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata. *Acta Histriae*, 21, 4, 809–824.
- Mithans, G. (2011):** Sklepanje jugoslovanskega konkordata in konkordatska kriza leta 1937. *Zgodovinski časopis*, 2011, 65, 1/2, 120–151.
- Mužić, I. (1978):** Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Split, Crkva u svijetu.
- Orozco-Mendoza, E. F. (2008):** Borderlands Theory: Producing Border Epistemologies with Gloria Anzaldúa: Master thesis. Blacksburg, Virginia, [Orozco-Mendoza].
- Pelikan, E. (2002a):** Slovensko Primorje v odnosu med Cerkvijo in italijansko državo do leta 1941. V: Šelih, A., Pleterski, J. (ur.): *Država in Cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet*, 21. in 22. junija 2001. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 299–308.
- Pelikan, E. (2002b):** Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico - zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac. Ljubljana, Nova revija.
- Pelikan, E. (2013):** Vizitacije v Julijski krajini v času med obema vojnama. *Acta Histriae*, 21, 3, 313–328.
- Pellegrinetti, E., Natalini, T. (1994):** I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti, 1916–1922 (Collectanea Archivi Vaticani). Città del Vaticano, Archivio Vaticano.
- Pirjevec, J. (2007):** “Trst je naš!” Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.
- Pollard, J. F. (1985):** The Vatican and Italian Fascism, 1929–32: A Study in Conflict. Cambridge, Cambridge University Press.
- Popescu, G. (2012):** Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders. Plymouth, Rowman & Littlefield.
- Primorac, I. (2005):** Kaj je terorizem? V: Primorac, I. (ur.): *Terorizem: filozofska vrašanja*. Ljubljana, Krtina, 47–48.
- Rakovac, M. (2002):** Predgovor. V: Vivante, A.: *Italijanski iredentizam*. Zagreb, Dom i svijet, 7–19.
- Rožac Darovec, V. (2010):** Narod, država in identitete v obmejnih prostorih. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 217–218.
- Saideman, S. M., Ayres, R. W. (2000):** Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s. *Journal of Politics*, 62, 4, 1126–1144.
- Salmič, I. (2013):** Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia (1922–1935) e la mancata ratifica (1937–1938). Estratto della dissertazione per il dottorato. Rim, Pontificia Università Gregoriana.
- Salmič, I. (2015):** Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia (1922–1935) e la mancata ratifica (1922–1938). Roma, Gregorian & Biblical Press.

- Stoddard, E. R. et al. (1983):** *Borderlands Sourcebook: a guide to the literature on northern Mexico and the American Southwest*. Norman, University of Oklahoma Press: Published under the sponsorship of the Association of Borderlands Scholars.
- Strüver, A. (2003):** *Presenting Representations: On the Analysis of Narratives and Images Along the Dutch-German Border*. V: Berg, E., van Houtum, H. (ur.): *Routing borders between territories, discourses and practices*. Burlington, Ashgate Publishing Limited, 161–176.
- Širok, K. (2010):** Spomin in pozaba na obmejnem območju: predstave o goriški preteklosti. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 337–358.
- Širok, K. (2012):** *Kalejdoskop goriške preteklosti: zgodbe o spominu in pozabi*. Ljubljana, Založba ZRC.
- Vadnjal, J.:** *Spomini na leta v okupiranem Primorju, tipkopis*.
- Verginella, M. (2008):** Uvod. V: Kacin-Wohinz, M., Verginella, M.: *Primorski upor fašizmu: 1920–1941*. Ljubljana, Društvo Slovenska matica, 9–16.
- Verginella, M. (2010):** Zgodovinjene slovensko-italijanske meje in obmejnega prostora. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 207–216.
- Vinci, A. (2004):** Vzpon fašizma ob italijanski vzhodni meji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 44, 1, 27–39.
- Vinci, A. (2011):** *Sentinelle della patria: il fascismo al confine orientale 1918–1941*. Roma, Bari, Laterza.
- Visintin, A. (2000):** *L'Italia a Trieste: l'operato del governo militare italiano nella Venezia Giulia 1918–1919*. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia; Gorizia, Libreria editrice Goriziana.
- Wallace, W. (1992):** *The dynamics of European integration*. London, Pinter.
- Wastl-Walter, D. (ur.) (2011):** *The Ashgate Research companion to border studies*. Farnham Surrey, Ashgate.
- Weiner, M. (1971):** The Macedonian Syndrome: An Historical Model of International Relations and Political Development. *World Politics*, 23, 4, 665–683.
- Wilson, T. M., Donnan, H. (ur.) (1998):** *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wilson, T. M., Donnan, H. (ur.) (2012):** *A Companion to Border Studies*. Oxford, Blackwell Publishing Ltd.
- Wolff, S. (2002):** The Politics of Homeland. Irredentism and Reconciliation in the External Minority Policies of German Federal Governments and Expellee Organisations. *German Politics*, 11, 2, 105–127.
- Wörsdörfer, R. (2009):** *Il confine orientale. Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955*. Bologna, Il Mulino.
- Žerjal, D. (2012):** Spomini in razlage o protifašističnem boju primorske mladine med vojnama. Škofije, Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske.

DISPLACEMENT AND CULTURAL BORDERS IN THE GREAT WAR. BITTERNESS OF THE REFUGEE EXPERIENCE IN THE NATIVE COUNTRY OR ABROAD

Marta VERGINELLA

University of Ljubljana, Faculty of Art, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: marta.verginella@guest.arnes.si

ABSTRACT

The article draws attention to the issue of experiencing displacement and alienation of refugees from the Littoral and deportees during and after the Great War. Both refugees accounts and wartime press indicate that the relations between the Littoral refugees and the local population were difficult, particularly in Ljubljana and Carniola. An appeal for more help to refugees from the Goriška region, to mothers with small children in particular, was made by Slovene educated women who were active in Trieste and engaged in public support for refugees from the Littoral; following the rise of fascism, they became refugees themselves and experienced first-hand the aversion of the environment to which they immigrated. Individual accounts suggest that the negative attitude towards Littoral refugees in the post-war period is a reflection of various cultural and political affiliations and practices

Key Words: Great War, Isonzo Front, refugees, migration

LE MIGRAZIONI FORZATE E I CONFINI CULTURALI DURANTE LA GRANDE GUERRA. L'AMAREZZA DELL'ESPERIENZA DEI PROFUGHI ALL'INTERNO E AL DI FUORI DEI CONFINI DELLA PROPRIA PATRIA

SINTESI

Nell'articolo che segue, viene affrontato il problema di come fu percepito l'esodo degli sfollati provenienti dai territori del fronte isontino durante la Prima guerra mondiale, così come dopo la sua conclusione. Sia dalle testimonianze dirette dei profughi che dalla stampa di guerra appare evidente quanto fossero tesi i rapporti tra la popolazione in fuga e gli abitanti delle terre in cui questi venivano insediati, tanto più nell'area di Lubiana e della Carniola. Le intellettuali slovene di Trieste avevano più volte sostenuto l'esigenza di un maggior impegno a favore degli sfollati dal Goriziano, soprattutto per le madri con figli ancora piccoli, prendendo una chiara posizione pubblica a favore dei profughi. A seguito della comparsa del fascismo queste stesse donne, dopo esser diventate loro stesse delle fuggiasche, avrebbero provato sulla propria pelle gli effetti dell'inimicizia

nei contesti dove erano state costrette a vivere. Le singole testimonianze ci suggeriscono che l'ostilità nei confronti dei profughi del Litorale, sia donne che uomini, maturata negli anni del dopoguerra, sia stata il frutto di diverse appartenenze politiche e culturali, nonché di pratiche sociali che da queste scaturivano.

Parole chiave: profughi, Grande Guerra, Isontino, migrazioni, spaesamento

INTRODUCTION

In the last twenty years, the First World War has become an important research topic of Slovene historiography. Besides official documents kept by Slovene, Austrian, Italian and other archives, Slovene historians have also examined autobiographical notes of soldiers and officers who had served in the Austro-Hungarian army and of those who joined the Russian, Serbian or Italian side as volunteers.

These research perspectives is what helped the Slovene studies on the Great War to reveal the social and cultural aspects of the war conflict. In addition to material, also non-material consequences of the war, either on the area, affected by the Isonzo Front, or in broader Slovene society, have become the subject of historiographical analysis. A review of the historiographical work done so far shows that Slovene historiography began to study the First World War with a certain delay, analysing firstly its political, diplomatic and military aspects (Svoljšak, 1993, 547–562), and only in the last two decades, it focused also on its cultural and social side (Lukan, 2014, 11–54). This means that it is gradually eliminating the lack, which could be seen in a comparative context, especially with Western European historiographies that started studying the Great War with a more comprehensive and interdisciplinary method from the 70s onwards (Svoljšak, 1991; Vodopivec (ed.), 2005).

Despite the gradual removal of historiographical gaps, the life of civilians in the First World War has remained poorly researched. Even the consequences of war on the civilian population, both on those that lived in the immediate proximity of the Isonzo Front and on those from the wider Slovene hinterland, have been neglected. This deficiency is even more obvious if we consider the female population. In connection with the exposure of women in the First World War, Marija Wakounig wrote that the latter are completely absent in historical studies of both the Slovene and wider European area, and that if they are mentioned, it is only fragmentarily, almost anecdotally (Wakounig, 2010, 45). A prolonged disregard of women in the warring European countries meant an actual suppression of the role that women had during the war as workers, farmers, nurses, clerks and servants. Many women felt first-hand the devastation and barbarism of the war as refugees, homeless persons, widows and mothers of fallen soldiers. Some were victims of the enemy's direct violence both on the battlefields and in their immediate vicinity (Thébaud, 2007, 35).

From the 80s onwards, in Great Britain and France, and similarly in Italy, Austria and Germany, individual studies began to illuminate the conditions in which the civilian po-

pulation had lived. In this context, the role that women had played in the field of charity and propaganda during wartime was shown. However, the study of specific aspects of wartime events in the hinterland was far from offering a comprehensive and systematic insight into the topic. Similarly, the history of refugee masses and the experience of exile, which had been lived through not only by women, but also by children, the elderly and the men unfit for war, remained unexplored.¹

The pioneers of examining the topic of exile in the broader Soča Region context were Petra Svoljšak and Paolo Malni.² Despite their studies, there are still numerous poorly known aspects of forced evacuation and life in exile on both the Austrian and Italian side. In this article, we will focus on the issue of experiencing displacement and alienation of refugees from the Littoral, both during and after the First World War.

AWAY FROM THE ISONZO FRONT

With the beginning of the hostilities between Italy and Austro-Hungary, 150,000 people were forced to leave their homes from the entire front line, although the authorities had initially anticipated 100,000 departures. Austro-Hungarian authorities had commanded the withdrawal of civilians from the front, but many families resisted. However, after the grenades and shrapnel damaged their homes, their departure was inevitable. Very often, the first to leave were wives with children or grandparents with grandchildren. Adult, working family members remained at home as long as they were not forced to leave by gunfire. The first refugees from the Soča Region began to enter the interior of Slovene lands in a disorganized way, with different means of transport, by wagons or even on foot. They took only the most urgent: some food, dishes and clothes. They resorted to relatives, friends and places, where people were prepared to give them shelter. In the new area, they had to get used to new living conditions, which were determined by the general economic situation, the social dependence and the national, linguistic and cultural differences (Svoljšak, 2001, 123). Even though Austro-Hungarian authorities already had experiences with refugees from other battlefields, especially from Galicia, they could not fully cope with the mass movement of people. Gradually they stabilized the chaotic situation and organized the transfer of refugees into the interior of the country, mainly by livestock wagons. The care for refugees, who had been resettled into the interior of the Monarchy, was taken over by the central government, which established a number of special bodies and organizations to this end. An apparatus for the recording and maintenance of refugee camps and separate settlements was operating in Vienna, and at the beginning of June 1915, also an auxiliary Committee for Refugees from southern parts of the country was established. In July 1915, in Ljubljana, the Agency for Refugees from the *Goriška* Region began operating, which took care of records, housing and work for the emigrated

1 About the refugee issue, see also Ermacora (ed.), 2006, 309–322; http://www.unive.it/media/allegato/dep/Strumenti%20di%20ricerca/20_BiblProfughi.pdf; Ceschin 2014

2 For refugees from the area of Grado and Cervignano, the study of Sara and Giorgio Milocco (2002) should be mentioned.

population. It helped refugees with the installation, job search, transport, communication with relatives, and with fundraising through the organization of events or the Red Cross. Municipalities supervised the operation of relevant refugee departments at the local level (Širok, 2006, 425).

The war banished around 80,000 Slovenes from villages of the Goriška, Soča and Karst Regions. They settled in the deeper hinterland of the front in the Littoral, Carniola, Lower Styria and Carinthia.³ Some groups of refugees went to the Czech, Moravian and Hungarian Regions and even to Galicia. They were mostly settled in refugee camps, such as in Bruck an der Leitha, Gmünd at the Czech border, Steinklamm in Lower Austria, Wagner near Leibnitz in Styria, Katzenau near Linz, and the Czech Region. *“It is so lively here! Almost only women, children and old people – only a few men and boys because most of them are in the army. – And what a life! Here you realize how much a home is worth – as little as it is!”* (Slovenec (the Slovene), 30 November 1915, Skrb za begunce (The care for refugees), 1). In most camps, hunger and deprivation predominated, which, with the spread of diseases, caused a high mortality rate, especially among children. Refugee and political institutions were daily flooded with letters of refugees: *“Everyone complain about their sorrow and misfortune and ask for consolation, help and support. Almost all of them are hungry, in need of warm clothes, footwear, blankets – a mother cries because her children died, another is worried that they will become sick – here are complaints about barracks, flats, hospitals – there are complaints about a contentious and inquisitive neighbour – here are laments over women – men who sit all day in the barracks around the hearth and infect with their pipe and cough the entire apartment, and are a nuisance to everyone, especially women, who have enough to do with children and pots”* (Slovenec, 20 January 1916, Potrebe, želje in zadeve beguncev (The needs, wishes and matters of refugees), 1). The issue of refugees was often on the agenda of the Vienna parliament, and Slovene MPs were particularly active about it. MP Janez Evangelist Krek marked the issue of supply for refugees as *“one of the saddest chapters of the present war”* (Slovenec, 13 July 1917, Begunsko vprašanje v poslanski zbornici (The refugee question in the Chamber of Deputies), 1). Some of the refugees found a temporary home in the countryside and in towns of Carniola and Styria. The staff of the administrative units, the mayors and governors also moved together with the civilian population. The regional government, for example, moved to Vienna. The same fate was experienced by ecclesiastical authorities, regional institutions, hospitals and schools, which were based in Gorizia and in larger villages in the Goriška Region before the war.

On the right side of the Isonzo, which the Austrians left to the Italians without a fight, Italian authorities evacuated 50,668 people, of which 13,000 Slovene refugees from the Gorizia Hills, Kambreško and the Kobariško Region.⁴ They were first moved

3 The refugee wave from the Goriško Region in May and June 1915 was followed by another two minor waves during the war – after the Italian occupation of Gorizia in August 1916 and of the Banjška Plateau a year later.

4 For a detailed overview of the area from which the Slovene population was banished into the hinterland of Italy, see: Svoljšak, 1991, 10–40.

to Veneto and Friuli, and later to various places on the Apennine Peninsula, including Sardinia and Sicily.⁵ Unlike the Austrian, Italian authorities did not settle them in refugee camps, but in Italian towns and islands.⁶ Refugees were lodged in apartments, hotels or on farms, and provided with financial support, like those under Austrian authorities. They were able to perform public works or assist the surrounding farmers in agricultural work. Especially girls and women provided additional earnings in refugee families (Svoljšak, 1991, 25).

REFUGEES FROM THE GORIŠKA REGION AS *LAHS* AND PRO-AUSTRIANS

The interviews with former refugees that were conducted in the eighties and nineties by Gorizian journalist and publicist Dorica Makuc⁷ and amateur historian and publicist Vili Prinčič, with so far very modest issued autobiographical and discovered archival material⁸ (Prinčič, 1996, 5), offer precious memory fragments for historiographical analysis. The fragments speak about the bitterness of the refugee experience, regardless of the battlefield side – both Austrian and Italian individuals were forced into exile. Poverty, deprivation, diseases, death and homesickness are often mentioned. In many testimonies, the memory of the unfriendly and inhospitable environment, in which they have settled, stands out. Pleasant memories of the period of exile are rare, especially among those who had experienced it on the Austrian side.⁹

Rozalija Devetak Juren (born in 1897) maintained the memory of not only the deprivation and hunger, which she experienced as a refugee, but also the insults that she was shouted at by children in Bruck an der Leitha. They saw her as an Italian refugee and an Italian gypsy (Makuc, 1990, 257). The experience of Marija Blažič from Monfalcone (born in 1911) was less negative. She came from the small village of Seget with her mother, grandparents, brother and sister in Volovice in the Czech Region, where, together with a group of refugees from the Karst, they were settled on individual farms. She remembered that they had been well received by the locals and that they were suspicious only at the beginning, as they thought the authorities had sent them Italians: “*When they understand who we were, relations improved promptly. Related languages and a traditional friendship between our two nations undoubtedly helped*” (Prinčič, 1996, 28).

5 About the treatment of the Slovene population by Italian authorities in the area occupied by the Italian army, see: Svoljšak 1991, 8–14.

6 On the territory of the Kingdom of Italy, only the refugee camps in Legnano (Vittorio Veneto) and Cordeons (Friuli) were in operation.

7 Dorica Makuc is the author of the radio show series *Krvavo polje ter brezmejno gorje* (A bloody field and boundless woe) that was played in 1987 by Radio Trst A and which consisted of testimonies of people from Gorizia, who had experienced the Great War. In the Italian translation, some of her testimonies were published in Makuc, 1990, 235–263.

8 See Franco Cecotti (2001); Petra Svoljšak (1991, 2012).

9 Vilko Cotič (born in 1910) from Sovodnje spent two years in exile. He remembered that the locals were friendly towards refugees. In Središče in Slovenske gorice, where they lived for more than a year, they were the only refugee family. In 1917, another family arrived; they were their relatives (Prinčič, 1996, 74). See also: Lakovič Jarc, 2010, 45–56.

The family of Adela Rebolica (born in 1906) from Gorizia remained near the front at first, until the command to leave the Goriška Region arrived in the first days of August 1916. Austrian authorities settled them in Zistersdorf in Lower Austria, where they awaited the end of the war with other Gorizian refugees, mainly from Solkan, Kanal, Šempeter and Štmauer. Adela and her brother Mario (born in 1910) remembered that they were firstly insulted, like other refugees, with *Italienische Hunde* (Italian dogs) by the locals. When they told them they were not Italians, but Slovenes, they were renamed into *Slowenische Hunde* (Slovene dogs). “*Later, relationships became more pleasant, almost friendly. We even taught them how to cook polenta, which was new to them [...] The locals were crying at our departure. The representatives of the authorities came to the station to bid us farewell*” (Prinčič, 1996, 251).

Gabrijela Batistič (born in 1911) from Sovodnje was emigrated with her family in the autumn of 1916. Her five-year exile took place near Litija, where her father managed to find a stall and turn it into a living area for a six-member family: “*At first, the locals did not receive us well, they were looking at us with disdain. They saw us as intruders, and serious insults were not missing. For them, we were just bums and loafers. Such an attitude was, of course, very hurtful and we felt completely helpless. In the surrounding area, there were no other refugees, in whom we could have found solace and a friendly word in that hostile environment. However, people slowly began to understand our plight, and the relations were improving from month to month. Upon our departure, at the end of 1920, all the local people came to say goodbye and many of them had teary eyes*” (Prinčič, 1996, 22).

Danica Mikluž from Pevma (born in 1905), who spent her exile in Ljubljana, also remembered the dismissive attitude of the locals towards refugees. In Ljubljana, Gorizian exiles had the status of foreigners, cheats and thieves. Many locals treated them ruthlessly and looked at them with disdain: “*I will never forget the words that the teacher uttered hastily in the classroom: ‘It serves you right, God has punished you’*” (Prinčič, 1996, 178).

Being stigmatized as a *Lah*¹⁰ or Italian and an enemy in their own country, was a particularly traumatic experience that left deep traces in the memories of many refugees from the Goriška and Soča Regions. For Roža Gergolet (born in 1909) from Doberdò, who found a cosy apartment in Domžale with her family, after being banished from home by the battles on the Doberdò Plateau in June 1915, the first months of life in exile were not easy “*because the environment did not accept us particularly well. We often had to listen to serious insults. For the locals, we were damned Lahs and we were taking their bread. Later, however, the situation slightly improved and people finally understood that it was the war that had banished us to Domžale*” (Prinčič, 1996, 98).

August Štekar (born in 1909) from Števerjan, who, after the opening of the Isonzo Front, together with his mother and brother moved on the outskirts of Ljubljana, even in his old age could not forget the insults that he had heard as a child refugee. He remembered the bad relationship with the locals, who often shouted at him offensively: “*Damned Lahs, you are eating our bread!*” (Prinčič, 1996, 274). The refugee experience also remained impressed, with all its drama, in the memory of Klement Jug (1898–1924), who wrote about it in his diary in 1920, after moving back to Ljubljana as a student:

10 A Slovene pejorative term for Italians.

“I came here into the fifth school from Gorizia to Ljubljana since our secondary school had been closed due to the war with Italy. Every evening, I watched the sunset and asked the evening light to greet my homeland, the dear locals, who were still the only to give me so much love. At the sight of the bloody light, often tears came to my eyes. The heart wanted love, but it was surrounded by foreignness. On that day, my Greek professor M. told me that Gorizians are only for causing damage. If only they had stayed at home instead of fearing grenades and coming to Ljubljana to eat other people’s bread. These words remained so impressed in my memory that I could not forget them even if I had gone through a rumbling fire a hundred times. I was so sensitive that I could not endure such evil looks all around me. I would have gone into the River Ljubljanica, if only the water was not so dirty, so I wished for the River Soča, the love from home, and the whole Ljubljana did not seem worth of my sacrifice. I liked to work and I was the only one of the classmates that often studied even after midnight. However, with all my work, I could never satisfy professor M. He reprimanded me because I was Gorizian, and he posed lazier students as good examples. I could not endure tyranny at school. The landlady also criticized me, saying I pray too little. I also realized that the war was a punishment for the Goriška Region, for its ugly sins.”¹¹

Difficult relations between refugees and the local population, especially in Ljubljana and Carniola, were also confirmed by Slovene newspapers of that time that did not actually go deep into the topic¹², but reported on the incorrect behaviour of the locals, the riots and attacks that targeted refugees, also as victims of war profiteers.¹³

The newspaper that most carefully followed the developments related to the housing of Littoral refugees in the Slovene hinterland was *Edinost* (Unity) in Trieste. For example, on 21 July 1915, the correspondent in Ljubljana reported on cases: “of gatherings of people in Carniola, in towns and in the countryside, who want to profit from refugees. They charge them very expensively for everything and there are places where they look at them scornfully. Who is this? – Ah, a refugee ... Who is that lady? – Ah, another refugee. In a grocery shop in Ljubljana, they did not want to sell goods to a refugee, they accused her and other refugees of causing inflation. [...] We do not want to generalize, but we should say, however, that refugees do not have an easy life. – There has been so much written about Gorizia, the bombing of the town, the damage, the human casualties there, and every man should already be informed about that. Nevertheless, there are people in

11 Marušič, 2000, 5, 17. II. 1920. However, some testimonies mention cases where the teachers contributed to better relations between refugees and the locals. See, for example: Prinčič, 1996, 170.

12 It is significant that the publication *Koledar* (Calendar) of *Mohorjeva družba*, which, in all the years of war, dedicated a longer text to the topic of war, never even mentioned the refugee issue. See, for example, *Koledar Družbe sv. Mohorja* for 1917, 1916, *Svetovna vojska*, 33–80.

13 *Edinost* (Unity), 11 September 1915, from Ljubljana; *Dolenjske novice* (News from Dolenjska), 18 May 1918, *Begunci so krivi draginje v Novem mestu!!* (Refugees are the cause of inflation in Novo mesto!); *Slovenski gospodar* (Slovenian lord), 1 November 1917 *Ne zaničujte beguncev*. (Do not despise refugees). On the refugee support of municipal authorities see (Brodnik, 1989, 28–29), but also on the controversial note of Ljubljana’s municipal authorities on the participation of refugees in the demonstrations in 1918 (SI ZAL LJU 489 – Ljubljana, General town registry office, technical unit (t.e.) 1800, archival unit (a.e.) 1632, Minutes of the town council meeting of 25 April 1918).

Ljubljana who supposedly have a grudge against refugees and say: Ah, it is not so bad in Gorizia! ...” (*Edinost*, 21 July 1915, from Ljubljana, 2)

In the summer of 1915, the situation in Carniola was so unfavourable for refugees that the Bishop of Ljubljana, Anton Bonaventura Jeglič, urged the faithful to greater solidarity. Even in this case, *Edinost* reported on a pastoral letter, which sympathetically spoke about: “*the fate that hit the poor refugees because they had to leave their home, their roof, their work, and appeals to the faithful to help the unfortunate in everything they need, and to inform about their needs the Agency for Refugees from the Goriška Region in Ljubljana. It appeals to the population not to make life difficult for refugees by requiring exorbitant prices for food, to stigmatise usurers and speculators, as these are people without conscience and heart that exploit the plight of the poor refugees. As for flour and bread, the Carniolans say that it is for Carniola, so not even a bit should be given to Gorizian refugees.*” (*Edinost*, 25 September 1915, *Kako se godi beguncem!* (How are things for refugees!), 2)

In the continuation of war, the clergy and intelligentsia often addressed the locals to show piety and solidarity to refugees.¹⁴ Slovene educated women, who were active in the women’s movement, especially those who acted in Trieste and were publicly engaged for the fate of Littoral refugees, also called for assistance to Gorizian refugees, particularly to mothers with small children.¹⁵ In the articles and short stories published in the Slovene newspapers, they exposed the fate of mothers and wives, who had to leave their homes due to the war, and were forced to find a temporary home in the hinterland of the front. In the newspaper *Slovenski narod* (the Slovene Nation), teacher and writer Marija Kmet, for example, published a feuilleton on female refugees, who resisted the exploitation of unfriendly locals and decided to seek help from the authorities (Kmet, 1916). The hint, how refugees should react to the unfriendly environment, was clear. Even Josip Ribičič, a teacher and writer from Trieste, in his short stories with themes of war, which were published in 1917 in the book *Razvaline* (Ruins), processed the motive of a refugee and the hostile environment in the “*brotherly town*” (Ribičič, 1917, 65). The proceeds of the book sale were donated for the benefits of Gorizian refugees.¹⁶

Slovene refugees who were not exiled and deported to Italy also had to face numerous difficulties and adverse conditions. However, if we compare their testimonials to those of

14 In December 1915, *Slovenec* (the Slovene) appealed to readers to assist refugees and send gifts to the Agency for Refugees from the Goriška Region (*Slovenec*, 17 December 1915, *Pomoč ubogim beguncem iz Primorske* (Assistance to the poor refugees from the Littoral), 4). A similar appeal was also published in August 1916 in which it tried to persuade the people of Ljubljana to donate clothing to Littoral refugees; to women and girls, it proposed the establishment of village sections to help refugees. With a similar request, it turned to the religious organization Marijine družbe (*Slovenec*, 14 August 1916, *Na pomoč goriškim beguncem* (Assistance to Gorizian refugees), 5).

15 After the war and the rise of fascism, most of them had to leave the Venezia Giulia Region, which in 1918 came under Italian rule, and so experienced the fate of refugees on their own skin (Verginella, 2013).

16 *Razvaline* (Ruins) was published by Zdravko Katnik. The work experienced negative assessment from Fran Erjavec (*Ljubljanski zvon* (the Ljubljana Bell), 1918), who established that the collection of short stories is a contribution to the so far “*scarce war literature*”, but that it “*shows a bitter emotion, but a rather superficial observation*”. (Erjavec, 1918, 75).

the refugees on the Austrian side of the Isonzo battlefield, we find that the experience of exile in the Kingdom of Italy was less dramatic, also due to higher material support that refugee families received from the Italian State.¹⁷ The latter even gave some families the opportunity to have a carefree life (Prinčič, 1996, 156). As I. Gregorčič reported from Diano Marina in March 1916: *“We are really near the sea, there is no cold; only olives, lemons, oranges and grape vines grow here. /.../ We do not have work, we are given food for free. Here, we are more free than in Borjana, we can go everywhere, just as locals.”* (Slovenec, 6 March 1916, *Od francoske meje je pisal* (He wrote about the French border), 4)

The Gerbec family (it consisted of the parents and two sisters, while the sons remained on the Austrian side) from Kambreško, who, after five months of living in Venetian Slovenia, was led by the exile, together with other Slovenes and Friulans, in Diano Marina, initially suffered as they did not know Italian and did not have the possibility of worship in Slovene. The preserved correspondence shows that they were not *“treated badly”* (Korespondenca družine Gerbec (Correspondence of the Gerbec family) 1915–1921. Nova Gorica, Goriška regional museum; Svoljšak, 2012, 18; Svoljšak, 1991, 29–33).

Matilda Kumar (born in 1903) from Gornji Cerov, who survived the war as a refugee in a village near Cuneo, also remembered the difficulties with the Italian language. However, the small gestures of solidarity, which she had received by the locals, were more important to her. *“In the houses, where we had been settled, we found ready-made beds and all that was necessary for an independent life of a family. For the first three months, they kept bringing us food from a nearby hotel, but later we started cooking ourselves. In fact, we received 1 lira of refugee support per day and with this money, we bought everything that was necessary. Besides, my father always found casual work, and I started working in a silk factory. It was not that bad for us, only at the beginning we had considerable difficulties because we did not speak Italian [...]. In the spring of 1919, we decided to return home. The decision was difficult, because we knew what awaited us there. We even thought about remaining in Piedmont, but in the end, homesickness won”* (Prinčič, 1996, 147).

According to Petra Svoljšak, better material conditions in which Slovene refugees in Italy lived, reflected a better economic situation, but also the political decisions of central authorities. In Italy, food was not scarce and the material support for refugees was *“an important political act in the preparation of Italian authorities for the post-war annexation of the occupied territories to the Kingdom of Italy”* (Svoljšak, 2012, 18), while in the Austro-Hungarian Empire, especially after 1916, refugees felt the impact of the economic crisis, the general inflation, the lack of food and the basis for life.

Jožefa Brajnik (born in 1908) from Štandrež went through the refugee experience on the Italian side. Her family, who comprised six children, was sent to Marche, where it found refuge in the countryside, in Montalto: *“It was, of course, very difficult during the first few weeks, especially because of our poor knowledge of Italian, but later we settled well into the environment and, generally speaking, it was not that bad. In return for food,*

17 Petra Svoljšak cites the example of Campania residents protesting against refugees and blaming them for the food price rises (Svoljšak, 1991, 31).

we helped on the surrounding farms. My father's main occupation was mowing and the locals were amazed how this refugee managed to mow so well. I also helped on the field and when I was returning home, the farmers always gave me something. "This is for your grandmother," they said. Although we were refugees from a country that was in war with Italy, the locals were respectful and no one treated us badly. Just once, it was in a barber's shop, somebody was talking badly about refugees, but the others silenced him immediately" (Prinčič, 1996, 42).

The friendly locals, who understood the plight of refugees, remained impressed in the memory of Romana Colja (born in 1906) from Oslavje: "They immediately noticed that we were almost naked and barefoot, and that every piece of clothing came in handy. I like to remember the heartfelt event that happened to my brother and me on the street. We were passing by the shoe shop and the shopkeeper saw us through the shop window. We were both barefoot. He ran on the street and invited us into the shop. He gave us each a pair of new shoes. At that time, I probably did not know yet how to express gratitude in Italian, but I am sure the shopkeeper saw it in my eyes that were surely beaming with joy. Although we did not ask for charity, the locals sometimes dropped a coin in our pocket" (Prinčič, 1996, 72). The experience of Marija Peršolja (born in 1910) from Pevma was less pleasant as near Salerno the refugees from the Gorizia Region were treated as pro-Austrians (Svoljšak, 1991, 31). The authorities ill-treated refugees also in Sicily, in Nicosia, where the family of Milka Šosterčič (born in 1906) from Oslovje had been settled. They were regarded as internees and not given the support that belonged to them as refugees: "The authorities did not treat us well, but the locals were respectful and offered us help when we needed it" (Prinčič, 1996, 271). According to Alojz Prinčič (born in 1910) from Oslavje, the biggest problem during their exile in Sicily, in Cimininno, was the knowledge of Italian, which was poor even among the locals (Prinčič, 1996, 232).

Going back to the experience of exile on the Austrian side, more precisely, in the Slovene speaking area, we find that the attitude towards the refugee issue changed at the end of the war. Judging from the Slovene press, the Slovene public in central Slovenia became more favourable towards Littoral refugees after the Italian occupation of the former Austrian Littoral. When former Gorizian refugees, who in 1918 were still on the territory of the State of Slovenes, Croats and Serbs, were joined by new ones, who had left mainly Trieste and Gorizia, the situation started becoming tense again.¹⁸ The new crowd of refugees, which consisted mainly of middle class members, was the concern of the Office for the occupied territory, with the particular Department of exile. Until 1920, an important role was also played by the Refugee advisory board, which collected data and led a list of refugees, took care of their accommodation and supported them financially. In addition, "it collected data on their attitude towards the locals" (Nečak, Vovko, 1981, 114). As Urška Strle established, the care of the state towards refugees was reflected in the protection and representation of "the benefits of the expatriate population,

18 In the interwar period, around 100,000 Slovenes and Croats left Venezia Giulia, of which 70,000 allegedly went to Yugoslavia (Kalc, 2001, 163). In Ljubljana, in 1919, around 5,000 refugees were registered (Purini, 2010, 53–54).

with special emphasis on the youth. Among these tasks, there was also the prevention of emigration from the Littoral and Carinthia, as far as it was possible, since for a chaotic young country, refugees represented an additional financial and administrative burden” (Strle, 2013, 168). In December 1918, a special aid for unemployed teachers and teachers from the area of Goriška and Gradiška was approved with a special decree, but it is not clear to what extent it was effective (Strle, 2013, 168).

In the post-war changing process of the national composition, especially of Styrian towns, when the departure of the German population was followed by the arrival of the Slovene Littoral population, the image of a female refugee on the imaginary level merged with the image of a strong Slovene woman, who remained or took refuge in the State of Slovenes, Croats and Serbs, because she was not ready to be Italianized (*Sokolich*, 1919, I, 5–6, *Begunka*, 80–81). However, even if the first post-war period was favourable in the political and institutional context towards Littoral refugees in Carniola and Styria, in everyday life, problems soon began to appear in their integration and settling in the new environment.

CULTURAL AND POLITICAL BACKGROUND OF REFUGEE DISPLACEMENT AND DIVERSITY

If the so far cited testimonies suggest that the war, with its shortages and inflation, in many cases contributed to the difficult relationship between Littoral refugees and the locals, autobiographical sources that talk about the refugee experience in the “homeland” after the end of the First World War, show a more complex picture. They mainly direct us towards regarding different cultural and political affiliations, which were so controversially discussed by Klement Jug in his diary. In Ljubljana, where he started studying philosophy and science in 1919, up to his departure for Padua in 1922, he was accompanied by a strong sense of alienation. He saw Ljubljana as a provincial town, as a place that was unmerciful to free spirits, because it could not bear intellectual breadth, and it oppressed the will to live. In the town, where he experienced a radical disappointment, he felt robbed of his youth and dreams. He found solace in nature. From the world of bourgeois politeness and sociability, which he proclaimed hypocritical, he retreated into the mountains, where he searched for his inner peace in increasingly daring mountaineering adventures. As an opponent of compromising, he could not find a justification for those Gorizian compatriots, who easily integrated into the new environment and renounced, as Jug states, their principles and wishes¹⁹: “Whoever is not bleary-eyed, is a stranger here, as if he came from the other world and has nothing to do here. His efforts to be understood by a Slovene are in vain. They call him ‘eccentric’, ‘an exception’, ‘a freak’, and then they no longer care about him.”²⁰

Jug’s anti-Ljubljana hostility can to some extent be attributed to his Nietzschean infatuation, the attitude of a student of philosophy, who did not care for the intellectual

19 See the entry *Jug Klement* in *Primorski slovenski bibliografski leksikon* (Slovenian Littoral Bibliographic Lexicon) (Goriška Mohorjeva družba, Gorizia 1974–1981, I. book, 596–597).

20 Marušič, 2000, 28, 19. III. 1920.

average and who could not tolerate Ljubljana's bourgeois everyday life. However, since the topic of displacement occurs also in other memoirs of Littoral refugees, we cannot eliminate his feelings as purely exceptional. On the contrary, it raises questions that call for a response.

According to Lavo Čermelj (1889–1980), a professor of physics, an educational and political worker, organizer of the Littoral emigration in the Yugoslav area, who, in November 1929, due to a threat of arrest that was being prepared by Italian fascist authorities, crossed the Italian-Yugoslav border and fled into Yugoslavia, the first Littoral refugees in the Yugoslav area after the First World War were welcome. The new authorities employed them in positions that remained unoccupied after the coup and the departure of the Germans: *“At the beginning, there were no signs of aversion for refugees, especially because there were many former Carniolans and Styrians among them, who had been living in the Littoral for a longer or shorter period and had already felt part of the Littoral population. However, they had to leave the territory that had been given to Italy since they did not have the Italian citizenship, or the Italian authorities opposed to it”* (Čermelj, 1972, 38).

According to him, the averseness to Littoral refugees increased on the arrival of *“real Littoral refugees”*; either of those who had been fired from their jobs by the Italian authorities because of their political beliefs, or of those who fled to Yugoslavia in order to avoid an impending internment or imprisonment (Purini, 2010, 42–59). These were mostly high school teachers, civil servants, doctors, lawyers, professionally educated and trained people, who, after crossing the border, represented a competition to the domestic bureaucracy and intelligentsia on the labour market. He was one of them. With the help of acquaintances from Trieste, he found an apartment in Ljubljana and started preparing the necessary documents for obtaining the Yugoslav citizenship, being deeply convinced of the temporary nature of his emigrant status. This proved to be harder than he had imagined; he was hampered by municipal authorities, which feared that they would have to assume the costs of the sick and infirm newcomers in the future.²¹

The most common complaint about Littoral immigrants was about them enjoying special privileges and depriving the locals of work. It often happened that, after a long search for a job, Littoral immigrants had to listen to complaints of the locals at their workplace: why didn't you stay in your homeland? Why didn't you adapt to the new political situation? Why do you take the work of the locals? Lavo Čermelj, with his great knowledge of the Littoral, but also the experiences as a refugee in Carniola, did not attribute only the fear of competition to the aversion to newcomers. He believed it had deeper roots (Čermelj, 1972, 38).

As Čermelj stated, the ones to suffer the most dismissive attitude were the people in Trieste, and only with the deterioration of the economic situation and the increasingly numerous emigration flow, the negative stigma clung to all Slovenes that came from the King-

21 For more on Čermelj's professional and political activities, see the entry Čermelj Lavo, *Primorski slovenski bibliografski leksikon* (Slovenian Littoral Bibliographic Lexicon), Goriška Mohorjeva družba, Gorizia 1974–1981, I. book, 225–229.

dom of Italy, and also from Postojna and Idrija, who came from more central areas which were part of Carniola until 1918 (ibid). In the Slovene imagery, at the transition from the 19th to the 20th century, Trieste was a godless and destructive town that demographically and nationally extorted the Slovene hinterland. This stigma also clung to the people from Trieste, who moved into central Slovenia between the two wars. In fact, in Ljubljana and its surroundings, they were often reproached with religious indifference or even godlessness.

Newcomers had a mirrored perception. The people from Trieste saw Ljubljana as a conservative and clerical town.²² Finally, also the antifascism of liberal and social democratic circles in Trieste, which moved to Ljubljana or other Slovene towns, often appeared as too radical or barely understandable (Pelikan, 2010). In addition, the locals reproached those from Trieste and, more generally, from the Littoral, with excessive liveliness (Vojskovič, 1986, 123); the Mediterranean temperament was not familiar to their continental mentality.

Even the testimony of Jože Vilfan (1908–1987), who was affected by the emigrant experience, explains the background of the alienation of Littoral immigrants, even of those who were included in the Slovene political and academic environment.²³ In the lecture, which was dedicated to his years in Trieste, he pointed to the mental seal that Trieste left on him. His *Weltanschauung* (world view) had developed through the contact with the conservative and nationalist-oriented Trieste, but the most decisive for him was the cosmopolitan and latitudinarian environment of a modern, developing town that “*considering its urban development and material power*” was far ahead of other Slovene towns. Vilfan claimed about himself that he had chosen the Theresian world of Trieste, which was based on rational values, “*for a rational and democratic Trieste, for a Trieste, which is not only a tradition, but also and especially a formation of living people, which searches and finds its justification every day to meet the people’s needs.(...). In this sense, Trieste has always stimulated me to find a rational basis for my decision, or at least a rational argument.*” (Vilfan, 1978, 20).

The “*rational Trieste*” affected considerably also educated and politically and culturally active women, which is particularly evident from their memories, in which they described their period in Trieste (Nadlišek Bartol, Hočevar, Vašte, Kmet, Kos). Even those who were not originally from Trieste adapted to its environment so much that the departure, into which they were forced by Italian fascist authorities, was difficult, for some of them even painful. In Carniola, Styria and Prekmurje, where they moved to, they

22 Once, when Čermelj asked Rudolf Golouh, a former leader of the Trieste socialists, how he feels in the new environment, the latter replied: “*Everything is monotonous here. Clericals are clericals, liberals are clericals, socialists are clericals. Everyone are clericals.*” (Čermelj, 1972, 39).

23 Joža Vilfan was born in Trieste in 1908. He studied law in Rome and later in Vienna. During the Second World War, he joined the Liberation Front and became President of the Slovene National Liberation Committee for the Littoral. After the war, he took over important political and state functions, particularly in the Yugoslav diplomacy. From May 1947 to January 1950, he headed the Yugoslav delegation in the United Nations in New York. The lecture *Trst moje mladosti* (The Trieste of my youth) was published in abbreviated form in a book (Vilfan, 1978, 19–23). See *Vilfan dr. Joža, Primorski slovenski biografski leksikon* (the Slovene Littoral Biographical Lexicon), Goriška Mohorjeva družba, Gorizia, 1991, 17th part, 217–219.

felt displaced. Leopoldina Kos, who left Trieste as a Slovene teacher at the escalation of fascist violence in 1926, was assigned a teaching position in Murska Sobota by Slovene authorities, in the remote, barely connected and economically undeveloped Prekmurje. The jump from the vibrant urban environment, where she had been active in feminist circles (she advocated the women's right to vote), to a remote province was shocking (RZ NUK, Ms 1432, Zbirka Leopoldine Kos (The collection of Leopoldina Kos)).

The departure from Trieste in May 1919 was very traumatic also for the teacher Marija Kmet: *"I was cold-bloodedly packing my things into boxes, destroying memories, burning notes, letters; together with my companion we were giving away furniture and clothes just like that, as if to say everything will be new in Yugoslavia. I left that lovely house, my home, which before meant everything to me, as a dead person, without sorrow; I did not even look back, I closed the carriage and squeezed into a corner. The carriages of the Orient-Express were running smoothly, it smelled of Foreign, of the magnificence of gold and the freedom of the rich. I senselessly stepped off the train in Ljubljana. This was my fourth home that had been ruined"* (Kmet, 1933, 87). The feelings of alienation and displacement increased even more after the decision of scholastic authorities to transfer her to Upper Carniola:

"Although I should not have been teaching according to the doctor's advice, I wrote a normal request, because I did not want to start with a leave in the new country. I did not care any further for the job. I frequented companies and behaved in a way, even though only apparently, which accumulated much gossip about me and was not honouring me at all. In this tumultuous bohemian life, I was strongly hit by the news that I had been appointed the bourgeois teacher in Tržič in Upper Carniola. Something so outrageous seemed impossible to me. "In Tržič! I — in Tržič!" the pride in me was screaming. "Never! Not even for five minutes!" I was running around and asking people. Really! And I had to start immediately or otherwise I would have lost my job. Since I had previously been thinking about sick leave, I decided to use it then, without getting over the blow of the official authorities. The begging for the leave and for a job in Ljubljana at the same time knocked me down completely" (Kmet, 1933, 87–88).

The feelings of displacement and alienation are also mentioned by female authors, who did not leave the Littoral due to political or ideological reasons, but as daughters.²⁴

24 About the stigmatization of refugee, immigrant children, the testimony of L.[judmila] B.[izjak] is particularly informative: *"In Maribor, it was very difficult for us from the Littoral because we were insulted with "verdampen Čičen" (damned Čičs). Čič was an insult in the Littoral. Those people were terribly hostile. I repeat, being a Littoral refugee in Maribor in the interwar period was extremely hard. This is why I do not like Styrians. I know how often my mother was upset and said: "Those stupid Styrians ... They do not even know what is chicory or kale or this or that. And then they call us Čičs, but they do not even know what artichokes are. They do not have a clue and they call us Čičs!" ... If you are at home, you have completely different possibilities. It is different, you feel secure, you are at home. Emigrants still have to adapt to all of this. Thus, after the war, there was a problem in the Littoral with such exposed jobs. We, for example, and our parents, our people from the Littoral, they were all trying exceedingly hard to school their children. And in general, in our midst, they were all more or less educated, highly educated. This generation started with the education immediately, but these boys, who came, were not educated, did not have professions or anything. Their position was, of course, difficult. It was hard to find such a job. And what did they mostly*

Their narratives are mainly focused on the family everyday life, in which new and old private experiences were interwoven, old and new worlds. In the new environment, they missed the sea, the town streets, the smells, hometown nooks. They were longing for familiar faces, for their home language, and the feeling of eradication became a form of adaptation: *“To us, migration had become something similar to spring cleaning. The apartment was either damp or cold or far, the rent was too high, or our parents could not get used to it. (...) And then we were again carrying things out and loading them. My father always found the wagon and the driver. It was like going to the Promised Land for us. It seemed as if our parents were always relieved when they were moving to a new place. As if they had left all the bad in the old house”* (Vojskovič, 1986, 74).

The family of Marija Vojskovič (1915–1997), like many others from the Littoral, never really adapted to the new environment. In their experience, the longing for a lost home remained, for the place that they *“carried in our blood”*, but to which they returned as foreigners (Vojskovič, 1986, 70), but also other values and experiences. For the people from Maribor, who were raised in German spirit, was difficult to understand, for example, the enthusiastic Slovenism of Littoral immigrants, as the following autobiographical paragraph picturesquely recounts: *“The first thing that our father did, after the formation of the new State of Slovenes, Croats and Serbs in 1918, was to paint a room in Slovene national colours. The ceiling was white, the rounded stripe under it was light blue and the walls were light red. Some people in the house, who had entered the Yugoslav brotherhood with a touch of distrust, were perplexed by this. Some of them claimed that it was my father, with his enthusiasm, that chose his own surname. I am sure that is not his real surname. He is from Trieste. Aren’t Lahs there? Sure, Lahs, Lahs! And one of our neighbours, whose husband died at the Isonzo Front, could not help but glance at him with scorn from time to time.”*

do? They worked on railways or in factories, where unqualified workers were needed, or they started working for the police or gendarmerie. These are not popular professions. They are repressive and, of course, this was also one of the reasons, why they did not accept us.” (Sajovic, 78–79.) See also: Kalc, 2002, 48–49.

RAZSELJENOST IN KULTURNE MEJE V VELIKI VOJNI. TRPKOST BEGUNSKIH IZKUŠENJ V LASTNI DOMOVINI IN NA TUJEM

Marta VERGINELLA

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: marta.verginella@guest.arnes.si

V slovenskem zgodovinopisju je življenje civilnega prebivalstva v prvi svetovni vojni skromno raziskano, kar velja še posebej za žensko prebivalstvo. Čeprav sta v goriškem in širše posoškem kontekstu tematiko begunstva pionirsko raziskala Petra Svoljšak in Paolo Malni, ostajajo še vedno slabo poznani številni aspekti prisilne evakuacije in življenja v begunstvu tako na avstrijski kot na italijanski strani. V pričujočem članku je pozornost usmerjena na vprašanje doživljanja razseljenosti in odtujenosti primorskih beguncev in pregnancev tako v času prve svetovne vojne kot po njenem koncu.

Intervjuji, ki sta jih z nekdanjimi begunci in begunkami v osemdesetih in devetdesetih letih opravila goriška novinarka in publicistka Dorica Makuc ter ljubiteljski zgodovinar in publicist Vili Prinčič, se ob skromni razpoložljivosti begunskega avtobiografskega gradiva ponujajo v zgodovinopisno analizo predvsem zaradi spominskih fragmentov, ki spregovorijo o trpkosti begunske izkušnje. V mnogih pričevanjih izstopa spomin na neprijaznost in negostoljubnost okolja. Prijetni spomini na obdobje begunstva so pravzaprav redki, še posebej med tistimi, ki so ga doživeli na avstrijski strani. Biti ožigosani kot Lah in sovražnik v lastni domovini, je bila še posebej travmatična izkušnja, ki je zapustila globlje sledi v spominih mnogih goriških in posoških beguncih in begunkah slovenske narodnosti. Da so bili odnosi med begunci in krajevnim prebivalstvom težavni, še posebej v Ljubljani in na Kranjskem, potrjuje tudi takratno slovensko časopisje, ki je poročalo o nekorektnem vedenju domačinov, o izgredih in napadih, ki so jih bili deležni begunci, tudi kot žrtve vojnih dobičkarjev.

Slovenska duhovščina in inteligenca sta pogosto nagovarjali domačine k izkazovanju pietete in solidarnosti s pregnanci. K izkazovanju večje pomoči goriškim beguncem, zlasti materam z malimi otroki, so pozivale tudi slovenske izobraženke, aktivne v ženskem gibanju, še posebej tiste, ki so delovale v Trstu in so se javno angažirale za usodo primorskega begunstva. V člankih in črticah, ki so jih objavljale v slovenskem časopisju so izpostavljale usode mater in žena, ki so zaradi vojne morale zapustiti svoje domove in so bile prisiljene poiskati začasno domovanje v zaledju fronte.

S številnimi težavami in neugodnimi okoliščinami so se morali soočiti tudi slovenski begunci oz. begunke, ki so bili izgnani in izseljeni v Italijo. Toda če primerjamo njihova spominska pričevanja s tistimi, ki so nam jih zapustili begunci na avstrijski strani soškega bojišča, ugotovimo, da je bila izkušnja zdomstva v Kraljevini Italiji manj dramatična, tudi zaradi večje materialne podpore, ki so jo begunske družine prejemale s strani italijanske države.

Po slovenskem tisku sodeč je slovenska javnost v osrednji Sloveniji primorskim beguncem postala bolj naklonjena po italijanski zasedbi nekdanjega avstrijskega Primorja. Ko so se goriškim beguncem in begunkam, ki so se leta 1918 še zadrževali na ozemlju države SHS, pridružili novi, ki so zapustili predvsem Trst in Gorico, pa se je odnos začel

ponovno zaostrovati. Posamezna pričevanja sugerirajo, da je bil odklonilen odnos do primorskih beguncev v povojnem času odraz različnih kulturnih in političnih pripadnosti in praks.

Ključne besede: begunci, prva svetovna vojna, Posočje, razseljenost

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

RZ NUK – Ms 1432, Zbirka Leopoldine Kos
SI ZAL LJU 489 – Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura

Newspaper sources

Dolenjske novice 1918. In Novo mesto, J. Krajec, 1885–1919
Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice 1915. V Trstu, Ivan Dolinar, 1876–1928
Slovenec: političen list za slovenski narod 1915, 1916, 1917. Ljubljana, Ljudska tiskarna, 1873–1945
Slovenski gospodar: podučiven list za slovensko ljudstvo 1917. Maribor, Tiskarna sv. Cirila, 1867–1941.
Slovenski narod 1916. Ljubljana. Narodna tiskarna, 1868–1943
Sokolci: list za sokolski naraščaj 1919. In Ljubljana, Učiteljska tiskarna, 1919–1938

Biondi, N. (2001): Regnicoli. Storie di sudditi italiani nel Litorale austriaco durante la prima guerra mondiale. In: Cecotti F. (ed.): “Un esilio che non ha pari”: 1914–1918: profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell’Isontino e dell’Istria. Gorizia, Libreria Editrice Goriziana, 49–69.
Brodnik, V. (1989): Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno. Kronika, 37, 3, 226–230.
Cecotti, F. (ed.) (2001): “Un esilio che non ha pari”, 1914–1918 Profughi internati ed emigrati di Trieste, dell’Isontino e dell’Istria, Gorizia, Libreria Editrice Goriziana.
Ceschin, D. (2014): Gli esuli di Caporetto. I profughi in Italia durante la grande guerra. Roma, Laterza.
Čermelj, L. (1972): Med prvim in drugim tržaškim procesom. Ljubljana, Slovenska matica.
Erjavec, F. (1918): Josip Ribičič: Razvaline. Ljubljanski zvon, 38. 1. 75.
Ermacora, M. (ed.) (2006): Profughi, legislazione e istituzioni statali nella Grande Guerra, DEP, 5-6, 2006, 309-322; http://www.unive.it/media/allegato/dep/Strumenti%20di%20ricerca/20_BiblProfughi.pdf
Fabi, L. (ed.) (1990): La gente e la guerra, Udine, Il campo, 1990
Hočvar, P. (1969): Pot se vije: spomini. Trst, Založništvo tržaškega tisk.
Kalc, A. (2002): Poti in usode: selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije; Trieste, Narodna in študijska knjižnica.
Koledar Družbe sv. Mohorja za 1917.
Kmet, M. (1933): Moja pota. Groblje, Misijonska knjigarna.
Koren, J. (1991): Vilfan Joža, PhD. In: Jevnikar M. (ed.): Primorski slovenski biografski leksikon, book IV. Gorizia, Goriška Mohorjeva družba, 217–219.

- Lakovič Jarc, J. (2010):** Sveti Blaž je imel devet sestra: spomini Pjepe Ljubseve z Manderja. Doberdò, Slovensko kulturno in rekreacijsko društvo Jezero.
- Lukan, W. (2014):** Iz “črnožolte kletke narodov” v “zlato svobodo”? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete – Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Makuc, D. (1990):** Voci di guerra e di confine. In: Fabi L. (ed.) *La gente e la guerra*. Udine, Il campo, 235–263.
- Malni, P. (1998):** Fuggiaschi. Il campo profughi di Wagna 1915–1918. San Canzian d’Isonzo, Edizioni del Consorzio Culturale del Monfalconese.
- Malni, P. (1990):** Storie dei profughi. In: Fabi L. (ed.): *La gente e la guerra*. Udine, Il campo.
- Marušič, B. (1981):** Jug Klement. In: Primorski slovenski bibliografski leksikon, book I. Gorizia, Goriška Mohorjeva družba, 596–597.
- Marušič, J. (2000):** Dnevnik Klementa Juga: diplomsko delo. Ljubljana.
- Milocco, S., Milocco, G. (2002):** Fratelli d’Italia. Gli internamenti degli italiani nelle terre liberate durante la grande guerra. Udine, Gaspari.
- Nećak, D., Vovko, A. (1981):** Dejavnost Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine v emigraciji v Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 21, 1–2. Ljubljana, 113–127.
- Pelikan, E. (2010),** Komemorativne prakse slovenskih emigrantov iz Julijske krajine v Dravski banovini. *Acta Histriae*, 18, 3, 453–470.
- Prinčič, V. (1996):** Pregnani. Prva svetovna vojna. Pričevanja goriških beguncev. Trieste, Založba Devin.
- Purini, P. (2014):** Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914–1976. Udine, Kappa VU.
- Ribičič, J. (1917):** Razvaline. Založil Zdravko Katnik, Trieste.
- Sajovic, K. (2005):** Begunci v lastni domovini. Migracija Primorsih Slovenk in Slovencev v Jugoslavijo po prvi svetovni vojni: diploma. Ljubljana, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljana.
- Svoljšak, P. (2001):** Begunci med prvo svetovno vojno. In: *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.
- Svoljšak, P. (1997):** Italijanska okupacija Posočja: (od maja 1915 do oktobra 1917): doktorska disertacija. Ljubljana, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Svoljšak, P. (1993):** Prva svetovna vojna in Slovenci: 1945–1992. *Zgodovinski časopis*, 47, 4, 547–567.
- Svoljšak, P. (1991):** Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Svoljšak, P. (2012):** Slovenske begunske družine v prvi svetovni vojni: korespondenca primorske družine. In: *Godina Golija*, M. (ed.): *Vojne na Slovenskem: pričevanja, spomini, podobe*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 11–25.
- Strle, U. (2013):** Begunke v slovenskem delu Kraljevine (1918–1941). In: *Marta Verginella (ed.): Dolga pot pravic žensk: Pravna in politična zgodovina žensk na Slo-*

venskem. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete: Studia humanitatis, 159–184.

- Širok, K. (2006):** “Z eno nogo na poti v krtovo deželo”: umik civilnega prebivalstva iz Goriške v avgustu 1916. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 54, 3, 421–434.
- Thébaud, F. (2007):** Donne e identità di genere. In: Audoin-Rouzeau S. , Becker J.-J. (ed.), *La prima guerra mondiale*. Torino, Einaudi, Vol. II., 35–48.
- Thébaud, F. (2013):** *Les femmes au temps de la guerre de 14*. Paris, Payot.
- Vašte, I. (1964):** *Podobe iz mojega življenja*. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Verginella, M. (2013):** Profughe slovene tra Grande Guerra e ascesa del fascismo. *Storia delle donne*. Florence, Firenze University Press, 135–159.
- Vilfan, J. (1978):** *Delo, spomini, srečanja*. Ljubljana, Lipa.
- Vodopivec, P., Kleindienst, K. (ed.) (2005):** *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Vojskovič, M. (1986):** Tržačani: zgodbe o ljudeh, iz katerih je zraslo mesto ob morju, oni pa so morali v širni svet. Trieste, Založništvo tržaškega tiska.
- Wakounig, M. (2010):** Ženske v prvi svetovni vojni. Znanstveno-raziskovalni desiderat slovenske historiografije. In: Vincenc Rajšp, (ed.), *Soška fronta 1915–1917*. Kultura spominjanja. Vienna- Ljubljana, Slovenski znanstveni inštitut Založba ZRC, 43–50.

SOOČENJE KULTURNIH, DRŽAVNIH, GEOPOLITIČNIH
IN IDEOLOŠKIH KONCEPTOV NA STIKU ITALIJANSKEGA
IN JUŽNOSLOVANSKEGA PROSTORA (1848–1975)

Jože PIRJEVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče
Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: pirjevecj@gmail.com

IZVLEČEK

Propad velikih cesarstev (najprej osmanskega, pozneje habsburškega) v 19. in 20. stoletju ter vzpon nacionalnih držav je odprl v balkanskem prostoru, v katerega delno spada tudi Slovenija, vprašanje meja. Različni politični subjekti, ki so se oblikovali, so zastavljali svoje teritorialne zahteve na zgodovinskem pravu, kar je povzročalo med sosedami velike napetosti. Edini primer, ki odstopa od tega pravila, je primer italijansko-slovenske meje, ki je bila zakoličena šele po dolgem, več kot stoletnem procesu. Konflikt med Italijani in Slovenci je slonel pri prvih na zgodovinskih in strateških zahtevah, pri drugih pa na etničnem pravu. Gre za redek primer odstopanja od ustaljenega pravila, katerega poglavitne etape predstavlja pričujoča študija.

Ključne besede: Jugoslavija, Italija, Primorska, Julijska krajina, meje, etnični konflikti, mirovne konference

CONFRONTO DI PROGETTI CULTURALI, STATALI, GEOPOLITICI
E IDEOLOGICI NELL'AREA DI CONTATTO FRA ITALIANI
E JUGOSLAVI (1848–1975)

SINTESI

La caduta dei grandi imperi (quello ottomano prima, successivamente quello asburgico) nell'Ottocento e Novecento, come pure l'ascesa di Stati nazionali nei Balcani, di cui parzialmente fa parte anche la Slovenia, ha aperto il problema delle frontiere. I diversi soggetti politici che si sono formati, basavano le proprie richieste territoriali sul diritto storico, suscitando fra vicini grandi tensioni, spesso anche bellici. L'unico esempio che parzialmente si discosta da questa norma è quello della frontiera italo-slovena, che è stata definita dopo un lungo più che secolare processo. Il conflitto fra Italiani e Sloveni fondeva, per quanto riguarda i primi su pretese storiche e strategiche, per quanto riguarda i secondi invece sul diritto naturale. Si tratta di un caso eccezionale rispetto alla regola, la cui tappe principali vengono presentate nel presente articolo.

Parole chiave: Jugoslavia, Italia, Litorale, Venezia Giulia, confini, conflitti etnici, conferenze di pace

Zaradi etnične raznolikosti in zgodovinske danosti je v balkanskem prostoru že dve stoletji problem državnih meja nadvse aktualen in pereč. Ko so se po zgledu Srbov na začetku 19. stoletja drug za drugim začeli upirati osmanskem cesarstvu tudi drugi podložni narodi (Grki, Romuni, Bolgari, Makedonci) in razen slednjih tudi dosegli suverenost, se je v prostoru vzhodnega Balkana v naslednjih desetletjih odprlo vprašanje meja med novimi mednarodnimi subjekti, kar je povzročilo huda medsebojna trenja. Vsi so namreč gradili svoje ambicije na mitični interpretaciji zgodovine, pri čemer so bili prepričani v veličino svoje preteklosti (Mazower, 2008). Od tu grška “Megali idea”, zamisel “Velike Srbije”, “Velike Bolgarije”, težnja k združitvi vsega romunskega naroda, tudi tistega, ki je bil podložen Habsburžanom, črnogorske zahteve po Boki Kotorski in makedonske fantazije o obnovitvi Samuelovega carstva (Kolstø, 2002). Ker so se ti teritorialno-politični načrti medsebojno križali in se na ta način izpodbijali, so sprožili notranje napetosti, nacionalizme in sovraštva, ki so večkrat pripeljali do oboroženih spopadov (Rožac Darovec, 2010). Stoletnemu sožitju, ki ga je podložnim balkanskim narodom vsilila turška dominacija, je v 19. stoletju vse do balkanskih vojn (1912–1913) sledila konfliktnost, za katero je metafora o Balkanu kot sodu smodnika še kako primerna (Biondich, 2011).

Tudi na zahodnem Balkanu, kjer polotok prehaja v panonski in srednjeevropski prostor, razmere niso bile bolj umirjene, čeprav je avstro-ogrsko cesarstvo uspelo obvladovati svoje podložne narode dlje od turškega. Če odmislimo Bosno in Hercegovino, ki je bila v nekakšnem limbu med Dunajem, Budimpešto in Istanbulom, ne moremo spregledati, da so tudi Hrvati gojili idejo o obnovitvi svoje srednjeveške “veličine” in da so z druge strani Slovenci zahtevali združitev vsega svojega etničnega ozemlja v eno samo upravno enoto ter pri tem zanikali upravičenost starodavnih deželnih meja med Štajersko, Koroško, Kranjsko, Goriško, Istro in Trstom. V nasprotju s svojimi vzhodnimi sosedi, obsedenimi od zgodovine, pa so Slovenci postavljali vprašanje meje na drugačen način, saj se niso mogli nasloniti na srednjeveško slavo, temveč so izhajali iz naravnega prava, močno sorodnega deklaraciji o človekovih pravicah. Tako kot so francoski revolucionarji leta 1789 na podlagi razsvetljenskih idej trdili, da so vsi ljudje po rojstvu enaki, so tudi slovenski razumniki, ki so v prvi polovici 19. stoletja oblikovali zahtevo o Zedinjeni Sloveniji, izhajali iz prepričanja, da so narodi, ne glede na svojo zgodovinsko preteklost, med sabo enaki in morajo uživati kot etnični subjekti enako spoštovanje (cf. Chlebowczyk, 1980). To zamisel, ki so jo leta 1848 izpovedali slovenski intelektualci na Dunaju pod vodstvom znamenitega filologa Frana Miklošiča, je eden najboljših poznavalcev nacionalnega vprašanja v habsburški monarhiji Hans Kohn, po pravici označil kot dokaz, kakšno nepremagljivo moč predstavlja nacionalizem, če je povezan s kulturno ustvarjalnostjo (Kann, 1964, 308). Kar je brez dvoma najbolj dragocena dediščina slovenske zgodovinske izkušnje.

* * *

Zaradi svoje specifike, dejstva, da ga ne pogojuje zgodovinsko pravo, je vprašanje slovenskih meja še posebno vredno razmisleka, pri čemer se bomo v pričujoči razpravi osredotočili na problematiko meje z Italijo, ki se seveda ni pojavilo šele v trenutku, ko je leta 1918 razpadla habsburška monarhija. Če so se v letih “Risorgimenta”, torej v obdobju, ko so se borili za politično združitev Apeninskega polotoka, italijanski intelektualci

spraševali, kje so na severovzhodu meje njihove domovine, so pomislili na Italijo, kakor so jo poznali iz časov cesarja Avgusta. Njena meja je segala do Julijskih Alp in skoraj do Logatca ter zaobjemala celotno Istro, razen njene vzhodne obale. Od sosednjih regij, Noricum in Panonicum, jo je ločilo tako imenovano razvodje, torej ločnica, ki deli jadranski rečni bazen od črnomskega. Ta geografska slika, ki je bila že leta 1818 v zavesti “karbonarov”, prvih organiziranih italijanskih patriotov, je narekovala sredi štiridesetih let 19. stoletja piemontskemu generalštabu, da posveti posebno študijo alpskemu loku, ki na severovzhodu zaobjema Apeninski polotok. Pri tem je težko reči, kakšne namene je imela ta študija, saj je bila razlika med Piemontom in mogočno habsburško monarhijo tako velika, da ni bilo realno misliti na vojaško soočanje med obema državama. Leta 1845, ko je izšla zajetna knjiga “Le Alpi che cingono l'Italia considerate militarmente cosi' nell'antica come nella presente loro condizione” v dveh zvezkih izpod peresa armadnega generala Annibala Di Saluzza, si pač nihče ni mogel predstavljati, da bo do spopada prišlo že čez tri leta, v času marčne revolucije, in da bo leta 1859 Piemont z odločilno pomočjo Francozov Napoleona III. v Lombardiji ponižujoče premagal Avstrijce. Vsekakor pa je knjiga razkrivala teritorialne ambicije in nacionalne aspiracije Italijanov, temelječe na tisočletni zgodovini, kot je razvidno že iz njenega naslova. Izvedenci piemontskega generalštaba so prepotovali celotno območje, kjer se srečujeta italijanski oziroma furlanski element s slovensko-hrvaškim in natančno popisali vsako vas in vsako geografsko značilnost, kakor da bi morali v omenjenem prostoru jutri nastopiti ofenzivno, to pa so storili še enkrat pred izbruhom prve svetovne vojne (Čok, 2015).

Pri tem je treba tudi reči, da so istočasno patrioti Risorgimenta pod vplivom Giuseppa Mazzinija odkrivali južnoslovanski svet in govorili o bratstvu med Italijani in slovanskimi narodi na Balkanu ter o nuji skupnega boja proti Habsburžanom (Reill, 2012). Na etnično stvarnost severnojadranskega prostora so v času pred “pomladjo narodov” leta 1848 gledali z velikim zanimanjem in brez zgodovinskih predsodkov, kot priča dejstvo, da so Mazzinijevi privrženci v krogu prve italijanske kulturne revije v Trstu “La Favilla” govorili o mestu kot o “pristanišču bodoče Slavije” (Pirjevec, 1977, 66–69). Takšna naravnost pa ni trajala dolgo. Eden najpomembnejših sodelavcev omenjenega lista Pacifico Valussi, ki se je v času revolucije preselil v Benetke, torej v uporniško Republiko sv. Marka, je namreč v listu “Il Precursore” zagovarjal idejo, da naj bi vsa vzhodnojadrska obala od Devina do Boke Kotorske postala vezni člen med prihodnjo Italijo in Jugoslavijo. Mislil je na prosto pristaniško območje, ki naj bi preprečilo, da bi prišlo med obema državama do “dolgega in strašnega spopada” za nadvlado nad tem ozemljem, in ugotavljal, da naj čas določi, kateremu narodu bo pripadalo (Pierazzi, 1971). Zavedal se je torej, kako potencialno nevarno je lahko mejno vprašanje, če se na obalah jadranskega morja na ruševinah habsburške monarhije oblikujeta dve nacionalni državi, zato je konfliktnost med njima skušal rešiti s kompromisno, čeprav začasno državo-blazinico.

Ko je Italija na začetku šestdesetih let zares nastala, so tudi patrioti Mazzinijevega kova ubrali bolj nacionalistične strune. Sam Mazzini je leta 1860 v znamenitem spisu “Dolžnosti človeka” še izrazil mnenje, da sega Italija do izvirov Soče in ne čez (Pierazzi, 1971). S to trditvijo pa se njegovi somišljeniki in privrženci niso strinjali. Ko je namreč isto tezo postavil hrvaški agitator Evgen Kvaternik, so ga odločno zavrnil, češ da ni

točna, ker zaobjemajo italijanske meje celo Istro in segajo do Kvarnerja, pač v skladu z znamenitim Dantejevim verzom iz Božanske komedije: “Si come Pola presso del Carnaro/che Italia chiude e i suoi termini bagna”. To trditev je po nastanku italijanske države prevzel Pacifico Valussi, leta 1866 pa tudi sam Mazzini, s čimer je bila pokopana ideja o italijansko-slovanskem bratstvu. Pri tem je zanimivo, da so italijanski avtorji, ki so se ukvarjali z vprašanjem tako imenovane “vzhodne” meje, polemizirali s Hrvati, povsem pa so spregledali Slovence in njihove zahteve glede lastne “zahodne” meje. V kolikšni meri sta jim bila neznana slovenski svet in njegova politična misel ne samo v 19., temveč tudi v poznem 20. stoletju, priča na primer dejstvo, da v monumentalni razpravi Diega De Castra “La questione di Trieste”, ki je izšla leta 1981, Kozlerjev zemljevid slovenskih dežel iz leta 1853 sploh ni omenjen, čeprav zahteva za bodočo Zedinjeno Slovenijo mejo na Soči in celo preko nje. Tudi znamenita oda Simona Gregorčiča, v kateri “goriški slavček” preroško napoveduje spopad z Italijani ob tej usodni reki in jo z nacionalističnim patosom, prav nič primernim za katoliškega duhovnika, poziva, naj, ko pride čas, nabrekne svoje vode in v njih utopi pohlepnega “sovraga”, ni našla med Italijani posebnega odziva (Cronia, 1958). V potrditev pač ugotovitvi, da Slovenci kot “nezgodovinski narod” za italijanski establišment niso bili nasprotnik, ki bi ga bilo vredno upoštevati. Razen za tržaške iredentiste, ki so se bali slovenskega socialnega, kulturnega in političnega vzpona, saj so Slovence videli kot predstražo tistega “panslavizma”, ki je bil od šestdesetih let 19. stoletja dalje njihova nočna mora (Čok, 2015).

Ko je izbruhnila prva svetovna vojna, je italijanska vlada začela tehtati, na katero stran se ji splača stopiti, na stran osrednjih cesarstev, Avstro-Ogrske in Nemčije, s katerima je bila v zavezništvu, ali na stran Antante. V tem kontekstu problem celovitosti slovenskega etničnega prostora zanjo ni bil relevanten. Ko sta predsednik rimske vlade Antonio Salandra in njegov zunanji minister Sidney Sonnino začela pogajanja najprej z Avstro-Ogrsko, nato pa s Francijo, Veliko Britanijo in Rusijo, ju usoda slovenskega naroda ni zanimala. V zameno za nevtralnost sta od Dunaja zahtevala mejo na Soči in ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja, od Antante pa v zameno za vstop v vojno mejo na zgoraj omenjenem razvodju. Stanje duha, ki je vladal v Italiji, je najbolj zgovorno tolmačil znameniti pesnik Gabriele D'Annunzio: 20. maja 1915, ko je italijanski parlament potrdil vojno napoved Avstro-Ogrski, je D'Annunzio navdušeno množico nagovoril z naslednjimi “krilatimi” besedami: “Ne bojimo se svoje usode, ampak ji gremo pojoč naproti. Svinčena starčevska teža nas duši: toda, glejte, naša mladost je zagrmela nenadoma kot strela. V vsakem od nas živi mladostni duh viteških dvojčkov (misli na kipa bajeslovnih Dioskurov), ki stražita Kvirinal. Nocoj se bosta spustila do Tibere, da pod Aventinom napojita svoje konje, preden odjahata proti Soči, ki jo bomo pordečili z barbarsko krvjo” (Pirjevec, 1979, 181).

Ko govorimo o odločitvi italijanskega parlamenta, da napove vojno Avstro-Ogrski, naj povemo, da je uradno izvedel o vsebini tajnega Londonskega pakta, s katerim se je aprila 1915 Italija pridružila silam Antante, šele 13. februarja 1918, potem ko ga je po oktobrski revoluciji objavil moskovski list “Izvestja” (De Castro, 1981, 53). Salandra in Sonnino, kralj Viktor Emanuel III. in italijanski generalštab so pahnili Italijo v vojno, ki je terjala na stotisoče žrtev, ne da bi o svojih osvajalskih in imperialističnih načrtih seznanili parlament, čeprav naj bi ta predstavljal italijanski narod. Kako kritično so o njihovi poli-

tiki sodili Britanci, je razvidno iz zapisa londonskega premiera Herberta Asquitha, ki je na predvečer podpisa Londonskega pakta sporočal svoji prijateljici Venetii Stanley: “Kabinet [...] se je moral posvetiti razpravi, kako najbolj poceni kupiti takojšnjo intervencijo [v vojno] tiste požrešne, jeguljaste in perfidne sile, ki se imenuje Italija. Ona na široko odpira svoja usta” (Pirjevec, 2007, 70).

Čeprav poseg Italije v vojno ni imel tistega vojaškega pomena, ki so si ga obetale antantne sile, je izšla savojska kraljevina kot zmagovalka iz svetovnega spopada, toda ne tako odločilno kot je pričakovala. Njena šibkost je bila predvsem v tem, da so se mednarodne razmere od maja 1915, ko je stopila v vojno, radikalno spremenile, saj Združene države Amerike, ki so s svojim posegom na strani Antante odločile poraz osrednjih cesarstev, niso priznavale tajnega Londonskega pakta. Razpad Avstro-Ogrske, s katerim na začetku vojne ni računal nihče, in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918, ki je zahtevala mejo na Soči, sklicujoč se na etnično načelo, sta Italijanom hudo prekrizala načrte in vzbudila v njihovem javnem mnenju občutek opeharjenosti. Veliki kovač propagandnih sloganov Gabriele D'Annunzio je verno tolmačil mnenje številnih propagandističnih krogov, ko je govoril o “pohabljeni zmagi” in s tem odločilno prispeval k uveljavitvi političnega mita, kakor pravi zgodovinar Gaetano Salvemini (1999), ki je postal eden od temeljev nastajajočega fašizma. Salandra in Sonnino sta na Pariški mirovni konferenci sicer zahtevala dobesedno izpolnitev Londonskega pakta, toda ker nista imela zadostne mednarodne podpore, je vlada, ki sta ji načelovala, padla. Njuna naslednika, premier Giovanni Giolitti in zunanji minister grof Gaetano Sforza sta bila treznejša in sta pristala na revizijo Londonskega pakta, vsaj kar zadeva Dalmacijo, o kateri sta tako in tako vedela, da je ni mogoče strateško zavarovati. Ceho za njuno popustljivost so plačali v prvi vrsti Slovenci, kajti rapalska pogodba, ki sta jo v ligurskem počitniškem mestecu podpisali rimska in beograjska vlada 13. novembra 1920 in z njo zakoličili mejo med državama, je odtrgala od matice tretjino njihovega ozemlja in prisilila okrog 300.000 Slovencev v podaništvo kralja Viktorja Emanuela III. Slednji je v prestolnem govoru obljubil, da bo Italija vodila do novih “tujerodnih” državljanov politiko, ki bo v skladu z njeno dvatisočeno kulturo, kar pa je ostalo zapisano le na papirju (Kacin Wohinz, Pirjevec, 2000, 35).

S popustljivostjo Giolittija in Sforze se ni strinjal Benito Mussolini, ustanovitelj fašističnega gibanja, ki je 20. septembra 1920 z odmevnim govorom v Pulju takole napovedal svojo politiko v jadranskem prostoru: “Kakšna je zgodovina fašizma? Briljantna! V Milanu smo zažgali “Avanti” (list socialistične stranke). Uničili smo ga tudi v Rimu. V času volilnega boja smo z revolverji streljali na naše nasprotnike. V Trstu in v Pulju smo požgali hrvaški Narodni dom [Misli je seveda na požig slovenskega Narodnega doma v Trstu, 13. julija 1920, in hrvaškega v Pulju, ki so ga požgali tri dni kasneje]. Do slovan-ske rase, ki je manjvredna in barbarska, ne gre voditi politike sladkorčka, ampak politiko palice. Italijanske meje morajo biti Brenner, Snežnik in Dinarske Alpe, tiste v Dalmaciji, na katero smo pozabili [...] Naš imperializem mora doseči pravične meje, ki sta jih začrtala Bog in narava, in ki jih hočemo razširiti v Sredozemlje. Končajmo z evangelijskimi bedastočami” (Contropiano, 2014). Ta program, sloneč na darvinističnih načelih boja za obstanek in prevlade močnejšega nad šibkejšim, je Mussolini začel udejanjati, ko se je

konec oktobra 1922 z znamenitim “maršem na Rim” polastil oblasti. V Julijski Benečiji, kakor so Italijani preimenovali avstrijsko Primorje, je razvil proti Slovencem in istrskim Hrvatom brezobzirno raznarodovalno politiko, ki je slonela na ideologiji predvojnega irendentizma, odločno sovražnega do Slovanov (oziroma “ščavov”, kakor so jim prezirljivo rekli) (Hametz, 2005).

Vrhunec je politična vizija italijanskega “duceja” dosegla po 6. aprilu 1941, ko je v zavezništvu z Adolfom Hitlerjem napadel in razkosal Jugoslavijo. S tem je uresničil Londonski pakt, saj si je prisvojil del osrednje Dalmacije, obenem pa ga tudi prekoračil z zasedbo Ljubljanske pokrajine. Imel je še večje ambicije, kakor pričajo njegova tajna pogajanja s četniki za hrbtom Nemcev in Hrvatov za razdelitev zahodnega Balkana med Veliko Srbijo in Veliko Italijo. Tem megalomanskim načrtom je bilo konec, ko so se 10. julija 1943 Anglo-Američani izkrcali na Siciliji, kar je povzročilo padec Mussolinijevega režima. “Duceju”, ki ga je dal kralj Viktor Emanuel III. aretirati, je kot premier vlade sledil maršal Pietro Badoglio z nalogo, da doseže premirje z zahodnimi zavezniki. Osmega julija 1943 je Italija kapitulirala, kar je Nemce prisililo, da so zasedli velik del Apeninskega polotoka in na severu ustanovili tako imenovano Salojško republiko, marionetno državo pod vodstvom Mussolinija, ki ga je dal Führer na vratolomen način osvoboditi. Pri tem ne gre spregledati dejstva, da je že takrat Italija v bistvu izgubila Julijsko Benečijo, saj so jo Nemci združili z Ljubljansko in Videmsko pokrajino v “Operacijsko cono Jadransko primorje” (Operationszone Adriatisches Küstenland), v kateri so prevzeli civilno in vojaško oblast. Ne more biti dvoma, da bi to področje skupaj z “Alpen Vorland” – “Alpsko predgorje” (Južno Tirolsko in Tridentinsko) priključili Tretjemu rajhu, če bi zmagali v vojni. Za to potezo so se odločili ne samo zato, ker so smatrali, da Jadransko primorje po svoji zgodovinski tradiciji spada v srednjo Evropo, temveč tudi zato, ker so se bali britanskega izkrcanja na jadranski obali v prepričanju, da bi enote Združenega kraljestva v povezavi z lokalnimi partizani lahko postale zanje nadvse nevarne (Pirjevec, 2007, 191–197). Do izkrcanja, v katerega je Hitler dolgo verjel, ni nikoli prišlo, pač pa so se v Primorju posebno po 8. septembru 1943 močno okrepili hrvaški in slovenski partizani, ki so enostransko proglasili priključitev ozemlja, zasedenega s strani Italije po prvi svetovni vojni, k svojim nastajajočim republikam oziroma k bodoči Jugoslaviji. Da poudari te načrte za aneksijo in jim da večjo težo, je maršal Tito marca 1945 organizirali poleg treh že obstoječih še četrto armado, katere naloga je bila, da čim prej prodre do Soče. To se je res zgodilo, kajti enote omenjene armade, pa tudi slovenskega IV. korpusa, so po hudih bojih z nemško Wehrmacht, konec aprila zasedle skoraj celotno področje na skrajnem severu Jadrana in 1. maja stopile v Trst in Gorico. S tem so Italijani Julijsko krajino izgubili še enkrat, saj so bili Jugoslovani odločeni, da na osvobojenem ozemlju tudi ostanejo, verujoč v svojo pravico, ki je temeljila na govorici orožja in na etnični pripadnosti večine lokalnega prebivalstva slovenskemu in hrvaškemu narodu (Pirjevec, 2007, 298–308; Pirjevec, Ramšak, 2014, 75; Godeša, 2014).

To pa so bili načrti brez krčmarja, kajti konec druge svetovne vojne je zaznamoval nastajajoči konflikt med samimi zavezniki protihitlerjevske koalicije, konkretno med zahodnimi zavezniki in Sovjeti, predstavniki dveh različnih oziroma nasprotujočih si ide-

oloških nazorov: kapitalizma in socializma. Ker so bili partizani, ki jih je organiziral in vodil Josip Broz Tito, pod vplivom komunistične partije in niso skrivali svoje privrženosti sovjetskemu bloku, se britanski premier Winston Churchill in novi ameriški predsednik Harry S. Truman nista mogla sprijazniti z mislijo, da bi ostali v Trstu in Gorici, se eventualno povezali z italijanskimi komunisti v severni Italiji in s tem ogrožali njun strateški in politični nadzor nad Apeninskim polotokom. Churchill je že 11. marca 1945 zaupno pisal svojemu zunanjemu ministru Anthonyju Edenu: “Tita pustimo, naj se kuha v svojih gorah v grenkem balkanskem zosu. Če pa bomo naklonjeni italijanskim zahtevam, kar zadeva zgornji Jadran, bomo lahko vplivali na italijansko notranjo politiko proti komunistom in divjakom, ki bi lahko pripomogli k razpadu italijanske države. Moje naklonjenosti do Jugoslavije je konec [...]. Po drugi strani pa upam, da Italijo še lahko rešimo boljševiške kuge” (Biber, 1981, 492).

Ta način razmišljanja je povzročil maja 1945 hudo napetost med Jugoslavlani in Anglo-Američani, ki so bili pripravljene uporabiti tudi silo, da Titove enote prisilijo zapustiti sporno območje. Ker Stalin v svojem realizmu ni bil pripravljen nategovati odnosov z zahodnimi zavezniki, je moral Tito popustiti in na začetku junija ukazati umik jugoslovanske armade iz Trsta in Gorice. Pri tem je treba poudariti, da vladi v Londonu in v Washingtonu nista zahtevali, da partizani evakuirajo celotno Julijsko krajino do rapalske meje, ki je bila na papirju še vedno “vzhodna” meja Italije, temveč so Julijsko krajino v sporazumu z Beogradom razdelili na dve coni: cono A, ki je zaobjemala Soško in Vipavsko dolino, Gorico, Trst in del Krasa, in cono B, v katero so bila vključena preostala že italijanska področja, vključno z Istro, razen Pulja (tega so Britanci in Američani pridržali zase). V coni A so slednji uvedli svojo vojaško upravo, kar so storili tudi Jugoslavlani v coni B, pač v pričakovanju mirovne konference, ki naj bi uredila odnose med zmagovalci in poraženci ter na novo zakoličila mejo med Jugoslavijo in Italijo.

To dejstvo je samo po sebi govorilo, da je rapalska meja preživeta, s čimer pa se Italijani, ki so sredi vojne spretno zamenjali zaveznike in so v očeh zahodnjakov veljali kot “kobelineranti”, niso mogli sprijazniti. O tem priča med drugim obširen memorandum, ki ga je neki italijanski “Študijski in publicistični center za mednarodno spravo” posvetil v tem času Julijski krajini oziroma Julijski Benečiji in ga poslal zahodnim zaveznikom. V besedilu so predstavljeni stari in novi razlogi, zakaj omenjena dežela pripada Italiji, začevši z zgodovino in geografijo iz časov starega Rima. Poudarek je seveda tudi na razkoraku med italijansko in slovansko civilizacijo, na žrtvah, ki jih je v prvi svetovni vojni utrpela Italija, ter na njenih obrambnih in strateških potrebah. Poleg teh tradicionalnih argumentov se pojavlja še nova teza, ki je dokaj drzna, upoštevajoč dejstvo, da je bila Salojska republika še pred kratkim zvesti vazal Hitlerjeve Nemčije. Italija, so trdili pisci omenjenega memoranduma, je del zahodnega demokratičnega sveta in ne namerava nadaljevati proti “Slovanom” represivne fašistične politike: “Če govorimo na splošno, ali naj ob priznanju napak in krivic zaključimo, da sta maščevanje in osveta najboljše politični sredstva za popraviljanje storjenega zla? Ali naj bodo Slovani osvobojeni italijanske dominacije zato, da bodo Italijani podvrženi Slovanom?” Oba sklopa navedenih argumentov v prid rapalske meje, ki ju zaznamuje komaj prikrit rasizem, povezuje strašilo “panslavizma”, ki da je še vedno “ogromna in agresivna sila”, s katero je treba računati

in se je bati. “Dardanele in Jadran sta dve poti, preko katerih se panslavizem pripravlja na vdor v Sredozemlje”.¹

Za tako razmišljanje zahodnjaki sicer niso bili gluhi, čeprav je treba ugotoviti, da v času pariške mirovne konference, ki se je v raznih fazah odvijala celo leto 1946, Italija ni mogla odločilno vplivati na to, kje bo tekla njena “vzhodna” meja. O njej so v bistvu odločali v Washingtonu, Londonu in Moskvi, pri čemer je na diplomatsko igro, v katero je bilo vpeto omenjeno vprašanje, odločilno vplival izbruh hladne vojne med vzhodnim in zahodnim blokom. Meja med Italijo in Jugoslavijo je tako dobila mednarodni pomen, ki bi ga sicer ne imela, in je angažirala zunanje ministre velikih sil v dolg in kompleksen pogajalski proces, v katerem je samo sovjetski minister Vjačeslav Molotov zagovarjal jugoslovanske interese. Pa še on s pomislekom, kakor priča epizoda, ki jo v svojem spominskem zapisu omenja hrvaški akademik Mijo Mirković, član jugoslovanske delegacije v Parizu. Na nekem sprejemu je Molotov pristopil k članom delegacije: “Vi Jugoslavjani?”, “Da”. “Vi hočete Terst?” “Da”. “Hočete tože Genovo, tože Livorno?” (Mirković, 1981, 144).

Rezultat pogajanj med tremi velikimi je bil kompromis, ki ga je predlagal njihov četrti kolega, francoski zunanji minister Georges Bidault. Mejo med Italijo in Jugoslavijo od gore Peč, nedaleč od Rateč in Podkloštra v Avstriji, do Medje vasi so premaknili proti zahodu, tako da je zaobjela celo Soško in Vipavsko dolino in velik del Brd in Krasa. Gorico so odtrgali od njenega naravnega zaledja in jo dali Italiji. V obalnem pasu od Devina do Novigrada v Istri, ki je bil etnično najbolj raznolik, saj je bilo podeželje po večini slovensko in hrvaško, mesta in mesteca ob morju in v notranjosti italijanska, pa so ustanovili Svobodno tržaško ozemlje (STO), ki naj bi bilo pod zaščito Združenih narodov. To salomonsko rešitev so Italijani sprejeli z ogorčenjem, kajti vzela jim je ozemlja, o katerih so bili zaradi stoletne iredentistične propagande prepričani, da so “italianissimi”, prav tako pa so bili tudi Jugoslovani, v prvi vrsti Slovenci, s svoje strani prepričani, da je reka Soča njihova naravna meja na zahodu. Za Slovence, ki so sicer priznavali, da je večina prebivalstva v Trstu italijanske narodnosti, a so obenem trdili, da gre za enklavo, ki spada k zaledju, je pomenila izguba jadranskega pristanišča posebno hud udarec, kajti odrezala jih je od morja, h kateremu so težili od leta 1848 dalje. Tako Rim kot Beograd sta se upirala, da bi podpisala mirovno pogodbo, na koncu pa sta, čeprav z javno izraženi zadržki, vendarle klonila pod pritiskom svojih mednarodnih pokroviteljev. Desetega februarja 1947 so njuni predstavniki podpisali mirovno pogodbo, ki naj bi stopila v veljavo naslednjega 15. septembra. Vprašljivo je, kako bi se stvari razvijale dalje, če bi se leta 1947 med velikimi silami hladna vojna še dodatno ne zaostila. V tem kontekstu so se v Washingtonu in Londonu začeli spraševati, ali je smotno ustanoviti STO. Ta država-blažina, v kateri naj bi vsi njeni narodi – Italijani, Hrvati in Slovenci – po statutu, priloženemu k mirovni pogodbi, prvič v zgodovini uživali enake pravice, naj bi namreč nastala tako, da bi Varnostni svet OZN imenoval njenega guvernerja. Po umestitvi naj bi ta razpisal volitve, na podlagi katerih bi se sestala Narodna skupščina in oblikovala vlado.

1 TNA-WO 220/502 XCA/67055, Italian Centre of Studies and Publications for International Reconciliation. Memorandum no. 2, Julian Venetia, 1. 11. 1945.

Komaj bi bila vzpostavljena nova uprava in bi guverner sodil, da lahko zagotovi javni red, naj bi tuje čete zapustile STO (še vedno razdeljeno na cono A in B pod anglo-ameriško oziroma jugoslovansko vojaško upravo), kajti po pogodbi naj bi bilo področje demilitarizirano in nevtralnno (DSP, 1985, 155–164).

V Washingtonu in Londonu so v teku leta 1947 postali dokaj skeptični, ali bi bila taka ureditev lahko trajna. Ker so gledali na Jugoslavijo kot na predstražo Sovjetske zveze, ne da bi se zavedali, kako krhki so odnosi med Titom in Stalinom, so bili prepričani, da bi demilitarizirano STO postalo lahek plen agresivnega vzhodnega sosedu. Da to preprečijo, so sklenili, da svojih čet iz cone A, torej iz Trsta, ne bodo umaknili. Kako to doseči, ne da bi odkrito kršili določila Pariške mirovne pogodbe? Preprosto: sklenili so, da bodo v Varnostnem svetu OZN bojkotirali izvolitev guvernerja in s tem zavrli tisti ustavni proces, ki naj bi STO priklical v življenje. Ta maneuver se je posrečil, kar pomeni, da je bilo STO sicer ustanovljeno, a samo deklarativno, kajti v resnici je ostajalo razdeljeno na vplivni sferi obeh nasprotujočih si taborov. V tem kontekstu o enakopravnosti med njegovimi etnijami seveda ni bilo govora, saj so v coni A Britanci in Američani odkrito ščitili Italijane, v coni B pa Jugoslovani Slovence in Hrvate (Pirjevec, 2007, 368–376).

Ker se jim je bojkot izvolitve guvernerja posrečil, so šli Američani in Britanci še dlje. Osemnajstega aprila 1948 so bile razpisane v Italiji parlamentarne volitve, v pričakovanju katerih sta se izoblikovala dva bloka, prozahodni, s Krščansko demokracijo na čelu, in levičarski s Komunistično partijo Italije (KPI) in Socialistično stranko, združenima v Ljudsko fronto. Zaradi težkih gospodarskih razmer, ki so v prvih povojnih letih pestile Italijo, je bila slednja tako močna, da ni bilo mogoče izključiti njene zmage. To bi pomenilo, da bi Ljudska fronta prišla na oblast na legitimen način, česar zahodni zavezniki, ki so imeli na polotoku svoje vojaške baze in so ga smatrali za sestavni del svojega obrambnega sistema v odnosu do Sovjetske zveze, nikakor niso bili pripravljeni dovoliti. Napeli so zato vse sile, da tudi s pomočjo papeža Pija XII. podprejo Krščansko demokracijo, in jo finančno ter propagandistično čim bolj okrepijo. Ena od potez, ki se je najbolj obrestovala, je bila vezana tudi na STO. Dober mesec pred volitvami so namreč Američani, Britanci in Francozi naslovili na Sovjetsko zvezo tako imenovano "tristransko noto", s katero so ji predlagali revizijo mirovne pogodbe z Italijo. V njej so ugotavljali, da STO nima perspektive, ker Varnostni svet ni zmožen imenovati njegovega guvernerja, zato so predlagali, da bi celotno ozemlje – tako cono A kot cono B – vrnilo Italiji. V Washingtonu, Londonu in Parizu so se dobro zavedali, da gre za predlog, ki ga Sovjetska zveza ne bo sprejela in ki bi ga morali potrditi tudi drugi podpisniki mirovne pogodbe, začevši z Jugoslavijo. Zavedali pa so se tudi, da bo italijansko javno mnenje sprejelo noto kot izvršeno dejstvo in reagiralo na pričakovani način. Zares si je na volitvah 18. aprila Krščanska demokracija zagotovila v parlamentu absolutno večino in s tem izničila vsako upanje Ljudske fronte, da prevzame oblast (Pirjevec, 2007, 378–385).

V atmosferi hladne vojne, ki se je razmahnila po porazu Hitlerjeve Nemčije, se spopad med nasprotujočimi si velesilami ni kazal samo v pospešenem oboroževanju in vedno bolj strupeni medijski polemiki, temveč je divjal tudi v zakulisju. Kar zadeva zahodnjake, so že pred koncem vojne začeli razmišljati, da bi organizirali v primeru spopada s Sovjeti na področjih, ki bi jih zasedla Rdeča armada ali z njo povezane vojaške sile, v našem

primeru Jugoslovanska armada (JA), pomožne oborožene enote, zmožne gverilskega delovanja. Šlo je za tako imenovano strukturo "stay behind", ki je v obmejnem pasu med Italijo in Jugoslavijo in v coni A STO postala odločujoč element v protikomunističnem, pa tudi v protislovenskem boju. Njeni pripadniki so bili rekrutirani med bivšimi kršćansko ali liberalno usmerjenimi antifašisti, h katerim so kmalu pristopili tudi nostalgiki propadlega režima, ki so na ta način dobili novo legitimnost. Razsežnosti tega paravojaškega fenomena so bile dolgo državna tajnost, kar pomeni, da jih zgodovinarji začenjajo natančneje razkrivati šele v zadnjih letih, ko so postali dostopni arhivski viri, čeprav o njegovem delovanju že dolgo ni bilo dvoma. Vsekakor je akcija, vezana na tajne službe in na redno vojsko, močno pripevala k medetnični napetosti v obmejnem prostoru in pospeševala sovražnost med sosednjimi narodi (Cernigoi, 2015). K temu je treba dodati še fenomen tako imenovani "ezulov", večinoma Italijanov iz Dalmacije in Istre, ki so se po vojni v raznih migracijskih valovih naselili v coni A STO ali na italijanski strani meje in ki so prinesli s seboj vse tradicionalne predsodke do "ščavov", dodatno podkrepjene z nedavno ubežniško izkušnjo (Pirjevec, 2012, 25–234; Ballinger, 2003; Kosmač, 2015). Svoje je prispevala tudi medvojna in povojna represivna akcija proti "fašistom", ki so jo udeležile partizanske oblasti s krutostjo, ki je imidžu osvobodilnega boja bolj škodila kot koristila. Polemika glede "fojb", kraških jam, v katerih so končali nasprotniki jugoslovanskega odporiškega gibanja (čeprav v skromnejšem številu, kot trdi italijanska stran), so se po vojni razmahnilo v dobro usklajeno propagando, ki traja že desetletja in katere žrtev so še danes zamejski Slovenci (Pirjevec, 2012, 25–234; Klabjan, 2013).

V te strupene razmere, ko je bilo videti, da je prostor za dialog med Slovenci in Italijani le na skrajni levici, je treščil Informbiro, kakor pravimo razmeram, ki so nastale po 28. juniju 1948, ko je Stalin sklenil izključiti Komunistično partijo Jugoslavije (KPJ) iz omenjene organizacije. Moskovski "hozjajin" (gospodar) je že dolgo gledal na Tita z nezaupanjem, ker ga je imel za preveč ambicioznega v zunanji politiki, pri čemer je bil tako zagledan v svojo moč, da je računal z njegovim naglim propadom. Kar pa se ni zgodilo, saj je Tito imel podporo v močni vojski in policiji, ki sta zrasli iz osvobodilnega boja, pa tudi med večino prebivalstva. Bil je tudi tako prožen, da se ni zaprl v ideološko ortodoksijo, temveč je v svojem ključovalnem stališču kmalu začel iskati zaščito na Zahodu, kjer so s svoje strani po prvem presenečenju zlahka razumeli, kakšen psihološki, a tudi strateški pomen ima zanje razkol v "monolitnem" sovjetskem bloku (Pirjevec, 2012, 223 in dalje; Režek, 2005). V kontekst teh političnih premikov je treba vključiti tudi dogajanja v Trstu, kjer je najprej prišlo do spopada znotraj lokalne komunistične partije, katere člani so bili pozvani, naj se odločijo, na katero stran stopiti: na stran Stalina ali Tita. Večina, med njimi tudi številni Slovenci, je ostala zvesta Stalinu in le peščica se je odločila za Tita. To je pomenilo, da se je razbila edina močna projugoslovanska stranka, ki je delovala na področju cone A, kar je Anglo-Američane utrdilo v prepričanju, da bi bilo najbolj primerno in da bo tudi mogoče vrniti Trst Italiji. Z druge strani se je radikalno spremenil njihov odnos do Jugoslavije, ki v njihovih očeh ni bila več predstraža sovjetskega bloka na Jadranu, temveč je, nasprotno, postala branik Zahoda pred možnim komunističnim napadom. Dejstvo, da je Tito s svojimi divizijami varoval Ljubljanska vrata pod Nanosom (najlažji prehod iz panonske nižine v Padanijo), in da je oddaljil vplivno območje Rdeče armade za

dvesto kilometrov v zračni črti od Jadrana, je bilo zanje neprecenljivega pomena. Zaradi tako radikalno spremenjenih razmer so se začeli tudi spraševati, kakšen smisel ima, da v coni A STO vzdržujejo 10.000 mož, in ali ne bi bilo bolje rešiti tržaško vprašanje tako, da bi področje razdelili med Italijo in Jugoslavijo (Pirjevec, 2007, 388–400). Proti temu odstopu od “tristranske note” je odločno nastopila rimska vlada, ki se predvsem iz notranjepolitičnih razlogov ni nameravala odpovedati tezi, da njena suverenost nad ozemljem med Devinom in Novigradom ni nikoli ugasnila, ker STO ni nikoli prav zaživelo. Zaradi njenega odklonilnega odnosa do kakršnegakoli sporazuma z Jugoslavijo je tako prišlo do diplomatskega vozla, ki ga kljub tajnim pogajanjem nikakor ni bilo mogoče razvozlati. Šele ko je poleti 1953 po volilnem porazu, ki jo je oropal absolutne večine v parlamentu, padla vlada Alcideja De Gasperija, je prišlo do premika. De Gasperiju je kot premier sledil Giuseppe Pella, ki se je opiral na desnico in je zato ubral bolj agresivno nacionalistične strune. Da premakne tržaško vprašanje z mrtve točke, je Pella ukazal nastop italijanskih vojaških enot na mejo s STO, kakor da bi ga nameraval zasesti. Na to izzivanje je Tito odgovoril 6. septembra 1953 z znamenitim govorom na Okroglici blizu Gorice, v katerem je zasmehljivo govoril o italijanskih “junakih, ki mahajo z leseno sabljo”. To je dalo dodatnega netiva medsebojni polemiki, hkrati pa je prepričalo Američane in Britance, da so Italijani in Jugoslovani, zasvojeni od lastne retorike, nezmožni ustvarjalnega dialoga. Zato sta vladi v Washingtonu in Londonu sklenili, da bosta ukrepali samostojno (in samovoljno). S tako imenovano “dvostransko noto”, predano beograjski in rimski vladi 8. oktobra 1953, sta naznanili, da nameravata umakniti svoje enote iz cone A in jo prepustiti Italiji, cona B pa naj bi ostala Jugoslaviji. Pella je to odločitev tolmačil kot veliko zmago, saj bi dobil Trst, če bi se udejanjila, ne da bi se mu bilo treba odpovedati zahtevam v coni B. Prav zaradi tega razloga Tito “dvostranske note” ni mogel sprejeti, kajti predobro se je zavedal, da bi v tem primeru italijanskega iredentizma ne bilo več mogoče brzdati. Tudi iz notranjepolitičnih pomislov je zato nastopil zelo ostro in v dveh govorih v južni Srbiji in v Skopju zagrozil, da bo v cono A stopil tudi jugoslovanski vojak, komaj bo vanjo stopil italijanski. Da bi podčrtal, kako resno misli, je ukazal delno mobilizacijo in okreplil prisotnost JA v obmejnem prostoru (Pirjevec, 2007, 427–447). Nekaj časa je bilo videti, da je spopad med državama neizbežen, čeprav si tega nihče v resnici ni želel. Nasprotno, v zakulisju so takoj stekla diplomatska pogajanja, kako razvozlati zapleteno vprašanje, pri čemer so se konstruktivne rešitve še najbolj bali italijanski nacionalisti. Da jo preprečijo, so na začetku novembra 1953 “proslavili” obletnico prihoda italijanske vojske v Trst leta 1918 z manifestacijami, ki so se izrodile v incidente, v katerih je izgubilo življenje šest ljudi. Kot so razkrile zadnje raziskave, je vprašljivo, če niso padli pod streli italijanskih skrajnežev, čeprav so bili za njihovo smrt obtoženi mestni redarji, ki so bili pod komando Britancev (Cernigoi, 2015, 48–54).

Kljub tem krvavim dogodkom, je mirovni proces na diplomatski ravni vendarle stekel. Na začetku februarja 1954 je prišlo do pogovorov med predstavniki treh držav, ki so upravljale STO, z namenom, da najdejo rešitev, ki naj bi zadovoljila tako Italijane kot Jugoslovane. Kar zadeva slednje, so se sicer strinjali z razdelitvijo ozemlja, zahtevali pa so zaščito slovenske manjšine v coni A, dostop Slovenije do morja s primernim pristaniščem, in zagotovilo, da Američani in Britanci v bodoče ne bodo podpirali italijanskih ire-

dentističnih zahtev. Ko so bila ta vprašanja rešena, je bilo treba še prepričati Italijane, da jih sprejmejo. Sledil je drugi krog pogajanj, tokrat med zahodnimi zavezniki in predstavniki rimske vlade, ki so se sklenila septembra 1954. Ne brez težav, tudi zaradi skromnega premika meje, ki ga je zahtevala Jugoslavija v lastno korist, in ki je bilo rešeno šele, ko je s svojim predstavnikom stopil v akcijo sam ameriški predsednik Dwight Eisenhower. Petega oktobra 1954 je bil tako podpisan Londonski memorandum, s katerim je Italija dobila v civilno upravo cono A, Jugoslavija pa je ohranila pod svojim nadzorom (tudi civilnim) cono B. S tem pa težav še ni bilo konec, kajti beograjska vlada je smatrala, da je delitev dokončna in da je ločnica med obema conama državna meja, medtem ko je Italija še vedno trdila, da gre samo za demarkacijsko črto, kar pomeni, da se svojim zahtevam glede cone B ni odpovedala. V določenem smislu je treba reči, da sta imeli obe državi prav. Jasno je bilo, da Italijani nimajo možnosti razširiti svoje suverenosti tudi v istrski prostor, z druge strani pa je bilo tudi jasno, da STO na papirju še obstaja. Ni naključje, da je bila izvolitev guvernerja še vedno na dnevnem redu Varnostnega sveta, čeprav o njej niso nikoli razpravljali (Pirjevec, 1985).

Kljub tem razmeram, ki so bile razlog za marsikatero napetost, tudi zato, ker Italija ni dosledno udeleževala svojih obveznosti glede slovenske manjšine, je treba vendar reči, da so se odnosi med državama v naslednjih letih izboljšali in normalizirali. Prvi vidni rezultat tega procesa je bil leta 1955 tako imenovani Videmski sporazum, s katerim sta Rim in Beograd sklenila, da naj postane meja med državama (in ne samo tista med cono A in B) odprta za ljudi, ki ob njej živijo. Uvedli sta poseben režim čezmejnega prehoda, ki je močno ublažil konfliktnost med Italijani in Slovenci in bil predvsem za slednje ogromnega pomena, saj je z ene strani tistim v Jugoslaviji olajšal prehod na Zahod, tistim v Italiji pa dovolil, da okrepijo stike z matično domovino. Šlo je za epohalno dejanje, ki so mu na jugoslovanski strani mnogi nasprotovali, češ da bodo odprto mejo izrabili "notranji in zunanji sovražniki", ki da bodo ogrožali politični sistem. Tem pomislekom sta se postavila po robu Edvard Kardelj in Boris Kraigher, ki sta tudi s pomočjo zunanjega ministra Koče Popovića odločilno pripevala k podpisu Videmskega sporazuma (Vošnjak, 1984, 74). Z njim je Slovenija postala edina republika, ne samo v Jugoslaviji, temveč v vsem socialističnem bloku, ki je imela kolikor toliko odprto mejo s "kapitalističnim" svetom. Seveda tudi na italijanski strani ni manjkalo pomislekov, ki jih je pogojeval še vedno močno razgreti nacionalizem.² Kot pričča udeleženec pri nastajanju Videmskega sporazuma, Jože Šušmelj, je Jugoslavija predlagala, da bi ga podpisali v Gorici, a Italija na to ni pristala, češ da je v mestu položaj prenevarjen, saj da bi zaradi jugoslovanskih avtomobilov z rdečo zvezdo prav gotovo prišlo do incidentov (Poletto, 1974; Šušmelj, 2009).

Kljub pozitivnim premikom, ki jih je v naslednjem desetletju Jugoslavija pospešila z odprtjem svojih meja in odpravo vizumov, je podtalna napetost med državama zaradi nerešenega vprašanja meje med cono A in B še vedno obstajala. Jugoslovanska diplomacija je sicer znova in znova opozarjala, da ga ni mogoče pustiti v nemar, Italijani pa se svoji

2 V tem smislu so v tržaškem lokalnem okolju razumeli investicije slovenskega gospodarstva v podjetja v lasti manjšine zgolj kot osvajanje ekonomskih pozicij pred ponovno jugoslovansko zasedbo mesta (Ramšak, 2014, 739).

zahtevi po coni B niso zmogli odpovedati, čeprav so v njihovem zunanjem ministrstvu odgovorni ljudje dobro vedeli, da gre za izgubljeno bitko. V kolikšni meri je prestiž pogojeval italijanske odnose z Jugoslavijo, kaže incident, ki se je zgodil ob načrtovanem obisku predsednika Tita v Rimu konec leta 1970. Na predvečer njegovega prihoda sta dva desničarska poslanca naslovila na zunanjega ministra Alda Mora vprašanje, kakšen je odnos Italije do cone B. Moro je v zanj značilnem pitijskem stilu odgovoril, da se Italija ne namerava odpovedati svojim legitimnim interesom, kar so v Beogradu tolmačili kot neprijateljsko gesto. Tito je odpovedal potovanje v Rim, v obmejnem prostoru pa je znova prišlo do napetosti in do pouličnih manifestacij (Bajc, 2014, 716). Obe diplomaciji sta sicer v naslednjih mesecih uskladili odnose med državama, tako da je Tito med 25. in 29. marcem 1971 vendarle obiskal Rim, toda po vsej verjetnosti bi se spor glede meje še nadaljeval, če bi medtem Willy Brandt v Zahodni Nemčiji ne zastavil svoje "Ostpolitik", torej politike približevanja socialističnim državam na Vzhodu, katere predpogoj je bilo priznanje meje med Nemčijo in Poljsko na Odri in Nisi leta 1970 (Nečak, 2013). V tem kontekstu je problem italijansko-jugoslovanske meje postal še bolj anahronističen, posebno v očeh Zahoda, ki je s skrbjo gledal na razmere v Jugoslaviji, saj je bilo jasno, da se bo država znašla v krizi, ko bo odšel predsednik Tito. Vsi so v njem namreč videli najpomembnejši kohezijski dejavnik krhke in raznolike jugoslovanske federacije. Pri tem se je bilo bati, da bo Sovjetska zveza, ki je ocenjevala jugoslovanski samoupravni eksperiment z velikim nelagodjem, saj je postavljala pod vprašaj njeno hegemonijo znotraj socialističnega sveta, izrabila krizne razmere po Titovi smrti in v imenu doktrine L. I. Brežnjeva o "omejeni suverenosti" okupirala heretično državo. Kako v tem primeru reagirati, so v sedemdesetih letih precej razpravljali v krogih NATA, pri čemer je bilo jasno, da je ena od šibkih točk Severnoatlantskega zavezništva prav Trst, ki teoretično ni spadal v okvir Italije in ga zato varnostna pogodba ni krila. To bi lahko izrabili Sovjeti in ga zasedli, če bi se odločili vkorakati v Jugoslavijo. Italijanska vlada se je te nevarnosti prav dobro zavedala, kot dokazuje pričevanje pokojnega predsednika države in še prej notranjega ministra Francesca Cossiga, da bi v primeru sovjetske intervencije v Jugoslaviji Italija evakuirala svoje enote iz mesta in ga prepustila Sovjetom.³ Skratka, očitno je bilo, da je treba še odprto mejno vprašanje med Italijo in Jugoslavijo čim prej odstraniti z dnevnega reda, dokler je Tito še živ. Ta nuja, ki je narekovala Washingtonu močan pritisk na rimsko vlado, je bila v ozadju tajnih diplomatskih pogovorov, rezultat katerih so bili Osimski sporazumi, podpisani 10. novembra 1975 (Bajc, 2014, 724; Pirjevec, Klabjan, Bajc, 2006; Škorjanec, 2007). Z njimi je Slovenija po stoletni borbi za svoje meje le dosegla mednarodno priznano ozemeljsko celovitost, ki ji je nato dovolila, da je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja brez prevelikih negotovosti in problemov stopila na pot osamosvojitve.

3 Il Corriere della Sera, 20. 5. 2004: Rivelazione di Cossiga: avremmo lasciato Trieste all'URSS, 35.

ITALIAN AND SOUTH SLAVIC SPACES IN CONTACT:
CULTURAL, NATIONAL, GEOPOLITICAL AND IDEOLOGICAL
INTERTWINMENTS (1848–1975)*Jože PIRJEVEC*University of Primorska, Science and Research Centre
Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: pirjevecj@gmail.com

SUMMARY

The fall of the great empires (firstly the Ottoman one, later the Austrian) during the 19th and 20th centuries, and the formation of the national states in the Balkans, where Slovenia partially lies, opened the question of the borders. The different political subjects founded their territorial claims on the historical right, provoking between the neighbours big tensions, often even military clashes. The only partial exception of this rule is the frontier between Italy and Slovenia, reached after a long, more than a century-long process. The conflict between Italians and Slovenians was based, as regards the first on the historical and strategic pretensions, as regards the latter on the natural right, inspired by the 18th century human rights ideas. It is an exceptional case, whose main stages the author analysis in his study. He starts with the “Risorgimento”, the Italian national awakening, showing how the quest of the United Italy's “Eastern” border was formed. At the same time, he describes the parallel awakening of the Slovenian nation, which was poorly known in Italy, where the “Slav” neighbours were considered with contempt as a people without history and therefore without rights. When, after the First World War and the collapse of the Hapsburg Empire, Italy occupied and annexed the southern part of Slovenia, this attitude inspired its policy towards the new subjects, considered culturally inferior and bound to be assimilated, if necessary with violence. This provoked an uprising in the late 1920's and 1930's, followed by the national liberation struggle, when Italy, in alliance with Germany, attacked Yugoslavia, acquiring yet another portion of Slovenian territory. Only after the defeat of Italy in the Second World War, when the Slovenians, thanks to their resistance, acquired the status of a “historical nation”, the border question was solved in a more equitable terms. But also this after a complex diplomatic process, which lasted from 1945 till 1975, and had not just bilateral but multilateral dimensions.

Key words: Yugoslavia, Italy, Littoral, Julian March, ethnical conflicts, peace conferences

VIRI IN LITERATURA

- Contropiano (2014):** Sulle Foibe un giorno per tutti i ricordi. Contropiano. [Http://contropiano.org/articoli/item/22001](http://contropiano.org/articoli/item/22001) (20. 10. 2015).
- Il Corriere della Sera.** Milano, Rcs Quotidiani. 1876.
- DSP (1985):** Dokumenti o spoljnoj politici Socialističke Federativne Republike Jugoslavije. 1947. Vol. I. Beograd, Jugoslavanski pregled.
- TNA-WO – The National Archives, London (TNA), fond War Office (WO).**
- Vošnjak, M. (1984):** Veleposlanikovi zapiski. Maribor, Založba Obzorja.
- Bajc, G. (2014):** Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica. *Annales, Ser. Hist. Sociol.*, 24, 4, 713–732.
- Ballinger, P. (2003):** *History in Exile. Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton, Princeton University Press.
- Biber, D. (1981):** Tito-Churchill: strogo tajno. Ljubljana, Delo.
- Biondich, M. (2011):** *The Balkans: revolution, war, and political violence since 1878*. New York, Oxford University Press.
- Cernigoi, C. (2015):** Le violenze per l'italianità di Trieste. [Http://www.diecifebbraio.info/wp-content/uploads/2015/09/le-violenze-per-trieste-italiana.pdf](http://www.diecifebbraio.info/wp-content/uploads/2015/09/le-violenze-per-trieste-italiana.pdf) (20. 10. 2015).
- Chlebowczyk, J. (1980):** *On Small and Young Nations in Europe: Nation-forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*. Wrocław, Ossolineum.
- Cronia, A. (1958):** *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*. Padova, Officine grafiche STEDIV.
- Čok, Š. (2015):** Tržaške mestne elite na prehodu iz 19. v 20. stoletje: ustroj oblasti, povezave z Italijo, nacionalno vprašanje. Doktorska disertacija. Koper, Univerza na Primorskem.
- Di Saluzzo, A. (1845):** *Le Alpi che cingono l'Italia considerate militarmente così nell'antica come nella presente loro condizione*. Torino, Mussano.
- De Castro, D. (1981):** *La questione di Trieste: l'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954*. Trieste, Lint.
- Godeša, B. (2014):** Oblikovanje odnosa do sosednjih držav (Italija, Avstrija) v slovenskem/jugoslovanskem partizanskem gibanju (1941–1945). *Annales Ser. Hist. et sociol.*, 24, 4, 749–762.
- Hametz, M. (2005):** *Making Trieste Italian, 1918–1954*. Rochester, Boydell&Brewer.
- Kacin Wohinz, M., Pirjevec, J. (2000):** *Zgodovina Slovencev v Italiji, 1866–2000*. Ljubljana, Nova revija.
- Kann, R. A. (1964):** *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*. Vol. I. Graz – Köln, Böhlau.
- Klabjan, B. (2013):** “Partizanska pokrajina”: partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na Tržaškem. *Acta Histriae*, 20, 4, 669–692.
- Kolstø, P. (2002):** *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo, Institut za istoriju u Sarajevu.
- Kosmač, M. (2015):** Organizirana izselitev prebivalstva iz Pulja: problematika meje in “obramba italijanstva”. *Acta Histriae*, 2015, 4, v tisku.

- Mazower, M. (2008):** *Balkan: od konca Bizanca do danes*. Ljubljana, Krtina.
- Mirković, M. (1981):** *Tri etničke linije*. V: Josip Broz Tito. Zagreb, JAZU.
- Nečak, D. (2013):** *Ostpolitik Willija Brandta in Jugoslavija*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Pierazzi, G. (1971):** *Il mondo jugoslavo allo specchio della stampa veneziana negli anni 1848–49*. *Italjug*, 1, 11, 18–23.
- Pirjevec, J. (1977):** *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*. Venezia, Marsilio.
- Pirjevec, J. (1979):** *Ivan Cankar e Gabriele D'Annunzio*. V: Dell'Agata, G., De Michelis, C. G., Marchesan, P. (ur.): *D'Annunzio nelle culture dei Paesi Slavi*. Venezia, Marsilio, 179–183.
- Pirjevec, J. (1985):** *Tržaški voz. O zgodovinskih dogodkih in političnem razvoju v letih 1945–1980*. Trst, ZTT.
- Pirjevec, J. (2007):** *“Trst je naš!” Boj Slovencev za morje*. Ljubljana, Nova revija.
- Pirjevec, J. (2011):** *Tito in tovariši*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Pirjevec, J. (2012):** *Fojbe*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Pirjevec, J., Klabjan, B., Bajc, G. (ur.) (2006):** *Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitve leta 1975*. Koper, Založba Annales.
- Pirjevec, J., Ramšak, J. (2014):** *Od Mašuna do New Yorka. 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov*. Koper, Univerzitetna založba Annales. <http://www.zrs.upr.si/monografije/single/od-masuna-do-new-yorka-20-stoletje-skozi-pricevanja-stirih-slovenskih-diplomatov-1885> (20. 10. 2015).
- Poletto, S. (1974):** *Convegno di studi sui problemi della minoranza slovena*. Gorizia, Provincia di Gorizia.
- Ramšak, J. (2014):** *“Socialistična” gospodarska diplomacija: dejavnost Socialistične republike Slovenije na področju mednarodnih ekonomskih odnosov 1974–1980*. *Annales, Series hist. et social.*, 24, 4, 733–748.
- Reill, K. D. (2012):** *Nationalists who feared the Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*. Stanford, Stanford University Press.
- Režek, M. (2005):** *Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem*. Ljubljana, Modrijan.
- Rožac Darovec, V. (2010):** *Narod, država in identitete v obmejnih prostorih*. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 217–228.
- Salvemini, G. (1999):** *La vittoria mutilata*. V: Belardelli, G. et al. (ur.): *Miti e storie dell'Italia unita*. Bologna, Il Mulino, 101–106.
- Škorjanec, V. (2007):** *Osimska pogajanja*. Koper, Založba Annales.
- Šušmelj, J. (2009):** *Trpko sosodstvo: nekateri vidiki odnosov med sosednjima državama v obdobju 1946–2001*. Trst, ZTT.

YUGOSLAVIA AND BEYOND – THE SERB COMMUNITIES ON THE
SLOVENE-CROAT BORDER DURING THE 20TH CENTURY*Christian PROMITZER*

Institut für Geschichte - Südosteuropäische Geschichte und Anthropologie Karl Franzens Universität Graz
Mozartgasse 3, A-8010 Graz, Austria
e-mail: christian.promitzer@uni-graz.at

ABSTRACT

The present paper traces the recent history of four Serbian Orthodox settlements in the Slovene region of Bela Krajina close to the border with Croatia. It includes an outline of how notables, journalists, politicians and ethnographers throughout the 20th century up to the end of Yugoslavia and beyond characterized the local population; thereby it concentrates on the influence of different forms of collective identity (Serb, Croat, Slovene, Yugoslav) on the inhabitants of the four villages. Consequently and due their peripheral location on the Slovene-Croat linguistic and national divide the local population had to deal with different offers and imputations.

Key words: Bela krajina, border, ethnicity, Serbs, Slovenia, Croatia, Yugoslavia

JUGOSLAVIA E AL DI LÀ DI ESSA – LE COMUNITÀ SERBE SUL CONFINE
SLOVENO-CROATO NEL XX SECOLO*SINTESI*

Il presente contributo traccia la storia recente di quattro villaggi serbo-ortodossi nella regione slovena di Bela Krajina, vicino al confine con la Croazia. Comprende una breve panoramica di come i notabili, i giornalisti, i politici e gli etnografi hanno caratterizzato la popolazione locale per tutto il XX secolo fino alla disintegrazione della Jugoslavia e oltre; pertanto, s'incentra sull'influenza che le varie forme di identità collettiva (serba, croata, slovena, jugoslava) hanno avuto sugli abitanti dei quattro villaggi. In conseguenza di questo e per via della loro posizione periferica sul confine linguistico e nazionale sloveno-croato, la popolazione locale ha dovuto affrontare diverse proposte e accuse.

Parole chiave: Bela Krajina, Jugoslavia, Croazia, Slovenia, frontiera, enticITÀ

INTRODUCTION

Since their declarations of independence on 25 June 1991 the mutual relations between Slovenia and Croatia have been burdened by a territorial and maritime border dispute, whose arbitration was recently stalled.

While the pertinent problems regarding the bay of Piran and the Slovenian outlet to the open seas have been introduced to a broader audience, the dispute on territorial border issues, in particular of the border section of Žumberk (or Žumberk in Slovene), is far less known. The latter stems partly from the fact that a considerable segment of the local population, which is Greek Catholic by confession, is neither Slovene nor Croat by origin; as descendants of Vlach or Uskok settlers, who had arrived from the former Ottoman territory in the 16th century and accepted the Habsburg offer of certain privileges, in exchange for military service against the Ottomans, they have a different ethnic background. Depending on the respective occasion, these same people show different and mutually exclusive national affiliations as Serbs, Slovenes and Croats.

The fluid ethnic identity of the Vlach population of Žumberk stands in stark contrast to that of their peers in Croatia, likewise Vlachs from the Ottoman Empire who retained their original Orthodox confession and consequently adopted a Serb national identity (cf. Kaser, 1997, 599–617). The latter is also the case with the small enclave of Marindol in the Slovene region of Bela krajina, around 30 kilometers away from Žumberk. Historically, Bela Krajina consists of three villages and is situated next to the border with Croatia on the left bank of the river Kolpa (Kupa in Croatian). The names of the three villages are Marindol, Miliči and Paunoviči (resp. Milići and Paunovići in Serbian). A fourth village with an Orthodox population, Bojanci, is situated in the neighborhood of these three villages, but is isolated from them by the Veliko Bukovje forest. In 1869 all four villages counted 686 inhabitants; owing to emigration to America the population figure decreased to 503 in 1910, and 492 in 1931. After the Second World War it further declined to 398 in 1948 and 285 in 1991. In 2012, 237 persons lived in these villages. Until the end of the First World War Bojanci was the largest village in this region by number of inhabitants; thereafter this role was taken over by Marindol (Komac et al., 2014, 72–74).

Different from the Vlachs in Žumberk, who in the 17th and 18th century were compelled to adopt the Greek Catholic confession, the Vlachs of these four villages could keep their Orthodox faith – they had the parish church of Saint Peter and Paul in Miliči and its auxiliary church of Saint George in Bojanci. The population of the four villages consequently adopted a Serb national identity much in the same way as the Serbs with Vlachian roots in Croatia. Administratively, three of the four villages – Marindol, Miliči and Paunoviči – belonged to the District of Žumberk within the framework of the Habsburg Military Frontier: up to the late 19th century they were required to guard the border with the Ottoman Empire and to serve as soldiers should war break out – in exchange for these duties they were free peasants on their soil, while the vast majority of the peasants of the Habsburg Empire were dependent on their feudal landlords. The inhabitants of the village of Bojanci did not share these privileges; it was not included in the system of the Military Border, but was attached to the Duchy of Carniola. It became a cadastral commu-

nity of its own, possibly owing to the Orthodox beliefs of its inhabitants, and was attached to the district of the manor of Freythurn (Probrežje) (Miklavčič, 1944–45, 8, 33, 38, 44, 59). Interestingly, when in 1844 each parish of Carniola was asked to send a dancer to emperor Ferdinand, who at the time visited Ljubljana, the Orthodox Bojanci could also send one envoy, whose dancing pleased the emperor most (Dular, 1955, 107). In 1848 Bojanci was attached to the municipality of the Catholic village of Adlešiči. Also the population of Adlešiči and several other villages of Bela Krajina were of Uskok origin. But, apart from Bojanci, all of the other villages had become Catholic already in the early modern period (Terseglav, 1996, 16–25). The wider neighborhood of these villages forms the region of Bela Krajina with two urban centers – Metlika and Črnomelj.

Throughout the last two centuries both Žumberk and Marindol have been the subject of border disputes between Croatia and Carniola – or Slovenia, respectively. It is the task of this paper to trace these disputes with respect to the imputations various factors from different sides developed when they spoke about the inhabitants of the two regions. Thereby ethnographers and politicians were the spokesmen. For the period up to the end of the First World War, the Slovene historian Marko Zajc has already extensively researched the arguments which were used in this dispute with respect to Žumberk and partly also for the enclave of Marindol, whereby he also treated the fluidity and ambiguity of national categories which were in play as well as the positions of Slovene authors like Janez Trdina, or Croatian adherents for the integration of these areas into Croatia proper like Nikola Badinovac (Zajc, 2006, 101, 106–107, 115–116, 129–131, 135–136, 205–207, 214, 321–354). Other Slovene and Croat scholars have also exhaustively dealt with the region of Žumberk (Hranilović, 1990; Zajc, 2007; Josipovič, 2007; Repolusk, 2007; Žmegač, 2007; Knežević Hočevar, 2007a; Rožman, 2007).

In my article I will rather concentrate on Bojanci and the enclave of Marindol. There exists a vast amount of Slovene, Serbian and other foreign literature concerning these villages (Dražumerič, Terseglav, 1987; Dražumerič, 1988; Ognanović, 1997; Vlahović, 1997; Knežević Hočevar, 2004; Knežević Hočevar, 2007b; Komac, 2014; Petrovič, 2006; Promitzer, 2002; Promitzer, 2007). Two of these publications deal with the cultural heritage of the Orthodox population in Bela Krajina. While one of them, by ample usage of historical facts and documents, attempts to show in how far the inhabitants can be treated as an ethnic minority by the Slovene legal norms (Komac, 2014), the other one examines various ways of dealing with the cultural heritage of these communities (Petrovič, 2014). The purpose of this paper, therefore has to be a different one: it seeks to trace the main developments and characteristics of the history of the four villages in the 20th century both by considering their role as being on the very boundary between Slovene and Croat territory and by assessing the influence of various forms of (Serbian, Croat, Slovene, Yugoslav, etc.) collective identity on the inhabitants of the four villages. The latter includes an outline of how contemporary ethnographers and ethnologists as well as notables, journalists and politicians throughout the 20th century characterized the inhabitants.

Before I will go into detail, one specific circumstance must be kept in mind, namely, the strong bonds of Orthodox faith that tied the inhabitants of Bojanci and of the enclave of Marindol to each other. It was not so much the role of the Orthodox priest from the

ranks of the Serbs in Croatia which led to the passing on of the traditional Orthodox faith of these four villages. Rather, this was attained by mono-confessional marriage, which excluded exogamy with Catholics, except in the rare case of religious change, so that the homogeneity of the local population was secured, at least up to the conclusion of the Second World War, when the Communist government introduced civil marriage (cf. Ivanović-Barišić, 2010, 103). Therefore not only ethnographic and linguistic commonalities, but also common patterns of procreation and kinship formed stable connections between the enclave of Marindol with the village of Bojanci, although they belonged to different social orders – one a provincial village far away from the reaches of government and the other, representative of militarized society on a local scale.

FROM “VLACHS” TO “SERBS” – THE SELF-ASCRPTIONS AND ASCRPTIONS FROM OUTSIDE UNTIL THE END OF THE FIRST WORLD WAR

Long before the abolishment of the Military Border, but also from this occasion on, the diets of Carniola and Croatia were engaged in a dispute about the future affiliation of Žumberk and the enclave of Marindol, whereby both sides could put forth various historical arguments for their respective claims. This happened in a situation, which is characterized by two different circumstances:

The first was about the constitutional dualism of the Habsburg monarchy from 1867 until 1918. The division between the Hungarian and Austrian parts of the monarchy rendered the existing internal border more important than before, since it also formed the border for different legislations on the level of two different political bodies which were only loosely tied to each other as a twin state. For the village of Bojanci, which was already incorporated into the municipality of Adlešiči, the administrative affiliation to Carniola and therewith to the Austrian part of the Habsburg Empire remained the same. The three villages of the Marindol enclave, however, which had been part of the Military Frontier in 1881, after the dissolution of the latter were provisionally assigned to the Kingdom of Croatia-Slavonia and therewith to the Hungarian part of the dual state; they were included into the municipality of Netretić which had not been part of the Military Frontier and whose administrative center was on the right bank of the river Kolpa and therefore, due to the lack of a bridge, not easy to access. In spite of these changes Marindol in Slovene newspapers was even two decades later still designated as a village situated “in the Military Border in Croatia.”¹

The second circumstance concerns the rise of modern nations. Which national affiliation would the descendants of the Uskoks, who – apart from their priests – did not have an intellectual elite of their own, select? Would it be a Serbian or Croatian one? Or a Slovenian one, which was offered in Carniola? Or would they choose none of the offered concepts of national identity?

The most important person, regarding such issues, was Niko Županič (also written Zupanič or Županić) (1876–1961), an anthropologist who hailed from Griblje, a Catholic

1 Cf. Amerikanski Slovenec, 2.10.1903: Iz Adlešič pri Črnomlju, 3.

village in Bela Krajina about ten kilometers from Marindol. As an adherent of Yugoslavism, who had found it difficult to find an adequate position in the Habsburg Monarchy, Županič moved to Belgrade during the first decade of the 20th century. There he tried to rouse the interest of the Serbian intellectuals for the South Slavs in the Habsburg Monarchy, and for this reason he believed the Orthodox villages of Bojanci and the Marindol enclave to be an appropriate vehicle. First he had to show that the inhabitants of these villages had a Serbian origin, which he claimed to demonstrate by extensive anthropological measurements of the local population – both schoolchildren and adults. Also his interpretations of the ethnographic peculiarities he met there went in the same direction (Županič, 1909; Županič, 1910; Županič, 1912).

The second circumstance, which Niko Županič attempted to use to interest the Serbian public for the region of Bela Krajina and adjacent Žumberk, was their aptness, to serve as a pattern for a future Yugoslav community. Thus he contended that the heterogeneous character of the whole region – one could come across three confessions (Catholic, Greek Catholic, Orthodox), two languages (Slovene, Serbo-Croat) and three different manifestations of nationalities (Croat, Slovene and Serb) – made it essentially “Yugoslav”. The single exception were the Bulgarians, who as the fourth in that period acknowledged South Slavic nation were not represented in the region. Županič consequently described Bela Krajina as a territory where Slovenes, Croats and Serbs lived together in peace and commonness without any problems. Exactly this region served as his example for the cohabitation of a possible Yugoslavia in the future. Under such circumstances, he believed, the issue of the contested Carniolian-Croatian border would be overcome, only when Yugoslav unification took place (Županič, 1912, 6, 16). This did not prevent him, however, from claiming that the enclave of Marindol should be moved to the Carniolian side of the border (Županič, 1909, 205).

Županič was a rigid pioneer of Yugoslav unification on a centralist base. But in one aspect he took a common stance with the federalist proponents of Yugoslav unification – because of the living example of Bela Krajina he denied, that Serbs, Croats and Slovenes would form a homogenous South Slavic ethnos, but rather three different ones. They could form a single nation, which was necessary to build a common Yugoslav state, but would differ from each other like the Prussians from the Bavarians, although both of them were Germans (Županič, 1912, 15–16).

Županič’s elaborate description of the inhabitants of the enclave of Marindol are noteworthy for yet another fact: it also tackles the issue of self-ascription of the people in concern as well as into that of their perception from outside: Thus he contends that the term “Vlach” was the term the Croat and Slovene neighbors of Bojanci, the enclave of Marindol and of Žumberk used to designate the inhabitants of these places. The people in concern, namely the older generation among them, also used this term as self-designation. In the same way they labeled their vernacular as “Vlach” language. As for the village of Bojanci and those of the enclave of Marindol, Županič observed, however, that the designation “Serb” came increasingly into use both by the people in concern as well as by their Slovene and Croat neighbors. This change of designations points to the activities of the Orthodox priests who tried to instruct the villagers that they belonged to the Serb nation

(*ibid.*, 9, 16–17). But, on the other hand, in the censuses of 1900 and 1910 at least the inhabitants of Bojanci declared that their ordinary language was Slovene and not – as one would expect – Serbo-Croatian (cf. Dražumerič, 1988, 310). This shows that the national affiliation of the inhabitants of this village at the time was rather fluid or considered to be used purposefully.

Županič also informs us that the Slovene “intelligence” of Bela Krajina – he is probably referring to Catholic priests, teachers and clerks – felt attracted by the “exotic world of Balkan Orient” and visited the Serbs of Bela Krajina on Orthodox holidays in order to see them dance the “Kolo” (round dance) (Županič, 1912, 9–10). Thus, in the Slovene mind which had found its firm place within Central Europe in terms of geography and by mental mapping, this region formed something like “the Balkans in Central Europe” (cf. Promitzer, 2007; Petrovič, 2006, 91–96). One of those who held to this assessment was Ivan Feliks Šašelj (1859–1944), the Catholic parish priest of the village Adlešiči; in his spare time Šašelj would work as a lay ethnographer. In his newspaper articles and in the local church chronicle which he authored he also discussed the orthodox populations of Bojanci and Marindol, although he once admitted that during the three decades, he had been the priest of the parish of Adlešiči, he had only visited the village of Bojanci three times.² He mentioned individuals from the Orthodox population of both Bojanci and Marindol several times, however, who would participate in the collection of money for the Catholic parish church of Adlešiči, which had St. Nicholas – also a prominent saint in the Orthodox church – as its patron. These donations mainly came from persons who had left their birthplace in order to work in the USA (Pittsburgh, Kansas).³ Šašelj was also aware of the ethnographic value of the Orthodox tradition and bought the small bell which hang in “the only Orthodox church in Carniola”, namely in Bojanci. He had heard from the schoolmistress of the village that the bell had been allegedly founded in “Old Serbia” 380 years ago and had been brought by the first settlers to the village. Whatever the truth, Šašelj sent the bell to the episcopal museum in Ljubljana in order to save it from being lost (Šašelj, 1914; Šašelj, 1929, 84).

However, with respect to politics Šašelj took a firm position. Being a deputy in the municipal council of Adlešiči himself, he undertook to ensure that that the inhabitants of his parish would vote for Catholic candidates, when elections took place. But in 1901 he had worriedly noticed that a part of the Orthodox voters from Bojanci, who were definitely not Catholic, voted for the ultimately defeated liberal Candidate for the state diet.⁴

It appears that the Orthodox population of Bojanci was influenced by a teacher from the neighboring village of Vinica, Franjo Lovšin (1863–1931) and consequently supported by the Slovene liberals in general (Dražumerič, 1988, 306). The latter also mattered

2 Slovenec 22.6.1914: Iz Adlešič, 2.

3 Cf. Archiepiscopal Archive of Ljubljana, Zapuščine, Župnija Adlešiči, fasc. 1, Zvezek I, Župnijska kronika od leta 1887–1904, 23 and 34 (for the year 1889), 95 (for 1893), 165 (for 1901), Župnijska kornika, Zvezek II, od julija 1904 – konca 1907, 43–44 (for 1905); Amerikanski Slovenec, 13.9.1901: Iz Adlešič pri Črnomlju, dne 22.Avg. 1901, 2; Amerikanski Slovenec, 22.11.1901: Iz Adlešič pri Črnomlju., 2.

4 Archiepiscopal Archive of Ljubljana, Zapuščine, Župnija Adlešiči, fasc. 1, Zvezek I, Župnijska kronika od leta 1887–1904, 161–162.

on the second occasion, when Šašelj raised a complaint against the Orthodox inhabitants of Bela Krajina. The reason for this was the inauguration of the railway line from Novo Mesto via Metlika to Karlovac in late May, 1914. In Carniola this line was called “the railway of Bela Krajina,” and the opening ceremony was a big event for the local population and the regional notables. While “the Vlachs from Bojanci” were invited to appear in their national costume,⁵ an invitation was not sent to the Orthodox priest of Marindol, although all Catholic priests of the region were bid to come. Because of this insult the whole Orthodox population boycotted the event. Their boycott of the celebration was supported by the liberal daily “Slovenski Narod”, where one could also read that it was the fault of the Clericals that the Slovene schoolmistress in Bojanci did not teach the pupils the Cyrillic alphabet.⁶

Šašelj replied in an article, which was published in the Clerical daily “Slovenec”, that the Orthodox priest of Marindol had not been invited, because Marindol was in Croatia and not in Carniola. He admitted that the church of Bojanci was subordinate to the Orthodox parish of Marindol, but that the priest of Marindol up to now had never introduced himself to the authorities of Carniola. He blamed the liberals for having instigated the whole affair because of the forthcoming local elections. Šašelj declared that the local population had to be glad that they had any lessons at all; he pointed to the law which foresaw that instruction in Carniola could only take place in the Slovene or German languages, and expressed the opinion that there were no teachers capable of Serbo-Croat language.⁷

In “Slovenski narod” one could read in turn that the final affiliation of Marindol was still pending and that the villagers of Bojanci would never let themselves be misused for a Clerical performance or for voting for the Slovene People’s Party which was the political representation of the Clerical wing of the Slovene political spectrum. One could rather understand from Šašelj’s words – the article further reads – that the Clericals would love nothing better than to take them away their language and their faith; only thereafter conceding that they are Yugoslavs.⁸

In a final reply Šašelj indicated that Marindol at least formally belonged to Croatia. He further claimed that among the adults of Bojanci only one of them was able to read and write, because a school in this village had been established only recently.⁹

Two weeks before the beginning of the First World War another remarkable event took place in Bojanci. At that time the Carinthian teacher and travel writer Franc Mišič (1881–1969) and the judge and composer Oskar Dev (1868–1932) on their tour through Bela Krajina also visited the village of Bojanci and accidentally happened upon a wedding. Immediately they were received with hospitality and became part of the ceremony: “When we escorted the bride from her home to the house of the groom in a long procession, the composer and Austrian judge O. Dev on the forefront of the parade on a long

5 Dan. Neodvisen političen dnevnik, 18.5.1914: Belokranjska železnica, 2.

6 Slovenski narod, 27.5.1914: Preziranje pravoslavnega življa pri otvoritvi belokranjske železnice, 3.

7 Slovenec, 4.6.1914, Še nekaj o otvoritvi belokranjske železnice, 4.

8 Slovenski narod, 6.6.1914: Še nekaj o otvoritvi belokranjske železnice, 5.

9 Slovenec, 22.6.1914: Iz Adlešič, 2.

pole carried – the Serbian flag. A fortnight before the war broke out with Serbia.”¹⁰

During the First World War, Bela Krajina became a typical hinterland which had to pay its death toll at the front lines, while the remaining population suffered from requisition and the shortage of various commodities of everyday life, so that some of the more needy ones committed thefts among the more wealthy.¹¹ Shortly before the war the forest of Veliko Bukovje had been bought by the timber merchant Benedik in Zagreb who during the war contracted with the Austrian military, which constructed a small railway into the forest. Near Bojanci, Italian and Russian prisoners of war who had to work as lumberjacks were housed in shanties.¹²

Niko Županič, who in the meantime had become a member of the Yugoslav Committee, which lobbied for the Yugoslav cause among emigrants and among the members of the Entente, in his pamphlets once more again used the region of Bela Krajina as role model for a Yugoslav state to come (Županič, 1916).

THE SERBS OF BELA KRAJINA IN YUGOSLAV CONTEXT

After the first World War, with the demise of the Habsburg dual state and the foundation of the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes the issue of Žumberk and Marindol was again on the agenda. Immediately before the proclamation of the short-lived State of Slovenes, Croats and Serbs which would soon merge with the Kingdom of Serbia, the lawyer Fran Ogrin (1880–1958) asked for the incorporation of Žumberk and Marindol into Carniola.¹³ But these two areas nevertheless remained in Croatia, from which – as contemporaries noted – the enclave of Marindol was separated by the Kolpa river, so that this area was part of Croatia only in political terms, while territorially it was supposed to belong to Carniola or Bela Krajina, respectively.¹⁴

When prince Aleksandar Karađorđević, then still regent of the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes visited Ljubljana in late June, 1920, a joint delegation from Bojanci and Marindol appeared among the ceremonial parade in their national costume and praised the prince’s father, King Peter, who had accomplished Yugoslav unification.¹⁵

During the 1920s one can observe two different developments in the region: the population of Bojanci vis-à-vis the authorities confirmed their collective will to be treated as Serbs, which was partly rewarded by improvements in the fields of education and infrastructure; and secondly, the inhabitants of the Marindol enclave declared their will to be separated from Croatia and included into the territory of Slovenia, since it gravitated towards Bela Krajina geographically. As for the first development, the inhabitants of Bojanci asked the Ministry of Education in Belgrade for a teacher who would conduct

10 Jutro, 23.12.1928: Slavje slovenske narodne pesmi, 4.

11 Dolenjske novice, 7.2.1918: Od Kolpe, 24.

12 Dolenjske novice, 28.3.1918: Iz Adlešič, 51; cf. Glas naroda, 15.1.1924: Iz Belokrajine, 2.

13 Slovenec, 26.10.1918: Ustava in uprava v Jugoslovanski državi, 1–2.

14 Jugoslavija, 23.12.1919: Marindol, 3; Jugoslavija, 26.2.1921: Žumberk in Marindol, 2.

15 Jugoslavija, 27.6.1920: Regentov prihod v Ljubljano, 1; Slovenski narod, 27.6.1920: Prestolonaslednik regent Aleksander v Ljubljani, 1–2.

the instruction in Serbian language. Since this wish was allegedly fulfilled, the Radical Party, which had its strongholds in Serbia proper, not without good reason cherished hopes to gain ground in Slovenia.¹⁶ The teacher, who was engaged in the school from Bojanci, Slobodan Živojinović, a strong Serbian activist, became a driving force for various public and political activities in the village. He expanded the schoolhouse and was the founder and leader of the local branch of the anti-Clericalist youth sport movement, Sokol. Therein he was supported by the merchant Stevo Vrlinić, who acted as the “eldest brother” in the local branch of Sokol. Together they succeeded that virtually every adolescent and grownup male inhabitant of the village became a member and had to organize performances of gymnastic exercises and plays in particular on Đurđevdan, the day of Saint George on 6 May; these performances soon became famous and attracted visitors from other settlements in the region of Bela Krajina.¹⁷

A day before Christmas Eve, 1923, Živojinović and Vrlinić were engaged in a nocturnal gunfight with lumberjacks from Veliko Bukovje who after the war had replaced the POWs. Two reasons led to this conflict; first, the fact that the Croatian owner of the forest around Bojanci, had abolished the privileges the villagers had had with respect to wood and timber, the second resulted from harassment the young women suffered from the lumberjacks who often laid in wait for them at night, so that the male inhabitants armed guards. The gunfight cost the life of a young Croat, who had come from Gorski Kotar. Only thereafter was the village included in the patrols of the local police.¹⁸

According to the Catholic press the incident had a religious background, since it took place between “Orthodox peasants” and “unarmed Catholic workers”. The court had found the villagers not guilty, since they had defended public moral; but it was presumed that Niko Županič, who in that period was minister without portfolio in Belgrade, had had a finger in the pie.¹⁹

Županič had been also engaged in the foundation of a Slovene branch of the Radical Party, but would prove rather unsuccessful therein; the Radicals could not achieve a single deputy among the Slovene voters, as the result of the parliamentary elections in May, 1924 showed. In the municipality of Adlešiči, however, the Radicals could rely upon voters from Bojanci in the impending municipal elections of late June. The latter were also the reason, why the previous year’s incident in December and its aftermath had been exaggerated as inter-confessional struggle. Actually, thanks to the voters from Bojanci, the Radicals, who had their base in that village, won two seats out of nine in the local council of Adlešiči. This was as much as the Clericals could gain in the whole municipality, while the liberal Economy Party (Gospodarska stranka) with five deputies gained the majority. Among them were also two deputies from Bojanci, so that four out of nine deputies were

16 Avtonomist, 3.10.1921: Srbska šola v Bojancih, 3.

17 Jutro, 9.3.1922: Vsi vaščani v Bojancih Sokoli, 2; Jutro, 7.7.1922: Sokolsko društvo v Bojancih, 2; Jutro, 28.2.1924: Sokolsko društvo v Bojancih pri Črnomlju, 6; Slovenec, 13.5.1924: Bojanci pri Adlešičih, 3; Domoljub, 18.6.1924: Adlešiči na Belokranjskem, 355; Jutro, 2.4.1926: Bojanci pri Vinici, 7; Jutro, 4.5.1928: Jurjevanje na Bojancih, 3.

18 Glas naroda, 15.1.1924: Iz Belokrajine, 2.

19 Domoljub, 18.6.1924: Adlešiči na Belokranjskem, 355.

of Orthodox confession, as the Catholic daily “Slovenec” worriedly observed. Two of them would become members of the municipal government.²⁰ It appears that Adlešiči was one of the few municipalities of Slovenia, if not the only one, where the Radical party had won deputies of their own.

The local Slovene liberals became entangled in further struggles with the Clericals and the Catholic priest from Adlešiči who threatened to excommunicate those who would read the liberal “Kmetijski list,” whereupon one could read in this newspaper: “That’s nothing to us, since Marindol is not far away.”²¹ This sentence should be read as the jocular declaration that in such a case one could resort to converting to the Orthodox church. The Catholic press, however, took this declaration serious and warned against such anti-Catholic behavior (Novi Domoljub, 25.3.1925, 83).

How strict confessional boundaries were, one could observe that the first inter-religious marriage between an Orthodox (Serb) groom from Bojanci and a Catholic (Slovene) bride from the neighboring village of Tribuče had to take place in the Croatian town of Karlovac. The event even became the topic of a report in the liberal daily “Jutro” which lauded it as a symbol of a new era that was characterized by national unification in the sense of Yugoslavism and emancipation from Rome.²²

Since the early 1920s there were several attempts to get the necessary money to construct a road from the village of Tribuče to Bojanci which was otherwise only accessible by cart. In 1924 Stevo Vrlinić as the fugleman of the “Serb oasis” together with a delegation negotiated funding for road-construction among Radical government circles in Belgrade, but the actual start of construction works took another three years, because the authorities in Ljubljana, who were under the influence of the Slovene People’s Party, did not treat this affair as a priority.²³

In 1929, Slobodan Živojinović left Bojanci (Učiteljski tovariš, 17.10.1929, 3). In the same year the issue of borders came to the fore again as a consequence of the King Aleksandar’s coup of the 6th of January. Since the foundation of the state one could hear Croatian voices which called for the inclusion of the region of Bela Krajina into Croatian territory. In the same period, inhabitants of Marindol, in turn, had become more and more dissatisfied with their affiliation with Croatia because of its separation from Croatia proper by the river of Kolpa, which was crossed only by two bridges at Vinica (15 km away) and at Metlika (20 km away). Therefore, in 1922, they asked the government in Ljubljana to be included into its territory.²⁴ This request went unanswered, and in October, 1929, the opposite happened: the whole of Bela Krajina was incorporated into Sava Banovina.

On the local level, however, many things remained the same. Unfortunately, the inter-confessional conflict went on: the Slovene liberal press reported that on Đurđevdan, 1930, the usual celebration was attended by the Catholic priest from the parish of Adlešiči.

20 Jutro, 1.7.1924: Adlešiči, 2; Slovenec, 2.7.1924: Adlešiči, 2; Glas naroda, 4.8.1924: Iz Belokrajine, 2.

21 Kmetijski list, 11.3.1925: Iz Adlešičev na Belokranjskem, 2.

22 Jutro, 18.10.1923: Znamenje časa, 7.

23 Kmetijski list, 14.7.1921: V dobrobit ljudstva, 2; Jutro, 15.2.1927: Zopet nova mistifikacija na ,krščanski podlagi, 2.

24 Jutro, 7.1.1922: Bela krajina, 3.

But instead of providing an example of religious tolerance and Yugoslav unity in the presence of the Orthodox priest from Marindol, he raised his protest against the fact that people would dance, because for him every dance was morally offensive. Since none of the dancers would comply, the Catholic priest began striking some of them with his cane. Fortunately, this incident did not grow into a conflict of greater dimensions.²⁵

Just over a year later, the schoolhouse of Adlešiči was the venue of the celebration of Niko Županič's 30th anniversary of being active in public, whereby he was made an honorary resident of Adlešiči. The keynote was given by Stevo Vrlinić in his capacity as a member of the municipal government (Vrlinić, 1931).²⁶ One month later, in August 1931, Bela Krajina was returned to Slovenia or rather Drava Banovina, while the enclave of Marindol remained – as before – in Sava Banovina.

Stevo Vrlinić meanwhile became active in the organization of the regional branch of the “Yugoslav Radical Peasants Democracy” which gathered the former liberal and centralist parties in the Kingdom of Yugoslavia and for the time being was the only legal political party in the framework of the king's dictatorship after the 6th of January 1929.²⁷ Delegates from Bojanci were also active in the re-launch of this organization under the name “Yugoslav National Party” in summer, 1933.²⁸

Beginning with the school year of 1932/33, the school of Bojanci again had a Serbian teacher, Danica Vranešević from Užice, who had previously been schoolmistress in the village of Dobrovnik in Prekmurje. Unfortunately, she was already replaced by a schoolmistress with a Slovene name in 1934.²⁹ That same year, Bojanci became an independent Orthodox parish (Šifrer, 1971a).

The Sokol movement blossomed again in the mid-1930s.³⁰ The inhabitants of Bojanci demonstrated their devotion to the Yugoslav idea and to King Aleksandar (who was assassinated in October 1934) by collecting money among themselves and their relatives who had emigrated to North America for a memorial plate for the king, which was inaugurated less than a year after his death on 11 September 1935, on the day which was dedicated to the Beheading of St. John the Baptist.³¹

In the late 1930s the Slovene press rarely reported about the situation in the Orthodox villages of Bela Krajina. There is only one article which mentions giving an outline of the history of Bojanci and claims that its inhabitants would consider themselves Slovenes.³² This was either wishful thinking of the author or a self-serving declaration of the villagers.

25 Jutro, 13.5.1930: Pravoslavno jurjevanje Bojancev, 5.

26 Jugoslovan, 28.7.1931: Bela krajina je proslavila jubilej dela dr. Županića, 3.

27 Domovina, 17.3.1932: Ustanavljanje sreskih in krajevnih organizacij JRKD, 2.

28 Domovina, 24.8.1933: Lepo zborovanje JNS v Črnomlju, 9.

29 Učiteljski tovariš, 17.12.1931: JUU sresko društvo v Dolnji Lendavi, 3; Jutro, 25.8.1932: Premestitev učiteljstva, 2; Slovenski narod, 16.2.1934: Sokoli v srbski vasi med Slovenci, 3; Učiteljski tovariš, 22.11.1934: Osebne zadeve, 3.

30 Slovenski narod, 16.2.1934: Sokoli v srbski vasi med Slovenci, 3; Jutro, 4.5.1938: Staroznano jurjevanje na Bojancih, 3.

31 Jutro, 22.9.1935: Narodna manifestacija v Bojancih, 3.

32 Jutro, 26.8.1940: Bojanci in Preloka, 4.

PARTISAN VILLAGES

After the German attack on Yugoslavia. Bojanci – like the rest of Bela Krajina – became part of the “Provincia di Lubiana” which was under Italian occupation. By ordinance of the High Commissioner Emilio Grazioli from 2 July 1941 the cadastral community of Marindol which comprised the places Marindol, Miliči and Paunoviči and had been part of the municipality of Netretić in Croatia was incorporated into the municipality of Adlešiči and therefore also incorporated into the “Provincia di Lubiana.”³³ With this, the inhabitants of the enclave of Marindol were spared a fate similar to that which awaited the Serbs in Croatia proper who had to suffer the terror and the crimes of the regime of Ante Pavelić and his Ustaše. It appears that the Orthodox priest of Marindol and Bojanci, however, was caught in the maelstrom of war and prosecution, because in spring, 1942, his post became vacant,³⁴ so that the two villages until the end of war would be devoid of pastoral care.

In a situation of increasing food shortage some peasants from Marindol started to occupy themselves with the smuggling of flour; two of them were sentenced to punitive fines.³⁵ But it became worse. The inhabitants of the two villages became increasingly exposed to the hardships of requisitions and armed struggles between the Slovene Liberation Front, which several young people from Bojanci joined, and the Italian and later on German occupiers. Already in the first half of 1942 a Partisan group came from Croatia to Marindol, where they shot a Croatian policeman whom they had brought along.³⁶ In the summer of that year a mobile group of the Italian division “Isonzo” was active around Bojanci in order to “cleanse” the area from partisans (Zbornik NOV, 1956, VI.3, 580). By the end of September the shock brigade “Ivan Cankar” occupied Bojanci, but were forced back by units of the 11th Italian Army Corps (Zbornik NOV, 1958, VI.4, 139, 457, 467, 478). The village nevertheless had organized a local council of the Liberation Front, and the Second Slovene Shock Brigade “Ljubo Šercer” in April 1943 temporarily resided in the Village. In early July 1943, Italian troops and units of the Slovene Anti-Communist Volunteer Militia engaged the First Slovene Shock Brigade “Tone Tomšič” in Bojanci. The partisans on their arrival found a village which was altogether favorably disposed towards them, and this time the victory was on their side and therewith the village was saved, as captive Italians revealed that they had had the order to hunt local members of the Liberation front and thereby set fire to some houses (Strle, 1986, 806–811).

After the Italian capitulation, the inhabitants of Bojanci and Marindol lived for more than a year in peace and were guarded by the troops of the Liberation Front. Bojanci hosted the courier outpost TV 9 and a partisan hospital. The district council Vinica-Stari Trg of the Liberation Front in summer 1944 could report that among its 25 local councils that of Bojanci was among the best; the inhabitants of the village had produced almost four thousand kilograms of charcoal. Here and in Miliči, the Liberation Front established two

33 Jutro, 8.7.1941: Sprememba območja nekaterih občin in okrajev, 2.

34 Slovenski narod, 8.6.1942: Voditev matičnih knjig srbsko-pravoslavnih župnjih v Bojancih in Marindolu, 3.

35 Slovenski narod, 28.8.1942: Kaznovani ker so kršili predpise o živilih, 2.

36 Domoljub, 9.6.1943: V treh belokranjskih farah so komunisti pomorili 46 ljudi, 3.

new schools (Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, 1970, II.1, 579-581; Dražumerič, 1988, 311).

By the end of August, 1944, the enemy undertook an advance from Croatian territory across the Kolpa and occupied Bojanci, but immediately retreated upon contact with partisan units of the “Bela krajina Detachment” (Zbornik NOR, 1969, VI.15, 774–775; Zbornik NOR, 1969, VI.16, 373). Thereafter Bojanci and Marindol were not seriously threatened any more.

After the war both places were designated as “Partisan Villages,” due to the fact that they had given support to and housed partisans, had been exposed to attacks by the enemy and had been rather early part of the liberated Slovene territory. As a result, the inhabitants of Bojanci, who were totally impoverished because of requisitions during the war, enjoyed certain benefits and donations.³⁷ Already this circumstance insinuated that the inhabitants of the village who had been amidst the liberation struggle were accessible for the values of the promised Socialist society and prepared to break with certain elements of their past. A journalist from the Slovene daily “Ljudska pravica” wrote a fine piece about how this break with tradition in an ideal and symbolic way could have happened: She points out that in the first months after the war the villagers had been without a priest, but they were finally notified that on Sunday, 11 November 1945, just on the day of the parliamentary elections, an Orthodox priest would come and conduct a service. They refused to have the priest in their village just when they were on their way to the polling spot in neighboring Tribuče, where they wanted to be the first to vote. The priest nevertheless arrived on the morning of the election day, just when they were on their way to vote “for Tito, for the Republic.” So they became wary about his true intentions and whooping and singing on their festively decorated carriages they left him behind in the village, where he had to officiate in front of four decrepit aged women (Pavlin, 1945).

By discipline and zeal of its inhabitants – not by infrastructure, however – Bojanci became a Socialist model village: The local council of the Liberation Front succeeded to mobilize about 95 to 98 percent of the registered voters for its monthly gatherings and for voluntary community service.³⁸ The female teacher organized a group of lay actors among the pupils, and also the Union of Pioneers staged performances.³⁹ On 22 July 1951 – exactly ten years after the Liberation Front had announced the uprising against the occupiers – in Bojanci a memorial plate for the Brigade “Tone Tomšič” was inaugurated.⁴⁰ Thus the Slovene partisans had replaced the Serbo-Yugoslav king, as the Yugoslav-Slovene Liberation Front and the Union of Pioneers had substituted the Sokol movement. The increasing candor towards the Slovene society also had consequences in school curriculum: in 1954 the new teacher declared that he would instruct in Slovene only, and the parents had to comply (Dražumerič, 1988, 312).

37 Ljudska pravica, 18.10.1945: Belokranjci ženam iz Šiške, 3.

38 Ljudska pravica, 4.3.1950: Bela krajina se pripravlja na volitve, 1; Dolenjski list, 11.4.1952: Iz življenja naših frontnih organizacij, 4.

39 Dolenjski list, 23.1.1952: Bojanci pri Črnomlju, 7.

40 Dolenjski list, 10.7.1951: Tisoči bodo sodelovali v dolenski partizanski štafeti, 1.

The villages of Marindol, Miliči and Paunoviči in contrast were still more marginalized than Bojanci. The reason for this was maybe their renewed incorporation into Croatia which lasted until 1952, when they were returned to Slovenia upon the explicit wish of the inhabitants, expressed by way of a referendum (Šifrer, 1971b; Petrović, 2006, 106–108). Soon thereafter they were included into the Slovene preparations of the 11th anniversary of 22 July 1941.⁴¹ The opening of a wooden bridge over the Kolpa close to the village of Žuniči three years later would make communication with the Croatia easier, but it did not change the situation any more (Šifrer, 1971c).

With regards to development, Marindol lagged behind Bojanci: the official Antifascist Womens' Organization of Adlešiči noted that educational work among the women of Marindol and Miliči was still necessary,⁴² which implies that the gender relations in these two Serbian villages were more unfavorable for the women than in Bojanci. The Central Hygienic Agency of Slovenia and other health authorities more than once criticized the lack of hygiene in Marindol, whereby the poor state of toilets and cesspools and the lack of potable water were mentioned. In this village practically all children suffered from rickets.⁴³ According to a doctoral examination of the 29 pupils present in the village in October 1955 62 percent had poor nutrition, 59 percent unhealthy teeth and 51 percent suffered from struma, which were in every instance, the highest figures among the places around the town of Črnomelj.⁴⁴ The average annual income per capita (19,000 Dinar) of the Serbian villages of Marindol, Miliči and Paunoviči was assessed as being half of that of Adlešiči (38,000 Dinar). An indicator of the poverty of these places was the still dominant sheep husbandry. Also the land registry of this place which just one year before had been attached to Slovenia, was not in good order, because nobody felt concerned for these poor places.⁴⁵ The chaos, which the Slovene authorities wanted to abandon for good, had also to do with the fact that the institute of *zadruga*, i.e. the in the Western Balkans once usual cohabitation of adult brothers with their families in complex households, was still vivid in these villages, so that ownership of land and inheritances, which formed the base for taxation, were not entered into the registry.⁴⁶

Also the conditions in the school of Marindol were considered miserable; the authorities regarded the instruction in Serbo-Croatian as problematic and as one of the reasons why the inhabitants of Marindol would fall short of the general development of Bela Krajina, because their young generation would only rarely advance Slovene high schools or vocational schools. Different than the inhabitants of Bojanci, who had already switched

41 Dolenjski list, 25.7.1952: Od Adlešičev do Gornjih Laz, 4.

42 Dolenjski list, 20.3.1953: Praznik borbenih žena so dostojno proslavili po vsej Dolenski, 2.

43 Dolenjski list, 30.7.1954: Zdravstvena ekipa v Adlešičih, 6; Dolenjski list, 18.3.1955: Po Kmetijskem tednu še velika zdravstvena akcija v Beli krajini, 1; Dolenjski list, 8.4.1855: Ob zaključku zdravstvenega tedna, 2.

44 Dolenjski list, 10.1.1957: Vtis o šolskih zdravniških pregledih otrok v občini Črnomelj: slaba prehranjenost, zobovje, golšavost ..., 3.

45 Dolenjski list, 2.8.1956: Belokranjska kmečka gospodinja 3, 2.

46 Dolenjski list, 27.9.1956: Kaj je novega v Adlešičih in okolici, 5; Dolenjski list, 4.6.1958: Iz Marindola in Dragovanje Vasi, 5.

over to Slovene instruction, the inhabitants of Marindol would insist in Serbian instruction, however; the authorities, on the other hand, did not want to injure their national rights.⁴⁷

But in some aspects both Bojanci and Marindol made progress: Marindol was attached to the electric grid in 1955.⁴⁸ With regard to water shortage, both the schools of Marindol and Bojanci in 1957 were included into a UNESCO-program for healthy water supply.⁴⁹ On 6 July 1958, at the celebration of the anniversary of the defense of Bojanci by the “Tone Tomšič” brigade in 1943, the school building which during the war had housed the partisan hospital and had now been refurbished in an exemplary way, was officially dedicated to the public (Vrlinič, 1958). With the help of the inhabitants, the promised construction of a connecting road from Vinica and the electrification of Bojanci the following year were duly completed for the celebration of the 1st of May 1959.⁵⁰ But due to emigration, the number of inhabitants was shrinking, so that the school of Marindol, which had been founded in 1878, had to be closed in 1961. This was also a result of the tragic death of the teacher, who had come from Paunoviči. Thereafter nobody wanted to come to Marindol to teach, so that the pupils, after the parents had given up their resistance, started to attend the Slovene school in Adlešiči. In 1963 the school of Bojanci likewise had to close after 97 years of existence, and the pupils had to attend the school in Vinica. Therewith in the four villages the process of integration into Slovene society, but also that of linguistic assimilation came into effect (Šifrer, 1971a; Šifrer 1971b; Dražumerič, 1988, 311–312).

From 1966 to 1968 the Bosnian ethnologist Milenko Filipović (1902–1969) visited Marindol and the other three orthodox villages of Bela Krajina three times, each time for a few days. Shortly before his death, he finished an exhaustive study on them, where his special concern was the search for their original homeland of the inhabitants, which he believed to have found in Eastern Herzegovina. As for their definite identity as Serbs – different than in the era before the First World War when Niko Županič had conducted anthropological research in these villages – there was no discussion nor even any doubt for Filipović. But he also saw dangers for the ethnic survival of these communities: these were the increasing replacement of folk costume by modern western dress, the relinquishment of complex households, the relaxation of religious beliefs that had been a buttress of ethnic division, the introduction of civil marriage which weakened the traditional principle of exogamy, so that inter-confessional marriages which became a common phenomenon led to the influx of Slovenian daughters-in-law and to the exodus of Serbian daughters to Slovene husbands. The processes of modernization and industrialization led to emigration to other towns and urban agglomerations in Slovenia and Croatia, so that the average age in villages rose, while others became commuting spare-time-farmers or

47 Dolenjski list, 26.6.1958: Šolstvo v črnomaljski občini, 4.

48 Dolenjski list, 18.2.1955: V občini Adlešiči napredujemo z elektrifikacijo, 4.

49 Dolenjski list, 25.4.1957: 50 šol bo dobilo zdravo vodo, 7; Dolenjski list, 4.9.1958: Marindolska šola je dobila vodnjak, 5.

50 Slovenski Jadran, 1.5.1959: Za praznik dela – v partizansko vas Bojanci!, 5; Dolenjski list, 7.5.1959: Pristrčno slavje v Bojancih, 4.

even gave up their traditional agricultural profession and became workers or employees. Many old customs were not handed down to the next generation – they were even considered part of yesteryear and a sign of backwardness, while the younger ones adopted customs from the neighboring Slovene villages. What was left, was the celebration of the family's patron ("Krsna Slava") and the annual public village festivals on Đurđevdan in Bojanci and on Petrovdan in Miliči (12 July) with liturgy in the church (Filipović, 1970, 199, 210–211, 215, 221–222, 225–226, 228). At least the collective awareness of the villagers about their origin was raised by the affixing of a memorial plate on the entrance of the Orthodox church which reminded those who read it that the first settlers in Bojanci had been Vrlinić, Radojčić and Kordić (*ibid.*, 151).

Later-on Slovene colleagues criticized Filipović's claims that some of the ethnographic features he had observed among the Serbs of Bela Krajina were Herzegovinian by pointing at the Slovene neighborhood that had also influenced the culture of the Orthodox villages (Dražumerič, Terseglav, 1987, 210–213).

THE SERBS OF BELA KRAJINA AND THE END OF YUGOSLAVIA

During the 1980's, as the process of Socialist modernization throughout the country had already come into crisis, the Slovene ethnologists Marinka Dražumerič and Marko Terseglav became interested in the Serbs of Bela Krajina. Both of them discussed the collective identity of this group. Members of the group defined themselves as Orthodox or evaded to reply to the question about their ethnic identity, although in the census of 1981 – apart from the few Slovene wives – all had declared themselves Serbs. The younger generations, however, did not possess such linguistic competence in the Serbo-Croat language as their forefathers. Despite the general process of secularization, the affiliation to the Orthodox church remained a decisive ethnic marker. The inhabitants of the four villages as well as former inhabitants who had emigrated furthermore showed a mutual bond with respect to work and financial assistance (Dražumerič, Terseglav, 211–214; Various authors, 1988, 330). Both authors also noted that different from Bojanci the village of Marindol was more conservative; here endogamy was stronger and if exogamy was practiced it related to Serbian women from Croatia and not so much to Slovene wives. Consequently, linguistic competence in Serbo-Croatian and the ties to the Orthodox church were stronger in this settlement (Dražumerič/Terseglav, 1987, 240). But all of the informants agreed about the impending demise of the local Serbian folk culture due to linguistic assimilation, secularization and exogamy (Dražumerič, 1988, 314–316).

In 1988, in the same year, when Dražumerič and Terseglav published their papers and when in Serbia, Vojvodina and Montenegro mass demonstration, orchestrated by Slobodan Milošević took place, a letter, written by an anonymous "Committee for the Protection of the Serbs in Bojanci and Marindol," arrived at the Yugoslav parliament in Belgrade. It blamed the leadership of the Slovene Communists for forbidding the inhabitants of Bojanci and Marindol use of the Serbian language. Journalists from Belgrade newspapers travelled to Bela Krajina and asked about the state of the Serbs in the four villages. The latter convened a gathering and made an inquiry about the authorship of the

ominous letter, but none of the attendants supported the letter, not to mention confessed to having written it. A spokesperson of the villagers declared vis-à-vis the Slovene press, that somebody from outside wanted to force them into the role of an advocate for the rights of the Serbs in Slovenia, since someone from the ranks of the Serbs from Bela Krajina who had lived there for several hundred years was more useful for such a function than someone who has moved to Nova Gorica some decades ago. As for the Serbian villages, they were indeed neglected with respect to regional development; thus, the roads to Bojanci were not sealed and the settlement was not connected with the public water supply; but the reason for these drawbacks was not the fact that they were Serbian, because also the neighboring Slovene villages suffered from similar disadvantages (Čontala, 1989; Ivačić, 1989; cf. Knežević Hočevar, 2004, 120–121; Petrović, 2006, 49–50, 99).

In the campaign for the first multiparty elections which were held in April, 1990, with regard to the four villages, the Serbian ethnicity of their inhabitants did not play any role. The only topic which was addressed by the frontrunner of the League of Communists-Party of Democratic Reform was the promise to bituminize the street in question (Dokl, Dimitrič, 1990).

But already in May it was rumored that the Novo Mesto branch of the newly founded non-parliamentary Serbian Democratic Party planed to hold a celebration on the occasion of the battle of Kosovo Polje in Bojanci on June 28th. Whoever had passed around this rumor, the inhabitants of the village took it as a provocation and signed a protestation, wherein they asked the authorities to prohibit any celebrations which were not organized by the villagers themselves (Dimitrič, 1990a).

Between the demise of Yugoslavia, which was already within sight and the covert issue of whether the borders of the individual republics should be the borders of the new independent states, or if the borders should be drawn according to ethnic settlement zones, conflict was already brewing. One must state that the Slovene public and Slovene politicians in this situation behaved very cautiously and level-headed. Thus, ahead of the 1990-referendum on Slovenian independence Milan Kučan, then President of the Presidency of Slovenia, came to Bojanci and talked with its inhabitants. He said: “You are good citizens of Slovenia and you are good Serbs. One cannot accept the view that someone who is living here is a good Serb, and therefore cannot be a good citizen of Slovenia. One and the other is possible. If it were otherwise, this would be a bad certificate for the Republic of Slovenia.” (Krasco, 1990). And indeed, at the referendum on 23 December 90 percent of the voters of Bojanci were in favor of the independence of Slovenia (Dimitrič, 1990b). Consequently, different than in Croatia, the Serbian villages of Bela Krajina did not play any role in the theaters of war, in which the second Yugoslavia broke apart.

If there was no tragedy like in Croatia, farce took its share: On 25 November 1993 the Slovene tabloid “Slovenske Novice” brought the headline: “Bela Krajina is a Serbian Krajina” and showed a map of the “Serbian Autonomous Territory of Bela Krajina” which had been recently recognized by a “Serbian Cultural Centre” in Ljubljana. An alleged declaration of this institution outlined the borders of the autonomous territory and congratulated its newly elected government in the “Serbian” town of Metlika and its mayor (Slovenske novice, 25.11.1993, 1, 3). The document, which was signed by “Slobo

Milošević,” was apparently a hoax, since there was neither a Serbian autonomous territory of Bela Krajina, nor a Serbian Cultural Centre in Ljubljana, let alone the alleged Serbian character of Metlika. But in the region of Bela Krajina the joke was taken as serious assault on the cohabitation of the different ethnic groups. These were not only the inhabitants of the four Orthodox villages, but also the Greek Catholics from Žumberk and itinerant workers of Serbian origin in the towns of Metlika and Črnomelj. The repercussions of this affair cannot be elaborated here (cf. Knežević Hočevar, 2004, 120, 122–123). A Slovene journalist from Bela krajina wrote angrily about the empty promises of the Slovene authorities to help the peripheral regions at the southern border. But if Bela Krajina were only in the headlines because of inventions like the “Serbian Autonomous Region”, then there would be left nothing else to say than “thanks” for such a kind of awareness (Bezdek-Jakše, 1994).

Compared to these arguments, it remained a mere footnote that in Croatia in the wake of the establishing of the border conflicts with Slovenia one could hear even marginal voices who claimed the Serbian villages of the former enclave of Marindol for their state, since they maintained that it was essentially “Croat” by its nature (Majstorović 1997).

CONCLUSION

In the case of the Serbs of Bela Krajina, I have sought to provide some insights into the existence of a group living at the borders of two neighboring states – Slovenia and Croatia – which did not belong to the two eponymous nations, but belonged to a third one – the Serbs to whose nation state – Serbia – this group only had very loose ties. With the independence of these two states in 1991 and their international recognition in 1992 their common border at the river of Kolpa became an international one and since 2004 an external frontier of the EU. As Duška Knežević Hočevar found out by fieldwork, nobody who lived in the four Orthodox villages, was happy with the new demarcation: the limitations of small border traffic aggravated not only economic contacts, but also the relations with the Serbian communities in Croatia (Knežević Hočevar, 2004, 130). Only with the accession of Croatia to the EU in 2013 some restrictions were loosened.

One could therefore assume that until 1991, when Slovenia and Croatia became independent and fixed their administrative borders as international boundaries, the ethnicity of the group in concern did not play a major role. But rather the opposite is the case. During the decades before the First World War the national affiliation of the inhabitants of the four villages as Serbs came on the agenda; within the framework of the ideology of a centralist, but also mutual Yugoslavism it reached its apex in the interwar period. During the Second World War the incorporation of the villages into the Slovene partisan movement and the appertaining politics of memory during Socialism further emphasized the ties to Slovenia and the Slovene population, while processes of modernization and structural change as well as exogamy and secularization led to the gradual loss of traditional ethnographic, linguistic and religious features that underpinned a sense of Serbian national identity. This process also continued after Slovenian independence, whereby the village of Bojanci was ahead of the three villages of the former Marindol enclave, which, maybe

due to their former affiliation to the Military Border and Croatia, were more conservative and lagged behind. From a different angle, one could also say that the inhabitants of Bojanci applied different identity strategies and were more rooted in the political life of the region than those living in the other villages and who were – and are – even more removed from decision-making levels (cf. Petrović, 2006, 31–32).

Throughout the 20th century we can also observe strategic uses of discourses that either support cohabitation or underscore ethnic difference: Thus, in the early 20th century we are faced with the endeavor of Niko Županič, who praised the multiethnic setting of Bela Krajina as a paragon for a common Yugoslav state, within which the Serbian villages form an essential element. At the same time, one can also recognize a concept which is not against cohabitation as such, but asks for a clear submission of the orthodox population under a Catholic and Slovenian norm, as can be demonstrated by the example of Ivan Šašelj. Finally, one can observe attempts where the local multiethnic setting is dismissed for the cause of reinforcing Serb-dom. A first representative of this approach was Milenko Filipović, although there was still a long way to go to reach the positions of the Serbian nationalists a quarter of a century later who would misuse the existence of the four villages for their own aim. Shortly thereafter, in the first half of the 1990s, Slovenian nationalist journalists and politicians applied a similar approach – but now for the contrary purpose of stigmatizing the Serb population. Thus the “[t]he Serbs of Bela Krajina [...] did their best to avoid public exposure in the late 1980s and early 1990s, in part by hiding everything that made them appear different from the majority population” (Petrović, 2014, 93); otherwise their only other strategy towards the outer world remains to be “inevitably and constantly engaged in positioning and repositioning vis-à-vis the different gazes of all the subjects involved [...]” (Petrović, 2014, 98).

By way of contrast to reification and stigmatization, one has finally to underscore the effort of Milan Kučan, who tried to evoke a sense of multiethnic cohabitation, which superficially reminds of the approach of Niko Županič. I say superficially, because their respective aims were totally different: Županič spoke for a common polity of the South Slavs, which was still a vision by then, while the position of Milan Kučan was already beyond Yugoslavia.

JUGOSLAVIJA IN ONKRAJ – SRBSKA SKUPNOST
NA SLOVENSKO-HRVAŠKI MEJI SKOZI 20. STOLETJA*Christian PROMITZER*

Institut für Geschichte - Südosteuropäische Geschichte und Anthropologie Karl Franzens Univerza v Grazu
Mozartgasse 3, A-8010 Graz, Avstrija
e-mail: christian.promitzer@uni-graz.at

POVZETEK

Članek obravnava ključne značilnosti novejšje zgodovine štirih srbskopравoslavnihi vasi v Beli krajini na meji s Hrvaško. S pomočjo arhivskih virov, dnevnega časopisja in ocene sodobnih narodopisnih del povzema razmišljanje lokalnih pomembnežev, novinarjev, politikov ter etnografov o prebivalcih teh vasi za celo obdobje 20. stoletja, vključno z obdobjem po koncu Jugoslavije. S tem se osredotoča na vsakokratni vpliv različnih oblik skupnih (srbskih, hrvaških, slovenskih ali jugoslovanskih) identitet na prebivalstvo štirih vasi. Le-to se je zato in zaradi obrobne lege ob slovensko-hrvaški jezikovni in narodni meji moralo spopadati z različnimi ponudbami in pripisovanji.

Že pred prvo svetovno vojno je nacionalna pripadnost prebivalcev štirih vasi postala tema javnih diskurzov. Za medvojni čas, ki jo je označeval kot integralno jugoslovanstvo, lahko govorimo o politični povezanosti vaščanov z režimom in kraljem. Vključitev vasi v slovensko partizanstvo med drugo svetovno vojno in politika spominjanja v času socializma sta, po drugi strani, poudarjali njihovo povezanost s slovenskim prebivalstvom. Hkrati so postopki modernizacije in gospodarskega prestrukturiranja kot tudi eksogamija in sekularizacija prispevali k postopnemu izgubljanju etnografske, jezikovne in verske homogenosti ter s tem tudi lastne srbske nacionalne identitete. Med procesom razpadanja Jugoslavije so se vaščani skušali izogibati izpostavljanju v javnosti. Obenem so potrdili svojo zvestobo Sloveniji in zavračali vsako srbsko skrbništvo od zunaj.

Ključne besede: Bela krajina, meja, narodnost, Srbi, Slovenija, Hrvaška, Jugoslavija

SOURCES AND LITERATURE

Archiepiscopal Archive of Ljubljana. Zapuščine, Župnija Adlešiči, fasc. 1:

Zvezek I, Župnijska kronika od leta 1887–1904,

Zvezek II, Župnijska kronika od julija 1904 do konca 1907

Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov: (1970) II.1. Ljubljana, Borec

Zbornik NOR – Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda

(1969) VI.15 Borbe u Sloveniji 1944. godine (16. Jul-31. August). Belgrade, Vojnoistorijski institut.

(1969) VI.16 Borbe u Sloveniji 1944. godine. Belgrade, Vojnoistorijski institut.

Zbornik NOV – Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni Jugoslovanskih narodov:

(1956) VI.3 Borbe v Sloveniji 1942 (Junij-Avgust), Ljubljana, Državna založba Slovenije.

(1958) VI.4 Borbe v Sloveniji 1942 (September-December). Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Amerikanski Slovenec. Chicago, Edinost Publishing, 1891–.

Avtonomist: glasilo Združenja slovenskih avtonomistov. Ljubljana, Albin Prepeluh, 1921-1924.

Dan: neodvisen političen dnevnik. Ljubljana, Učiteljske tiskarne, 1912-1914.

Delo. Ljubljana, Delo, 1959–.

Dolenjske novice. Novo mesto, J. Krajec, 1885-1919.

Dolenjski list. Novo mesto : Dolenjski list, 1950–.

Domoljub. Ljubljana, Konzorcij Domoljuba, 1888-1944.

Domovina. Ljubljana, Konzorcij, 1918-1941.

Glas naroda: najstarejši list slovenskih delavcev v Ameriki. New York, Glas naroda, 1893-1963.

Jugoslavija. Ljubljana, Anton Pesek, 1918-1922.

Jugoslovan. Ljubljana, Tiskarna Merkur, 1930-1931.

Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko. Ljubljana, Konzorcij Jutra, 1920-1945.

Kmetški/Kmetijski list: glasilo Samostojne kmetijske stranke za Slovenijo. Ljubljana, Konzorcij, 1919-1941.

Ljudska pravica. Ljubljana, 1934-1959.

Neodvisni dnevnik. Ljubljana, Dnevnik, 1990-1991.

Novi Domoljub: glasilo J.K.Z. Ljubljana, Konzorcij, 1925.

Slovenec: političen list za slovenski narod. Ljubljana, Ljudska tiskarna, 1873–1945.

Slovenske novice. Ljubljana, Delo, 1991–.

Slovenski Jadran: glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva. Koper, Primorski tisk, 1952-1963.

Slovenski narod. Ljubljana, Narodna tiskarna, 1868-1943.

Učiteljski tovariš. Ljubljana, J. Rudolf Milic – J.U.U., 1861-1941.

Bezek-Jakše, M. (1994): Belokranjci niso kost za “oglabanje.” Dolenjski list, 45, 3, 11.

Čapo Žmegač, J. (2007): Povratak na granicu: migracijska iskustva u trokutu Hrvatska-Njemačka-Slovenija. Dve Domovini, 25, 89-108.

Čontala, Borut (1989): Bojanci ali Srbi v Beli krajini: leto dni po pismu “Odbora.” Delo, 31, 227, 30.9., 26.

Dimitrič, M. (1990a): Bojanci pravijo, da bodo proslave prirejali kar sami. Delo, 32, 125, 31.5.1990, 2.

Dimitrič, M. (1990b): Belokranjski Srbi odločno za samostojno Slovenijo. Delo, 41, 298, 24.12.1990, 3.

Dokl, S., Dimitrič, M. (1990): V Bojancih so položili zadnji meter vodovoda do črpališča: Delo, 32, 72, 27.3., 9.

Dražumerič, M. (1988): Srbi v Beli krajini. Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 5. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo – Hrvatsko etnološko društvo, 302-318

Dražumerič, M., Terseglav, M. (1987): Prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini. Traditiones, 16, 205-245.

Dular, J. (1955): Navratilov zapis iz leta 1849. Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 4, 2, 99-109.

Filipović, M. (1970): Srpska naselja u Beloj krajini (u Sloveniji). Radovi Akademije Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine/Odjeljenje društvenih nauka XXXV, 12, 147-238.

Hranilović, N. (1990): Žumberčani –subetnička grupa u Hrvata. Migracijske teme, 6, 4, 593-612.

Ivačić (1989): Ali Slovenci res ogrožajo belokranjske Srbe? Sedem Dni, 18, 41, 11.11., 20-21.

Ivanović-Barišić, M. (2010): Srbi u Beloj Krajini. Uvid u sadašnje stanje. Traditiones, 39, 1, 99-110.

Josipovič, D. (2007): Žumberk: meja, etničnost, veroizpoved, rodnost in migracije prebivalstva – demogeografska analiza. Dve domovini, 25, 39-68.

Kaser, K. (1997): Freier Bauer und Soldat: Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawnischen Militärgrenze (1535-1881). Wien – Cologne – Weimar, Böhlau.

Knežević Hočevar, D. (2004): “Kri ni voda”: potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji. Razprave in gradivo, 45, 126-143.

Knežević Hočevar, D. (2007a): Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih. Dve domovini, 25, 109-134.

Knežević Hočevar, D. (2007b): Ideologies of ‘Fortress Europe’ in two Slovenian–Croatian borderlands: Case studies from Žumberak and Bela Krajina. In: Armstrong. W., Anderson J. (eds.): Geopolitics of European Union Enlargement: The fortress empire. London, New York, Routledge, 206-222.

- Komac, M., Bešter, R., Medved, F., Medvešek, M., Pirc, J., Roter, P., Vrečer, N. (2014):** Srbi v Beli krajini: Vrlinić, Radojčić i Kordić su bili prvi naseljenci 1593. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Krasko, I. (1990):** Bojanci niso Kninska krajina: Milan Kučan in Dušan Plut med belokranjskimi Srbi. Neodvisni dnevnik, 38, 284, 17.10, 9.
- Majstorović, M. (1997):** Izgubljena Hrvatska: Bela Krajina – hrvatski povijesni teritorij. In: Hrvati u Sloveniji. Zbornik radova. Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, 95-107.
- Miklavčič, M. (1944-45):** Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 25-26, 3-64.
- Ognanović, D. (1997):** Pogled kroz prošlost i viđenje budućnosti Srba u Beloj krajini. In: Petrović, V (ed.): Srbi u Sloveniji. Zbornik radova sa Konferencije održane 8. i 9. Juna 1996. Belgrade, Institut Srpskog naroda, 103-111.
- Pavlin, D. (1945):** Bojančani so volili. Ljudska pravica, 6, 176, 15.11.. 6.
- Petrović, T. (2006):** Ne tu, ne tam: Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika. Ljubljana, Založba ZRC.
- Petrović, T. (2014):** Multicultural dynamics and heritage (re)appropriation in Bela krajina: Negotiating the heritage of the Serbian Orthodox Community. Dve Domovini, 39, 89-102.
- Promitzer, C. (2002):** “Gute Serben”: Ethnologen und Politiker über die Identität serbisch-orthodoxer Dörfer in der slovenischen Region Bela krajina. In: Brunnbauer, U. (ed.): Umstrittene Identitäten. Ethnizität und Nationalität in Südosteuropa. Frankfurt/M. et al., Peter Lang, 173-199.
- Promitzer, C. (2007):** How I met the Serbs or “the Balkans in Central Europe”: Saint Peter’s Day in Bela Krajina. In Muršič, R, Repič, J. (eds.): Places of Encounter. In memoriam Borut Brumen. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 81-99.
- Repolusk, P. (2007):** Nekatere demografske značilnosti grkokatoliških Žumberčanov v Sloveniji. Dve Domovini, 25, 69-87.
- Rožman, I. (2007):** Poročne strategije župljanov Velikih Brusnic izpod Gorjancev pri Novem mestu. Dve Domovini, 25, 135-159.
- Strle, F. (1986):** Tomšičeva brigada 1942-1943. Ljubljana, Borec – Partizanska knjiga.
- Šašel, I. (1914):** Star zvonec iz edine pravoslavne cerkve na Kranjskem. Carniola: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, 5, 1-2, 96.
- Šašel, I. F. (1929):** Avtobiografija povodom 70letnice pisateljevega rojstva. Etnolog, 3, 73-86.
- Šifrer, Ž. (1971a):** Bojanci. In: Savnik R. (ed): Krajevni leksikon Slovenije II. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 23-24.
- Šifrer, Ž. (1971b):** Marindol. In: Savnik R. (ed): Krajevni leksikon Slovenije II. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 45.
- Šifrer, Ž. (1971c):** Žuniči. In: Savnik R. (ed): Krajevni leksikon Slovenije II. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 68.
- Terseglav, M. (1996):** Uskoška pesemska dediščina Bele krajine. Ljubljana, Znanstveno-raziskovalni center SAZU.

- Various authors (1988):** Vsebinski poudarki razprave. Zgodovinske vzporednice 5, 325-338.
- Vlahović, B. (1997):** Doprinos slovenačke i srpske etnologije proučavanju Srba u Beloj krajini. In: Petrović, V (ed.): Srbi u Sloveniji. Zbornik radova sa Konferencije održane 8. i 9. Juna 1996. Belgrade, Institut Srpskog naroda, S. 96-102.
- Vrlinič, R. (1958):** Manifestacija bratstva v Bojancih. Dolenjski list, 9, 29, 24.7., 4.
- Vrlinič, S. (1931):** Govor občinskega svetovalca Steva Vrliniča iz Bojancev ob predaji diplome častnega občanstva adlešičkega bivšemu ministru gosp. dr. Niku Župančiču v Adlešičih, dne 26. julija 1931. Ljubljana, Učiteljska tiskarna.
- Zajc, M. (2006):** Kje se Slovensko neha in Hrvaško začne: Slovensko-hrvaška meja v 19. In na začetku 20. stoletja. Ljubljana, Modrijan.
- Zajc, M. (2007):** Problem “pripadnosti” Žumberčanov in Marindolcev v desetletjih pred razpustom Vojne krajine 1881 in po njem. Dve Domovini, 25, 15-38.
- Zupanič, N. (1916):** Slovenci, njih zgodovina in časnikarstvo. Clevelandska Amerika. Neodvisen list za Slovenske delavce v Ameriki, 9, 89, 28.7., 4.
- Županič, N. (1909):** Izveštaj o antropološkem i arheološkem proučavanju Srba u Kranjskoj. Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 22, 200-206.
- Županič, N. (1910):** Izveštaj o antropološkem i paleoetnološkem radu i ekskurziji v Beloj Kranjskoj. Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 23, 207-228.
- Županič, N. (1912):** Žumberčani i Marindolci. Prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj. Belgrade, Državna štamparija Kraljevine Srbije.

SLOVENCİ IN PROBLEM MEJA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Bojan GODEŠA

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija

Univerza v Novi Gorici, Vipavska 13, 5000 Nova Gorica, Slovenija

e-mail: bojan.godesa@inz.si

IZVLEČEK

Razprava govori o problemu združitve slovenskega etničnega ozemlja, t. j. uresničitvi nacionalnega programa Zedinjene Slovenije (nastal je že v revolucionarnem letu 1848) v času druge svetovne vojne. Po začetnem šoku po okupaciji in razkosanju so Slovenci vse svoje upanje stavili na zmago zaveznikov. Pri tem so ob dejstvu, da so bili vsi sosednji narodi v nasprotnem taboru, računali, da obstaja možnost uresničitve Zedinjene Slovenije. Vendar se je kmalu izkristaliziralo spoznanje, da bo uresničitev programa Zedinjene Slovenije, predvsem zaradi mednarodno političnega razmerja sil v tem delu Evrope, znatno težja, kot so si sprva predstavljali. Rezultat tega boja je bila priključitev pretežnega dela Primorske po vojni, ki ga je izbojevalo odporniško gibanje pod vodstvom KPS(J). Druga svetovna vojna v Evropi ni imela za rezultat radikalnih sprememb družbeno-politične kartografije. Zato je sprememba zahodne meje po drugi svetovni vojni treba v kontekstu evropskega med in povojnega razvoja razumeti predvsem kot veliko izjemo.

Ključne besede: druga svetovna vojna, okupacija 1941–1945, Zedinjena Slovenija, zahodna slovenska (jugoslovanska) meja, odpor

GLI SLOVENI E IL PROBLEMA DEI CONFINI DURANTE
LA SECONDA GUERRA MONDIALE

SINTESI

Il saggio discute il problema dell'unificazione del territorio etnico sloveno – la realizzazione del programma nazionale della Slovenia Unita (creato nell'anno rivoluzionario del 1848) durante la seconda guerra mondiale. Dopo lo shock dell'occupazione e lo smembramento gli sloveni rivolsero le proprie speranze nella vittoria degli alleati. Dovuto al fatto che tutte le nazioni limitrofe appartenevano al campo opposto, prevedevano la possibilità di realizzare il programma della Slovenia Unita. Si era però dimostrato presto evidente che a causa dei rapporti politici internazionali e delle forze nella regione, la realizzazione del programma della Slovenia Unita sarà più difficile del previsto. Uno dei risultati della lotta di liberazione, condotta dal Partito Comunista Sloveno (Jugoslavo) fu anche l'annessione di gran parte del Littorale alla Jugoslavia dopo la guerra. La secon-

da guerra mondiale nell'Europa non portò a radicali trasformazioni della cartografia politico-sociale. Perciò lo spostamento del confine occidentale sloveno (Jugoslavo) dopo la seconda guerra mondiale rappresenta nel contesto europeo della guerra e del secondo dopoguerra una grande eccezione.

Parole chiave: seconda guerra mondiale, l'occupazione 1941-1945, Slovenia unita, confine sloveno (jugoslavo) occidentale, movimento di liberazione

“Vprašanje meja je za nas tako aktualno, kot verjetno ni niti za angleški imperij. Gre za popolnoma specifično slovensko občutljivost v tem pogledu, ki smo jo dolgo poizkušali obiti s splošnimi načelnimi izjavami, toda sedaj postaja to vse manj možno. Slovenci, ki so že 1000 let razcepljeni, namreč čutijo, da se sedaj odloča o tem, da končno stara parola o “Združeni Sloveniji” postane resnica,” je v precej dramatičnih tonih decembra 1942 Edvard Kardelj v pismu Josipu Brozu Titu orisal pomen mejnega vprašanja za Slovence (Jesen 1942, 207).

Izjava odseva tedanje optimistično razpoloženje, ki je vladalo v slovenski družbi glede možnosti uresničitve “Zedinjene Slovenije”, ne glede na politično in ideološko razcepljenost v njej. Tako je tudi sicer zelo preudarni Lojze Ude v predavanju na zboru slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju v Suhorju 11. oktobra 1943, v referatu z naslovom “Aktualna poglavja iz mednarodnega prava”, precej vzneseo poudaril: “Mislim na naše najsmiselnejše zgodovinske politične težnje za ciljem Združene svobodne Slovenije. Danes ali nikdar več! Ni verjetno namreč, da se more še kdaj pojaviti tako sijajna razporeditev političnih sil, ki v borbi za svoje tira končni vojni rezultat med drugim tudi k našemu cilju Združene svobodne Slovenije, kakor je današnja razporeditev političnih sil.” (Ude, 1994, 116).

Če se je zdela ideja Zedinjene Slovenije v času pomladi narodov 1848 še nekam uresničljiva, je bila v rednih razmerah ustavnega parlamentarnega življenja povsem neuresničljiva. Pokazalo se je, da je v ozemeljskem pogledu program Zedinjene Slovenije kot optimalna rešitev narodnega vprašanja uresničljiv le ob spletu izjemno ugodnih okoliščin (Melik, 1998, 17). Po razpadu habsburške monarhije po prvi svetovni vojni ne le, da ni prišlo do ugodnega razpleta, temveč je bil slovenski narod razkosan med štiri države. Le v okviru jugoslovanske države so imeli Slovenci možnosti za nadaljnji narodnostni razvoj, medtem ko so bili v Italiji, Avstriji in na Madžarskem izpostavljeni načrtni asimilaciji. Po prvi svetovni vojni vzpostavljene meje na zahodu in severu so bile med Slovenci upravičeno dojete kot krivične in so bile razumljene kot prava nacionalna katastrofa, posebej boleča je odmevala izguba Koroške na podlagi plebiscitne odločitve. Vendar to med slovenskimi političnimi dejavniki ni vzpodbudilo podobnih revizionističnih zahtev in teženj kot npr. v delu nemške, madžarske, bolgarske (pa tudi še katere druge) politične elite, ki so se zavemale oz. so vsaj podpirale težnje v smeri oblikovanja nove ureditve v Evropi, ki bi nadomestila t. i. versajsko Evropo. Takšno, z revanšizmom pogojeno delovanje, sklicujoč se na zahtevo po “pravičnejšem” novem redu, je uspelo

izrabiti predvsem Hitlerju, ki se mu je pridružila tudi Italija (v prvi svetovni vojni je bila ta sicer na strani zmagovite antante, a so Mussolinjevi fašisti izkoristili nezadovoljstvo z doseženimi ozemeljskimi pridobitvami, ki se je v nacionalistično usmerjenih krogih italijanske družbe sprevrglo v mit o “pohabljeni” zmagi). To nezadovoljstvo je v dveh desetletjih tudi pomembno prispevalo k razvoju dogodkov, ki so privedli do izbruha druge svetovne vojne. Prevladujoč razmislek v slovenski družbi v času med obema vojnoma pa ni bil pogojen s takšnim razumevanjem “pravičnega” reda, temveč je šel predvsem v smeri, kot je ob neki priložnosti tedanji voditelj nesporno vodilne slovenske politične sile, t. j. Slovenske ljudske stranke, Anton Korošec, pojasnil slovenski položaj kasnejšemu voditelju Hrvaške seljačke stranke, Vladku Mačku in ga je slednji v svojih spominih tudi objavil: “Mislim, da je tu potrebno reči nekaj o Slovenski ljudski stranki in njenem vodji duhovniku dr. Antonu Korošču [...] Ogromna večina Slovencev in razumljivo tudi dr. Korošec so bili največji nasprotniki centralistične ureditve države. Toda, kljub temu sta se dr. Korošec in njegove stranka izogibala vsakršnemu ostrejšemu sporu z beograjskimi režimi. Celó več, Korošec si je prizadeval, da bi bila sam ali pa s svojimi ljudmi zastopan v vsaki vladi, ne glede, kdo je bil na čelu vlade. To se mu je s hrvaške strani precej zamerilo, pa sem mu, ko sva se (1924) boljše spoznala, to tudi pripomnil. On mi je povedal približno naslednje: “Jaz dojemam in popolnoma razumem vas Hrvate. Vi ste, vsaj na ozemlju Hrvaške in Slavonije, bili priznani kot političen narod z dokaj široko avtonomijo. Jasno je, da ste z vključitvijo v novo državo zelo veliko od svoje samostojnosti izgubili, in zato razumem vašo brezkompromisno opozicijo. No, vi morate razumeti tudi nas, Slovence. Mi nismo nič izgubili, toda zelo veliko smo dobili. Za časa Avstrije nismo imeli niti ene samcate slovenske srednje šole, a o univerzi nismo mogli niti sanjati. Na Hrvaškem so bile vse šole, od ljudskih do vključno univerze, samo hrvaške. V slovenskih deželah je bil, nasprotno, uradni jezik nemški, pa so na primer tudi tisti uradniki, ki so znali slovensko, morali (vsaj formalno) s strankami govoriti s tolmačem. Danes imamo ne samo izključno slovenske srednje šole, ampak celo univerzo. Urađuje se samo slovensko. Če je naša stranka v vladi, ji tedaj v Beogradu prepuščajo proste roke, da vladamo, kakor mi hočemo. Prepričan sem, da centralizem ne bo mogel trajno ostati, toda bo še potreben čas, in do tedaj moramo izrabiti v sedanjih razmerah ugodnosti, ki si jih lahko izborimo”. Poleg tega je bil Korošec prepričan, da bodo Slovenci s pomočjo združenih Srbov, Hrvatov in Slovencev mogli spet dobiti preko pol milijona Slovencev, ki so bili z rapalsko pogodbo predani Italiji.” (Maček, 2003, 92–93).

V skladu z v uvodu razprave izpostavljenim velikim pričakovanjem o poveljni razširitvi slovenskega ozemlja po zmagi protihitlerjevske koalicije, v katero je po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo začinjalo verjeti in še bolj pa upati, vse več ljudi, so temu primerno po začetnemu šoku ob okupaciji in razkosanju slovenskega ozemlja, začeli kot gobe po dežju nastajati številni nacionalni programi najrazličnejših političnih skupin, pa tudi posameznikov, katerih temeljna značilnost je bila nezmernost in popolno pomanjkanje realizma glede ozemeljskih zahtev, ki naj bi jih Slovenci postavili pred zaveznike oz. na mirovni konferenci. Fran Zwitter je kasneje ugotavljal, da so taki predlogi, z vidika boja za uresničitev ozemeljskih zahtev pravzaprav bolj škodili, kot pa koristili (Zwitter, 1977). Tako so nekateri programi segali na zahodu do Vidma in Tagliamenta ter celo reke Piave

(Sirc, 1992, 34–35), na severu do Visokih Tur (npr. v Jeruzalemu 20. aprila 1941 izdani razglas “Vsem Slovencem” s strani predstavnikov SLS, ki so odšli v emigracijo¹) in po možnosti preko Semmeringa (tega so npr. poslovenili v Čemernik) do Wienerwalda (Sirc, 1992, 34–35), na vzhodu do Blatnega jezera ter jugu do Varaždina in celotne Istre (Godeša, 2006, 297–305). Ljubo Sirc je takšne želje komentiral z besedami: “Če bi se take zahteve uresničile, bi imela bodoča Slovenija več italijanskega in nemškega prebivalstva kot slovenskega, toda to oviro so mnogi reševali s tem, da so govorili o potrebi, da izselimo vse tuje prebivalstvo prek pričakovanih meja v Nemčijo in Italijo.” (Sirc, 1992, 35).

V bistvu je šlo za izraz političnega (ne)razumevanja celotnega mednarodnega kompleksa in slovenske vloge v njem, v prepričanju, da bodo imeli odločilni dejavniki, zlasti zahodni zavezniki, pač popolno razumevanje za popravo zgodovinskih krivic, ki so se Slovencem dogajale v preteklih obdobjih oz. so jih sami razumeli kot take. Pri tem je Sirc tedanje razpoloženje opisal z besedami: “Brž ko so se Slovenci po porazu osvestili, so začeli pričakovati čudeže od zavezniške zmage.” (Sirc, 1992, 34). Ta v precejšnji meri iz skromnega poznavanja stvarnih okoliščin izražena logika popolnega zaupanja v pravičnost (kot so si jo Slovenci seveda sami predstavljali!) zahodnih zaveznikov (še zlasti po objavi Atlantske listine), je bila razmeroma naivna ter je delovala po začetnem šoku kot nekakšna psihološka sprostitvev, kjer je bilo moč razbrati tudi nekaj evforičnih poudarkov, ki so krepili do tedaj močno načeto in teptano narodno samozavest. Toda njen ključen pomen, ki so ga hitro zaznali tudi komunisti in zato tudi ostro nastopili proti “načrtništvu”, je bil ta, da je bila pri teh velikopoteznih načrtih povsem prezrta potreba po prispevku lastnih sil pri zagotovitvi nacionalnih povojnih ciljev oz. naj bi prišlo do aktivne slovenske udeležbe šele v zaključni fazi vojne. To pa je bilo v popolnem nasprotju s konceptom, ki ga je razvijala Osvobodilna fronta, kjer so njeni vodilni zagovarjali ravno nasprotno, to je primarni in trenutni cilj je oboroženi boj za osvoboditev, o konkretnih načrtih za povojno prihodnost pa se naj bi razpravljalo šele po tem, ko bo opravljena temeljna naloga, to je izgon okupatorjev. Tisti, ki se niso strinjali s takimi stališči Osvobodilne fronte, so to interpretirali kot njeno nezanimanje za nacionalne interese, kjer seveda niso pozabili izpostaviti njenega internacionalizma. Skratka, šlo se je za politično prerivanje, kdo bo bolj “nacionalen” in naj bi pravilneje zastopal nacionalne interese, na kar so bili komunisti v tistem času še posebej občutljivi, ko so sicer imeli izrazito pobudo ravno na tem področju. Tudi zato je Boris Kidrič v članku “Danes ni čas za “načrte”” 1. novembra 1941 pojasnil, “da je danes čas osvobodilne akcije, ne pa čas za “načrte” o bodočnosti [...] treba pa je pribiti, da pomeni izdelovanje “načrtov” v mirnem zapečku – odtegotvanje slovenskih sil osvobodilni borbi. (...) Na dnevnem redu je en sam načrt: premagati Nemce. Pa si bomo torej mi Slovenci, ki nas je komaj dober milijon, privoščili luksuz in se v sedanjih resnih časih, ko gre za naše življenje in naše imetje, igrali s smešnim “načrtovanjem”.”²

V tem kontekstu je bilo Kidričeva reakcija logična, ker je bilo Osvobodilni fronti “načrtništvo” na nek način še nevarnejše, kot pa protikomunistična propaganda, ker jim

1 ARS 1660, 6. Sicer pa o vzrokih za takšno ekstremno stališče pri predstavnikih SLS, ki so se znašli v emigraciji skupaj z jugoslovansko kraljevsko vlado glej Godeša (2011, 270–272).

2 Slovenski poročevalec, 1. 11. 1941: Danes ni čas za “načrte”.

je takšen poudarjen nacionalizem in licitiranje z nacionalnimi interesi, v bistvu jemal veter iz jader v smislu pridobivanja novih privržencev ter istočasno spodkopaval celotno strategijo, s politiko atentizma (čakanja v “zapečku”), kjer naj bi za pravične meje tako ali tako zagotovo poskrbeli zavezniki. Ni so pa seveda v teh “načrtnikih” videli neposrednih političnih tekmecev, saj je šlo v tem pogledu v pretežni meri predvsem za nenevarna “kavarniška” omizja. Kot rečeno je bilo v tistem trenutku za strategijo slovenskih komunistov, ki je bila tudi v njihovih očeh presenetljivo učinkovita in uspešna, aktivizacija na nacionalnih temeljih (cilj Zedinjena Slovenija) v bistvu precej bolj občutljiva točka, glede na zelo razširjeno proti okupatorsko razpoloženje med prebivalstvom, kot pa vsi neposredni (tj. protikomunistični) očitki. Predvsem pa so protikomunistična gesla, ki niso ponujala nikakršne atraktivne pozitivno usmerjene alternative, širile predvsem tiste politične skupine, ki so bile zaradi kolaboracije ob začetku okupacije (simbol konzulta) močno diskreditirane in so se v pogledu aktivizacije prebivalstva znašle v precejšnji defenzivi. Nasprotno, pa so ravno omenjeni bolj ali manj utopični nacionalni programi, ki so bili dejansko povsem nerealni in neuresničljivi, lahko predstavljali moralni nadomestek oz. korektiv, za aktiven boj, ki ga je zagovarjala Osvobodilna fronta. Predvsem pa je tedaj tudi Osvobodilna fronta precej dobro zadela bistvo v smislu prave mere glede radikalnosti boja proti okupatorju.

Čeprav je bilo organiziranje odpora v Sloveniji v soglasju in z odobritvijo osrednjega jugoslovanskega vodstva, se je ta v začetnem obdobju razvijal precej avtonomno, ker je bil prilagojen posebnim slovenskim razmeram. Tako so v začetnem množičnem zoperstavljanju okupatorju prevladovale predvsem pasivne oblike odpora (bojkot okupatorjevih ukrepov in prireditvev, množične demonstrativne akcije, prebiranje ilegalnega časopisja in letakov, poslušanje tujih radijskih postaj, zbiranje denarnih in gmotnih prispevkov za Osvobodilno fronto itn.), čeprav tudi oborožene vojaške akcije niso bile zanemarljive (npr. v Rovtu pod Blegošem je bilo decembra 1941 iz partizanske zasede ubitih več kot 40 nemških policistov, napadi na Lož, Šoštanj itn.). Šlo je za odpor, ki je imel precej značilnosti zahodnoevropskega odpornišva, le da se je tam, vsaj v množični obliki, pojavila precej kasneje in tudi intenzivnost je bila v večini primerov manjša. Odziv prebivalstva je bil torej v veliki meri odsev tedanjih razmer in precej manj radikalen od gesel, ki sta jih oznanjali Osvobodilna fronta in zlasti KPS. Lahko bi dejali, da je šlo za nekakšno vmesno obliko, ki pa je jasno in odločno kazala protiokupatorsko razpoloženje. To je bil tudi temeljni razlog, da je gibanje lahko zelo kmalu postalo množično. Ključno pri tem je bilo, da je Osvobodilni fronti uspelo ta v marsičem spontan moralni naboj med prebivalstvom ne le vzpodbuditi, temveč ga tudi v precejšnji meri zajeti v organizacijsko razpredene mreže njenih odborov. Z njo se je spletlo množično jedro gibanja. Razpoloženje med prebivalstvom je torej pripomoglo k nagli razširitvi vpliva Osvobodilne fronte. Ob odsotnosti predvojnih meščanskih strank v aktivnem odporu je Osvobodilni fronti uspelo izrabiti praznino v političnem prostoru, ki je nastala po zasedbi, tako da je kmalu postala upoštevanja vreden politični dejavnik. Presenečenje za slovenske komuniste pa ni bila le nagla rast Osvobodilne fronte, temveč tudi njena socialna sestava, ki ni ustrezala njihovim predvojnimi idejnimi predpostavkam in je bila pogojena s tem, da se je najprej in najbolj razširila prav v Ljubljani, ne pa tam, kjer so vstajo sprva načrtovali, to je na nem-

škem zasedbenem ozemlju, kjer je bila večina delavskih središč. V Osvobodilno fronto so bile zajete vse plasti slovenskega prebivalstva, zlasti pa je bil velik delež tistih slojev, ki so jih komunisti označevali za malomeščanske (Godeša, 1995, 128–134). Tako je npr. Boris Kraigher celo nekoliko opravičujoče pojasnil to dejstvo v poročilu centralnemu komiteju KPJ oz. Titu decembra 1942 (Jesen 1942, 209). Ob tem vsekakor ni naključje, da je tudi eden najboljših poznavalcev dogajanja na jugoslovanskih tleh v času okupacije in pisec več knjig, Jozo Tomasevich ugotovil, da “Slovensko odporiško gibanje pod komunističnim vodstvom je bilo del splošnega odpora, ki so ga vodili komunisti po celotni Jugoslaviji, s ciljem oblikovanja jugoslovanske države pod komunistično oblastjo. Splošna komunistična strategija je predvidevala odpor s pomočjo organizacij ljudske fronte, proti okupacijskim silam ter oboroženim kolaboracionističnim enotam, zelo odločno, brezpogojno in za vsako ceno. Komunisti so upali, da bodo z oboroženim bojem dosegli vojaški nadzor nad državo in jim bo tako po koncu vojne zlahka prišla v roke tudi političen nadzor. Glede na to, da je bila Jugoslavija agrarna država, katere kmetje so globoko verjeli v zasebno lastništvo nad zemljo, komunisti niso mogli računati z njihovo pritegnitvijo – brez katere si ne bi bilo mogoče zagotoviti zmage - z zagovarjanjem tradicionalnih komunističnih ciljev. Zaradi tega so najprej izpostavljali nacionalistične, demokratične in federalistične težnje, kot tudi naslonitev na Sovjetsko zvezo, na področju zunanje politike. V tem omenjenem smislu je obstajal tudi zelo močan element panslavizma, glede na to, da je vojna v Evropi v očeh jugoslovanskih ljudskih množic v veliki meri izgledala kot boj Slovanov proti Tevtonom. Eden od ciljev komunistične politične podlage, je bil priključiti Jugoslaviji tudi tista slovenska ozemlja, ki so po prvi svetovni vojni pripadla Italiji ali so ostala v Avstriji. Nacionalistični dejavnik je bil verjetno v Sloveniji še močnejši kot kjerkoli drugje v Jugoslaviji, ker je zgolj obstoj Slovencev kot naroda – v primeru zmage sil osi - bil postavljen pod vprašaj”. (Tomasevich, 2010, 109).

Sicer pa se je zanašanje na britansko pomoč izkazalo kot zelo varljivo in predvsem kot “račun brez krčmarja” v največji meri precej kasneje, ko je skušal tabor nasprotnikov partizanstva kolaboracijo s silami osi prikazati kot boj proti širitvi komunizma in preprečevanje vpliva Sovjetske zveze ter takšno svoje delovanje predstaviti kot koristno za dolgoročne interese zahodnih zaveznikov v tem delu Evrope. Kam je takšna logika delovanja privedla, zelo zgovorno priča razmišljanje emigrantskega politika Alojzija Kuharja, ko je na t. i. VE (Victory in Europe) -DAY 8. maja 1945 v Londonu opazoval vriskajoče navdušenje množice ob vesti o kapitulaciji nacistične Nemčije ter s tem za zaveznike zmagovitem koncu vojne v Evropi. Kuhar se takšnemu navdušenju na londonskih ulicah ni pridružil, temveč se je ob tem zmagoslavju, z veliko mero grenkobe, zamislil nad medvojnimi ravnanjem jugoslovanskega političnega establishmenta, katerega del je bil tudi sam, z besedami: “Razvoj vojne bi bilo lahko prenašali skupno z Angleži in drugimi zavezniki. Tudi naše “notranje krize”, borba za obliko Jugoslavije, in drugo, ni imelo usodnih posledic, ker v ogromni stvarnosti svetovnih dogodkov ni pomenilo nič. Toda tretja vrsta dogodkov je imela svoje globoke posledice. Osvobodilno gibanje se je spočetka pojavljalo tukaj kot izključno komunistični poizkus, izkoristiti kaotične razmere doma za pripravo komunističnega režima. Toda kmalu se je začutila za njim sovjetska roka in Osvobodilna fronta je postala v očeh londonskih Jugoslovanov ne samo kot poskus, da

se zdobijo velesrbske sanje navezane okrog Mihajlovića, ampak tudi kot intervencija Sovjetske Rusije na Balkanu proti angleškim načrtom in interesom na tem področju. L. 1943 so se pokazale oblike te začetne borbe. Ali bo Rusija preko Balkana prišla na Sredozemlje, ali se bo Angliji posrečilo, da sovjetski pritisk zadrži za ograjo Donave. Londonski Jugoslovani, ki nobenih zvez z Angleži niso ustvarili, so računali, da bo Anglija držala balkansko črto skozi drn in strn in da ne bo dovolila Rusiji, da svoj vpliv raztegne. Prestavljen na naš jezik je jugoslovanska vlada tukaj računala, da Anglija mora podpirati Mihajlovića proti Osvobodilni fronti. To je veljalo kot aksijom in se o tem sploh ni dvomilo. Tako je. Tako mora biti. Mirno pojdemo mimo tega problema. Saj drugače biti ne more in ne sme iz izključno britanskega vidika. Kaj bi se bali. Toda prišla je eksplozija. Prišla je vest, da imajo Angleži zveze z Osvobodilno fronto, da imajo tamkaj že svoje agente, vojaške in civilne. Eksplozija je prišla v poletju 1943, ko je Churchill v parlamentu priznal, da ima zveze s Titovim pokretom. Toda eksplozija je sicer med Jugoslovani napravila veliko govorjenja, a prepričanja, da Anglija mora braniti Balkan za sebe ni mogla porušiti. Jugoslovani so se tolažili, da je to le začasna taktika Angležev, da mečejo Rusom pesek v oči, da pa bodo v pravem momentu že pokazali svoje karte. Zatorej, bodimo brez brige. Tako se je prezrlo, da je Anglija, spričo dejstva, da je najprej treba Nemčijo uničiti, in da Nemčije uničiti ne more brez Sovjetov, rada ali nerada pristala na to, da se ukloni nekaterim sovjetskim zahtevam, in da je prostor Jugoslavije spadal med one prostore, ki jih je Rusija na medzavezniških konferencah označila kot svojo interesno cono in ki jih je bila Anglija pripravljena za enkrat Rusiji prepustiti iz vojaško-političnih razlogov. Tragedija je bila v tem, da je Anglija to resno mislila, med tem ko ji Jugoslovani niso hoteli verjeti. In bolj (ko) so Angleži trdili, pisali in silili, da je treba Titov pokret podpreti, da mu je treba dati priznanje, manj so jim naši Jugoslovani verjeli, da resno mislijo s Titom. Še ko je maja 1944 angleška vlada pripeljala v London dr. Šubašića iz Amerike, da ž njim izvede svojo politiko sporazuma s Titom, Jugoslovani v Londonu niso verjeli, da Angleži in Amerikanci mislijo resno, marveč samo "taktizirajo" napram Sovjetom, v srcu pa da še vedno podpirajo "kraljevske Jugoslovane" in da jih na tihem celo podpihujejo k odporu proti sporazumu s Titom. Kmalu se je pokazalo, da je Anglija mislila resno. Govorila je resnico. Ker pa smo navajeni, da se v diplomatičnem jeziku resnica nikoli ne pove odprto, Angležem niso verjeli. Morda bi bili verjeli, in šli drugo pot, če nam bi bili odkrito lagali. Potem bi sumili, da imajo nekaj drugega pod klobukom." (Arnež, 2002, 156–157).

V najbolj izjemni obliki se je takšen razmislek pokazal takoj po koncu vojne, ko so bile s strani Britancev domobranske enote, ti so jih pač smatrali za kolaborante, vrnjene iz avstrijskega dela Koroške v Jugoslavijo, kjer jih je doletela, kot vemo, zelo tragična usoda. Razočaranje med nasprotniki partizanstva nad "žrtvovanjem za višje interese" in "perfidnim Albionom", ki skrbi le za lastne interese in ne pozna prijateljev ter mu za usodo malih narodov ni mar, je bilo veliko, a le redko kdo od njihovih političnih somišljenikov se je oz. se sprašuje o lastni odgovornosti za nastali položaj. Ta vsekakor ni bila tako majhna, kot bi mogli sklepati po njihovih interpretacijah, ki so se v precej nekritični podobi po osamosvojitvi leta 1991 udomačile tudi v Sloveniji.

V omenjenem začetnem optimističnem vzdušju so sprva bili tudi slovenski komunisti prepričani, da bo vprašanje Zedinjene Slovenije zlahka rešljivo, pač na podlagi Izja-

ve KPJ, KPI in KPA iz leta 1934 (Nedog, 1978; Kacin-Wohinz, 1990; Perovšek, 2012). Tako je novembra 1941 CK KPS v posebnem komunikeju o odnosu KPS do slovenskega nacionalnega vprašanja, v katerem je zavračal stališče, “da so KPS nacionalne potrebe tuje”, kot ključni argument v skladu z omenjenimi predvidevanji, se je skliceval prav na omenjeno konferenco predstavnikov KPJ, KPI in KPA, ki se je “enodušno in brez zadržkov izrekla za osvoboditev in združitve vseh Slovencev. Bila je to prva internacionalna konferenca, ki je postavila pred svet problem slovenskega naroda v celoti ter se izjavila za njegovo dosledno rešitev v korist slovenskemu narodu. Sklep konference je postal za komuniste obvezen.” (DLRS, I, 75). Tudi v tem primeru je šlo za preveliko zaupanje v proletarski internacionalizem, kjer pa se je pokazalo, da so tudi njegova načela v praksi bolj kompleksna in protislovna, kot so si to namreč sprva predvsem na podlagi teorije predstavljali slovenski komunisti in so v tem pogledu nastale nepričakovane težave in zapleti, ki so se kazali predvsem v sporih in nesoglasjih s predstavniki sosednjih KP, zlasti seveda s KPI (Mikuž, 1958/1959; Godeša, 2006, 161–184), medtem ko so bili v tem pogledu odnosi s KPA nekoliko manj napeti, čeprav tudi tu povsem brez težav ni šlo (Mikuž, 1970; Linasi, 2010). Povsem enaka napetost je bila tudi glede vprašanja Makedonije v odnosih z bolgarskimi in grškimi komunisti, ko je Kardelj, potem, ko je prišlo do sporov z italijanskimi komunisti, ki so se poleti in jeseni 1944 razplamteli skoraj do vrelišča, prvega oktobra 1944 v pismu CK KPS precej zagrenjeno zapisal: “Z našimi sosedi je različno. Albanci se sijajno drže in hočejo v federacijo z nami. Ta volja je pri njih že popolnoma jasno formulirana. Z Grki je precej težje, zlasti v vprašanju Makedonije, dasi jim tega vprašanja sploh nismo postavljali. Najtežje je z Bolgari. Boli jih Makedonija in sicer vse od desne na levo, komuniste morda še najbolj. Naši odnosi z njimi so približno taki kakor odnosi z Italijani. V vseh ozirih. Poskušajo se obdržati v Makedoniji in zahtevajo od nas bosiljgradski in caribrodski srez. Za njihovo triletno borbo proti nam bi torej radi še teritorijalno nagrado. Taki odnosi razume se, ne ustvarjajo najugodnejše atmosfere za politiko tesnejšega zблиževanja z Bolgarijo, dasi mi z vsemi silami delamo za to, in mora končno tudi priti do tega.” (Izvori, XX, 21; Dragišić, 2007). Res pa je tudi bilo, da večina italijanskih in avstrijskih komunistov, ki so se srečevali s slovenskimi komunisti, o omenjeni izjavi treh KP iz leta 1934, ki je bila za slovensko stran temeljni argument za dogovarjanje, sploh ni bila seznanjena z njeno vsebino. Še bolj pomembno pa je seveda bilo, da je bil mednarodni kontekst bistveno drugačen od tistega, ko je prišlo do podpisa izjave in tako na nek način izjava v razmerah, ki so nastale med okupacijo, tudi ni imela več tako prepričljivega aktualnega pomena. Do podpisa izjave je namreč prišlo v povsem drugačnih mednarodnih razmerah, ko so v Moskvi predvsem zagovarjali političen koncept, ki je stremel k razbitju versajskega sistema ter s tem tudi Jugoslavije, kar pa se je izkazalo v času okupacije za neaktualno. Vsekakor pa se lahko povsem strinjamo z navedenim komunikejem CK KPS o pomenu tripartitne izjave iz leta 1934, da je to “bila prva internacionalna konferenca, ki je postavila pred svet problem slovenskega naroda v celoti ter se izjavila za njegovo dosledno rešitev v korist slovenskemu narodu”. S tem so bili Slovenci dejansko prvič postavljeni v mednarodni kontekst kot samostojen političen dejavnik, ki ga je potrebno upoštevati pri oblikovanju bodočega zemljevida Evrope.

To začetno obdobje lahko označimo za “romantično” fazo – pa ne toliko zaradi shematskega ideološko pogojenega pričakovanja bodočega (revolucionarnega) razvoja vojne, pač po zgledu na prvo svetovno vojno in oktobrsko revolucijo (Godeša, 1991, 69–85), temveč zaradi preveč poenostavljene obravnave odnosov (tudi) znotraj komunističnega občestva, ko so bili pripadniki različnih nacionalnih sekcij KP, kot se je sčasoma izkazalo, znatno bolj občutljivi na nacionalno problematiko, kot pa bi bilo to moč sklepati na podlagi v komunističnem gibanju zelo poudarjenih teoretičnih izhodišč proletarskega internacionalizma.

V stiku z mednarodno realnostjo pa se je vsa stvar takoj pokazala v precej drugačni podobi. Tako je tedanji emigrantski politik Franc Snój iz Clevelanda 23. oktobra 1941 zapisal: “Združena Slovenija - izgledalo bi, da bo to lahko doseči sedaj, ko so vsi naši dedni nasprotniki v sovražnem taboru. Toda London je poln Italijanov, dr. Krek ne sme na radiju ničesar povedati proti Italijanom, Madjarom in niti proti event. Avstriji. Vse to mu cenzurirajo. Pravi, da lahko na prste ene roke seštejete Angleže, ki bi sploh hoteli govoriti o Trstu, ki ga smatrajo vsi kot italijansko mesto. [...] Glede nas in naših zahtev tudi antifašisti niso boljši od fašistov. Torej glede Italije bodo velike težave, posebno še, če bo ob primerni priliki šla v separaten mir, kar ni izključeno. Glede Koroške so težave v tem, da nimamo pravnega naslova, ker smo plebiscit, ki ga je vodil angleški delegat izgubili.”³ Rezultat teh spoznanj je bila streznitev in bolj realistična postavitev ozemeljskih zahtev. Tako je Krek, kot minister v jugoslovanski begunski vladi, v kateri si je sicer tudi zelo prizadeval za umestitev mejnega vprašanja med prednostne naloge begunske vlade, moral prvotne maksimalistične zahteve znatno omiliti, ko je zapisal, da “več zahtevati, da dobimo minimum, se ne izplača. Pri pogajanjih mi se moramo postaviti čisto na realno stališče, ki ga moremo 100 % braniti in ne odstopati.” (Mlakar, 1998, 314).

Čeprav so bili tudi komunisti v t. i. “romantični fazi” glede uresničitve “Zedinjene Slovenije” zelo optimistični, pač glede na omenjeno izjavo treh KP, so bili vseskozi glede ozemeljskih zahtev bistveno bolj zmerni, predvsem pa realistični kot njihovi domači nasprotniki. V tem času so komunisti tudi zelo ostro nasprotovali pobudam o izselitvi tujerodnega prebivalstva z ozemlja, ki naj bi po vojni prišlo v Zedinjeno Slovenijo. (Kocbek, 1980) Njihovo izhodišče je predstavljalo geslo, ki je postalo najbolj znano po Titovem govoru septembra 1944 na Visu, ko je prvič javno spregovoril o vprašanju meja oz. o ozemeljskih zahtevah (“Mi tuđe nečemo, no svoje ne damo”) (Izvori, XIX, 122). Vsaj od leta 1966, ko je Janko Pleterski objavil besede Borisa Kidriča, izrečene poleti 1942 na konferenci KPS na Cinku, glede vodila o mejnem vprašanju (“Nočemo dati ničesar svojega, ne maramo pa nič tujega”) (Pleterski, 1966), pa tudi Prežihov Voranc je v septembra 1942 napisani brošuri “O slovenskih mejah” zaključil svoje besedilo z “Tujega nočem – svojega ne dam!” (Godeša, 2010), je bilo seveda jasno, da Tito v svojem znamenitem govoru na Visu 12. septembra 1944 ni bil ravno izviren. V zadnjem času pa Igor Grdina opozarja, da je geslo “Tujega nočemo, svojega ne damo” uporabljal že pred vojno srbski politik Milan Stojadinović (Grdina, 2014). Vse to daje misliti, da gre pravzaprav verjetno za univerzalno geslo in da bi bilo morda njegov izvor potrebno iskati še bolj nazaj v

3 ARS 1660, 6, Pismo Franca Snoja 23. oktobra 1941 Izidorju Cankarju.

preteklosti. To pa seveda v ničemer ne spreminja njegovega temeljnega sporočila.

So pa bili slovenski komunisti tudi pod pritiskom omenjenega zelo optimističnega javnega mnenja, prisiljeni predvojna stališča o načelnih merilih za določitev ozemlja “Zedinjene Slovenije” dopolniti, tako da je CK KPS v izjavi o slovenskih mejah 1. maja 1942, objavljeni v glasilu CK KPS Delo (št. 2, maj 1942), prvič javno izrazil načelno stališče: “V osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujen.” (DLRS, II, 18). To izjavo, ki je bila vsekakor plod razprav v komisiji za meje pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte, ki je delovala v letu 1941 in začetku leta 1942, je v že omenjeni razpravi Janko Pleterski pospremil z besedami: “To načelo je veliko širše kot pa npr. tisto, ki je bilo leta 1933 izraženo v brošuri o programu slovenskega nacionalno revolucionarnega gibanja, ki jo je izdalo partijsko vodstvo v tujini in kjer je bilo rečeno, da slovensko ozemlje sestavljajo vsi ti kraji, kjer ima slovensko prebivalstvo večino.” (Pleterski, 1966, 241). [...] Dotedanje stališče KPS je namreč temeljilo na rezultatih avstrijskega štetja iz leta 1910, zato je sprva odklanjal sodelovanje z njimi tudi znani povojni zgodovinar Bogo Grafenauer, “ker je za njega štetje iz leta 1910 kot baza nesprejemljivo in ne namerava trošiti svojih energij z dokazovanjem našim komunistom, da morata pripasti Beljak in Celovec k nam.” (Godeša, 2006, 170).

Spremenjeno dojetanje mednarodnega okvira po bihaškem zasedanju AVNOJ-a (spoznanje o trdnosti protihitlerjevske koalicije, z vsemi iz tega dejstva izvirajočimi posledicami!) jeseni 1942, je postavilo pod vprašaj tedanje prepričanje slovenskih komunistov, da dokončna rešitev slovenskega narodnega vprašanja ni v mejah (DLRS, II, 98) in v “prekupčevanju” za zeleno mizo (DLRS II, 18). Kardelj je ob tem spoznanju namreč zapisal: “V socializmu seveda to vprašanje sploh ni važno niti bi se za nas postavljalo. Toda mi smo na stopnji narodnoosvobodilne vojne, pa moramo zaradi tega ta vprašanja postavljati tako, kakor se postavljajo v okviru kapitalizma.” (Jesen 1942, 207). V praksi je sprememba torej pomenila, da sklicevanje na izjavo treh KP, od takrat ni bilo več v ospredju pri reševanju vprašanja “Zedinjene Slovenije”. Odločitev o tem, katero ozemlje sodi v Zedinjeno Slovenijo, se je zdelo Kardelju v tistem trenutku tako nujna, da jo je sprejel kar samostojno, brez soglasja Tita, kljub temu, da mu je bilo jasno, da je to vprašanje v veliki meri odvisno tudi od bodočega odnosa sil. Na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu konec novembra 1943 je decembra 1942 sprejeto Kardeljevo stališče, o katerem se je zagotovo posvetoval tudi z ostalimi člani vodstva KPS (vmes je seveda bil še s strani vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1943 sprejet tudi odlok o priključitvi Primorske k Jugoslaviji!), potrdil tudi najvišji organ jugoslovanskega odporniškega gibanja, Predsedstvo AVNOJ-a, in se s temi zahtevami tudi poistovetil. Te so tako bile sprejete tudi kot eden ključnih ciljev celotnega jugoslovanskega odporniškega gibanja in s tem postale tudi del njegove uradne politične usmeritve. Takoj po zaključku drugega zasedanja AVNOJ-a na srečanju s slovensko delegacijo v Jajcu 1. decembra 1943 je takšno odločitev Tito posebej poudaril z besedami, da za osvoboditvijo Primorske in Koroške ne stoji le slovenska vojska, temveč vsa jugoslovanska armada.⁴

4 ARS 1670, I. Zapisnik sestanka slovenske delegacije z maršalom Titom 1. decembra 1943 v Jajcu.

V skladu z omenjenimi spremembami je Kardelj v začetku januarja 1943 ugotovil: “Čas je, da imamo na karti narisano, kar bomo zahtevali pod pogojem, da bodo okoli nas ostale imperialistične države.” (DLRS, V, 9). Bolj načrtno delo se je začelo šele po ustanovitvi Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS januarja 1944, te v mnogočem edinstvene ustanove v evropskem kontekstu. Kljub temu so se še vedno pojavljali pomisleki, da je za znanstveni študij mej še prezgodaj, kot se je izrazil predsednik inštituta zgodovinar Fran Zwitter po vojni: “Takrat ni nihče mislil, da vprašanja meja niso važna; precej je pa bilo iluzij, da bomo dobili vse, kar bomo hoteli, ali pa da bomo dobili vse, kar bo zasedla naša vojska, in da je zato strokovno delo nepotrebno, naivnih iluzij, ki jih v Znanstvenem inštitutu ves čas nismo nikdar imeli.” (Zwitter, 1990, 494–495).

Odporniško gibanje se je ključno razlikovalo v filozofiji svojega delovanja od protikomunističnega tabora, tudi v tem, da je vseskozi bistveno bolj upoštevalo pomen in soodvisnost slovenskega oz. jugoslovanskega položaja in ga umeščalo v okvir širšega mednarodnega dogajanja ter zlasti razmerij med tremi velikimi v zavezniški protihitlerjevski koaliciji. Istočasno pa se je dobro zavedalo pomena lastnega prispevka v boju proti silam osi ter opiranja na lastne sile, kot tistega dejavnika, ki lahko odločilno oz. vsaj pomembno vpliva tudi na odločitve glede ozemeljskih zahtev.

V tem pogledu je bilo zlasti pomembno, da si je jugoslovansko odporniško gibanje prizadevalo pridobiti status nekakšnega regijskega središča na Balkanu in Srednji Evropi, kar mu je do neke mere tudi uspevalo (ideje o Balkanski federaciji itd. (Petranović, 1991)). Po vojni je seveda, poleg dejstva, da je v Jugoslaviji dejansko prišlo do avtohotno revolucije, ta status verjetno tudi znatno vplival na izključitev KPJ iz kominforma leta 1948, ko je Stalin s stabilizacijo razmer in vzpostavitvijo hladnovojne statusa quo v Evropi, skušal predvsem poskrbeti za notranjo utrditev vzhodnega bloka ter je bilo preneseno težišče širitve vpliva predvsem v Azijo (Kitajska, nato korejska vojna). V tem pogledu je postala s Stalinovo opustitvijo ambicij po širjenju na zahod Evrope in s tem v bistvu njegove potrditve obstoječega razmerja sil, vloga Jugoslavije kot regijskega središča, ne le nepotrebna, temveč na nek način celo nadležna, kot motečega dejavnika v sicer razmeroma rigidno zasnovani hierarhiji odnosov znotraj vzhodnega bloka pod vodstvom SZ.

V tem kontekstu je bila s približevanjem poraza sil osi politika do Italije in ob odločitvi o obnovitvi Avstrije na moskovski konferenci jeseni 1943, sestavni del tedanje splošne zelo ambiciozne zunanjepolitične usmeritve jugoslovanskega vodstva, v središču katere so bile ozemeljske zahteve do sosednjih držav. To se je zelo nazorno pokazalo ob obisku Andrije Hebranga in Arse Jovanovića v Moskvi januarja 1945, ko sta v pogovoru s Stalinom in Molotovom brez zadržka razkrila ambicijo, da postane Jugoslavija osišče socializma v jugovzhodni in srednji Evropi in razkrila ozemeljske zahteve do vseh sosednjih držav, razen do Albanije. V odgovoru je Stalin izrazil pomisleke glede velikopoteznih jugoslovanskih zahtev, ko je dejal: “Nastajajo razmere, ko se boste znašli v sovražnem odnosu z Romunijo, Madžarsko, Grčijo, želite napovedati vojno vsemu svetu; nima smisla ustvariti podobne situacije.” (Gibianskij, 1995; Pirjevec, 2007). Seveda pa je imel odnos do ozemeljskih zahtev do Italije in Avstrije, ki ju Stalin, pomenljivo, ni omenil na omenjenem srečanju januarja 1945, v tem kontekstu splošne jugoslovanske zunanjepolitične usmeritve, tudi specifično težo, saj je le tu šlo za odnos do premagane države s posebnim statusom

(sobojevnica-cobelligerante), t.j. Italije oz. države, ki naj bi se šele obnovila oz. ponovno vzpostavila (Avstrija). Ključno pa je bilo, da bosta bili pod izključnim nadzorom zahodnih zavezniških sil (Italija) in le deloma tudi Rdeče armade (Avstrija). Prav v tem kontekstu je imelo jugoslovansko vodstvo tudi podporo Sovjetske zveze, ki pa kljub temu, seveda zaradi obrobnosti teh vprašanj (seveda s sovjetskega zornega kota, kot zmagovite velesile, ki je morala razmišljati predvsem z vidika globalnih odnosov!), ni bila pripravljena tvegati konflikta z zahodnimi zavezniki v majski krizi 1945.

Čeprav je z osvoboditvijo Trsta, kot tudi dela Koroške (vključno s Celovcem) poseljenega s slovenskim prebivalstvom (simbol Gosposvetsko polje!), s strani jugoslovanske armade, za nekaj majskih dni leta 1945 Zedinjena Slovenija na nek način bila uresničena, pa je seveda povojni razplet danes povsem znan. Jugoslovanska pričakovanja o diplomatski podpori SZ v majski krizi leta 1945 so se zaradi omenjenih sovjetskih zadržkov izkazala za preveč optimistična. Jasno izpričan namen jugoslovanske armade, da doseže cilje, ki jih je Tito obljubil slovenski delegaciji v Jajcu v začetku decembra 1943, pri čemer so seveda bili maja 1945 v ospredju tudi drugi zelo pomembni razlogi, je bil na jugoslovanski strani tudi precej čustveno dojet (Titov govor v Ljubljani 26. maja 1945, ko je dejal, da "s to Jugoslavijo ni mešetarjenja, ni trgovine"!).

Rezultat procesa začetega med vojno preko mirovne konference v Parizu (1947), londonskega memoranduma o soglasju (1954) in osimskih sporazumov v sklopu Konference o evropski varnosti in sodelovanju o nespremenljivosti meja s silo (1975), je združitev pretežnega dela Primorske z matičnim narodom in Sloveniji zagotovljen izhod na morje, ne sicer tam, kjer je večina pred tem računala (v Trstu), temveč v Kopru, ki je tako postal slovensko okno v svet.

Kljub temu, da so bile v svetovnem spopadu sosednje države v poraženem taboru, splet mednarodnih okoliščin vendarle ni bil tako ugoden za uresničitev ozemeljskih zahtev, kot so očitno sprva preveč optimistično predvidevali slovenski politiki (vseh političnih barv). Tako sta tako Italija kot Avstrija, ko so se leta 1943 odločili, da jo bodo obnovili, imeli v zavezniških načrtih vseskozi določeno vlogo pri ureditvi povojne Evrope. Ta njuna vloga v povojnih načrtih zaveznikov se je izraziteje pokazala v zaključni fazi vojne, ko so se že začeli bolj očitno kazati tudi različni pogledi na povojno ureditev.

Britanska vlada ves čas vojne, razen načelnega soglasja, da podpira spremembo rapske meje na bodoči mirovni konferenci (to je ponujala že Cvetkovičevi vladi in knezu namestniku Pavlu Karađorđeviću marca 1941, da bi Jugoslavija odstopila od pristopa k trojnemu paktu), ni dajala nikakršnih konkretnih, še manj pa seveda uradnih izjav, glede obsega ozemlja. Povsem jasno pa je bilo že od vsega začetka, da sprememba meje, ki jo je Italija dosegla leta 1866, ko so vanjo prišli tudi beneški Slovenci, za zahodne zaveznike ne pride v poštev. Ob dejstvu, da v nasprotju s slovenskimi pričakovanji, da za ozemeljske zahteve na severu mednarodni dejavniki (vključno s SZ) dejansko niso imeli pravega razumevanja, je jasno, da Združena Slovenija tudi med drugo svetovno vojno ni bila uresničljiva. Po drugi strani pa lahko ugotovimo, da so mnogi sicer Slovencem načeloma naklonjeni dejavniki dojemali slovenske ozemeljske zahteve drugače, kot so si predstavljali slovenski politiki. Kot je iz britanskih študij o vprašanju jugoslovansko-italijanske in jugoslovansko-avstrijske meje, opravljenih na začetku leta 1941, razvidno, je bil v tem

pogledu temeljni nesporazum ta, da so britanski strokovnjaki za merilo razmejevanja po etničnih načelih upoštevali predvsem avstrijsko štetje iz leta 1910, na severu pa se jim zdel pomemben tudi rezultat koroškega plebiscita leta 1920 (poleg seveda tudi še mnogih drugih, tudi zelo pomembnih dejavnikov, ki so vplivali na njihovo stališče), medtem, ko je slovenska stran vztrajala pri tem, da se popravijo tudi zgodovinske krivice iz prejšnjih obdobij in se torej obnovi narodnostno stanje vsaj iz srede 19. stoletja (Godeša, M. (ur.); Kolenc, P. (ur.); Šterbenc Svetina, B. (ur.), 2012). To se je britanskim ekspertom pri izdelavi študij očitno zdelo premalo oprijemljiva in predvsem zelo težko natančno izmerljiva podlaga za določitev zahodne in (predvsem) severne etnične meje slovenskega ozemlja. Iz tako različnih zornih kotov obravnavanja slovenskih ozemeljskih zahtev, so tudi izvirale razlike, ki so lahko privedle v nekaterih primerih tudi do takih ocen, kot jo je v nekem poročilu podal eden od britanskih funkcionarjev P. L. Rose, ko je dejal, da so slovenske zahteve “divje in politično pretirane.” (Biber, 1979, 133).

Ideal, za katerega pa je bilo že kmalu jasno, da bo le stežka dosegljiv, čeprav takšnega dvoma nihče od politikov (v obeh nasprotnih taborih!), razumljivo, ni hotel javno izraziti in so med okupacijo vsi politični dejavniki tudi vztrajali pri optimističnih izjavah, je tako doživel podobno usodo kot mnogi drugi maksimalistični nacionalni programi pri drugih narodih. S tega vidika v evropskem kontekstu Slovenci pravzaprav ne predstavljajo nobene izjemno tragične posebnosti. Program “Zedinjene Slovenije” je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja sicer na nek način nadomeščala sintagma o “enotnem slovenskem kulturnem prostoru”, po osamosvojitvi leta 1991 in z vstopom v Evropsko unijo leta 2004 in z uvedbo schengenskega režima, pa dobijo vprašanja evropskih meja nove razsežnosti, v kakšni smeri se bodo v prihodnosti razvijala ta vprašanja, pa bo seveda še pokazal čas.

Peter Calvocoressi, Guy Wint in John Pritchard so v knjigi “Total War: Causes and Courses of The Second World War” (Calvocoressi; Wint; Pritchard, 1989) izpostavili, da druga svetovna vojna v Evropi - za razliko od prve svetovne vojne, ko je na ruševinah cesarstev in imperijev nastalo več nacionalnih držav – od Finske in baltskih držav do Kraljevine SHS - ni imela za rezultat radikalnih sprememb družbeno-politične kartografije. To namreč tudi ni bil namen in vojni cilj zaveznikov, ki so to tudi posebej izpostavljali, da se v tem pogledu povsem razlikujejo od sil osi, ki so si prizadevale za “novi red”. Omenjeni britanski zgodovinarji navajajo zgolj dva primera obsežnejših sprememb meja nastalih po prvi svetovni vojni v okviru “versajske” Evrope po koncu druge svetovne vojne. In sicer v korist Sovjetske zveze (seveda z vsemi pripadajočimi posledicami) in pa Jugoslavijo, kateri je bil poleg Istre, Zadra in jadranskih otokov priključen tudi pretežni del Primorske. V luči teh dejstev pa dobi ta akt tudi povsem drugačne razsežnosti. Spremembo zahodne meje po drugi svetovni vojni je potrebno v kontekstu evropskega med in povojnega razvoja torej razumeti kot veliko izjemo. V razkoraku med medvojnimi (prevelikimi) pričakovanji in povojno stvarnostjo, lahko za sklep morda tvegamo oceno, da v času druge svetovne vojne ni bila zamujena možnost uresničitve “Zedinjena Slovenije”, temveč, nasprotno, gre priključitev pretežnega dela Primorske k Sloveniji v tedanjem okviru jugoslovanske države v predstavljenem mednarodnem kontekstu razumeti predvsem kot znaten uspeh.

SLOVENES AND PROBLEM OF THE BORDERS DURING WW II

Bojan GODEŠA

Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia

University of Nova Gorica, Vipavska 13, 5000 Nova Gorica, Slovenia

e-mail: bojan.godesa@inz.si

SUMMARY

The article discusses the problem of the unification of the Slovene ethnic territory through the realization of the national program United Slovenia (the program was already created in 1848) during the Second World War. Before the Second World War, Slovenes lived in four different states, in Yugoslavia, Italy, Austria (Germany), and Hungary. But their full development was possible only in Yugoslavia, which they considered as their national state, whereas in other three states they had been exposed to assimilation. In April 1941, the Axis forces invaded Yugoslavia and occupied also the Yugoslav part of the Slovene ethnic territory. The three occupying forces (Germany, Hungary, and Italy) tried to eradicate Slovene national identity; the victory and the establishment of the Nazi regime would have meant the ethnocide of the Slovene nation. After the initial shock, the Slovenes put all their hopes in the victory of the Allied Forces. Due to the fact that all neighboring states were in the anti-Allied camp, Slovenes counted on the possibility of realization of United Slovenia. At first, they were quite optimistic, and formed large-scaled territorial demands. The interaction with the international factors on both warring sides made it clear to both opposite Slovene political camps that the realization of United Slovenia would be difficult to achieve due to the state of the international political situation in the region. Considering the outcome of the inner-political conflict, the struggle for the post-war borders became exclusive domain of the resistance movement led by the Communist Party of Slovenia. This struggle resulted in the post-war annexation of a big part of the Slovene Littoral (Primorska) to Yugoslavia. Compared to the First World War, when multiple national states were established on the ruins of the dissolved empires, the Second World War in Europe did not result in radical changes of the socio-political cartography. The borders changed only in two instances compared to the Versailles Europe – the territorial gains of the Soviet Union, and the annexation of the Slovene Littoral to Yugoslavia. In the context of the wartime and post-wartime development in Europe, the border changes to the Yugoslav western border should be understood as a big exception.

Key words: Second World War; occupation 1941–1945, United Slovenia, western Slovenian (Yugoslav) border; resistance movement

VIRI IN LITERATURA

- ARS- 1660, 6:** Arhiv Republike Slovenije (ARS), osebna zbirka Izidorja Cankarja (fond 1660), šk. 6. Pismo Franca Snoja 23. oktobra 1941 Izidorju Cankarju.
- ARS- 1670, 1:** Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Izvršni odbor Osvobodilne fronte (fond 1670), šk. 1. Zapisnik sestanka slovenske delegacije z maršalom Titom 1. decembra 1943 v Jajcu.
- DLRS, I, 75:** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS). Komunique CK KPS novembra 1941 o odnosu KPS do slovenskega nacionalnega vprašanja.
- DLRS, II, 18:** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS). Proglas CK KPS za 1. maj 1942.
- DLRS, II, 98:** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS). Zapisnik partijske konference na Kočevskem Rogu 5. do 8. julija 1942.
- DLRS, V, 9:** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS). Pismo Edvarda Kardelja 3. januarja 1943 Lidiji Šentjunc.
- Izvori, XIX, 122:** Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941- 1945. Beograd 1985, Komunist (Izvori). Titov govor na proslavi ob drugi obletnici ustanovitve I. dalmatinske NOV brigade 12. septembra 1944 na Visu.
- Izvori, XX, 21:** Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941- 1945. Beograd 1985, Komunist (Izvori). Pismo Edvarda Kardelja dne 1. oktobra 1944 CK KPS.
- Jesen 1942, 207:** Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (Jesen 1942). Poročilo Edvarda Kardelja dne 14. decembra 1942 J. B. Titu.
- Jesen 1942, 209:** Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (Jesen 1942). Poročilo Borisa Kraigherja dne 14. decembra 1942 J. B. Titu.
- Slovenski poročevalec.** Ljubljana, 1938–1959.
- Arnež, J. (2002):** Slovenska ljudska stranka 1941–1945. Ljubljana-Washington, D.C., Studia slovenica.
- Biber, D. (1979):** Jugoslovanska in britanska politika o koroškem vprašanju. Zgodovinski časopis 1979, 1.
- Calvocoressi, P., Wint, G., Pritchard, J. (1989):** Total War: Causes and Courses of The Second World War. London, Viking (druga, dopolnjena izdaja).
- Dragišić, P. (2007):** Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949. Beograd.
- Gibijskij, L. (1996):** Sovjetska zveza in Jugoslavija leta 1945. V: Gabrič, A. (ur.): Slovenija v letu 1945 (zbornik referatov). Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Godeša, B. (1991):** Priprave na revolucijo ali NOB? (Delovanje slovenskih komunistov v času od poletja 1940 do napada nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo) V: Gestrin, F. (ur.), Grafenauer, B. (ur.) Pleterski, J. (ur.): Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana, SAZU.
- Godeša, B. (1995):** Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana, Cankarjeva založba.

- Godeša, B. (2006):** Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Godeša, B. (2010):** Prežihov Voranc in reševanje mejnega vprašanja med drugo svetovno vojno. V: (ur.) Aleš Gabrič: Prežihov Voranc – Lovro Kuhar: pisatelj, politik, patriot.. Ljubljana-Dunaj, Inštitut za novejšo zgodovino – Slovenski znanstveni inštitut.
- Godeša, B. (2011):** Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Godeša, M. (ur.); Kolenc, P. (ur.); Šterbenc Svetina, B. (ur.) (2012):** Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Grdina, I. (2014):** Moda za vas. Dnevnik, 10. 5. 2014, leto 64, 107.
- Kacin Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi : Primorska 1925–1935. Koper, Lipa.
- Kocbek, E. (1980):** Pred viharjem. Ljubljana, Slovenska matica.
- Linasi, M. (2010):** Koroški partizani. Protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru slovenske Osvobodilne fronte. Celovec, Mohorjeva družba.
- Maček, V. (2003):** Memoari. Zagreb.
- Melik, V. (1998):** Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. V: Granda S. (ur.) : Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Mikuž, M. (1958/59):** Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje. Zgodovinski časopis 1958/59.
- Mikuž, M. (1970):** Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje. Zgodovinski časopis 1970, 3–4.
- Mlakar, B. (1998):** Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945 (protirevolucionarni tabor). Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji. Acta Histriae VI., Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Koper 1998.
- Nedog, A. (1978):** Ljudskofronto gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941. Ljubljana, Založba Borec.
- Perovšek, J. (2012):** Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Petranović, B. (1991):** Balkanska federacija 1943–1948. Beograd.
- Pirjevec, J. (2007):** “Trst je naš!” Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Pleterski, J. (1966):** Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, 1–2.
- Sirc, L. (1992):** Med Hitlerjem in Titom. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Tomasevich, J. (2010):** Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija. Zagreb, EPH Liber.
- Ude, L. (1994):** Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944. (ur.) Mlakar, B.. Ljubljana, Slovenska matica.
- Zwitter, F. (1977):** Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. V: Osvoboditev Slovenije 1945 (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). Ljubljana, Založba Borec.
- Zwitter, F. (1990):** O slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana, Slovenska matica.

JUGOSLOVANSKI FEDERALIZEM IN MEDREPUBLIŠKE MEJE
V PRVIH LETIH PO DRUGI SVETOVNI VOJNI*Mateja REŽEK*Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: mateja.rezek@zrs.upr.si*IZVLEČEK*

Članek obravnava jugoslovanske notranje meje v luči pogledov Komunistične partije Jugoslavije na federalizem in nacionalno vprašanje. Na podlagi dokumentov najvišjih državnih in partijskih organov ter relevantne literature avtorica analizira poveljno razmejitve med republikami. Glede izvornih mej federalnih enot v najvišjem državno-partijskem vrhu skorajda ni bilo razprave, prav tako pa ni bil sprejet ustrezen pravni akt, ki bi potrdil notranjo razmejitve. Odsotnost razprave in pravnih aktov je bila posledica strahu pred pogrevanjem mednacionalnih nasprotij po komaj končani vojni in odsev pogledov partije na federalizem. Politika državno-partijskega vrha je bila v prvih poveljnih letih izrazito centralistična, vzpostavitev močne in enotne države pa je narekoval tudi boj za jugoslovanske zunanje meje.

Ključne besede: Jugoslavija, notranje/medrepubliške meje, federalizem, centralizem, nacionalno vprašanje

IL FEDERALISMO JUGOSLAVO E I CONFINI TRA LE REPUBBLICHE
NEI PRIMI ANNI DOPO LA SECONDA GUERRA MONDIALE*SINTESI*

L'articolo esamina i confini interni della Jugoslavia nell'ottica della posizione del Partito Comunista Jugoslavo rispetto al federalismo e alla questione nazionale. Basandosi su documenti degli organi ai più alti livelli dello Stato e del Partito, nonché sulla letteratura rilevante, l'autrice ha analizzato la demarcazione dei confini tra le repubbliche nel periodo del dopoguerra. Per quanto concerne i confini originali delle unità federative, non vi è stato praticamente nessun dibattito al vertice dello Stato e del Partito. Inoltre, non è stato adottato nessuno strumento giuridico adeguato che confermasse la demarcazione interna. L'assenza di dibattito e di strumenti giuridici era dovuta alla paura di rivangare le dissonanze interetniche dopo che la guerra era appena finita, e rifletteva la posizione del Partito sulla questione del federalismo. La politica del vertice statale-partitico è stata nel primo dopoguerra marcatamente centralizzata, mentre l'istituzione di uno Stato forte e unito imponeva anche una battaglia per i confini jugoslavi esterni.

Parole chiave: Jugoslavia, confini interni/tra le repubbliche, federalismo, centralismo, questione nazionale

Čeprav sodi notranja ozemeljska razmejitev med najbolj občutljiva vprašanja vsake federalne države, zlasti tistih z večnacionalno strukturo, meje med jugoslovanskimi republikami po drugi svetovni vojni niso bile zakonsko urejene in pravno-formalno potrjene na najvišji državni ravni, v jugoslovanski zvezni skupščini. Medtem ko je zgodovinskih virov, povezanih z bojem Jugoslavije za zunanje meje, na pretek, dokumentov najvišjih zveznih oblasti o notranji, medrepubliški razmejitvi skorajda ni. Z izjemo nekaj manjših razmejitev med republikami v letih 1945–1956, v arhivskih fondih Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ), Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ), Vlade Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) in Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ), Začasne ljudske skupščine, Ustavodajne skupščine, Skupščine FLRJ in drugih organov, kjer bi pričakovali tovrstno gradivo, ni sledu o dokumentih, na podlagi katerih so bile izvorno začrtane meje med federalnimi enotami (Zečević, Lekić, 1991, V–VI). Z gotovostjo pa je mogoče iz različnih zgodovinskih virov razbrati načelna stališča KPJ in državnega vrha glede federativne ureditve. Percepcija medrepubliških mejá v povojni jugoslovanski federaciji je bila namreč tesno povezana s pogledi KPJ na federalizem in nacionalno vprašanje.

Z vidika ustavnopravne geneze jugoslovanske federacije je bil najpomembnejši sklep drugega zasedanja AVNOJ-a o izgradnji Jugoslavije na federativnem načelu, sprejet 29. novembra 1943 v Jajcu. Ta sklep je v drugi točki posredno že našteval imena prihodnjih federalnih enot s tem, ko je zagotavljal popolno enakopravnost narodom Srbije, Hrvaške, Slovenije, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine (AVNOJ I-II, 1953, 227). Drugi dokument, sprejet na drugem zasedanju AVNOJ-a, ki se posredno navezuje na mejno vprašanje, je bil sklep o priključitvi Slovenskega Primorja, Istre in hrvaških jadranskih otokov Jugoslaviji. S tem sklepom sta bila potrjena odlok Slovenskega narodno-osvobodilnega odbora (SNOO) o priključitvi Slovenskega Primorja, Beneške Slovenije in anektiranih delov Slovenije svobodni Sloveniji v federativni Jugoslaviji ter odlok o priključitvi Istre, Reke, Zadra, anektiranih delov Hrvaške in hrvaških jadranskih otokov svobodni Hrvaški v federativni Jugoslaviji, ki ga je sprejelo Zemaljsko antifašističko višje narodnog oslobođenja Hrvatske (AVNOJ I-II, 1953, 240–241, 248–249). Drugi dokumenti se niti posredno niso nanašali na mejna vprašanja, kar pomeni, da razen sklepa o oblikovanju federativne Jugoslavije in posrednega naštevanja prihodnjih federalnih enot na drugem zasedanju AVNOJ-a ni bila sprejeta nobena odločitev o notranji razmejitvi prihodnje federativne države.

Zaradi mednarodnopolitičnih okoliščin s sklepom AVNOJ-a o priključitvi Slovenskega Primorja, Istre in hrvaških jadranskih otokov Jugoslaviji še zdaleč ni bilo rešeno vprašanje povojne priključitve naštetih ozemelj. Prav tako ni bilo rešeno vprašanje razmejitve med slovenskim in hrvaškim ozemljem v Istri, kjer prej ni bilo političnih mejá, etnična ločnica med slovenskim in hrvaškim prebivalstvom pa ni bila jasna. Da so se v zvezi s to razmejitvijo pokazala nesoglasja že sredi vojne, dokazuje vsebina sestanka slovenske delegacije na drugem zasedanju AVNOJ-a s Titom, 1. decembra 1943. Tito je slovenske delegate na tem sestanku pomiril, naj Slovenci nikar ne imajo bojazni glede nacionalne enakopravnosti in samostojnosti v prihodnji Jugoslaviji: “Mere, ki morda sedaj izgledajo

kot centralistične, so le nujnost za uspešno borbo in potrebne, da pred zunanjim svetom, predvsem pred zavezniki, dokažemo skupno voljo jugoslovanskih narodov do osvoboditve in da iz političnih razlogov nastopamo kot enota.” Izrecno je poudaril “sodelovanje med Slovenci in Hrvati, naj bo v vojaškem in političnem oziru kar najtesnejše”, pri čemer je svaril “pred vsakim sporom glede mej, ker to sedaj ni prav nič važno. Kje se borijo naše čete, je vseeno, gre za osvoboditev vseh jugoslovanskih narodov in notranje meje moramo slabiti.” (DOONGS 11, 2012, 369–370).

Vprašanje razmejitve v Istri je bilo zastavljeno že leta 1943, toda ne v kontekstu vzpostavljanja etničnih mej, temveč z vidika razmejitve pristojnosti slovenskega in hrvaškega partizanskega gibanja. Ta problem so skušali predstavniki slovenskega in hrvaškega odpora rešiti septembra 1943 na sestanku v Pazinu: slovenska stran, ki jo je vodil Franc Rozman - Stane, je zagovarjala mejo na Mirni, hrvaška pod vodstvom Jakova Blaževića pa razmejitve na Dragonji (Kristen, 2006, 37–38). Slovenska stran je kasneje popustila, morda prav zaradi Titovih svaril pred slovensko-hrvaškimi spori in njegovega poziva, da je treba notranje meje slabiti. Februarja 1944 je bil v Maliji nad Lucijo sklenjen sporazum o vojaški razmejitvi v Istri, vzpostavljena je bila meja na Dragonji (Mihelič, 2007, 85–87), prav ta razmejitve pa je usodno vplivala na kasnejšo republiško mejo med Slovenijo in Hrvaško.

Mejnim vprašanjem se je posvečal tudi v začetku leta 1944 ustanovljeni Znanstveni inštitut pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte, zatem pri Predsedstvu SNOS, ki ga je vodil Fran Zwitter (Zwitter, 1977). Znanstveni inštitut se je ukvarjal predvsem z zunanjimi mejami, mejo s Hrvaško pa je kot manj pomembno puščal ob strani. Slovensko-hrvaške meje v Istri se je dotaknil zgolj mimogrede, pri čemer je pristajal na mejo na Dragonji, kjer se je po raziskavah iz 19. stoletja (Simon Rutar, Peter Kozler) končalo strnjeno slovensko etnično ozemlje (Zwitter, 1977, 267; Mihelič, 2007, 87–95). Med vojno vzpostavljena vojaška meja na Dragonji je kasneje delila tudi koprski in bujski okraj v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja, po njeni priključitvi Jugoslaviji oktobra 1954 pa je z nekaj manjšimi popravki prerasla v slovensko-hrvaško republiško mejo.

Med vojno in neposredno po njej se je zastavljalo tudi vprašanje položaja Sandžaka, Vojvodine ter Kosova in Metohije. Oblastna ljudska skupščina za Kosovo in Metohijo je 10. julija 1945 sprejela resolucijo o priključitvi Kosova in Metohije Srbiji, Glavni narodnoosvobodilni odbor Vojvodine pa je konec julija 1945 sprejel odločitev o priključitvi avtonomne Vojvodine federalni Srbiji (Zečević, Lekić, 1991, 23). Več razprave je bilo glede ukinitve posebnega položaja Sandžaka. Na peti seji Predsedstva AVNOJ, 24. februarja 1945, je NKOJ predlagal ukinitve posebnega položaja Sandžaka, njegovo ozemlje pa naj bi razdelili med Srbijo in Črna goro. Marko Vujačić iz Črne gore se s tem ni strinjal in je predlagal, da bi tako Sandžak kot Kosovo in Metohijo priključili Črni gori, s čimer bi “to našo najmanjšo federalno enoto gospodarsko okrepili z razširitvijo na ozemlje, ki ji je najbližje in po narodu tudi najbolj sorodno”, Sreten Vukosavljević iz Sandžaka pa je menil, da te pokrajine ne gre deliti, temveč naj se jo v celoti priključi eni od sosednjih federalnih enot, bodisi Črni gori bodisi Srbiji. Vujačićev predlog o priključitvi Sandžaka Črni gori so člani predsedstva odločno zavrnil, Sreten Žujović pa je povedal, da ga ta predlog še najbolj spominja na nekdanjo Zetsko banovino, “s tem pa smo mi davno opravili” (ZR PAVNOJ, 1951, 54–55).

Do avgusta 1945 je bilo oblikovanih šest federalnih enot¹ (AVNOJ III, 1945, 40, 122–123). Sandžak je izgubil poseben položaj in bil razdeljen med Srbijo in Črno goro, Vojvodina ter Kosovo in Metohija pa sta ohranila avtonomni status znotraj federalne Srbije, prva kot avtonomna pokrajina in druga kot avtonomna oblast. KPJ je v revolucionarnem zanosu menila, da je z oblikovanjem federacije potešila nacionalne težnje jugoslovanskih narodov. Obnovitev Jugoslavije je namreč vsem Srbom zagotovila bivanje v eni državi, strah Hrvatov pred velikosrbsko hegemonijo je pomirilo oblikovanje republike Hrvaške, Bosna in Hercegovina je bila v okviru federativne države varna pred srbskimi in hrvaškimi pretenzijami po njenem ozemlju, Slovenci in Makedonci so prvič dobili svoji nacionalni državi – republiki, Črnogorci pa so obnovili državnost, ki jih je bila odvzeta leta 1918.

Medvojna suverenost prihodnjih jugoslovanskih republik se je začela krčiti že v sklepnih fazah vojne, ko so se konec leta 1944 osrednji jugoslovanski organi, KPJ, NKOJ in AVNOJ, z Visa preselili v Beograd. S preimenovanjem Narodnoosvobodilne vojske in Partizanskih odredov Jugoslavije (NOV in POJ) v Jugoslovansko armado, 1. marca 1945, so bili ukinjeni glavni štabi federalnih enot in s tem tudi nacionalne vojske, ki so pomemben atribut državnosti. Ta ukrep je najbolj prizadel Slovence, Hrvate in Makedonce, ki so imeli ne le svoje nacionalne komunistične partije, temveč tudi nacionalne partizanske vojske, medtem ko so bile partizanske enote v Bosni in Hercegovini že od konca leta 1941 v rokah Vrhovnega štaba NOV in POJ, podobno pa je bilo tudi v Srbiji in Črni gori. V nasprotju s slovenskimi, hrvaškimi in makedonskimi komunisti, ki so (ne glede na svoj internacionalizem) že med vojno gradili državnost prihodnjih republik, so srbski komunisti svojo državo videli v Jugoslaviji. Komunistična partija Srbije je bila ustanovljena šele v začetku maja 1945, komunistični partiji Črne gore ter Bosne in Hercegovine pa še kasneje, ob sporu z Informbirojem leta 1948.

Poglede komunistične partije na federativno ureditev je Tito večkrat pojasnil v svojih javnih govorih neposredno po vojni. V njih je poudarjal zasluge vseh jugoslovanskih narodov v boju proti okupatorjem, pojasnjeval načelo bratstva in enotnosti ter svaril pred mednacionalnimi spori. Da je nova Jugoslavija plod borbe vseh njenih narodov in da lahko jugoslovanske zunanje meje uspešno branijo le vsi narodi skupaj, je Tito poudaril tudi v svojem prvem govoru v osvobojenem Zagrebu, 21. maja 1945. Nujnost izgradnje enotne in močne Jugoslavije je ob tej priložnosti utemeljeval predvsem s političnim argumentom boja za jugoslovanske zunanje meje, pri čemer je omenil Trst, Slovensko Primorje in Istro, a je k temu dodal, da nova Jugoslavija ne bo zagotavljala le skupnih interesov, temveč tudi nacionalne interese vsakega od njenih narodov posebej. Kot temelj federativne ureditve je postavil načelo bratstva in enotnosti, ki je “velika, sveta stvar.

1 Septembra 1945 se je odprlo tudi vprašanje sedme jugoslovanske republike: Trsta. Na seji CK Komunistične partije Hrvaške, 11. septembra 1945, je Edvard Kardelj glede jugoslovanske zahodne meje povedal, da bo Jugoslavija na mirovni konferenci zahtevala staro avstrijsko-italijansko mejo, Trst pa bi postal “svobodno mesto pod suverenostjo Jugoslavije, neposredno pod Beogradom. Njegov položaj bi bilo podoben federalnim enotam.” (Vojnović, 2005, 107). Oblikovanje tržaške republike s svobodnim statusom luke je bila taktična sovjetsko-jugoslovansko poteza, ki pa ob predstavitvi na mirovni konferenci ni naletela na ugoden sprejem pri zahodnih zaveznikih.

Brez bratstva in enotnosti ne more biti močne in srečne Jugoslavije, brez močne in srečne Jugoslavije pa ne more biti močne in srečne Hrvatske, Srbije, Makedonije, Črne gore, Slovenije, Bosne in Hercegovine.” V federativni Jugoslaviji “se bo lahko vsak narod sam upravljal, hkrati pa bomo sestavljali enotno državo”, v kateri se “ne bo mogel nihče več pritoževati, da je ta ali oni narod nacionalno zatiran. Vsak bo in vsak je gospodar na svojem.” (Tito, 1978, 80–81).

Tito, ki je kot večš politik ljudi najraje nagovarjal s preprostimi besedami, je zbrani množici v Zagrebu pojasnil, da meje med jugoslovanskimi republikami ne pomenijo “potegniti mejo med to in ono federalno enoto, ti onkraj meje pa zdaj delaj, kakor veš in moreš, jaz bom pa tu, kakor vem in znam. Ne! Te meje morajo biti nekaj takega, da tako rečem, kot so tiste bele črte v marmornem stebru. Meje federalnih enot v federativni Jugoslaviji niso meje razdruževanja, temveč meje združevanja.” Glede delovanja federacije je povedal, da “to ni splet malih držav, marveč ima federacija bolj administrativen značaj, značaj svobodnega upravljanja s samo seboj. To je značaj neodvisnosti vsake federalne enote, popolne neodvisnost v smislu kulturnega in ekonomskega razvoja. Hkrati pa to ne pomeni, da vas ne Hrvatskem ne sme zanimati, kaj se dogaja v Srbiji. To ne pomeni, da vam, če je vaš gospodarski položaj boljši, ni treba pomagati bratom v Srbiji ali kakšni drugi federalni enoti in obratno. To pomeni tekrovati v dobrem, pomagati bratom, kajti zdaj so bratje razmejeni, pa so vendar pod isto streho. To je skupna hiša, ena celota, toda na znotraj naj vsak gospodari na svojem in se kulturno in gospodarsko razvija v novi federativni Jugoslaviji.” (Tito, 1978, 84). Ob koncu svojega govora je v želji po utrditvi nove države Tito tako rekoč prepovedal mednacionalne spore: “Opozarjam vas, da v novi, federativni Jugoslaviji ne more biti prostora za šovinizem, za negativni lokalni patriotizem, ker bi to bila ovira in škoda ne samo za tisto federalno enoto, temveč tudi za vso Jugoslavijo. Vprašanje šovinizma in negativnega lokalnega patriotizma je treba črtati z dnevnega reda, tega vprašanja ne sme biti”, kajti vse stare zamere med jugoslovanskimi narodi so bile med vojno enkrat za vselej “oprane s krvjo najboljših sinov vseh jugoslovanskih narodov” (Tito, 1978, 84–85).

Nova Jugoslavija je bila deklarativno resda utemeljena na načelih federalizma, v praksi pa je bila vzpostavljena izrazito centralistična država. Državni federalizem je životaril v senci partijskega centralizma oz. centralistično organizirane partije, ki je obvladovala vsa področja političnega in družbenega življenja, edina avtonomna institucija pa je bil politbiro CK KPJ s Titom na čelu. Titovo zagotovilo jugoslovanskim narodom, da bo “vsak gospodar na svojem”, se je torej v prvih povojnih letih zadrževalo zgolj na deklarativni ravni. Po komaj končani vojni bi namreč popolna uresničitev političnih, gospodarskih in kulturnih pravic posameznih republik in narodov zaradi velikih razlik med njimi lahko privedla do resnih sporov. Propaganda je sicer nenehno vsiljevala mnenje, da je načelo bratstva in enotnosti že v polni meri uresničeno, hkrati pa so se oblasti izjemno ostro odzivale na vsakršno izražanje nacionalnih interesov, tako med prebivalstvom kot v partiji: dokaz več, da so se komunisti dobro zavedali, od kod Jugoslaviji preti največja nevarnost. Politika državno-partijskega vrha je bila v prvih povojnih letih usmerjena k drastičnemu omejevanju pravic federalnih enot in h krepitvi državnega centralizma, centralizacijo države pa so narekovale tudi druge okoliščine, zlasti zagledanost v sovjetski model socia-

lizma, pa tudi boj za zunanje meje in utrditev mednarodnega položaja Jugoslavije. Toda pri tem ne gre spregledati, da je centralizem zadel vse jugoslovanske narode in da ni bil naperjen zgolj proti nekaterim, čeprav so manjši narodi centralizem občutili bolj boleče kot večji.

V sozvočju s pogledi partije na federativno ureditev se je reševalo tudi vprašanje mejá med republikami, “tistih belih črt v marmornem stebru”, kot se je izrazil Tito v Zagrebu maja 1945. Povojna razmejitev med federalnimi enotami je največkrat sledila etničnim, nacionalnim mejam, kjer to ni bilo mogoče, pa gospodarskim in prometnim dejavnikom. Edina večja izjema so bile meje etnično izrazito mešane Bosne in Hercegovine, ki so proti Hrvaški pretežno sledile starim državnim oz. zgodovinskim mejam, proti Srbiji in Črni gori pa so se večinoma opirale na razmejitve iz 19. stoletja. “Administrativnost” bi lahko očitali kvečjemu posameznim delom mejá na jugovzhodu jugoslovanske federacije, zlasti srbsko-makedonski in srbsko-črnogorski meji (Grafenauer, 1991, 6–10), deloma pa tudi najmlajši, slovensko-hrvaški meji v Istri.

Glede izvornih mejá federalnih enot ni bilo tako rekoč nobene razprave, prav tako pa ni bil sprejet ustrezen pravni akt, ki bi uzakonil oz. potrdil meje med republikami. O tem niso odločali niti na tretjem zasedanju AVNOJ-a avgusta 1945, niti v začasni in ustavodajni skupščini (ZO AVNOJ, 1952; US, 1946). Ko govorimo o oblikovanju notranjih mejá v Jugoslaviji, je torej zanesljivo le to, da niso bile začrtane in uzakonjene po običajnem pravno-formalnem postopku s strani pristojnega državnega organa, v tem primeru s strani zvezne skupščine. Dejstvo pa je, da je odločitev o tem nekdo vendarle sprejel, nobena pomembna odločitev pa takrat ni mogla mimo politbiroja CK KPJ oz. najožjega partijskega vodstva s Titom na čelu. Ob pomanjkanju zgodovinskih virov lahko torej o načelih in načinu oblikovanja medrepubliških mejá sklepamo le iz konteksta časa, v katerem je bila razmejitev opravljena. Način, kako je bilo to storjeno, nakazuje, da je odločitev o tem dozorela v najožjem partijskem vrhu že pred sprejetjem prve povojne ustave januarja 1946. Toda tudi med dokumenti politbiroja CK KPJ o tem ni oprijemljivih sledi: morda politbiro o tem ni razpravljal, morda so dokumenti izgubljeni, morda pa najožji partijski vrh zaradi občutljivosti nacionalnega vprašanja po komaj končani vojni o tem namerno ni pustil sledi (Zečević, Lekić, 1991, 19). Poleg tega je treba v zvezi z odsotnostjo partijskih dokumentov, vsaj za obdobje vojne in prvih povojnih let, upoštevati tudi ilegalni način delovanja komunistične partije, ki za seboj ni pustila sledi še o marsikateri drugi, za prihodnost Jugoslavije ključni zadevi.

Vprašanju notranje ozemeljske razmejitve oziroma razpravi o njej se je politični vrh najverjetneje izogibal zato, da ne bi znova dregnil v mednacionalne spore: mejá v etnično mešani Jugoslaviji namreč marsikje ni bilo mogoče potegniti zgolj po etničnem ključu. Poleg tega je jugoslovanski politični vrh medrepubliške meje očitno pojmoval kot zgolj formalne meje znotraj resda federativne, pa vendar enotne države. O tem je konec osemdesetih let, ko je vprašanje mejá med republikami postalo še kako aktualno, spregovoril Milovan Đilas. O pogledih partijskih voditeljev na notranjo razmejitev je povedal, da “so imele za nas medrepubliške meje zelo majhno, skoraj nikakršno vlogo. Bolj smo jih jemali kot nekakšno administrativno obliko, da bi zadostili nacionalnim predsodkom ali nekakšnemu razumevanju, do kod gre meja.” Glede odnosa partije do nacionalnega vpra-

šanja pa je celo dejal, da so komunisti “izhajali s stališča osvajanja oblasti kot pglavitne naloge, nacionalno vprašanje pa je bilo, preprosto povedano, pretežno taktično vprašanje, da bi pridobili iz tega ali onega razloga nacionalno nezadovoljne množice” (Đilas, 1989, 16–17). Povsem drugačen od odnosa do notranjih mejá je bil odnos KPJ do zunanjih državnih mejá: prav te so bile v središču zanimanja in prizadevanj jugoslovanskih voditeljev, reševanje morebitnih zapletov, povezanih z notranjimi mejami, pa so očitno odložili v nedoločeno prihodnost.

V ustavodajnem odboru je bilo pred sprejetjem prve povojne jugoslovanske ustave vprašanje notranjih mejá sicer načeto, vendar širše razprave o tem ni bilo. Predsednik skupščine Moša Pijade je na peti seji ustavodajnega odbora, 14. decembra 1945, omenil predlog poslanca Save Kosanovića, da bi v ustavi izrecno zapisali, da ozemlje republik temelji na stanju z dne 11. novembra 1945. Pijade je menil, da to ni potrebno, češ da nobena ustava ne opisuje državnih mejá in še manj mejá federalnih enot, ter nadaljeval, da “obstaja neki dokument, kjer so se pokazala tri do štiri zelo drobna vprašanja v zvezi z nekaj vasmi, morda je to celo že rešeno, med Slovenijo in Hrvaško,² med Bosno in Liko”. Nekdo v dvorani je dodal, da obstajajo sporna vprašanja tudi med Srbijo in Hrvaško ter med Srbijo in Makedonijo, Sava Kosanović pa, da je mejnih sporov veliko. Pijade je odvrnil, da bo, “ko bo prišel trenutek, da se pred skupščino postavi to vprašanje”, oblikovana posebna komisija, ki bo preučila “ta dva, tri primere drobnih sporov”, o katerih bo potem odločila zvezna skupščina. Poslanec Miloš Minić je dodal, da razmejitve med republikami po ustavi sodi v pristojnost zvezne skupščine, Pijade pa je pribil: “Če se bo pojavil spor, ga bo rešila zvezna skupščina, če se spor ne pojavi, pa bodo meje ostale takšne, kot so nastale po naravni poti.” Po kakšnih “naravnih poteh” so nastale meje med federalnimi enotami, predsednik skupščine ni pojasnil, poslanec Mihailo Đurović pa je ob tem opozoril, da meje med federalnimi enotami dotlej z ničemer niso bile uzakonjene in da bi bilo v zvezi s tem vendarle treba sprejeti zakon (UO SS-SN, 14. 12. 1945, 119–120).

Drugih razprav o notranjih mejah v ustavodajni skupščini ni bilo. Prva povojna jugoslovanska ustava, sprejeta 31. januarja 1946, je sicer naštelá federalne enote, vendar ni opredelila njihovega ozemlja, glede razmejitve med republikami pa je v 12. členu določála, da je ta v pristojnosti skupščine FLRJ in da se meje ne morejo spreminjati brez njenega pristanka (Ustav FNRJ, 1946, 7). Podobno je Ustava Ljudske republike Slovenije (LRS), sprejeta 16. januarja 1947, glede slovenskih mejá v 11. členu določála, da se ne smejo spreminjati brez privolitve LRS (Ustava LRS, 1947, 9).

Edina komisija, ki je bila glede medrepubliških mejá oblikovana na zvezni ravni še pred sprejetjem ustave FLRJ, je bila komisija za razmejitve med Vojvodino in Hrvaško. Zakaj je bila na najvišji ravni ustanovljena komisija ravno za to mejo, ni povsem jasno, morda pa se drobec odgovora skriva v spominih Milovana Đilasa. Ta je zapisal, da se je začel Andrija Hebrang že pred koncem vojne “v svojem krogu, čeprav ozkem, zavzemati za meje Hrvaške proti Srbiji, kakršne je imela Avstro-Ogrska do leta 1918”. Menda je Hebrang tudi kasneje poudarjal, da so meje Hrvaške jasne, “do Zemuna! Po Savi do ustja Donave!”, kar naj bi vznemirilo zlasti sremske Srbe (Đilas, 2009, 144–145). Predsedstvo

2 Gre za slovensko-hrvaško mejo ob Muri pri Štrigovi/Razkrižju (Več: Čepič, 1999, 204–209).

AVNOJ-a je tako 19. junija 1945 ustanovilo Komisijo za pripravo predloga za ugotavljanje meje med Vojvodino in Hrvaško, ki jo je vodil Đilas (Zečević, Lekić, 1991, 121). Ta se je kasneje spominjal, da je politbiro komisiji odredil, da mora slediti etničnemu načelu, pri čemer so zaradi etnične raznolikosti Vojvodine naleteli na številne težave (Đilas, 1989, 16). O delu te komisije je politbiro CK KPJ sicer razpravljalo na svoji seji 26. junija 1945, a se je o tem v zapisniku ohranil zgolj en stavek in sicer, da je politbiro obravnavalo Đilasovo poročilo in sprejel predlog komisije, da se opravi začasna razmejitev med Hrvaško in Vojvodino (Petranović, 1995, 69). Komisija je 1. julija 1945 predlog razmejitve posredovala zvezni vladi, v drugi točki svojega poročila pa je izrecno zapisala, da je ta razmejitev “začasna, do rešitve pristojnih teles, ki bodo pristojna za dokončno razmejitev med federalnimi enotami. Zdaj je to v vsakem primeru potrebno zaradi izboljšanja političnih razmer na tem prostoru, zagotovitve lažjega delovanja oblasti ter hitrejšega in ugodnejšega razvoja gospodarskega življenja.” (Petranović, 1995, 387). Med Hrvaško in Vojvodino je bila tako vzpostavljena začasna razmejitev, ki je skušala slediti hrvaško-srbski etnični meji, upoštevala pa je tudi gospodarske dejavnike, toda v zvezni skupščini formalno nikoli ni bila potrjena. Mimo običajnih pravnih postopkov začrtane medrepubliške meje so z naštevanjem upravno-teritorialnih enot posameznih republik posredno potrdili zakoni o notranji upravno-administrativni razdelitvi, ki so jih republike sprejele do leta 1947 (Zečević, Lekić, 1991, 24–25).

Odprih vprašanj meja med republikami in s tem povezanih sporov so se jugoslovanske oblasti seveda dobro zavedale. Konec maja 1946 je zvezna vlada vsem republiškimi vladam poslala poziv za predloge morebitnih sprememb notranjih mej. Oddaje teh predlogov ni vezala na določen rok, temveč je zgolj priporočila, da “je treba čim prej opraviti morebitne popravke, ker se bo na ta način odpravilo nesporazume in eventualne spore”, ter predpisala, da morajo biti predlogi natančno pojasnjeni ter opremljeni s podatki o nacionalni strukturi in gospodarski vezanosti spornega ozemlja (Zečević, Lekić, 1991, 108). Kasneje je prišlo do nekaj manjših popravkov medrepubliških mej, vendar zvezna skupščina, ki je bila po ustavi pristojna za razmejitev med republikami, razen v izjemno redkih primerih, o tem ni razpravljala niti sprejemala sklepov.³

Odnosa do medrepubliških mej v drugi Jugoslaviji ni mogoče obravnavati mimo pogledov partije na federalizem, v prvem povojnem obdobju pa tudi ne izven konteksta boja za zunanje meje in drugih prioritet, ki so potisnile nacionalno vprašanje v ozadje. Dejansko jugoslovanski voditelji nacionalnega vprašanja v prvem povojnem desetletju skorajda niso načenjali (več: Gabrič, 2004). Deloma zato, ker so verjeli ali vsaj želeli verjeti, da je bilo z revolucijo in oblikovanjem federacije rešeno enkrat za vselej, deloma zaradi strahu, da bi dregnili v nevrvalgično točko večnacionalne države, svoje pa je odigrala tudi njihova zagledanost v delavski internacionalizem. Revolucija oz. razredna osvoboditev, tako so verjeli, naj bi bila predpogoj, oblikovanje federacije pa končna rešitev nacionalnega vprašanja. Da bi zgledili mednacionalna nasprotja, so se zatekli k magični formuli bratstva in enotnosti, v petdesetih letih pa se je temu pridružilo še spodbujanje

3 Dokumenti iz arhivskih fondov zveznih organov, ki se navezujejo na medrepubliške meje in njihove popravke, so objavljeni v: Zečević, Lekić, 1991, 108–175.

“jugoslovanstva” oz. poskusi oblikovanja jugoslovanske (nad)nacionalne zavesti (Režek, 2005, 169–173).

Koncept reševanja nacionalnega vprašanja z njegovim odpravljanjem v multietnični Jugoslaviji ni zdržal dolgo. Že konec petdesetih let, hkrati s poglobljanjem gospodarskih težav in s tem povezanih nasprotij med republikami, nihče več ni mogel trditi (in dejansko tudi ni trdil), da je bilo nacionalno vprašanje z oblikovanjem federacije rešeno dokončno, enkrat za vselej. V zadnjem programu Zveze komunistov Jugoslavije leta 1958 so tako zapisali, da je bilo z revolucijo in nastankom federacije z vidika odprave zatiranja narodov in hegemonizma nacionalno vprašanje v Jugoslaviji načelno sicer rešeno, a so priznavali, da je zaradi ostankov nacionalizma, razlik v gospodarski razvitosti in centralističnih težnjah še vedno aktualno. Kot temeljno načelo partijske nacionalne politike so opredelili priznanje individualnosti, enakopravnosti in pravice do samoodločbe jugoslovanskih narodov, obenem pa so poudarjali tudi načelo bratstva in enotnosti ter jugoslovanski socialistični patriotizem, kot ga je leto poprej v predgovoru k drugi izdaji *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja* opredelil Edvard Kardelj (Režek, 2005, 174–177, 199). Jugoslovanska socialistična zavest in patriotizem naj ne bi bila nasprotje demokratični nacionalni zavesti, temveč njena internacionalistična dopolnitev, pri čemer je bilo poudarjeno, da ne gre za poskuse stapljanja različnih narodov v novo, jugoslovansko nacijo, ampak za krepitev socializma in uveljavljanje skupnih interesov delavcev ne glede na njihovo nacionalno pripadnost.

YUGOSLAV FEDERALISM AND INTER-REPUBLIC BORDERS IN THE FIRST POSTWAR YEARS

Mateja REŽEK

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: mateja.rezek@zrs.upr.si

SUMMARY

Internal territorial division is one of the most sensitive issues for any federal state, especially those with multi-national structure. However, borders between Yugoslav republics were not regulated by law and formally approved at the highest state level: in this case, in Yugoslav federal assembly. The archives of top-level federal bodies contain no documents that might serve as the basis for the originally drawn internal borders. Only the basic principles of the Communist Party of Yugoslavia (CPY) and state authorities concerning the federal system can be discerned. Namely, perception of inter-republic borders in the post-war Yugoslav federation was closely intertwined with the views of the CPY on federalism and national question.

Due to a lack of historical sources the principles and methods of drawing inter-republic borders can only be deduced from the context provided by the period in which the demarcation was done. How the demarcation was made public and how it was received implies that the decision had been taken by the very narrow top political elite before the Constitution was adopted in January 1946. However, not even the documents of the Politburo of the Central Committee of the CPY contain any tangible reference to this decision-making. Similarly, historical sources do not contain any reference to the state-party elite founding any committee entrusted with territorial division among the republics, with the exception of the commission for demarcation between Vojvodina and Croatia in mid-1945. It is possible that the Politburo was not taking these decisions, the documents might have been lost or else the top Party members deliberately left behind no trace – but here, at least for the war and the first post-war years, the illegal operation of the Party must also be taken into consideration. On the other hand, Yugoslav leaders had a completely different attitude towards the state's external borders: they were in the focus of their attention, and solving possible problems with internal borders was obviously postponed to a later time.

Although there was hardly any discussion regarding the internal borders at the federal level, and no relevant legal act was adopted, it can nevertheless be ascertained that the demarcations between the six republics generally followed ethnic borders and, in the case of particularly ethnically mixed Bosnia and Herzegovina, older state or historical borders. Only certain sections of the inter-republic borders can be claimed to had been drawn “administratively”, namely in the south-eastern part of the Yugoslav federation, particularly the Serbian-Macedonian and the Serbian-Montenegrin borders, and partly in the case of the most recent border in the north-west of the state: the Slovenian-Croatian border in Istria.

The question why the Yugoslav political elite never prepared a formal document le-

gally defining the borders between the federal units can only be answered in the context of time. Absence of the debate regarding internal territorial division and related legal acts was primarily due to the fear of rekindling inter-national tensions immediately after the war, and to the Party's attitude towards federalism and the national question. During the first post-war decade the Yugoslav leaders hardly ever raised the national question, partly because they believed that the question had been solved once and for all by the revolution and formation of the federal state, and partly because they feared they might incite inter-national conflicts; furthermore, they were at the time strongly captivated by labour internationalism. Revolution or class liberation was supposed to be the precondition, and formation of the federation the final solution for the national question in Yugoslavia. In order to smooth over the inter-national frictions, Yugoslav communists adopted the principle of brotherhood and unity, and in the mid-1950's started promoting the so-called "Yugoslavism" aimed at forming Yugoslav (trans)national awareness.

Key words: Yugoslavia, internal/inter-republic borders, federalism, centralism, national question

VIRI IN LITERATURA

AVNOJ I-II – Prvo i drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, 26 i 27 novembra 1942, 29 i 30 novembra 1943: po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Beograd, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, 1953.

AVNOJ III – Treće zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i zasedanje Privremene narodne skupštine, 7–26 avgust 1945: stenografske beleške. Beograd, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, 1945.

DOONGS 11 – Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji: knjiga 11 [Adamič, M. idr. (ur.)]. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 2012.

Đilas, M. (1989): Kako so se kalile republiške meje: intervju. Teleks, 21. 9. 1989, 16–17.

Đilas, M. (2009): Vlast i pobuna: memoari. Zagreb, Novi Liber.

Petranović, B. (ur.) (1995): Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11 jun 1945–7 jul 1948). Beograd, Arhiv Jugoslavije, Službeni list SRJ.

Tito, J. Broz (1978): Meje federalnih enot v federativni Jugoslaviji niso meje razdruževanja, temveč meje združevanja. V: Tito, J. Broz: Nacionalno vprašanje in revolucija. Ljubljana, DZS.

Ustav FNRJ, 1946 – http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html (15. 10. 2015).

Ustava LRS, 1947.

UO SS-SN – Ustavotvorni odbori Savezne skupštine i Skupštine naroda, 10 decembar 1945–4 januar 1946: stenografske beleške. Beograd, Narodna skupština FNRJ, 1946.

US – Zasedanje Ustavotvorne skupštine, 29 novembar 1945–1 februar 1946: stenografske beleške. Beograd, Narodna skupština FNRJ, 1946.

Vojnović, B. (ur.) (2005): Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945–1952: knjiga 1, 1945–1948. Zagreb, Hrvatski državni arhiv.

ZO AVNOJ – Rad zakonodavnih odbora Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Privremene narodne skupštine DFJ, 3 aprila–25 oktobra 1945: po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Beograd, Narodna skupština FNRJ, 1952.

ZR PAVNOJ – Zakonodavni rad Pretsedništva Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Pretsedništva Privremene narodne skupštine DFJ, 19 novembra 1944–27 oktobra 1945: po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Beograd, Predizdijum Narodne skupštine FNRJ, 1951.

Čepič, Z. (1999): Oris nastajanja slovensko-hrvaške meje po drugi svetovni vojni. V: Čepič, Z., Nečak, D., Stiplošek, M. (ur.): Mikužev zbornik: Historia 4. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 201–215.

Gabrič, A. (2004): Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v prvem povojnem obdobju. V: Fisher, J. idr. (ur.) (2004): Jugoslavija v hladni vojni – Yugoslavia in the Cold War. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, University of Toronto, 403–424.

Grafenauer, B. (1991): Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje: “administrativne” ali zgodovinsko zrasle? Glasnik Slovenske matice, XIV, 1–2, 4–10.

Kristen, S. (2006): Meje in misije. Dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metežu II. svetovne vojne. Ljubljana, Društvo 2000.

Mihelič, D. (2007): Ribič, kje zdaj tvoja barka plava? Piransko ribolovno območje skozi čas. Koper, Založba Annales.

Režek, M. (2005): Med resničnostjo in iluzijo. Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem 1948–1958. Ljubljana, Modrijan.

Zečević, M., Lekić, B. (1991): Državne granice i unutrašnja teritorijalna podela Jugoslavije. Beograd, Građevinska knjiga.

Zwitter, F. (1977): Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. V: Osvoboditev Slovenije 1945: referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975. Ljubljana, Založba Borec, 258–276.

POPIS JADRANSKOG INSTITUTA U ISTRI 1945. GODINE

Petar BAGARIĆ

Trnsko 11B, HR 10 000, Zagreb, Hrvatska

e-mail: pbagaric@inet.hr

IZVLEČEK

Namen članka je pojasniti okoliščine izvedbe t. i. Popisa Jadranskega inštituta 1945 v Istri. V članku je pojasnjeno kdo in s čigavo pomočjo je organiziral popisovanje, na kakšen način in čigava organizacija je bila prikazana kot delo Jadranskega inštituta iz Sušaka. Pojasnjeni so odnosi z lokalnimi skupnostmi in oblastmi. Analizirana je struktura popisovalcev v enem od enajstih popisnih sektorjev, sektor I Koper-Piran. Predstavljeno je srečanje predstavnikov Jadranskega inštituta in zavezniške Komisije strokovnjakov za določitev italijansko-jugoslovanske meje in predstavljena je tudi zavezniška ocena rezultatov popisa.

Ključne besede: cenzus, Istra, Zona B, 1945, hrvaško-slovensko sodelovanje

IL CENSIMENTO DELL'ISTITUTO ADRIATICO IN ISTRIA NEL 1945

SINTESI

L'articolo si pone come obiettivo di chiarire le circostanze del censimento eseguito in Istria dall'Istituto Adriatico nel 1945. Inizialmente spiega da parte di chi e con l'aiuto di chi il censimento è stato allestito, e quale organizzazione ha presentato i risultati come lavoro dell'Istituto Adriatico di Sussak. In seguito illustra le relazioni con le comunità locali e le autorità, e analizza la struttura dei rilevatori in uno degli undici settori censuari, il Settore no. I Capodistria-Pirano. Infine, l'articolo descrive l'incontro dei rappresentanti dell'Istituto Adriatico con la Commissione Interalleata per la delimitazione del nuovo confine italo-jugoslavo, e presenta la valutazione dei risultati del censimento da parte degli alleati.

Parole chiave: censimento, Istria, Zona B, 1945, cooperazione croato-slovena

:

UVOD

Po završetku ratnih operacija kojima je okončan Drugi svjetski rat u Europi, Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ), Sjedinjene Američke Države (SAD) i Ujedinjeno Kraljevstvo (UK) podijelili su Julijsku Krajinu Beogradskim sporazumom od 9. lipnja 1945. na okupacijske zone. To je trebalo trajati dok mirovna konferencija ne odredi pripadnost tih krajeva koji su u tom trenutku pripadali poraženoj Kraljevini Italiji. Između anglo-američke i jugoslavenske okupacijske zone povučena je Morganova linija koja je dobila ime po generalu Williamu Morganu, načelniku Stožera savezničkog vrhovnog zapovjedništva za Sredozemlje, koji je dogovorio razgraničenje s načelnikom Generalštaba Jugoslavenske armije (JA) gen. Arsom Jovanovićem. Zona A je bila pod savezničkom vojnom upravom, a Zona B pod jugoslavenskom vojnom upravom. Zato se Jugoslavenska armija (JA) morala povući iz Pule i Trsta, koji su po Beogradskom sporazumu pripali Zoni A. (Grgurić, 2007, 50).

Popis stanovništva proveden u Istri 1945. poznat je pod imenom Popis Jadranskog instituta ili Rogličeva anketa. Proveden je u jesen 1945., s kritičnim trenutkom 1. listopada 1945. Rezultati popisa objavljeni su u publikaciji “Cadastre national de l’Istrie d’après le Recensement du 1er octobre 1945“, koju je 1946. godine izdao Jadranski institut na Sušaku (Mihelić, 2007, 101-102). Prema iskazu Josipa Rogliča, Jadranski institut počeo je s radom 5. lipnja 1945. na Sušaku (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6, 1., 1). Utemeljilo ga je Predsjedništvo Narodne Vlade Hrvatske 28. svibnja 1945. (Klemenčić, 2006, 461). U stvarnosti Jadranski institut bio je krinka pod kojom je Komisija za razgraničenje pri Predsjedništvu Vlade Federalne Države Hrvatske objavljivala svoje publikacije (HDA-1166, 1, 2). Ima tragova da je i talijanska strana dezinformirala javnost (Franzineti, 2011, 214).

KOMISIJA ZA RAZGRANIČENJE,
JOSIP ROGLIĆ I NAČELA NOVAČENJA SURADNIKA

Ključna osoba u provedbi popisa Jadranskog instituta bio je dr. Josip Roglič, rođen 14. ožujka 1906. u Župi Biokovskoj u Dalmaciji. Maturirao je na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Splitu 1926. Na Geografskom odsjeku Filozofskog fakulteta u Beogradu obranio je disertaciju “Biokovo – fizičko-geografske osobine“. Boravio je na specijalizaciji na sveučilištima u Strasbourgu i u Montpellieru. Zaposlio se na III. muškoj gimnaziji u Beogradu. Boravio je na specijalizaciji i u Berlinu i Beču. Nakon raspada Jugoslavije 1941., u svibnju napušta Beograd jer je poslije Simovićeva puča postao žrtvom fizičkog napada srpskih nacionalista u školi u kojoj je radio. Seli se u Zagreb i dobiva profesorsko mjesto na 1. ženskoj gimnaziji. Visoka pedagoška škola u Zagrebu prima ga 1943. na mjesto izvanrednog profesora. Redoviti profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu postao je 1945., ali 1946. prelazi na Prirodoslovno-matematički fakultet, na kojem je 1947./1948. dekan (Matas, 2006, 19-21). U lipnju 1945. postao je v.d. predsjednika Komisije za razgraničenje pri Predsjedništvu Narodne Vlade Federalne Države Hrvatske, a Komisiju je vodio do njezina raspuštanja 1947.

Osoblje Komisije moralo je zadovoljiti dva uvjeta: stručnost i političku podobnost. Politička podobnost se provjeravala slanjem popisa kandidata različitim partijskim tijeli-

ma.¹ Prilikom takvog filtriranja odbačen je bio Rudolf Maixner.² Uskoro je ipak imenovan predsjednikovim zamjenikom, što pokazuje da je trudom Josipa Roglića u ovom slučaju prevladalo načelo stručnosti nad načelom podobnosti.³

Popis je proveden kako bi se utvrdila narodnosna struktura jer raniji austrijski i talijanski popisi nisu postavljali pitanje narodnosti. U popisnim arcima izričito je navedeno da se traži “narodnost“ (tal. nazionalità), a ne “podaništvo“ (tal. cittadinanza) (HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 6). Prethodni popisi su, po tumačenju Josipa Roglića, provedeni na štetu slavenskog stanovništva (Hrvata i Slovenaca) u Istri (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6., 1, 18). Josip Roglić je 1946. u izdanju Jadranskog instituta objavio knjigu na francuskom jeziku: “Le Recensement de 1910, ses méthodes et son application dans le Marche Julienne“, kako bi svjetsku javnost upoznao sa svojim pogledima na vrijednost austrijskog popisa iz 1910., prema čijoj teritorijalnoj podjeli je inače pripremio izdanje “Cadastre national de l’Istrie d’après le Recensement du 1er Octobre 1945“, koje je također izdao u ime Jadranskog instituta. Prema Rogliću, popis 1910. ispitivao je stanovništvo o općevnom ili uporabnom jeziku (njem. Umgangssprache), što je bilo u skladu s interesima Nijemaca i Talijana. No, podatci o uporabnom jeziku su podcjenjivali broj Hrvata i Slovenaca te nisu bili dobar indikator o narodnosnoj pripadnosti niti o jeziku koji se rabio unutar obitelji. (Roglić, 1946, 12-21) Austrijski popis iz 1910. velike sile su na međunarodnoj mirovnoj konferenciji namjeravale uzeti kao referentnu točku za jezično i narodnosno stanje na području Julijske Krajine. (Mihelič, 2012, 121) Stoga je Roglić osmislio popis Jadranskog instituta kojim bi se po drugačijoj metodologiji, koja bi ispitivala stanovništvo o narodnosti i obiteljskom jeziku umjesto općevnog jezika, dobili usporedivi rezultati, budući da je popis Jadranskog instituta slijedio teritorijalnu podjelu u skladu s popisom iz 1910. (Josipović, 2012, 241-245).

POPISNI SEKTORI U ISTRI I TIJEK POPISA

Prilikom razgovora u Pazinu, na pitanje šefa američke delegacije Philipa Moselyja⁴, koliko je bilo provoditelja popisa, Josip Roglić je odgovorio da ih je bilo šesnaest (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6., 1, 2). Ta brojka je uključivala njega i petnaest voditelja u jedanaest sektora na koje je Istra bila podijeljena, što je vidljivo iz tablice 1.

Iz tablice 1. je vidljivo da su samo trojica voditelja navedeni kao dužnosnici odnosno namještenici Jadranskog instituta. Navedeni djelatnici Jadranskog instituta nalazili su se na platnim popisima činovnika bilo Komisije za razgraničenje, koja je započela s radom početkom lipnja 1945., bilo Vlade Federalne Države Hrvatske (FDH).⁵

-
- 1 HDA–1166, 1, 1, 1, Dopis Ministarstva pravosuđa Izvršnom odboru Jedinstvene narodno oslobodilačke fronte, 19. 5. 1945.
 - 2 HDA–1166, 1, 1, 1, Dopis Ministarstva pravosuđa Pretsjedništvu Narodne Vlade Hrvatske, 24. 5. 1945.; Maixner, Rudolf (Varaždin, 7.03.1901.-Zagreb, 25.08.1972.), filolog, povjesničar i novinar.
 - 3 HDA–1166, 1, 1, 1, Komisija za razgraničenje – nedatirano.
 - 4 Mosely, Philip E. (Westfield, MA 21.09.1905.-New York, NY 13.01.1972.), američki diplomat i znanstvenik.
 - 5 HDA–1166, 1, 1, 2, Nacrt rada Komisije za razgraničenje, 12. 6. 1945.

Tablica 1.: Voditelji popisnih sektora prilikom popisa u Istri 1945.⁶

Sektor	Voditelj	Zanimanje	Boravište
I. Kopar-Piran	Franjo Bernetic	odgajatelj, školski inspektor	Kopar
	Ivan Krkoč	pravnik, namještenik	Kopar
II. Podgrad	Vladimir Petrič	namještenik	Kopar
III. Buje	Ante Grubišić	zadružni inspektor	Opatija
IV. Poreč	Dr. Petar Kirac	pravnik, dužnosnik Jadranskog instituta	Sušak
V. Buzet	Ivo Jardas	školski inspektor	Zagreb
VI. Pazin	Milan Gržetić	namještenik Jadranskog instituta	Sušak
	Ante Miljavac	pravnik, bankovni namještenik	Zagreb
VII. Opatija-Vo- losko	Dr. Stjepan Petak	odvjetnik	Sušak
VIII. Kanfanar- -Poreč	Dr. Vjekoslav Bratulić	dužnosnik Središnjeg ureda za osiguranje radnika	Zagreb
IX. Labin	Ivan Pucić	namještenik Jadranskog instituta	Sušak
X. Vodnjan-Pula	Matko Rojnić	profesor, direktor Sveučilišne knjižnice	Zagreb
	Josip Capponi	profesor	Zagreb
XI. Cres-Lošinj	Nikola Velčić	namještenik	Zagreb
	Marko Rerečić	namještenik	Zagreb

Prema Dnevniku popisa koji je vodio Josip Roglić, skupina za provedbu popisa otputovala je iz Zagreba u Istru u petak 19. listopada 1945. u 21.30h. U subotu 20. listopada 1945. u 14.45h održan je sastanak u Labinu s Dušanom Diminićem⁷ i Savom Zlatićem⁸, koji će i poslije biti konzultirani u vezi s provedbom popisa. Iz Dnevnika popisa vidljivo je da su popisne aktivnosti započele koji tjedan nakon kritičnog datuma, 1. listopada 1945. Inače, popisi se u pravilu provode neposredno nakon kritičnog datuma (HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 9). U Dnevniku popisa zabilježen je 1. studenog 1945. sastanak s dr. Lavom Čermeljem⁹, koji je bio “iznenađen i pohvalno se izrazio o radu, koji mi vršimo. Odlučio je da predloži da se isti posao izvrši u Koparskom kraju i zamolio da mu damo primjerke

6 HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6., 3, 1 Dopis Jadranskog instituta predsjedniku Međusavezničke komisije.

7 Diminić, Dušan (Labin, 30.01.1914.-Zagreb 13.03.2005.)

8 Zlatić, Savo (Lanišće, 12.07.1912.-), liječnik i član Politburoa CK KPH 1943.-1948.

9 Čermelj, Lavo (Trst, 10.10.1889.-Ljubljana, 26.01.1980.), fizičar.

formulara i uputa. Upozorio je da već dolaze na teren (u slovenskom dijelu) neslužbeni eksperti radi izviđanja i utvrđivanja nacionalnih odnosa.“ (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 9).

Iz teksta se može zaključiti da je popis na području Koparštine počeo mjesec dana nakon kritičnog datuma, a isto tako da je popis prvotno bio planiran samo za Istru južno od Dragonje, što neizravno proizlazi i iz ostaloga arhivskog gradiva.¹⁰ Čini se da je popis u dvama “slovenskim“ sektorima, Sektoru I. Kopar-Piran i Sektoru II. Podgrad započeo kasnije nego na popisnim sektorima u Istri južno od Dragonje. Kako bi bila popisana mjesta (Sočerga, Črnica, Movraž, Rakitovec) koja su smatrana dijelom Bužeštine, ali su bila pod upravom Kotarskog narodnog odbora (KNO) Kopar, popisne materijale je voditelj za Bužeštinu Ivo Jardas predao predstavnicima KNO Kopar. Oni su proveli popis u tim mjestima.¹¹ Tim poslom je Jardas i putovao u Kopar.¹² Premda je Istra bila podijeljena na jedanaest popisnih sektora, u ovom radu ću se detaljnije osvrnuti na sastav popisivača u Sektoru I. Kopar-Piran. Voditelji sektora su bili Franjo Bernetić i Ivan Krkoč. S obzirom na specifičan sastav popisivača, korisno je razlikovati gradski i seoski dio Sektora I. Kopar-Piran. U gradskom dijelu popisnog sektora, koji je obuhvaćao Izolu, Kopar i Piran, među popisivačima je bilo 27 Talijana, od kojih 5 mornara, 5 radnika, 4 mehaničara, 3 namještenika, 3 obrtnika, 2 domaćice, 1 seljak i 4 osobe u kategoriji drugih zanimanja, te 13 Slovenaca, od kojih 11 namještenika, 1 obrtnik i 1 učitelj. Uočljiva je znatna razlika u profesionalnoj strukturi popisivača slovenske i talijanske narodnosti. Među Slovencima dominiraju bijeli, a među Talijanima plavi ovratnici. U Izoli su među popisivačima bila tri Slovenca i petero Talijana, u Kopru desetero Slovenaca i trojica Talijana, a u Piranu su svih devetnaest popisivača bili Talijani. Na seoskom području, međutim, popisivači su bili Slovenci, što ne iznenađuje s obzirom na sastav stanovništva. Za razliku od gradova, na seoskom području su uz popisivače postojali i svjedoci. Među popisivačima je po profesionalnoj strukturi bilo 17 namještenika, 7 učitelja, 1 radnik i 1 umirovljenik, a među svjedocima 25 seljaka, 4 domaćice, 3 namještenika, 3 učitelja, 1 radnik i 4 ostalih (HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 5).

Tijekom razgovora u Pazinu između međusavezničke Komisije za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice i predstavnika Jadranskog instituta, vođa britanske delegacije Humphrey Waldock¹³ zatražio je od Josipa Rogliča da obrazloži upadne razlike između popisa 1945. i austrijskih popisa iz 1900. i 1910. Roglič je pokazao kako su razlike posljedica primjene različite metodologije prilikom popisa. Naime, popisi 1900. i 1910. tražili su odgovor na pitanje o razgovornom ili općevnom jeziku (njem. Umgangssprache), a popis 1945. odgovor na pitanje o obiteljskom jeziku (fr. langue de famille). Obiteljski jezik definiran je kao onaj kojim se govori u kućnom krugu i prenosi obiteljska tradicija iz generacije u generaciju (HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 11). Po Rogliču, popis iz 1910.

10 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 15, Korespondencija – pismo Glavnom tajniku Pretsjedništva Narodne Vlade Hrvatske tajniku vlade, 21. 11. 1945.

11 HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 15, Potvrda Tajništva Kotarskog NOO Buzet-Kras, 15.2. 1946.

12 HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 15, Dopis Rudolfa Maixnera Računovodstvu Predsjedništva Vlade II-P 345-46, 23. 2. 1946.

13 Waldock, Humphrey Meredith (Colombo 13.08.1904.-Den Haag 15.08.1981.), britanski pravnik i diplomat, predsjednik Međunarodnog suda pravde u Den Haagu.

utvrđivao je rasprostranjenost dominantnih jezika, dok popis iz 1945. utvrđuje odnose i rasprostranjenost pojedinih narodnosti (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6., 1, 19). U Istri je popis proveden u Zoni B, koja je bila pod Vojnom upravom Jugoslavenske armije (VUJA-e). Provođenje popisa u Puli, koja je u vrijeme popisa pripadala Zoni A pod Savezničkom vojnom upravom (Allied Military Government – AMG), spriječile su anglo-američke vojne vlasti. Potpuni popis je izvršen samo u II. rajonu grada Pule (Monte Grande i Šijana) i selima okolice. Saveznička vojna uprava je tijekom daljnjega popisivanja dala uhititi trojicu popisivača i zato je Jadranski institut morao obustaviti redoviti popis grada Pule, a kompletirati ga posrednim putem (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6, 1, 10).

Slovinci su popis uspješno proveli i u dijelu Zone A (Muggia – Milje, San Dorligo della Valle – Dolina itd.) (Cadastre national de l'Istrie ..., 1946, 416, 429-430). Međutim, iz dopisivanja hrvatske Komisije za razgraničenje s beogradskim saveznom Institutom za proučavanje međunarodnih odnosa vidi se da su i Slovenci iz Kopra imali problema s popisivanjem u Zoni A. Činilo se da neće uspjeti provesti popis u Muggi-Miljama i susjednim općinama.¹⁴ Ipak, u knjizi “Cadastre national de l'Istrie“, podatci su za Muggiu-Milje objavljeni, premda uz ogradu da se temelje na podacima narodnog odbora, a za Dolinu su podatci objavljeni kao da je popis uspješno proveden (Cadastre national de l'Istrie..., 1946, 416, 429-430). U pripremi publikacije “Cadastre national de l'Istrie“ sudjelovali su jezikoslovci Petar Skok¹⁵ i Fran Ramovš¹⁶, koji su analizirali podrijetlo prezimena navedenih uz podatak o stanovništvu svakog pojedinog naselja. (HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 11)

ISTARSKI TALIJANI I POPIS

Slavensko-talijanska antifašistička unija (STAU) bila je organizacija na čiju su se pomoć u provedbi popisa popisivači oslanjali. Komentirajući popis u Vodnjanu, Rerečić najvećom potporom smatra tajnika mjesne organizacije STAU, koja se u tekstovima navodi kao ASTU u značenju Antifašistička slavensko-talijanska unija (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 12, 1). Isto je bilo i u Fažani, Rerečićevim riječima: “U Fažani naročito mi je bio pri ruci drug Domenico Devescovi, predsjednik mjesne ASTU organizacije i po zanimanju ribar.“ (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 12, 1). Premda je službena jugoslavenska politika tvrdila da i istarski Talijani žele priključenje Jugoslaviji, ipak su u Komisiji za razgraničenje bili svjesni da postoji nepovjerenje Talijana prema popisu. Stoga je Roglić u uputama Matku Rojniću¹⁷, poslanima 22. rujna 1945., naveo kako bi bilo dobro da traženi podatci za Rovinj, Poreč i Vodnjan budu napisani na talijanskom jeziku. Trebalo je tražiti što više korisnih podataka, tako da se ne vidi neposredni cilj, a svi podatci se mogu koristiti za potrebe vlasti.¹⁸ U dopisu od 7. siječnja 1946., autor, po svemu sudeći Roglić, kaže: “Da bi stvar kod talijanskog stanovništva izazvala što manje sumnje arci su tiskani

14 HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 15, Dopis Rudolfa Maixnera u ime Komisije za razgraničenje iz Zagreba Institutu za proučavanje međunarodnih problema kod Ministarstva inostranih poslova u Beogradu, 4. 5. 1946.

15 Skok, Petar (Jurkovo Selo, 1.03.1881.-Zagreb, 3.02.1956.), lingvist, romanist.

16 Ramovš, Fran (Ljubljana, 14.09.1890.-Ljubljana, 16.09.1952.), jezikoslovac.

17 Rojnić, Matko (Medulin, 12.05.1908.-Pula, 30.01.1981.), bibliotekar.

18 HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 15, Korespondencija o statističkoj problematici.

bilingvistički.¹⁹ Popisivači su se pri provođenju popisa suočavali s teškoćama, o kojima su izvješćivali Roglića i Rojnića. Popisivači u općinama Motovun i Oprtalj osjećali su se prepuštenima samima sebi jer im je izostala obećana pomoć. Očekivali su ispomoc hrvatskih učitelja, ali njih je bilo premalo jer su se potpuno morali posvetiti držanju nastave, inače bi djeca išla u talijanske škole. Jedini učitelj kojega su uspjeli zaposliti na popisu bio je raspoloživ samo zato što škola u kojoj je trebao držati nastavu još nije bila gotova. Žalili su se na nedostatak prometnih sredstava, zbog čega su dnevno gubili dva do tri sata na dolazak i povratak s terena. Zbog nedovoljnog broja suradnika i sami su morali ići na teren popisivati te zato nisu mogli pravo kontrolirati rad drugih.²⁰

U nekim dijelovima Istre popisivanje su proveli Talijani. U gradu Labinu popisivači su bili isključivo Talijani, uključujući i jednog profesora iz Napulja. U Novigradu, Brtonigli i gradu Poreču popis su također proveli isključivo Talijani.²¹ U izvješću o provođenju popisa u kotaru Vodnjan, nepotpisani organizator je izvjestio da se popis vršio po “općevnom jeziku“ i slobodnoj izjavi pojedinaca, odnosno za maloljetnu djecu po izjavi staratelja. Popisivalo se obilaskom kuća uz potpis glavarova obitelji.²² “Općevni jezik“ je inače pojam koji se rabi kao jedan od prijevoda za njemački izraz Umgangssprache, pa se može postaviti pitanje jesu li u kotaru Vodnjan popisivači pitali za obiteljski jezik. Nejasno je što je organizator podrazumijevao pod pojmom općevni jezik – obiteljski jezik za koji je trebalo pitati ili razgovorni jezik što je sinonim za općevni jezik, a za koji nije trebalo pitati. Moguće je da se na to pitanje odnose Rogličeve negativne primjedbe na rad prof. Capponija, voditelja tog sektora.²³

Popisivači su posjedovali stereotipne predodžbe o mjestima naseljenim Talijanima, koje im je boravak na terenu potvrđivao. Marko Rerečić piše za Bale: “Potpuno talijanski gradić sa svim obilježjima talijanskih gradića – zbijene kuće, uske uličice, prljave i neuredne.“ (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 12, 2).

REVIZIJA POPISA U VELJAČI 1946. U BUJŠTINI

U uputama Komisije poslanima Grubišiću iz Zagreba 7. siječnja 1946. piše: “Ukazala se potreba, da mi za ova tri mjesta [Buje, Umag i Novigrad] imamo detaljne podatke kao i za ostalu Bujštinu. (...) Da bi se to moglo lakše obaviti i da ne bi izazvalo nepotrebne komentare, dali smo formulare štampati bilingvistički. Stanovnicima treba reći, da se popis vrši iz službenih potreba, odnosno kako bi se znalo točno brojno stanje stanovnika u ovom trenutku.“²⁴

U “Pro memoriji“ poslanoj Savi Zlatiću, članu Centralnog komiteta Komunističke

19 HDA–1166, 2, 2.1.1.2.1., 15, Korespondencija o statističkoj problematici.

20 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 3, “Dragi Joso i Mate!“ – pismo o teškoćama u obavljanju popisa, 1.

21 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 7, Compilatori del censimento della popolazione 1945.

22 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 7, Popisivači i odbornici; Popis suradnika u ispunjavanju statistike 1945. godine na kotaru Vodnjanu, 2.

23 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 15, Korespondencija; Pismo Josipa Roglića poslano Maixneru (?) iz Labina, 30. 10. 1945.

24 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 15, Korespondencija; Komisija Grubišiću, 7. 1. 1946.

partije Hrvatske (CK KPH), Bujština (gradovi Buje, Umag i Novigrad) nazvana je “delikatnim terenom“, a zatraženo je da se preporuči kotarskim organizacijama da budu što više pri ruci, osobito u prijevoznim sredstvima za Umag i Novigrad.²⁵

Bujština je bila karakteristična po tome što se znatan broj ljudi na popisu krajem 1945. izjasnio nacionalno neopredijeljenima, a već u veljači 1946. većina se izjasnila Jugoslavenima. Među voditeljima popisnih sektora istaknut je Ante Grubišić kao posebice savjestan i marljiv, pa je značajno što on sam kaže o uvjetima rada u bujskom kotaru u pismu poslanom 24. studenog 1945. Osvrnuo se i na pitanje identiteta tamošnjeg stanovništva: “Popis stanovništva u Bujama dokazuje, da je stanovništvo ovog kotara u ogromnoj većini hrvatskog porijekla, iako si narod nije toga svijestan, barem ne u velikoj većini. Narod smatra da je njegov dijalekt, dakle istarsko hrvatsko narječje, neko posebno bastardno narječje, koje nema ništa zajedničkog sa hrvatskim jezikom. Ima naravno krajeva, osobito prema unutrašnjosti, gdje je narodna svijest dosta živa. Ali ima dosta svijesnih Hrvata i u krajevima ovoga kotara prema obali, kao n.pr. u Kaštelu, Materadi i Lovrečici, gdje su djelovale hrvatske Družbine škole i narodni svećenici.“ (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 10, 1-2).

O razlozima zašto je stanovništvo suzdržano pri izjašnjavanju o identitetskim pitanjima, Grubišić navodi da je narod zastrašen agitacijom raznih neprijateljskih elemenata, pa se u mnogim krajevima odustalo od traženja izjave kojoj narodnosti pripadaju, te je u tim slučajevima utvrđen samo jezik starijih ljudi, a ta je konstatacija navedena u rubrici “obiteljski jezik“: “Medjutim u stvari se ne može govoriti o obiteljskom jeziku, jer mladarija od 35 godina na niže uopće ne poznaje hrvatski ili ga slabo razumije, uslijed čega govori samo talijanski, pa je tako i stariji svijet, koji poznaje hrvatski, poveo za sobom, te se u obiteljima govori samo talijanski. Medjutim u sjevernim krajevima, prema unutrašnjosti, poznaje više i mladarija hrvatski, ali uobičajeno govore samo talijanski. Stariji svijet pak međusobno uz talijanski, govori i hrvatski, naravno negdje više drugdje manje.“ (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 10, 1-2).

Ante Grubišić je ustvrdio da su narodnosno neopredijeljeni ograničeni uglavnom na područje Bujštine, gdje je stanovništvo socijalno ovisno (koloni) i gdje je bilo izloženo najsystematskijem odnarođivanju. U svom Izvješću u vezi s Bujštinom, talijanizaciju ne smatra posljedicom samo fašističkog režima već i politike Austrije (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 10, 2). Što se tiče revizije prvotnog izjašnjavanja, za koje je Grubišić naveo da se ograničilo samo na uzimanje izjava od starijeg stanovništva, ona je provedena u veljači 1946.:

“Većina (5.478 od 7.824) neopredjeljenog stanovništva potpisala je iz vlastite inicijative u februaru 1946 godine izjave u kojima se kaže da su popisivačima Jadranskog instituta uskratili izjave narodnosti iz straha da se povrate ranije talijanske vlasti a koloni iz straha pred svojim gospodarima. Kad su uvidjeli da će savezničke vlasti garantirati izvršenje njihove volje, oni su potpisali ove izjave iz kojih se vidi da se tu uglavnom radi o Slavenima (4.358 su se izjavili kao Jugoslaveni, a 473 kao Talijani) (HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 11)“.

25 HDA–1166, 2., 2.1.1.2.1., 4, Pro memoria drugu Zlatiću po pitanjima Komisije za razgraničenje, 1.

IZVJEŠĆE MEĐUSAVEZNIČKE KOMISIJE STRUČNJAKA
VIJEĆU MINISTARA VANJSKIH POSLOVA

Prilikom inspekcijskog puta po Julijskoj Krajini (uključujući Istru) koji je obavila međusaveznička Komisija za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice, sastavljena od predstavnika četiriju velikih sila, Josip Roglić i Rudolf Maixner su u svojstvu predstavnika Jadranskog instituta dobili priliku u Pazinu izložiti rezultate popisa stanovništva. Njihovo saslušanje je trajalo dva dana. Vođa američke delegacije Philip Mosely htio je znati je li popis od 1. listopada 1945. služio kao baza za izbore. Roglić je odgovorio da je to bilo nemoguće, jer su izbori za “narodnu vlast” u Istri obavljeni 25. studenog 1945., a sumarno sređivanje popisnog materijala završeno je tek krajem veljače 1946. (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6, 1, 23).

Iz zapisnika sjednice održane u Pazinu 22. i 23. ožujka 1946. vidi se da je Josip Roglić, nastupajući kao predstavnik Jadranskog instituta, objašnjavao predstavnicima međusavezničke Komisije za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice da su popisivači bili i svećenici i učitelji, ali je naglasio: “Koliko je god bilo moguće, upotrebljavali (smo) svećenike, jer su oni duže u mjestima od učitelja.” (HDA–1166, 8., 2.1.4.3.6., 1, 3). Iz priložene liste popisivača čini se da su samo u Funtani i Kaldiru svećenici bili na čelu povjerenstava za provedbu popisa, no Rogličeva obavijest upućuje na svijest o važnosti potpore istarskoga svećenstva hrvatskoj stvari u očima zapadnih Saveznika, o čemu je Komisija vodila računa (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.6., 3).

Po završetku inspekcijskog puta po Julijskoj Krajini (uključujući Istru), “Komisija stručnjaka za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice”, sastavljena od predstavnika Francuske, Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, Sjedinjenih Američkih Država i Ujedinjenog Kraljevstva, podnijela je 28. travnja 1946. izvješće koje je bilo predviđeno odlukom Vijeća ministara vanjskih poslova od 19. rujna 1945. Tom odlukom se zadužilo spomenute sile “da naprave izvješće o crti koja će u ukupnosti biti etnička crta, koja će ostavljati minimum stanovnika pod stranom vladavinom, podrazumijevajući da će prije konačnog utvrđivanja granice na licu mjesta biti provedene sve potrebne ankete” (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5, 3, 1).

“Komisija za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice” konstatirala je da je za vrijeme boravka u Istri primila na znanje rezultate popisa stanovništva što ga je na privatni poticaj obavio Jadranski institut iz Sušaka u listopadu 1945. Prema podacima toga Instituta, područje zapadne i sjeverne Istre (kotarevi Kopar, Poreč, Pazin i Pula) brojilo bi 184.465 Slovenaca i Hrvata te 84.480 Talijana (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 3, 16). Komisija je ispitivala profesora Rogliča i on je protumačio da se izneseni brojevi temelje na izjavama svakog stanovnika o njegovoj narodnosti. Za razliku od popisa iz 1910. i 1921., koji nisu bilježili narodnost nego samo “uporabni jezik” (također razgovorni ili općevni jezik, Umgangssprache, lingua d’uso), statistike iz 1945. bilježe narodnost [fr. nationalité]. Komisija je saznala da su na popisu 1945. prikupljeni podaci i o “obiteljskom jeziku” [fr. language (sic!) familial u dokumentima Komisije za proučavanje pitanja italo-jugoslavenske granice, ali fr. langue de famille u izdanjima Jadranskog instituta (Cadastre national de l’Istrie..., 1946, 548–585)], ali da ih profesor Roglič nije predstavio Komisiji,

pa zbog toga nije bilo moguće usporediti podatke o “obiteljskom jeziku“ s podacima prijašnjih popisa. Komisija kao cjelina nije uspjela doći do jednoglasnih zaključaka o mogućnosti korištenja popisa iz 1945. Svaka je delegacija zabilježila vlastita zapažanja o tom pitanju u svom dodatku na IV. dio izvješća (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 3, 17).

U “Mišljenju o izvještaju“, sastavljenom u hrvatskoj Komisiji za razgraničenje za-
ključeno je:

“Ono što je rečeno u općem izvještaju o popisu Jadranskog Instituta, uglavnom je dobro i naročito je važno da se, prema tekstu izvještaja rezultati ovog popisa slažu sa općom konstatacijom komisije“ (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 2, 18).

Službeni stavovi pojedinih savezničkih delegacija bitno su se razlikovali. Francuska delegacija je popis Jadranskog instituta odbila prihvatiti i smatrala ga je protutežom talijanskom popisu iz 1921. Sovjetska delegacija smatrala je da popis iz 1945. daje najtočniju sliku etničkog sastava Istre. (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 2, 22). Britanska delegacija izrazila je sumnju prema popisu jer su ga provodili jugoslavenski državljani na teritoriju pod jugoslavenskom vojnom upravom, koji Jugoslavija traži za sebe (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 2, 14). Zamjerila je i to što su ga provodili učitelji, koji su ovisili o narodnim odborima (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 2, 14-15). Američka delegacija je ustvrdila da je popis: “privatne prirode i da nema objektivne i znanstvene kvalitete koje bi mu dale vrijednost za ocjenu etničkog sastava stanovništva Istre.“ (HDA–1166, 8, 2.1.4.3.5., 2, 16). Mijo Mirković²⁶ pak tvrdi da mu je Philip E. Mosely, šef američke delegacije, prilikom posjeta Zagrebu 1951., potvrdio da smatra da je popis iz 1945. bio znanstven, pozitivan i vrlo koristan (Mirković, 1963, 13).

REZULTATI ZA RIJEKU I ZADAR

Po istom obrascu po kojem je proveden popis u Istri provedeni su popisi i u gradovima Rijeci i Zadru, ali su ostali neobjavljeni. Zašto su njihovi rezultati ipak bitni za temu ovog članka, a to je popis Jadranskog instituta u Istri? Zato što omogućuju dodatnu komparaciju s rezultatima iz Istre i mogu pridonijeti prosudbi o pouzdanosti popisa Jadranskog instituta. Naime, popis se u Istri obavljao u vremenu nakon Drugog svjetskog rata, u kojemu je Istra bila poprište i partizanskog ratovanja i protupartizanskih akcija od strane njemačkih i talijanskih snaga. Također, riječ je o vremenu nakon dugotrajne fašističke diktature i prvim mjesecima uspostave komunističke diktature te se postavlja pitanje koliko su se ljudi mogli i htjeli slobodno izjasniti o postavljenim pitanjima.

Petar Kirac²⁷, inače angažiran i na popisu u Istri, opisao je situaciju u Rijeci gdje je bio na čelu Povjerenstva za izvršenje popisa grada Rijeke, koje je 20. studenog 1945. počelo s radom. Oslanjao se na suradnju s Tajništvom Gradskog narodnog odbora (GNO) Rijeka i s Tajništvom Odbora Slavensko-talijanske unije (STAU). Tajnik GNO Rijeka predložio je Kircu po dvoje voditelja popisa po gradskim rajonima, a oni su u dogovoru s Kircem našli potreban broj popisivača koji su bili starosjedioci tih rajona. (HDA–1166, 5, 2.1.2.4.1., 4, 1-4).

26 Mirković, Mijo (Rakalj, 28.09.1898.-Zagreb, 17.02.1963.), ekonomist i književnik, pseudonim Mate Balota.

27 Kirac, Petar (Medulin, 5.04.1902.-Zagreb, 10.02.1982.), pravnik i talijanist.

Popis je u Rijeci trajao od 20. studenog do 8. prosinca 1945. Povjerenik za popis je usko surađivao s GNO Rijeke, dakle institucijom državne vlasti koja mu je osigurala ljudstvo za provedbu popisa.

Rezultati u Rijeci:

Tablica 2. Grad Rijeka - stanovništvo 1. listopada 1945.²⁸

Hrvata-Slovenaca-Srba	16.764 = 35,72%
Stranih	496 = 1,06%
Talijana	29.671 = 63,22%
Ukupni broj stanovništva	46.931

U pogledu rezultata donesenih u tablici 2. važno je napomenuti da oni pokazuju talijansku većinu u gradu, a u Talijane su ubrojani i svi koji su se izjasnili za regionalni identitet, kao Fiumani. Takvi rezultati upućuju na to da se popis može smatrati pouzdanim, u smislu da nije umjetno uvećavao broj hrvatskog stanovništva. Interni talijanski popis, što ga je poslao u Rim riječki prefekt Temistocle Testa u izvješćima zvanima “Rapporti al Duce“, u Rijeci je 1940. zabilježio 39 207 Talijana ili 67.20% od 58 345 stanovnika grada Rijeke. Većina preostalih stanovnika klasificirana je kao inorodci (tal. allogeni) ili stranci. Inorodaca je bilo 11 150, a stranaca 6953, od kojih je 5446 ili 78.33% Jugoslavena. S obzirom na ratna događanja od 1940. do 1945., rezultati Popisa iz 1945. čine se sasvim vjerojatnima (HDA–1166, 5, 2.1.2.4.1., 1).

Popis u Zadru rezultirao je sljedećim podacima:

Tablica 3. Zadar – stanovništvo 1. listopada 1945.²⁹

	Stanov- nika	Hrva- ta	Slove- naca	Srba	Tali- jana	Osta- lih	Do- maćin- stva	Jug. [osla- venska] prezime- na	Tal. [ijan- ska] prezi- mena	Ostali
I. Rajon – grad	2898	2040	42	117	672	27	930	619	109	202
II. Rajon – Arba- nasi	4037	3314	6	13	605	99	1041	638	136	267

28 HDA–1166, 5, 2.1.2.4.1., 4, Izvještaj.

29 HDA–1166, 6, 2.1.3.2., 2. Matični listovi grada Zadra sa statističkim podacima i patronimicima, kako ih je izradio Jadranski institut 1.-X.-1945. godine., 2.

III. Rajon	1771	1496	5	33	232	5	402	272	61	69
IV. Rajon	1103	892	10	6	190	5	276	182	45	49
Bokanjac	754	704			50		126 [sic!]	93	1	35
ZD - zaseoci	958	802		139	17		165	150	1	14
UKUPNO	11521	9248	63	308	1766	136				

Činjenica da je Zadar prema popisu prikazanom u tablici 3. imao hrvatsku većinu stanovnika ne iznenađuje s obzirom na to da je većina talijanskog stanovništva evakuirana u Italiju 1943. i 1944. godine. Dodatna potvrda da se stanovništvo moglo slobodno izjasniti o narodnoj pripadnosti jest i priložena analiza prezimena, koja su po etimologiji podijeljena na jugoslavenska i talijanska. Odnos broja popisanih Hrvata, Slovenaca i Srba prema Talijanima mnogo je manji od odnosa između jugoslavenskih i talijanskih prezimena. Iz toga se može zaključiti da rezultati impliciraju kako se Talijane s prezimenima koja su klasificirana kao jugoslavenska nije pretvaralo u Hrvate ili druge Južne Slavene nego se poštovao njihov izbor.

ZAKLJUČAK

Popis stanovništva Jadranskog instituta proveden je krajem 1945. i početkom 1946. godine u sklopu aktivnosti hrvatske Komisije za razgraničenje, na čelu koje je bio Josip Roglić. Aktivnosti Komisije trebale su poslužiti uvjeravanju Međusavezničke komisije stručnjaka da je Istra većinski narodnosno južnoslavenska pokrajina, naseljena Hrvatima i Slovencima. Kako bi popisu pridali veću vjerodostojnost, čelnici Komisije za razgraničenje odlučili su ga objaviti pod imenom tada još nepostojećeg Jadranskog instituta na Sušaku. U stvarnosti popis je organiziralo osoblje Komisije za razgraničenje poslano iz Zagreba. Popis na području Istre sjeverno od Dragonje proveden je na inicijativu dr. Lava Čermelja, a dostupni podatci impliciraju da je popisivanje počelo kasnije nego u Istri južno od Dragonje. Popis Jadranskog instituta, za razliku od metodologije prethodnih austrijskih i talijanskih popisa, koji su tražili odgovore na pitanja o vjeroispovijesti i općevnom (razgovornom) jeziku, postavio je pitanje o narodnosti i obiteljskom jeziku. Takva pitanja dovela su do promjene slike o brojnosti pojedinih naroda u Istri u korist Hrvata i Slovenaca. S obzirom na okolnosti provođenja popisa, postavilo se pitanje pouzdanosti podataka. Osim slučaja Bujštine, u kojoj je popis dva puta proveden i za koju sačuvani spisi otkrivaju da je broj govornika hrvatskog jezika precijenjen, čini se da je u ostatku Istre dobivena realna slika tadašnjeg stanja, što potvrđuju i neobjavljeni rezultati za gradove Rijeku i Zadar. Detaljna analiza narodnosnog i socijalnog sastava popisivača u popisnom Sektoru I. Kopar-Piran pokazala je da su popisivanje u gradskim sredinama dobrim dijelom provodili Talijani, te da su Slovenci u znatno većoj mjeri pripadali socijalnom sloju činovnika, dok su Talijani pretežno pripadali radničkom sloju.

THE ADRIATIC INSTITUTE CENSUS IN ISTRIA IN 1945

Petar BAGARIĆ

Trnsko 11B, HR 10 000, Zagreb, Croatia

e-mail: pbagaric@inet.hr

SUMMARY

The article explained when, where and why was the so-called Adriatic Institute Census of 1945 in Istria conducted. The involvement of the Croatian Commission for Border Delimitation in the organization of the Adriatic Institute Census is explained as well as the role of some of its members. The problems which the census takers faced during the Census are indicated. The detailed social, professional and ethnic analysis of the census takers is provided as a case-study of one of the eleven census sectors Istria was divided to. The analysed sector is one of the sectors, where the Slovenes organised the census taking activities. The role in the Census played by some groups such as the Croat Catholic clergy and Istrian Italians is described. The specific case of Buje area is shown in greater detail, where in February of 1946 a significant revision of the Census regarding the nationality took place. The reactions of the Allied powers to the results of the Adriatic Institute Census, both official and unofficial are shown. Finally, the value of the published census results is discussed along with comparison with the unpublished data for Rijeka and Zadar.

Key words: Census, Istria, Zone B, 1945, Croatian-Slovenian cooperation

POPIS KRATICA

AMG = Allied Military Government

CK = Centralni komitet

DFJ = Demokratska Federalna Jugoslavija

fr. = francuski

GNO = Gradski narodni odbor

HDA = Hrvatski državni arhiv

JA = Jugoslavenska armija

KNO = Kotarski narodni odbor
 KPH = Komunistička partija Hrvatske
 kut. = kutija
 njem. = njemački
 SAD = Sjedinjene Američke Države
 sig. = signatura
 SSSR = Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
 STAU = Slavensko-talijanska antifašistička unija
 toč. = točka
 VUJA = Vojna uprava Jugoslavenske armije
 UK = Ujedinjeno Kraljevstvo

IZVORI I LITERATURA

- HDA-1166** – Hrvatski državni arhiv (HDA), Komisija za razgraničenje pri Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske (fond 1166).
- Cadastre national de l'Istrie... (1946)**: Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Sušak, Institut Adriatique.
- Franzineti, G. (2011)**: Diego de Castro e il destino di Trieste. U: Knez, K. & Lusa, O. (ur.): Diego de Castro 1907-2007. Piran, Acta historica adriatica, 6, 211-218.
- Grgurić, M. (2007)**: Mirovni ugovor između FNRJ i Italije: Pariz 1947. Rijeka, Muzej Grada Rijeke.
- Josipovič, D. (2011)**: Slovensko-hrvaška meja: izbrane problematizacije političnega in etničnega razmejevanja. U: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): Slovensko-hrvaško sosjedstvo : Hrvatsko-slovensko susjedstvo, Kopar, Založba Annales, 227-248.
- Klemenčić, M. (2006)**: Josip Roglić i "novoslobođeni" krajevi. U: Matas, M. (ur.): Akademik Josip Roglić i njegovo djelo. Split-Zadar-Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 457-465.
- Matas, M. (2006)**: Život i djelo akademika Josipa Roglića (14.III.1906.-18.X.1987.). U: Matas, M. (ur.): Akademik Roglić i njegovo djelo, Split-Zadar-Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 5-29.
- Mihelič, D. (2007)**: Ribič, kje zdaj tvoja barka plava – Piransko ribolovno območje skozi čas. Kopar, Založba Annales.
- Mihelič, D. (2012)**: Sončne in senčne strane štetij prebivalstva v avstrijskem Primorju. U: Šterbenc Svetina, B., Kolenc, P. & Godeša, M. (ur.): Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja, Ljubljana, Založba ZRC, 111-128.
- Mirković, M. (1963)**: Tri etničke linije. U: Problemi sjevernog Jadrana, 1, [separat], Rijeka, 1-36.
- Roglić, J. (1946)**: Le Recensement de 1910, ses méthodes et son application dans la Marche Julienne. Sušak, Institut Adriatique.

TITOV DOPRSNI KIP IN "VROČE" HRVAŠKO POLETJE.
POLITIČNA RABA ZGODOVINE NA HRVAŠKEM - POLETJE 2014.*Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ*

Sveučilište Sjever / Odjel novinarstva

Trg Žarka Dolinara 1, 48 000 Koprivnica, Hrvatska

e-mail: mnajbar@unin.hr

IZVLEČEK

Članek govori o politični rabi zgodovine na Hrvaškem na podlagi analize govorov s proslav in praznovanj obletnic v letu 2014. Analizirani so javno dostopni posnetki in besedilne različice govorov, pridobljenih na internetu. Na ta način poskušamo prikazati stanje v določenem času, tj. v letu 2014. Govore prikažemo ob kratkem opisu zgodovine posameznih svečanosti in tako pokažemo na spremembe, ki so se do sedaj dogajale.

Ključne besede: kultura spominjanja, politiziranje zgodovine, hrvaška zgodovina

IL BUSTO DI TITO E LA "BOLLENTE" ESTATE CROATA.
L'USO POLITICO DELLA STORIA IN CROAZIA – L'ESTATE DEL 2014.*SINTESI*

Il testo esamina l'uso pubblico della storia in Croazia analizzato attraverso i discorsi tenuti durante le celebrazioni per le festività e le ricorrenze degli anniversari occorsi durante l'estate 2014. I discorsi sono analizzati sulla base delle registrazioni video pubblicamente accessibili e sulle loro versioni testuali scaricate da internet, nonché sulla base del materiale raccolto nel quadro di un progetto di ricerca. Così facendo si vuole descrivere la situazione che contrassegna quel periodo (estate 2014). I discorsi tenuti e i festeggiamenti sono illustrati insieme a una sintetica esposizione della storia delle singole celebrazioni, mostrando con ciò il contesto e le mutazioni avvenute fino ad oggi.

Parole-chiave: cultura della memoria, uso pubblico della storia, storia croata

U Hrvatskoj, kao i svugdje u svijetu, povijest predstavlja neiscrpno vrelo različitih elemenata koje političari i ostali sudionici javnog života koriste u svojim obraćanjima, pomoću kojih prezentiraju vlastite pozicije, nastoje mobilizirati stvarne ili potencijalne pristae, crtaju viziju budućnosti. U njihovim se ustima prošli događaji slažu (više ili manje uspješno) u cjelovitu sliku prošlosti koja – transponirana kroz medije prema javnosti – postaje ideološki temelj političkog djelovanja. Interpretacije povijesti od strane političkih faktora čine osnovnu sastavnicu politike povijesti, koja se provodi kroz različite oblike službenog i neslužbenog djelovanja (Đurašković, 2008, 202-204).

Politička i – generalno gledano – javna upotreba i zloupotreba povijesti predmet je analiza povjesničara, ali i brige međunarodnih institucija.¹ Ipak, nema sumnje da je javna, pa i politička upotreba povijesti realnost protiv koje nema smisla prosvjedovati. Postulat da se “povijest prepusti povjesničarima”, koji profesionalni povjesničari rado iznose, pada nažalost u vodu iz dva značajna razloga. Prvo, povijest je javno dobro koje svi mogu i moraju moći koristiti, a drugo – još važnije – povjesničari kao takvi nisu *a priori* oslobođeni političkih motiva svoga djelovanja. Upravo suprotno: vrlo smo često svjedoci da je upravo suprotno. Ono što pritom zabrinjava nije sama ta činjenica *per se*, već to da pritom nisu dovoljno snažni da se odupru izazovima svjesne manipulacije povijesću, odustajanja od profesionalnih standarda i gledanja kratkoročnih političkih ciljeva. To naravno ne znači da nas kao profesionalne povjesničare – i kao građane – javna i politička upotreba povijesti ne treba zanimati. Naprotiv, njezine analize su svakako dobrodošle, a jedna od naših profesionalnih obveza trebalo bi biti i upozoravanje javnosti na sve slučajeve njezine zloupotrebe. Također, ono za što bi se povijesna struka dugoročno trebala zalagati trebala bi biti takva nastava povijesti u školama koja bi pripremala građane za razumijevanje prirode povijesti, vodila prepoznavanju interpretacija i omogućavala da se s njima kritički suoče.

Valja primijetiti kako je i u Hrvatskoj, ali i u brojnim drugim zemljama, naročito snažno prisutna povijest 20. stoljeća, bogatog dramatičnim događajima, a pogotovo zbivanja iz vremena Drugoga svjetskog rata. S obzirom na kratko vrijeme koje je od tih događaja proteklo, među živima ima još dosta sudionika nekih od njih. Međutim, čini se da ne samo zbog toga pamćenje o njima je toliko živo. Razlozi, kako se čini, leže u nastojanjima pojedinih političkih grupacija da pomoću sjećanja na prošlost legitimiraju svoje aspiracije na vlast. U značajnom broju slučajeva radi o se o pamćenju koje ne spaja nacije, već ih dijeli, ovisno o simpatijama prema pojedinim stranama u unutrašnjim sukobima.

Slično kao u Hrvatskoj podjele unutar nacionalne zajednice prisutne su u ostalim zemljama slijednicama Jugoslavije u kojima se redovito narativ vezan uz nacionalističke ideologije izravno ili manje izravno suprotstavlja onome koji potječe iz naslijeđa soci-

1 Margaret MacMillan, *Dangerous Games: The Uses and Abuses of History*, Random House Publishing Group, 2009; *Politics of the Past. The Use and Abuse of History*, ed. Hannes Swoboda and Jan Marinus Wiesma, The Socialist Group in the European Parliament, 2009. Vijeće Europe donijelo je i preporuke vezane uz nastavu povijesti: http://www.google.hr/url?sa=t&rect=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fpublic.mzos.hr%2Ffsgs.axd%3Fid%3D11405&ei=iCLGVOGcJ9LbauuRgsg-D&usg=AFQjCNHXLdAq5R-UbENOYLLcoiorGVTmQ&sig2=0rCB1RkknMt8Fo3dBw_84g&bv=84349003,d,d2s, (15.1.2015.).

jalističke Jugoslavije.² Tako se događa ne samo na ovim prostorima, već i drugdje. Kao primjere izvan područja bivše Jugoslavije moglo bi se navesti kao najegzemplarniji slučaj Španjolske ili Ukrajine.³

Kolektivna povijesna svijest predstavlja snažan temelj za oblikovanje nacija od njihovih početaka. U vrijeme oblikovanja modernih nacija u 19. stoljeću upravo su profesionalni povjesničari bili oni koji su svojim radom ugradili u taj proces veliki kamen temeljac. Na taj su način nastali počeci nacionalnih narativa, koji – iako podložni promjenama – opstaju do danas. Kako upozorava Sabrina Ramet, povijesni narativi ne samo da nisu statički i nepromjenjivi, već se mogu naglo i vrlo brzo mijenjati u odgovoru na dramatične i traumatične događaje, ali i kao rezultat promjena u programima nastave povijesti, uredničkih politika i drugih čimbenika (Ramet, 206, 302).

Kao i sve ostale nacije, i hrvatska nacija ima svoj narativ. Ta pripovijest usredotočena je na vlastitu prošlost, a ostale se nacije u njoj pojavljuju samo u sporednim ulogama i u onoj mjeri u kojoj su važne za Hrvate, u onoj u kojoj su bile u dodiru s njima. Utjecaj znanstvenih povijesnih istraživanja na oblikovanje narativa je danas ipak vrlo ograničen. U njega uglavnom prodiru pojednostavljene i nedovoljno iznijansirane interpretacije, a stereotipi i mitovi vrlo su tvrdokorni. Posebno su interpretacije velikih prijelomnih događaja vrlo bitne za identitetsku samopercepciju nacije.

Taj aspekt povijesti postao je predmet istraživanja povjesničara i znanstvenika srodnih/drugih disciplina (sociologa, politologa i slično) u drugoj polovici 20. stoljeća, nakon što je – prvenstveno u Njemačkoj, ali i drugdje – uočena važnost utjecaja suvremenih refleksa prošlosti na politički i društveni razvoj. Pri oblikovanju teorijskih koncepata i metoda istraživači išli su u nekoliko pravaca orijentirajući se na pitanja “suočavanja s prošlošću”, “politike povijesti”, “kolektivne memorije”, “kulture sjećanja” ili analiza povijesnih narativa.⁴

Analiza povijesnih narativa popularna je u posljednje vrijeme, posebno – kada je u pitanju Hrvatska i zemlje bivše Jugoslavije – u kontekstu ratova nakon raspada Jugoslavije u devedesetim godinama 20. stoljeća. Osobito su česte bile analize udžbenika povijesti, koji se čine posebno pogodni za ta istraživanja budući da s jedne strane predstavljaju

2 Primjeri radova: Todor Kuljić, *Kultura sećanja*, Čigoja štampa, Beograd 2006; isti, *Sećanje na Titoizam: između diktata i otpora*, Čigoja štampa, Beograd 2011, Mile Lasić, *Kultura sjećanja – pledoaje za izgradnju kulture sjećanja i u regiji jugoistoka Europe*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo 2011; Tanja Petrović, *Juropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*, Fabrika knjiga, Beograd 2012. Upotrebn povijesti u Sloveniji bavila se Mateja Režek: *Usmjerena preteklost: mehanizmi ideološke in političke “kontaminacije” zgodovinoписja v socialistični Sloveniji in Jugoslaviji (1945–1966)*, *Acta Histriae*, 22 /2014, br. 4, str. 971-992.

3 Vidi: Tomasz Stryjek, *Ukraina przed końcem historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*, Scholar, Warszawa 2014.

4 Postoji vrlo bogata literatura o tome. Na ovom mjestu spomenut ću samo neke naslove: Pierre Nora, *Realms of Memory: Rethinking the Franch Past*, vol. 1-4, Columbia University Press, New York 1996-1998. (fran. original: *Les Lieux de Mémoire*, Gallimar 1984-1992); *The Politics of Memory in Postwar Europe*, ed. Richard Ned Lebow, Wulf Kansteiner, Claudio Fogu, Duke University Press, Durham and London 2006; Jan Assmann, *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje, politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica 2005; *Kultura pamćenja i historija*, prir. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, Golden Marketing, Zagreb 2006.

povijesne knjige za najšire krugove čitateljstva, a s druge strane, u većoj ili manjoj mjeri, neizbježno odražavaju državnu politiku povijesti budući da moraju poštivati zadani kurikulum i podliježu postupku ocjene i odobrenja od strane državnih institucija (Ministarstva obrazovanja).⁵

U ovom radu nastojat ću analizirati trenutno stanje vezano uz prisutnost različitih narativa i interpretacija u javnoj i političkoj upotrebi povijesti na temelju govora održanih tijekom ljeta 2014. godine prigodom proslava i obilježavanja najvažnijih godišnjica i državnih blagdana. Već letimičan uvid u ova obilježavanja daje naslutiti postojanje više oprečnih, čak i direktno sukobljenih vizija prošlosti, što se odražava i na prisutnost dubokih podjela u hrvatskom društvu.

“Vruće” hrvatsko ljeto (“vruće” po uzavrelim emocijama a usprkos dominaciji kišnih dana ove sezone) započelo je 22. lipnja. Na taj su se dan paralelno održavala dva događaja potpuno oprečnog ideološkog predznaka, tijekom kojih se isto povijesno razdoblje, u ovom slučaju razdoblje Drugoga svjetskog rata, pa i iste osobe i događaji, tumačila na posve različit način. U šumi Brezovica kraj Siska održana je službena proslava Dana antifašističke borbe, na kojoj su uz veterane NOB-a sudjelovali najviši državni dužnosnici i predstavnici lokalnih vlasti, dok se istovremeno u jednoj drugoj šumi, kraj jame Jazovka na Žumberku održavao tzv. Spomen-pohod na Jazovku, komemorativni događaj koji je imao i politička i vjerska obilježja (održavao se križni put i služila sveta misa) u organizaciji nekih udruženja i političkih stranaka desne i ultra-desne političke opcije. Dan antifašističke borbe slavi se na ovaj datum vezano uz osnivanje Sisačkog partizanskog odreda, koji se na taj datum 1941. godine navodno okupio na mjestu gdje se slavlje održava. Za skup kod Jazovke datum nije odabran zbog nečeg što bi se na ovaj konkretan datum tamo zbilo. U jamu Jazovku ubacivana su tijela žrtava partizana i poslijeratnih komunističkih vlasti od siječnja 1943. do ljeta 1945. godine. Datum je odabran kao izravni znak protivljenja slavljenju Dana antifašističke borbe na prvoj lokaciji, dakle u Brezovici. Kao što su sami organizatori pohoda kod Jazovke izjavili, datum je odabran “zato što hrvatski prerusenici u antifašiste i demokrate taj nadnevak podmeću za državni blagdan Republike Hrvatske”.⁶

Valja spomenuti da povijesna istraživanja zločina partizanskog pokreta i komunističkog režima, iako dosta popularna u posljednje vrijeme, nisu još donijela neke zbirne sintetizirane rezultate.⁷ Ona dijelom jesu ideološki obojana te kao takva teže nalaze put do šire javnosti, a pogotovo – sasvim očito – ne dopiru do onih na suprotnoj strani političkog spektra koji su skloni idealizirati NOB. Sama jama Jazovka nije dobro istražena, ali je već ranih devedesetih godina prošlog stoljeća postala simbol mjesta stradanja žrtava komunizma, vjerojatno dijelom i zbog toga jer je na simboličnoj razini predstavljala jedinstvenu protutežu jami u Jadovnom, mjestu ustaškog zločina 1941. godine.

5 Iz pera stranih istraživača vidi: Stefano Petrunaro, *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004.*, Srednja Europa, Zagreb 2009. Također radovi Snježane Koren, Damira Agičića i Magdalene Najbar-Agičić.

6 <http://www.index.hr/vijesti/clanak/kod-jazovke-odana-pocast-zrtvama-partizanskih-zlocina/320177.aspx>, (26.9.2014.)

7 Među ostalima: Josip Jurčević, *Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj*, Zagreb 2006; Znanstveni projekt Vladimira Geigera u HIP-u.

Kada je u pitanju geneza Dana antifašističke borbe, situacija je iznimno zanimljiva. Taj se praznik službeno slavi u Hrvatskoj tek od stjecanja nezavisnosti (1991.). Ranije se u Hrvatskoj kao Dan ustanka naroda Hrvatske slavio 27. srpnja. Potonji se datum slavio još od 1945. godine, a vezan je uz događaje u ličkom mjestu Srb, gdje je tog dana oružane akcije poduzelo lokalno srpsko stanovništvo. U vrijeme neposredno nakon rata, naime, za sve su republike tadašnje Jugoslavije odabrani datumi za slavljenje početka NOP-a, kasnije izravno poistovjećivanog s početkom “socijalističke revolucije”, kao i neki datumi na saveznoj razini (primjerice Dan Republike, Dan borca). Ti su datumi pažljivo odabrani, tako da njihov slijed odgovara glavnom narativu vezanom uz djelovanje Vrhovnog štaba, dakle najranije se ustanak slavio u Srbiji (7.7.1941.), pa u Crnoj Gori (13.7.1941.), dok se u Hrvatskoj ustanak slavio tek 27.7. Odabir datuma za “dan ustanka” u Hrvatskoj očito od samog početka nije odgovarao hrvatskom partijskom vodstvu. Hrvatski komunisti nisu bili zadovoljni svojom pozicijom unutar glavnog narativa vezanog uz Vrhovni štab (Koren, 2012). Zamjerali su zanemarivanje lokalnih borbi, manjih jedinica i urbane gerile. U tom kontekstu posebno značajno bilo je njihovo insistiranje na tome da su prve partizanske akcije u Hrvatskoj započele već 22. lipnja 1941. godine, na dan njemačkog napada na SSSR (tzv. Sisački partizanski odred), prije nego u Srbiji i drugim republikama, a mnogo prije službeno proslavljanog Dana ustanka naroda Hrvatske 27. srpnja. Osim povrijeđenog nacionalnog ponosa, ova razlika imala je i vrlo praktične posljedice, jer je mjesto hrvatskih komunista u NOB-u imalo za posljedicu i njihov položaj u partijskoj i vojnoj hijerarhiji socijalističke Jugoslavije. Donekle potisnut u poslijeratnom razdoblju, posebni hrvatski antifašistički narativ s vremenom je jačao, posebno od 1960-ih. Još u drugoj polovici 1950-ih njegovim etabliranjem proslavio se i Franjo Tuđman suprotstavljajući se tezama da tek osnivanjem brigada “otpočinje proces izgradnje oslobodilačke revolucionarne armije iz dotadašnjih ustaničkih formacija”. Tuđman je tvrdio da su ovisno o uvjetima u kojima su formacije djelovale, u nekim krajevima revolucionarne oružane sile činili “ne samo partizanski odredi već i bataljoni i čete, pa čak i oružane grupe”. No, nije se na tome zaustavio, već je pomoću brojčanih i statističkih podataka pokušao demitologizirati sliku Narodnooslobodilačke borbe kakva je nastala tijekom 1950-ih, posebno herojsku sliku vezanu uz Glavnu operativnu grupu i Vrhovni štab NOV-a i POJ-a te “sedam neprijateljskih ofenziva”. Također, Franjo Tuđman se suprotstavio i službenoj kronologiji prema kojoj je ustanak u Hrvatskoj započeo 27. srpnja u mjestu Srb, ističući kako je “sisački partizanski odred pod vodstvom Vlade Janjića-Cape izvršio [...] prve akcije već noću 22/23. juna”.⁸ Što su radili sisački komunisti u šumi Brezovica 22. lipnja i narednih dana znamo jedino iz njihovih relacija. Prvi službeno objavljeni izvor jesu uspomene samog zapovjednika odreda Vlade Janjića Cape, tiskane u *Vojnoistorijskom glasniku* 1950. godine. Sisački komunisti – prema njegovim tvrdnjama – sklonili su se u šumu na vijest o napadu III. Reicha na Sovjetski Savez, očekujući – nakon prekida savezništva Hitlera i Staljina – odlučniji progon od strane ustaškog režima.⁹

8 Citirano prema: Darko Hudelist, *Tuđman. Biografija*, Profil, Zagreb 2004, str. 258.

9 Vlado Janić, O ustaničkom pokretu u oblasti Siska 1941. godine, *Vojno-istoriski glasnik*, god. I/1950, br. 3, str. 4.

Informacije o tome da su na željezničkoj pruzi u noći s 22. na 23. lipnja izvršene neke diverzantske akcije nisu potvrđene u drugim izvorima.

Tuđmanov nastup označavao je u stvari veliki događaj u partijskoj historiografiji, jer je predstavljao prvo suprotstavljanje službenoj pripovijesti o tijeku NOB-a, a doveo ga je u sukob s mnogima koji su do tada radili na povijesti Partije i NOP-a. Vjerojatno mu je, ipak, upravo zalaganje za prevrednovanje ratnih zasluga u korist hrvatskih partizana priskrbilo u tom trenutku naklonost Vladimira Bakarića, bez čije je suglasnosti teško zamisliti dolazak Franje Tuđmana 1961. godine na čelo Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu. Kao što sam već spomenula, službeni datum proslave promijenjen je tek nakon Tuđmanova dolaska na vlast.

Kako se čini, oni koji organiziraju komemoraciju kod Jazovke ili toga nisu svjesni ili su im Tuđmanove ideje jednako daleke kao i one Josipa Broza. Što donekle čudi s obzirom na to da ovogodišnji pohod na Jazovku organizirala je – pored Udruge branitelja Domovinskog rata Dubrava, Hrvatske Čiste stranke prava i Hrvatske stranke prava Ante Starčević – i Hrvatska demokratska zajednica.¹⁰ Njezini predstavnici, iako je HDZ naveden na plakatu kojim se poziva na Spomen-pohod na Jazovku, nisu se ipak isticali tijekom okupljanja. Pored vjerskih obreda (u čemu je sudjelovao i predstavnik Islamske vjerske zajednice), središnji trenutak događaja bilo je čitanje Prosvjednog zahtjeva Hrvatskog obrednog zdruge Jazovka “vlastima republike Hrvatske”. U tome dokumentu, u kojem se – očekivano – zahtijeva pokretanje istraga o komunističkim zločinima, iznose se i imena osoba koje su, prema njegovim autorima, odgovorne za te zločine, te se hrvatske vlasti, ne samo izvršne, već i sudbene (poimence Državno odvjetništvo RH i njegov šef Mladen Bajić, iako on u to vrijeme više nije obnašao tu dužnost) optužuju za njihovo namjerno zataškavanje. Traži se od vlasti sredstva za ekshumaciju i identifikaciju žrtava masovnih grobnica, ukidanje osuđujućih presuda prijevremenih sudova koji su djelovali poslije Drugoga svjetskog rata i vraćanje konfiscirane imovine, novčano obeštećenje žrtava i vraćanje “časti i dostojanstva”, te lustracija, za koju se tvrdi da bi “u bilo kojem obimu usporila obnovu Jugo-komunističke tradicije u Hrvatskoj”. Međutim, zahtjevi se ne odnose samo na razdoblje Drugoga svjetskog rata i socijalistički period, već i na ukidanje Zakona o oprostima vezanog uz Domovinski rat, te prava branitelja, iako nije do kraja jasno zbog čega se o tome govori upravo na Jazovki. Autori Prosvjednog zahtjeva koriste emocijama iznimno nabijeni jezik, obilježen elementima nacionalističkog “novogovora” 1990-ih, poput izraza “jugokomunistički” i “jugokomunisti”, “komunističko-unitaristički”, “protivba”, “presizanje” ili “titoistički zlodusi”.¹¹ Potpuno je jasna težnja idealizaciji svih žrtava komunizma čemu trebaju služiti religijske formulacije poput “hrvatski mučenici” ili “križni put”. Dokument bi mogao postati vrlo zanimljiv predmet jezične analize diskursa i diskursivnih praksi. Ipak važnost tog tipa jezične analize različitih “novogovora” u Hrvatskoj još nije u dovoljnoj mjeri primijećena.¹²

10 <http://hcspr.hr/jazovka-2014-prijavite-se-za-put>, (26.9.2014.)

11 <http://www.jazovka.hr/v-l-a-s-t-i-m-a-r-e-p-u-b-l-i-k-e-h-r-v-a-t-s-k-e-2/>, (26.9.2014.)

12 Analizama povijesnih diskursa u Hrvatskoj bavio se poljski slavist Maciej Czerwiński: *Semioza gatunka – semioza stylu. Studium nad chorwacką i serbską syntezą dziejów narodu*, Wydawnictwo Uniwersytetu

Na povijest se kod Jazovke opširno osvrnuo i križevački grkokatolički biskup Nikola Kekić, koji je predvodio misu. Iako je uvodno izjavio da se zločinci trebaju “preпустiti sudu Božjem”, te ustvrdio da “nismo odgovorni za to što su učinili naši preci (jedni ili drugi)...” već “za ovo vrijeme”, u propovijedi je načinio opširan povijesni ekskurs započet retoričkim pitanjem: “Što imamo od pogleda u prošlost?” Naravno, u pitanju je hrvatska povijest koju ukratko predstavlja od doseljenja u 7. stoljeću, spominje razdoblje kada su Hrvati imali “svoje knezove i kraljeve”, te da su “politički ulazili u zajedništva sa susjednim narodima, što je trajalo stoljećima”. Iako govori o “zajedništvima sa susjednim narodima” biskup Kekić ipak ističe da je to bilo opasno “za opstojnost hrvatskog bića” i spominje pokušaje da se “iz toga tuđinskog zagrljaja oslobodimo”. U tome dijelu prenosi nacionalni narativ nastao u 19. stoljeću ističući Zrinskog i Frankopana kao junake, kao i grkokatoličkog biskupa Gabrijela Mijakića kao njihovog pristašu. Za međuratnu južnoslavensku državu kaže da “Hrvati opet nisu iskoristili priliku za uspostavu svoje države, nego vođeni politički gledano slijepim vođama ušli u novo zajedništvo južnoslavenskih naroda i sljedećih 20 godina trpjeli nepravde iz Beograda”. Moglo bi se reći da navedena tvrdnja odgovara HSS-ovskom viđenju situacije. U istom kontekstu biskup Kekić spominje ipak i “sina ovog kraja” koji je u tom razdoblju “životom platio borbu za slobodu” navodeći ime Stanislava Hranilovića. Na stranu što biskup griješi kada je u pitanju ime (nije se radilo o Stanislavu, već o njegovom bratu Marku; Stanislav je ubijen 1945. godine), važnije je to da se radi o čovjeku koji je osuđen na smrt za ubojstvo šefa tiskovnog koncerna Jugoštampe Antona Schlegela, dakle za jednu od prvih terorističkih akcija vezanih uz ustaški pokret.¹³ Ovo se više ne može povezivati s ideologijom koju je zagovarao HSS. Kada govori o NDH, biskup Kekić koristi sljedeću formulaciju: “Ta i takva Hrvatska opet je ovisila o silnicima drugih država, a i o domaćem političkom vodstvu koje očito nije bilo doraslo trenucima vremena”, te ističe zasluge nadbiskupa Stepinca i grkokatoličkog biskupa Janka Šimraka u zalaganju protiv “protiv nepravdi i progona režimu nepoželjnih ljudi” te upozoravanju da se “na takvim temeljima ne gradi mlada hrvatska država”.¹⁴

Crkvene vlasti, a prvenstveno Katolička crkva godinama se kod Jazovke pojavljuju kao jedan od suorganizatora događanja. I ovdje je u pitanju crkveni velikodostojnik (iako grko-katolički), pa se – iako je jezik koji koristi biskup mnogo umjereniji od onog iz Prosvjednog zahtjeva HOZ Jazovka – kontroverznom čini podrška djelovanju grupa građana ekstremne političke orijentacije koji su očito uključeni u organizaciju okupljanja. Ovaj, ali i brojni drugi slučajevi služe – svakako ne bez temelja – kao razlog kritika upućenih Crkvi sa suprotne strane političkog spektra.

Da se ipak vratimo na glavnu političku poruku skupa kod Jazovke, valja istaknuti da je njegov ton, jezik kojim je napisan i sadržaj očito namijenjen ljudima radikalnih političkih usmjerenja. Možda najžešći jezik upotrijebljen je ulomku Prosvjednog proglasa HOZ

Jagiellońskiego, Kraków 2011; *Semiotyka dyskursu historycznego. Chorwackie i serbskie syntezy dziejów narodu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.

13 http://www.tomislavjonjic.iz.hr/IV_hranilovic.html, (26.9.2014.)

14 <https://www.youtube.com/watch?v=bNbwHkkw3a4>, (26.9.2014.)

Jazovka koji se izravno odnosi na “konkurentski” događaj koji se istovremeno odvijao 22. lipnja. Na jednom se mjestu kaže:

*Tražimo da dužnosnici “troroge” vlasti priznaju masovna zločinstva te prestanu orgijati nad kostima ubijenih branitelja hrvatske domovine svakog 22. lipnja u šumi Brezovici, kao i orgije četnika 27. srpnja u Srbu. Izgleda da mučenje Hrvata nije dovoljno pa im za to treba dodatno ranu “zasoliti”, pogaziti hrvatski Vukovar i od njega stvoriti enklavu s dva pisma i dva jezika, suprotno ustavu Republike Hrvatske. Sigurni smo da znaju što čine!*¹⁵

“Orgijanjem nad kostima ubijenih branitelja hrvatske domovine” nazvana je tako kod Jazovke službena proslava Dana antifašističke borbe. Oba događaja imaju posve različiti karakter, ikonografiju i frazeologiju, a potonji je uglavnom protekao u prilično mirnom ozračju uz žaljenje zbog nedovoljno istaknute pozicije antifašizma u hrvatskom društvu. Ono što se ponavlja iz godine u godinu u Brezovici je također upozoravanje na jačanje ustaških i fašističkih resentimenata. Prethodne je 2013. godine u Brezovici žestoko u tom tonu nastupio bivši predsjednik Republike Hrvatske Stjepan Mesić, u ulozi počasnog predsjednika Saveza antifašističkih boraca i antifašista, upozoravajući na “sve jači pritisak neofašista i na njihovu sve izraženiju prisutnost u javnom životu”.¹⁶ U međuvremenu, u svibnju ove godine osnovana je i Antifašistička liga Republike Hrvatske, koja si kao cilj stavlja “integrirati antifašizam u temelje hrvatskog društva, sustavno se suprotstavljati svim manifestacijama nacifašizma”, ali i razvidno teži rehabilitaciji partizanskog pokreta, komunističkih vlasti i Josipa Broza.¹⁷

I ove se 2014. godine ponovno u Brezovici upozoravalo na borbu protiv zaborava na antifašizam iako je ovaj put u govorima predstavnika vlasti primjetno nastojanje da se prvenstveno ističe sve ono što se smatra pozitivnim vrijednostima antifašizma: da se radilo o “pobuni protiv nepravde”, “pobjedi dobra nad zlom”, da su partizani bili “jedina snaga koja se odupirala okupatoru” (Ivo Josipović); da se radilo o “suprotstavljanju zlu”, “patriotskom, slobodarskom i nacionalnom pokretu, naročito u Dalmaciji” (Zoran Milanović); o “svjetlu slobode, da su partizani “isprepleli svoje ruke sa svim narodima”, da je to bila “plemenita, teška i krvava žrtva ljudi koji su našu zemlju sa sramotnog puta ustaštva i kolaboracije odveli na stranu antifašističke koalicije, na stranu pobjede i čovječnosti”

15 <http://www.jazovka.hr/v-l-a-s-t-i-m-a-r-e-p-u-b-l-i-k-e-h-r-v-a-t-s-k-e-2/>, (26.9.2014.)

16 <http://www.index.hr/black/clanak/proslava-dana-antifasisticke-borbe-u-brezovici-renesansa-neofasizma-mora-stati/684746.aspx>, (26.9.2014.)

17 Povelju Antifašističke lige potpisali su predstavnici organizacija koje su pokrenule njezino osnivanje - Vesna Teršelić (Documenta - Centra za suočavanje s prošlošću), Milorad Pupovac (SNV), Ivan Fumić (Savez antifašističkih boraca i antifašista RH) i Juraj Hrženjak (inicijator ideje osnivanja Antifašističke lige). Antifašističku ligu čine i Građanski odbor za ljudska prava, Romsko nacionalno vijeće, Židovska općina/Šoa Akademija, Židovska vjerska zajednica “Bet Israel”, Vijeće romske nacionalne manjine Grada Zagreba, Kuća ljudskih prava Zagreb, Mlade antifašistkinje i antifašisti Zagreba, Srpski demokratski forum, Centar za mirovne studije, B.A.B.E, Savez društava “Josip Broz Tito” te Savez ratnih i vojnih invalida RH iz Drugog svjetskog rata. <http://www.index.hr/vijesti/clanak/osnovana-antifasisticka-liga-republike-hrvatske/745502.aspx>, (26.9.2014.)

(Franjo Habulin, predsjednik SABA).¹⁸ Isticano je zajedništvo ljudi neovisno o vjeri i naciji i zasluge kakve je NOB imao za stvaranje nezavisne Republike Hrvatske.¹⁹ Iz svih govora jasno je da se ikakve negativnosti vezane uz NOB nastoje izbjeći. Iako to prividno odgovara svečanom trenutku i prigodi u kojoj su govori održani, svakako znači iznošenje jednostrane, a kroz to i iskrivljene slike o povijesti.

Ono što zabrinjava još više od toga jest činjenica da deklarirani antifašisti i ozbiljni političari, poput predsjednika Ive Josipovića, ne znaju prepoznati granicu gdje završava hvaljenje pozitivnih strana antifašizma, a gdje počinje poricanje krivnje za evidentne zločine koje su u ime NOP-a i Komunističke partije počinjeni. Jedino se tako može objasniti Josipovićeve tvrdnje o Titovoj bisti, koja se i danas i prije (od vremena predsjednika Tuđmana) nalazila u predsjedničkom uredu. Izgovorena pred publikom okupljenom u Brezovici, ta je tvrdnja izazvala gromoglasan aplauz, kakav uostalom uvijek na okupljanima ove vrste izaziva spomen imena Josipa Broza Tita. Je li se time Ivo Josipović želio dodvoriti slušačima? Ili je i on iskreno uvjeren da su optužbe na Titov račun samo “blaćenje vođe NOB-a”, kako je godinu dana ranije rekao Stjepan Mesić.²⁰ Titova bista postala je nakon 22. lipnja tema o kojoj se najviše raspravljalo vezano uz obilježavanje Dana antifašističke borbe.

Zanimljivo je, ali i znakovito, da je u hrvatskoj javnosti potpuno nezapažen prošao govor koji je u Brezovici održao Maciej Szymański, veleposlanik Republike Poljske u Zagrebu, koji je na proslavu pozvan kao predstavnik zemalja antifašističke koalicije. Bio je to jedan diplomatski govor, no sadržavao je informacije koje su premijera Milanovića natjerale na reakciju, koja mnogo govori o povijesnoj svijesti samog premijera, ali – vrlo vjerojatno – i jednog dijela hrvatske javnosti. Naime, poljski je veleposlanik pozdravio hrvatsku borbu protiv fašizma, ali odmah nakon toga istaknuo da hrvatski borci “nisu bili osamljeni” i ukratko predstavio povijest pokreta otpora u Poljskoj u vrijeme Drugoga svjetskog rata, povijest koja počinje u jesen 1939. godine, puno prije osnivanja Sisačkog partizanskog odreda, navodeći pritom i brojčane podatke vezane uz njegove pripadnike. Također, opisao je razmjere stradanja koja se odnose na Poljsku i Poljake u Drugom svjetskom ratu. Ova “kratka lekcija” koju je Szymański održao očito je pogodila premijera Milanovića pa je on u svome nastupu imao potrebu odgovoriti. Pri tom je demonstrirao da baštini stav koji je bio čest među hrvatskim i općenito jugoslavenskim komunistima u razdoblju nakon rata, zapravo službeni stav koji je očito usvojio u školskim klupama. Radi se o snažnom uvjerenju o posebnosti jugoslavenskog Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) i veličanstvenosti borbe jugoslavenskih naroda, koje se ponekad manifestiralo u začudnim oblicima. Primjerice, kritizirajući postav Muzeja revolucije još pedesetih godina 20. stoljeća, jedan od istaknutih hrvatskih partizana i komunista, Karlo Mrazović,

18 Ako nije drugačije navedeno, govori održani na pojedinim proslavama korišteni su u varijanti snimljenoj za potrebe znanstvenog projekta: CULTURAL MEMORY OF TWENTIETH CENTURY TRAUMAS. Zahvaljujem voditelju projekta Vjeranu Pavlakoviću (u posjedu autorice).

19 Ivo Josipović rekao je među ostalima: “da nije bilo pobjede antifašizma, naša bi budućnost, a potom i samostalnost bila daleko neizvjesnija i teža”.

20 <http://www.index.hr/black/clanak/proslava-dana-antifasisticke-borbe-u-brezovici-renesansa-neofasizma-mora-stati/684746.aspx>, (26.9.2014.)

prigovarao je da je u njemu prikazano samo jedno spaljeno selo i nekolicina ubijene djece. To, prema njemu, nije odražavalo posebnost i veličanstvenost jugoslavenske borbe jer – kako je kazao – “jedno spaljeno selo” imaju i Česi i Mađari (Najbar-Agičić, 2013, 478).

Premijer Milanović pokazao je vrlo skromno znanje o povijesti tvrdeći da je do napada Njemačke na Sovjetski Savez bilo u Europi “oblika otpora” ali samo “sporadičnog i neorganiziranog”, da je bilo “proгона i zlostavljanja” i “svoga zla” ali onoga što se dogodilo nakon proglašenja NDH u Hrvatskoj nije ranije bilo. Tvrdio je tako Milanović da do tada “porobljena Europa nije vidjela”... “masovne likvidacije ljudi koji su se drugačije križali, imali drugačiju vjeru i nacionalnost”. Suvišno je ovdje objašnjavati stvarnu situaciju i dokazivati razmjere premijerove “pogreške”, ali je ona ipak simptomatična za razumijevanje narativa čiji je rezultat.

Zanimljivo je da i jedni i drugi, dakle oni s desne i oni s lijeve strane političke pozornice u Hrvatskoj ustrajno nastoje povezati narativ vezan uz Drugi svjetski rat s onim o Domovinskom ratu. Već sam vezano uz okupljanje na Jazovki spominjala da su tamo iznošeni zahtjevi vezani za žrtve komunističkog režima u jednom nizu s onima vezanima uz prava branitelja iz Domovinskog rata. U Brezovici, na proslavi Dana antifašističke borbe također su spominjani hrvatski branitelji iz Domovinskog rata, ovaj puta kao svojevrsni nasljednici partizanskih boraca.²¹

Kao zanimljivost treba spomenuti da su ove godine posebnu afirmaciju tijekom proslava vezanih uz partizanski pokret doživjeli dalmatinski borci. Ne samo što su se na počasnom mjestu našli tijekom proslave u Srbu, a posebno 10. dalmatinska brigada koja je oslobađala predio oko Srba (gdje se nalazi i spomenik njezinim palim pripadnicima). I u Brezovici se o njima posebno govorilo. Kao njihov glasnogovornik pojavio se premijer Milanović, koji je imao potrebu i u Brezovici istaknuti Prvi splitski partizanski odred.

Proslava u Srbu 27. srpnja, već tradicionalno izaziva još veće kontroverze od proslave Dana antifašističke borbe u Brezovici 22. lipnja. Ovogodišnja protekla je uz velike mjere osiguranja; nedaleko od mjesta proslave održana je “protumanifestacija” protivnika okupljanja u Srbu. Tako je proslava u Srbu cijelo vrijeme bila praćena zvučnom kulisom nacionalističkih uzvika i pjesmi. Iako je izgubila status državnog blagdana, ta se proslava već neko vrijeme obilježava u organizaciji Saveza antifašističkih boraca i Srpskog narodnog vijeća. Najsvečaniji karakter imala je 2010. godine kada je predsjednik RH Ivo Josipović sudjelovao u otkrivanju obnovljenog “Spomenika ustanku” Vanje Radauša.²² Rang događaja 2014. godine bio je značajno niži, a od državnih dužnosnika nisu ove godine bili prisutni ni premijer ni predsjednik republike, dok je potonji uputio u Srb samo svoga izaslanika. Dobrim su dijelom poruke skupa u Srbu slične onima iz Brezovice, prvenstveno kada je u pitanju izražavanje straha od sve snažnijeg revizionizma (S. Mesić ustvrdio je da je zabrinut “plimom neofašističkog radikalizma”), te isticanje svega onoga pozitivnog u NOP-u i partizanskoj borbi: da je to bio “vapaj za životom”, te da se iz toga “rodila ideja antifašističke, tolerantne i multietničke Hrvatske” (Dragan Markovina), da

21 Primjerice u govoru predsjednika RH Ive Josipovića.

22 <http://slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/252260/Default.aspx>, (30.9.2014.)

su borci ustali “zbog ideje bratstva među narodima” (Milorad Pupovac). Ono što je bilo slično i u Srbu i u Brezovici bile su oduševljene reakcije okupljenih na svaki spomen Josipa Broza Tita. Tako je bilo i nakon Mesićeve rečenice o tome da je na ustanak “pozvala Komunistička partija koju je vodio sam Tito”, ali i nakon dosjetke Milorada Pupovca da partizani u Drvaru “nisu branili Dražu, nego Jožu”. Jedina osoba među govornicima koja je, iako usputno, spomenula zločine “i na drugoj [partizanskoj] strani”, bio je predstavnik lokalnih vlasti, zamjenik načelnice općine Gračac, Milan Tankosić.

Ipak, posebno zanimljivo – i različito od onoga u Brezovici – čini se ustrajno isticanje mjesta Srb kao “izvorišta antifašističke borbe u Hrvatskoj” i “mjesta iz kojeg je krenula borba” što je bila jedna od glavnih poruka Milorada Pupovca. Čak je i Stjepan Mesić, kao počasní predsjednik SABA, istaknuo da je Srb mjesto gdje je počeo “pravi ustanak”. To je uglavnom ostalo neprimijećeno od strane medija, a vjerojatni ni većine okupljenih, a zasigurno se može smatrati odrazom činjenice da je nakon pomicanja proslave Dana antifašističke borbe na 22. lipnja, datum 27. srpnja prirodno ostao rezerviran za proslavu srpske manjine. Posljedica je i snažnije isticanje zajedništva borbe hrvatskih i srpskih partizana, primjerice u govoru Stjepana Mesića, koji je naglašavao da se radilo o “zajedničkom ustanku Hrvata i Srba”, te snažniji naglasak na probleme vezane uz položaj Srba u današnjoj Hrvatskoj.

Proslava i govori održani u Srbu imali su tako – vjerojatno suprotno intencijama organizatora – snažan pečat manjinskog, srpskog okupljanja. Ta činjenica protivnicima ovog skupa posebno je odbojna i neprihvatljiva te obično iznose optužbe usmjerene upravo u tom smjeru, uz isticanje četničkih zločina i antihrvatski, a ne antifašistički ili protuustaški karakter oružanih akcija srpskog stanovništva. I organizatori i protivnici skupa mogli su kao svojevrstne glasnogovornike isticati osobe s doktoratima iz povijesnih znanosti. Sudi-onik proslave u Srbu bio je povjesničar Dragan Markovina²³, koji je i istraživač povijesti dalmatinskih partizana, dok je među protivnicima najglasniji bio Josip Jurčević.²⁴ I opet, znakovito, najmanje zapažene ostanu one izjave za medije u kojima se nastoji smireno i multiperspektivno prezentirati događaje, što je za *Slobodnu Dalmaciju* pokušao jedan drugi povjesničar – Goran Hutinec. On je pritom pozvao da se pitanje o oslobodilačkoj borbi i zločinima apstrahira “na razinu koja u hrvatskoj javnosti neće biti aktualna samo u srpnju, nego i u kolovozu svake godine kad se proslavlja Oluja. A to je – može li se u pravednoj borbi počinuti zločin, i postaje li ta borba zbog zločina koji su u njezino ime počinjeni manje pravednom?”²⁵

Hutinčev poziv ostao je bez odjeka, a kolovoške svečanosti obilježavanja Dana pobjede i domovinske zahvalnosti i Dana branitelja, kako glasi službeni naziv državnog blagdana koji se slavi u Hrvatskoj na godišnjicu pada Knina za vrijeme akcije “Oluja” 5. kolovoza 1995. godine, prošle su na dosta sličan način kako se to događa iz godine u godinu, dakle

23 Dragan Markovina i sam se bavi analizom kulture sjećanja. Vidi: Dragan Markovina, *Između crvenog i crnog. Split i Mostar u kulturi sjećanja*, Plejada – University Press, Zagreb-Sarajevo 2014.

24 <http://slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/252260/Default.aspx>, (30.9.2014.)

25 Isto.

na podvojenom slavlju. Za dio posjetitelja ono se sastoji od dvije postaje - prve u Kninu, a druge u Čavoglavama. U Kninu se u prijepodnevnim satima održavala službena proslava uz sudjelovanja najviših državnih dužnosnika od premijera, preko predsjednika Sabora do predsjednika Republike. Najupečatljiviji dio te svečanosti bio je govor premijera Zorana Milanovića, koji je podlegao pritisku prema njemu negativno raspoložene mase te je vidno nervozan, bezuspješno pokušavajući nadglasati zvižduke, održao govor prepun povijesnih elemenata. Ostali govori državnih dužnosnika, govor predsjednika Sabora Josipa Leke i predsjednika RH Ive Josipovića, također su bili popraćeni zvižducima. No, ta su dvojica dužnosnika pokazala da su i u otežanim okolnostima u stanju relativno smireno održati prigodničarski svečani govor koji odgovara trenutku. Milanović to nije uspio, a dodatno je, u svojim nespretnim povijesnim ekskursima, ponovno pokazao slabu razinu poznavanja i razumijevanja povijesti. Dobar dio njegova govora nije se odnosio na Domovinski rat, čak niti na Drugi svjetski rat, već na mnogo davniju prošlost. Pokušavajući okupljenima predstaviti svoju vladu kao “narodnu vladu” (zbog optužbi s desne strane političkog spektra da je ta vlada “nenarodna”) imao je potrebu ustvrditi kako vlada vodi zemlju “pravim putem”, putem hrvatskih interesa, putem koji je Hrvatska izgubila “prije tisuću godina” (“kada je ona kula gore [Kninska utvrda] pala pod tuđinca”). Položaj Hrvatske u zajedništvu s drugim narodima i pod vladavinom stranih vladara opisao je na način koji u potpunosti odgovara onoj slici koju je u svojoj propovijedi kod Jazovke naslikao biskup Kekić, a koji potječe iz devetnaestostoljetne historiografije, odnosno onoj slici koju su dosljedno reproducirali udžbenici povijesti i u socijalističkoj Hrvatskoj (“taj je tuđin bio Otoman, bio je Austrijanac, bio je Mletak, bio je Talijan”; “njima je Hrvatska bila kolonija”; mi smo “tisuću godina čekali priliku da imamo svoju državu”). Nakon tih prilično jakih riječi slijedila je napomena: “danas to nisu neprijatelji, zajedno smo u Europskoj Uniji”, ali i obećanje ustrajnosti na daljnjoj obrani hrvatskih interesa o kojima “želimo odlučivati sami”. Možemo samo pretpostaviti da bi se govor premijera Milanovića svidio okupljenima da su ga čuli, da su ga željeli slušati. Vjerojatno je dijelom i na to bio usmjeren, a tome je vjerojatno trebalo služiti i spominjanje u izuzetno pozitivnom kontekstu Franje Tuđmana. Taj pokušaj da se legitimiraju vlastita politička stajališta podsjeća na Josipovićevo pozivanje na Tuđmana i njegov sentiment prema Titovoj bisti. Ako su se obojica nadali da će im to priskrbiti simpatije desnih glasača, vjerojatno su bili u krivu.

Jedan dio okupljenih na proslavi u Kninu, posebno iz braniteljskog miljea popodne istog dana zaputio se na proslavu u Čavoglavama. Radi se proslavi koju svake godine organizira Marko Perković Thompson, pjevač popularan među pristašama desnih političkih opcija (zbog njegovih pjesama punih nacionalističkih elemenata), ali i među brojnim mladim slušateljima, koji dijelom vjerojatno niti ne prepoznaju tu političku dimenziju njegovog stvaralaštva, a dijelom su poticani prkosom i mladalačkim buntom. Thompson već godinama u svome rodnom mjestu Čavoglave organizira koncerte i pučku veselicu. U svemu tome ima mnogo političkog sadržaja (također u smislu ikonografije i “kostimografije”, jer su i sam pjevač i njegovi fanovi najvećim dijelom gotovo uniformirano obučeni u crne majice s velikim hrvatskim grbovima), iako uglavnom nema velikih političkih govora. Ove godine glavna je točka postao kratki govor koji okupljenima na koncertu održao Perkovićev počasni gost, Dario Kordić, hercegovački Hrvat kojeg je Haški sud

osudio na 25 godina zatvora za zločine protiv Bošnjaka u hrvatsko-bošnjačkom ratu u BiH, a koji je nedavno pušten na slobodu nakon odsluženja dvije trećina dosuđene kazne. Nakon izlaska iz zatvora i povratka u Hrvatsku Kordić je za dio hrvatske javnosti postao junak, a njegov doček u zagrebačkoj zračnoj luci s jedne strane i prosvjedi protiv toga s druge davali su naslutiti kako ni ovo ljeto u Hrvatskoj neće proći bez uzbuđenja. Posebno je zanimljiv stav Katoličke crkve ili njezina dijela predvođenog biskupom Vladom Košićem koji Kordića slavi i proglašava “hrvatskim mučenikom”.²⁶ U Čavoglavama je okupljenom mnoštvu Dario Kordić održao kratki emotivni govor, prepun vjerskih elemenata iz kojeg je razvidno da sam Kordić ne vidi granicu između vjerskih i nacionalnih osjećaja, između Katoličke crkve i hrvatske nacije, što se čak može smatrati očekivanim u slučaju osobe koja je 17 godina provela u zatvoru s optužbom kakvu je on imao. Ono što može iznenaditi jest oduševljenje okupljenih koje je time izazvao i zajednička molitva “Oče naš” u okolnostima koje uopće nisu bile primjerene – na koncertu *rock glazbe*.²⁷ Sve to dovodi do sakralizacije nacije, nacionalnih junaka i ratnih veterana te promicanju crno-bijele slike povijesti koja se vrlo često priziva, a u kojoj vlastita nacija igra uvijek pozitivnu ulogu (najčešće ulogu žrtve), dok se susjedne nacije, posebno one s kojima su vođeni ratovi, demoniziraju.

Uz znatno manje pažnje medija, ali i interesa vladajućih prošlo je ove godine obilježavanje Europskog dana sjećanja na žrtve totalitarnih i autoritarnih režima (23. kolovoza). Službeno obilježavanje održano je uz polaganje vijenaca kod jama Jazovke i Jadovnog, no osim predsjednika Hrvatskog sabora Josipa Leke, nisu sudjelovali najviši državni dužnosnici, već njihovi predstavnici – izaslanik predsjednika RH Mate Ostović i ministar Predrag Matić u ime vlade. Na ovu je komemoraciju po prvi put ove godine svoga predstavnika, u osobi biskupa Mile Bogovića, poslala i Katolička crkva.²⁸ Taj događaj nije izazvao naročito zanimanje javnosti. Pažnju medija privukla je pak tribina u organizaciji Udruge Daksa 1944/45. održana u Dubrovniku. Osude zločina komunističkog režima u Jugoslaviji iz usta Ivana Zvonimira Čička, predsjednika Hrvatskog helsinškog odbora, i povjesničara Ive Banca, možda bi prošle jednako slabo zapaženo da na tribini nije sudjelovao i Tomislav Karamarko, šef oporbene Hrvatske demokratske zajednice. Uz ove je osude Karamarko decidirano iznio i planove provođenja lustracije, izbacivanje imena Josipa Brpza Tita iz naziva ulica i trgova te reviziju nastave povijesti i povijesnih udžbenika nakon što HDZ preuzme vlast u Hrvatskoj.²⁹

Karamarkova najava revizije udžbenika i nastave povijesti nije prvi, a bojim se, niti zadnji slučaj koji pokazuje namjere vlasti, odnosno ljudi i snaga koji na vlast aspiriraju,

26 <http://www.vecernji.hr/hrvatska/perpetuum-morbile-ili-hrvatska-spirala-smrti-koja-naciji-ne-da-iz-groba-959506>,

<http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/340550/Ivo-Banac-njezno-kritizirao-biskupa-Kosica.html>, (30.9.2014.)

27 <https://www.youtube.com/watch?v=AjNJ7adAHHc>, (30.9.2014.)

28 <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/dan-sjecanja-na-zrtve-totalitarnih-rezima-komemoracije-u-jadovnom-i-kod-jazovke---349190.html>, (30.9.2014.)

29 <http://radio.hrt.hr/clanak/karamarko-na-tribini-udruge-daksa/68046/>, www.dulist.hr/karamarko-provest-cemo-lustraciju/191142/, (30.9.2014.)

da utječu na sliku povijesti kakva će se prenositi na mlade naraštaje u sklopu školskog sustava. Ovaj se puta radilo o vrlo eksplicitnoj formulaciji. Valja podsjetiti da je kritika udžbenika i “školske povijesti” stalni motiv različitih političkih skupova, i u organizaciji udruga branitelja Domovinskog rata i u organizaciji Saveza antifašističkih boraca. Na potonjima je u tom smjeru nerijetko govorio Stjepan Mesić. Slične je misli izgovorio i na proslavi Dana antifašističke borbe 2013. godine tvrdeći da je “NOB ostao i bit će legenda, a ponos koji su ostvarili antifašistički borci obveza je koju treba prenijeti mladim generacijama”.³⁰

Dok pratimo proslave i komemoracije što su se tijekom samo ovoga ljeta održavale diljem Hrvatske, mora se steći dojam kako postoje dvije (a možda i više) posve različite i sukobljene skupine u hrvatskom društvu. Bit je tog sukoba složena, no sukob se manifestira ponajprije preko potpuno oprečne vizije povijesti koju upotrebljavaju i zloupotrebljavaju njegovi sudionici u skladu sa svojim ciljevima. “I to je Hrvatska!” – oduševljeno je uzviknuo Dario Kordić gledajući okupljene u Čavoglavama.³¹ A Hrvatska jesu i oni koji dolaze u Kumrovec na proslavu Titova rođendana.³² Sraz te dvije Hrvatske događa se stalno, bilo da se radi o organiziranju “paralelnih” okupljanja kao kod Jazovke, ili o protu-manifestacijama u neposrednoj blizini kao u Srbu, bilo u obliku izravnog sudara kada su govornici (ili dio njih) konfrontirani s većinom (ili glasnijim dijelom) okupljenih kao što je to bio slučaj u Kninu. I jedni i drugi prisutni su u javnom prostoru, u politici i kulturi. Međusobno si citatima iz protivničkih govora mogu dokazivati opasnost koja vreba od suprotne strane. Na taj način jedni druge hrane svojim izjavama. Koja je od te “dvije Hrvatske” veća opasnost za budućnost zemlje i društva? Je li uopće moguć “objektivni” odgovor? Zasigurno bi trebala i neka druga istraživanja da se pokuša odgovoriti na to pitanje. Sigurno je samo jedno: Hrvatska je u smislu kulture sjećanja zarobljena između ova dva suprotna pola.

30 <http://www.index.hr/black/clanak/proslava-dana-antifasisticke-borbe-u-brezovici-renesansa-neofasizma-mora-stati/684746.aspx>, (26.9.2014.)

31 <https://www.youtube.com/watch?v=AjNJ7adAHHc>, (30.9.2014.)

32 *O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*, ur. N. Škrbić Alempijević i K. Mathiesen Hjemdahl, Zagreb 2006.

TITO'S BUST AND THE "HOT" CROATIAN SUMMER.
POLITICAL USE OF HISTORY IN CROATIA – SUMMER OF 2014.

Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ

University north / Department of journalism
Trg Žarka Dolinara 1, 48 000 Koprivnica, Croatia
e-mail: mnajbar@unin.hr

SUMMARY

In Croatia, as in many other countries, the history of the 20th century, rich in dramatic events, especially events that occurred during World War II, are particularly strongly present in public life. Croatian society does not represent a unique attitude towards these events, and today they represent the basic foundation of political preferences of Croatian citizens. They are also strongly reflected in the social and political tensions. Politicians of various political options often evoke past events in their public speeches. As expected, they become the main topic of the speech kept during celebrations of anniversaries.

The article is devoted to the political use of history in Croatia through the analysis of speeches held during celebrate the holidays and the anniversary celebrations during the summer of 2014. The speeches were analyzed on the basis of publicly available records and text material from the Internet and material collected in the framework of one research project. In this way, it endeavors to present a situation that corresponds to a specific time (summer 2014). Speeches and celebrations are presented along with a brief overview of the history of the celebrations, through which examining the context and the changes that have been taking place so far.

Analyzing these examples of political use of history in public appearances at celebrations the paper presents the ways in which politicians and public figures refer to the past. The resulting image shows the disunity of the Croatian society when it comes to remembering the events of the 20th century and the presence of the culture of memory marked by confrontation and conflicts, as well as a very limited possibility of open public debate on those elements from the national past that present controversial points of national memory.

Key Words: culture of memory, political use of history, croatian history

LITERATURA

Assmann, J. (2005.): Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje, politički identitet u ranim visokim kulturama, Vrijeme, Zenica.

- Czerwiński, M. (2011.):** Semioza gatunku – semioza stylu. Studium nad chorwacką i serbską syntezą dziejów narodu, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Czerwiński, M. (2012.):** Semiotyka dyskursu historycznego. Chorwackie i serbskie syn-tezy dziejów narodu, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Đurašković, S. (2008.):** Politike povijesti: pregled razvoja discipline u Hrvatskoj i Slo-vačkoj, *Politička misao*, 45, 3-4.
- Hudelist, D. (2004.):** Tuđman. Biografija, Profil, Zagreb.
- Janić, V. (1950.):** O ustaničkom pokretu u oblasti Siska 1941. godine, *Vojno-istoriski glasnik*, I, 3.
- Jurčević, J. (2006.):** Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj, Počasni bleiburški vod, Zagreb.
- Koren, S. (2012.):** Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960). Komunistička partija Ju-goslavije, nastava povijesti, historiografija, Srednja Europa, Zagreb.
Kultura pamćenja i historija, prir. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, Golden Marketing, Zagreb.
- Kuljić, T. (2006.):** Kultura sećanja, Čigoja štampa, Beograd.
- Kuljić, T. (2011.):** Sećanje na Titoizam: između diktata i otpora, Čigoja štampa, Beograd.
- Lasić, M. (2011.):** Kultura sjećanja – pledoaje za izgradnju kulture sjećanja i u regiji jugoistoka Europe, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo. Markovina, Dragan (2014.), *Između crvenog i crnog. Split i Mostar u kulturi sjećanja*, Plejada – University Press, Zagreb-Sarajevo.
- Režek, M. (2014):** Usmerjena preteklost: mehanizmi ideološke in političke “kontamina-cije” zgodinopisja v socialistični Sloveniji in Jugoslaviji (1945–1966), *Acta Histriae*, 22, 4, 971-992.
- MacMillan, M. (2009.):** *Dangerous Games: The Uses and Abuses of History*, Random House Publishing Group.
- Najbar-Agičić, M. (2013.):** U skladu s marksizmom ili činjenicama. Hrvatska historio-grafija 1945-1960., Ibis-grafika, Zagreb.
- Nora, P. (1996-1998.):** *Realms of Memory: Rethinking the Franch Past*, 1-4, Columbia Uni-versity Press, New York (fran. original: *Les Lieux de Mémoire*, Gallimar (1984-1992)
- O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu (2006.):** ur. N. Škrbić Alempijević i K. Mathiesen Hjemdahl, Zagreb.
- Petrović, T. (2012.):** Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslo-venskim društvima, Fabrika knjiga, Beograd 2012.
- Petrungaro, S. (2009.):** Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004., Srednja Europa, Zagreb.
- Politics of the Past. The Use and Abuse of History (2009):** ed. Hannes Swoboda and Jan Marinus Wiesma, The Socijalist Group in the European Parliament.
- Ramet, S. P. (2006.):** Srpska i hrvatska povijesna naracija, *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 3.
- Stryjek, T. (2014.):** Ukraina przed końcem historii. Szkice o polityce państw wobec pa-mięci, Scholar, Warszawa.
- The Politics of Memory in Postwar Europe (2006.):** ed. Richard Ned Lebow, Wulf Kansteiner, Claudio Fogu, Duke University Press, Durham and London.

SE LA MEMORIA (NON) MI INGANNA...
L'ITALIA E IL "CONFINE ORIENTALE": RIFLESSIONI SULLA
STORIA E SUL SUO USO PUBBLICO

Mila ORLIĆ

Università di Rijeka, Facoltà di filosofia, Dipartimento di storia
Sveučilišna avenija 4, 51100 Rijeka
e-mail: orlicmila@gmail.com

SINTESI

Questo saggio si propone di discutere criticamente alcuni degli intricati nodi che in Italia hanno legato – e per molti versi continuano a legare – storia e memoria delle tragiche vicende dell'Alto Adriatico nel corso del Novecento. La questione della memoria viene analizzata all'interno di una doppia prospettiva, l'una sociale – attraverso le esperienze delle comunità degli esuli nel dopoguerra – e l'altra istituzionale – attraverso l'impatto della legge per il "Giorno del ricordo" sulla costruzione dell'identità nazionale (italiana). Una particolare attenzione, quindi, viene dedicata al ruolo degli storici italiani nel dibattito pubblico e alle possibilità di rinnovare l'agenda della ricerca scientifica intorno ai temi e problemi del cosiddetto "confine orientale".

Parole chiave: "confine orientale", foibe, esodo, memoria, giorno del ricordo

ČE ME SPOMIN (NE) VARA ...
ITALIJA IN NJENA "VZHODNA MEJA": RAZMIŠLJANJA O ZGODOVINI
IN NJENI JAVNI RABI

IZVLEČEK

Namen prispevka je kritično razpravljati o nekaterih zapletenih in težko rešljivih vprašanjih, ki so v Italiji vezali – in v mnogih pogledih še vedno vežejo – zgodovino s spominom na tragične dogodke na severnem Jadranu v 20. stoletju. Vprašanje spomina je analizirano z dveh vidikov: družbenega – skozi izkušnje ezulskih skupnosti v povojnem obdobju – in na drugi strani institucionalnega – z vidika vpliva zakona o Dnevu spomina na oblikovanje (italijanske) nacionalne identitete. Posebna pozornost je posvečena vlogi italijanskih zgodovinarjev v javni razpravi in možnostim, da bi na dnevni red spet uvrstili znanstvene raziskave v zvezi s temami in problematiko tako imenovane "vzhodne meje".

Ključne besede: "vzhodna meja", fojbe, eksodus, spomin, dan spomina

A distanza di un decennio dal varo ufficiale del Giorno del Ricordo, deliberato dal Parlamento italiano nel febbraio 2004, è il tempo di un primo, pur approssimativo bilancio¹. Grazie all'ampio dispiegamento dei mass media, l'opinione pubblica italiana ha potuto familiarizzare con la cosiddetta questione del confine orientale, percepita perlopiù attraverso due vicende simbolicamente più pregnanti: le "foibe" e l'"esodo". Naturalmente, la ricezione del problema, basata su una mobilitazione altamente emotiva, alimentata dall'identificazione degli italiani come "vittime" della Seconda guerra mondiale, non è priva di elementi problematici². Nonostante la carica politica polemica che animò i primi passi del Giorno del Ricordo si sia andata stemperando, il contributo degli storici non sembra però ne abbia beneficiato.

Mi concentrerò in particolare sui rapporti tra memoria e storia in relazione alle vicende che colpirono e segnarono l'area dell'Alto Adriatico nel corso della Seconda guerra mondiale e nell'immediato dopoguerra. Da un lato, terrò presente la necessità di distinguere tra storia e memoria e di indagarne le reciproche relazioni e interazioni³. Dall'altro, utilizzerò il termine memoria in una duplice accezione: la prima costituisce l'insieme dei ricordi personali che definisce (su scala collettiva) la memoria sociale delle diverse comunità di esuli presenti sul territorio italiano; la seconda – che sta in rapporti complicati e non sempre diretti con la prima – consiste in una costruzione pubblica, determinata da una volontà e da una finalità (più o meno esplicite) di carattere politico. In quest'ultimo senso si tratterà di verificare come da un lato la memoria pubblica negli ultimi 10 anni abbia influenzato o contribuito a determinare l'agenda della ricerca storica, e dall'altro abbia contribuito a ridefinire la memoria collettiva della comunità degli esuli istriani in Italia.

La legge n.92 – con cui fu approvato in Italia il Giorno del ricordo "al fine di conservare e rinnovare la memoria della tragedia degli italiani e di tutte le vittime delle foibe, dell'esodo dalle loro terre degli istriani, fiumani e dalmati nel secondo dopoguerra e della più complessa vicenda del confine orientale" – da un lato ha offerto il pieno riconoscimento istituzionale ad una pagina dolorosa della storia d'Italia e alle sue vittime, dall'altro – privilegiando proprio il punto di vista delle vittime – ha prodotto effetti distorti sulla più profonda comprensione e interpretazione storica di quegli eventi che non trovano posto nelle ricostruzioni ufficiali della Seconda guerra mondiale⁴. In questo modo, di quella vicenda si è appropriata la recente memoria pubblica, assumendola come uno dei

1 Il saggio si propone di analizzare criticamente la storiografia italiana e il dibattito pubblico relativo ad alcuni aspetti delle vicende dell'Alto Adriatico in una cornice esclusivamente italiana. Non sono oggetto di analisi né la storiografia slovena e croata, né il dibattito pubblico in questi due paesi.

2 In questo quadro, ad esempio, la fiction televisiva "Il cuore nel pozzo" (andata in onda in occasione del Giorno del ricordo nel 2005), insieme alla pièce teatrale "Magazzino 18" di Simone Cristicchi (che riempie i teatri lungo tutta la penisola dal 2013 ad oggi) – al netto di qualsiasi giudizio di merito, storico o estetico - ha saputo compendiare una sensibilità collettiva dall'alto contenuto emotivo. Su questo aspetto vedi "Il perturbante nella storia. Le foibe. Uno studio di psicopatologia della ricezione storica" (Accati-Cogoy, 2010). E' indicativo ai fini della mia analisi anche il fatto che questo libro non abbia avuto la dovuta attenzione e diffusione in Italia e, anzi, sia stato pressoché ignorato, come spiegano le stesse curatrici nell'articolo "La rinuncia al discorso critico. Sull'uso della storia" (<http://storiamestre.it/2014/02/discorsocriticousodellastoria/>).

3 (Traverso, 2006; Id., 2012)

4 Legge 30 marzo 2004, n. 92, pubblicata sulla Gazzetta Ufficiale il 16 aprile 2004.

fondamenti del processo di costruzione (o meglio, ricostruzione) dell'identità nazionale, basata sulla "pacificazione" della contrapposizione fascismo/antifascismo, che ha a lungo diviso la memoria pubblica italiana.

In un certo senso, esito naturale di questo doppio effetto della legge è stata la recente proposta legislativa che tende ad assimilare in una comune condanna tutti i negazionismi, includendo anche il fenomeno definito come "foibe"⁵. Questa proposta corona quel processo che Guido Franzinetti ha chiamato "olocaustizzazione delle foibe", iniziato alla fine degli anni Novanta (Franzinetti, 2009).

L'insieme di questi interventi parlamentari e le intenzioni politiche che li animano (si siano o meno tradotti in legge dello Stato) espongono la ricerca storica a rischi di limitazioni gravi e creano un contesto intimidatorio di interferenze indebite da parte del legislatore sulla libera ricerca scientifica.

La legge del 2004 è stata la conclusione di un percorso che si è avviato all'inizio degli anni Novanta, con la crisi del sistema politico e del suo fondamento di legittimità nell'antifascismo e nella Resistenza. Essa è inoltre in sintonia con un clima politico europeo teso – dagli anni '80, e soprattutto dopo le svolte del 1989-'91 – a rielaborare i paradigmi delle memorie pubbliche scaturite dalla Seconda guerra mondiale (Focardi, 2013, Judt, 2000). Queste nuove memorie erano finalizzate soprattutto a recuperare la prospettiva delle vittime e su questa a fondare rinnovate identità nazionali. Naturalmente su scala globale il modello di questo tipo di memoria è costruito intorno all'Olocausto (Judt, 2007). Tuttavia, soprattutto nei paesi che vengono dall'esperienza del regime comunista (entro l'orbita sovietica, ma non solo) esso si è frammentato e rispecchiato nelle singole memorie nazionali. In questo quadro europeo la memoria pubblica italiana assume forme e finalità specifiche che si plasmano sull'eredità dei conflitti nell'area dell'Alto Adriatico e che si concentrano sulla sequenza foibe-esodo. Infatti, da un lato essa ha adottato la prospettiva delle vittime tratta dalla memoria della Shoah, dall'altro ha spostato il fuoco dal fascismo al comunismo (in questo caso, quello jugoslavo). Questa vicenda ha concentrato su di sé un alto valore simbolico, nonostante sia soltanto una delle tante, e per certi versi più terribili esperienze che hanno sconvolto l'Italia e l'Europa nella Seconda guerra mondiale. Attraverso questa operazione che cancella le responsabilità storiche dell'Italia rispetto allo scoppio del conflitto e alle sue radici più profonde, è finita per prevalere dagli anni Novanta una rappresentazione che assimila l'Italia ai paesi vittima di quello stesso conflitto. Il Giorno della memoria e il Giorno del ricordo fanno dell'Italia un oggetto più che un soggetto storico, il cui ruolo centrale nella Seconda guerra mondiale viene ridotto fin quasi a scomparire. Entrambe le commemorazioni ufficiali si fondano sulla disattenzione verso le responsabilità italiane, se non sulla loro negazione, ossia sulla colpevolizzazione degli altri e sull'auto-assoluzione di sé⁶. Come era prevedibile, l'unica proposta avanzata

5 La questione legata al reato di negazionismo risale al disegno di legge n.1694, presentato in Parlamento il 5.7.2007, riproposto nuovamente nel 2013. E' interessante al riguardo la risposta di alcuni noti storici italiani: https://www.senato.it/application/xmanager/projects/leg17/attachments/documento_evento_procedura_commissione/files/000/001/129/RACCOLTA_MEMORIE.pdf

6 (Rumiz, Il Piccolo, 10.02.2009: Foibe e Risiera, la strana "simmetria")

da alcuni parlamentari (Comunisti italiani) di istituire anche una giornata di memoria per tutte le vittime del fascismo, non ha avuto alcun seguito⁷.

Tornando al Giorno del ricordo, possiamo dire che, se una presa di coscienza del paese su questi eventi drammatici era certamente auspicabile, ciò è avvenuto in larga parte senza alcuna riflessione critica. Non a caso la rappresentazione di questi eventi è caratterizzata dalla ricorrenza più o meno esplicita di alcuni stereotipi. Il primo riguarda il silenzio, l'oblio e la rimozione che avrebbero segnato i rapporti della società italiana con queste vicende; il secondo riprende in parte la vulgata neofascista che fin dall'immediato dopoguerra aveva stigmatizzato le foibe come mero frutto della volontà espansionistica e dell'odio antiitaliano dei comunisti jugoslavi, senza alcuna contestualizzazione storica; il terzo riguarda l'unicità di questi eventi, foibe ed esodo, sia sul piano più generale europeo, che su quello nazionale italiano.

Le vicende di lungo periodo dell'esodo sono finite nel doppio cono d'ombra di due diverse correnti storiche. Da un lato, gli studiosi hanno privilegiato gli aspetti traumatici e cruenti del processo di spostamento della popolazione dalmata e istriana, in sintonia con un recente orizzonte storiografico che si è interessato soprattutto al problema della violenza e delle sue eredità. Dall'altro, la storiografia esistente sui diversi flussi migratori all'interno della penisola italiana non ha preso in considerazione questo caso, considerato tuttora a sé stante. Invece, la vicenda dell'immigrazione della popolazione istriana nelle altre zone del territorio italiano ha certamente contribuito, tra i tardi anni Quaranta e la fine degli anni Cinquanta – in parte in concomitanza con altri fondamentali spostamenti da Sud a Nord e da Est a Ovest – ad alterare il quadro sociale e demografico nazionale. Tuttavia, benché sia stata raccolta molta documentazione (soprattutto a livello locale), di essa manca ancora un complessivo inquadramento critico. Recentemente sono stati prodotti lavori sulle esperienze di permanenza e integrazione di alcune di queste comunità nel tessuto locale e nazionale, ma un lavoro di più ampia contestualizzazione nel fenomeno migratorio complessivo è ancora assente (Gallo, 2012). Inoltre, le pubblicazioni che riguardano le esperienze delle singole comunità, spesso mettono in luce – una luce perlopiù depurata dagli elementi più problematici – solo alcuni aspetti di esperienze invece ambivalenti e contraddittorie (Miletto, 2005, 45).

L'idea che gli eventi del "confine orientale" siano stati avvolti da silenzio, oblio e rimozione è vera solo nella misura in cui ci si concentri esclusivamente sulla memoria pubblica, senza prendere invece in considerazione la memoria sociale degli esuli presenti sul territorio italiano. Si può dire che il ricordo delle vicende dell'esodo e le ferite che portava con sé abbiano costituito una memoria sociale che prendeva le mosse dalle comunità degli esuli, ma che si propagava agli ambienti circostanti dei luoghi che li avevano ospitati. Questo è particolarmente vero per il caso rivelatore delle cosiddette regioni rosse, come l'Emilia Romagna. Qui infatti l'arrivo degli esuli istriani, non di rado percepiti e descritti

7 Si tratta della proposta di legge n. 1982, per l'"Istituzione della Giornata della memoria delle vittime del fascismo", presentata il 24.11.2006. Analoga fine ebbe la proposta di legge n.1845 del 23.10.2006 per l'"Istituzione del giorno della memoria in ricordo delle vittime africane durante l'occupazione coloniale italiana".

come “fascisti in fuga dal paradiso socialista”, ha costituito un vero e proprio trauma sociale che non si è rimarginato per lungo tempo nell’assenza pressoché completa di un riconoscimento pubblico della loro esperienza passata e della loro condizione presente⁸.

Per altro verso, dal punto di vista di coloro che fuggivano dal comunismo jugoslavo, particolarmente destabilizzante fu l’impatto con una società locale dominata dal PCI: “Il trauma più grande al nostro arrivo fu quello di vedere le stelle rosse più grandi qui che in Istria”⁹. L’ostilità e l’isolamento della comunità proveniente dai territori ceduti alla Jugoslavia furono dettati da più elementi: intanto la volontà di tenerli separati dal resto della popolazione nelle strutture fuori città e nel caso specifico di Carpi nell’ex campo di concentramento di Fossoli (diventato per l’occasione Villaggio San Marco). Questa condizione poteva essere “giustificata” nell’immediato dopoguerra dalla difficile situazione economica in cui si trovava l’Italia, ma non spiega la lunga durata della loro permanenza all’interno del campo: fu aperto nel 1954 e chiuso 16 anni dopo, nel 1970. Se da un lato questa concentrazione di famiglie giuliane in un solo luogo ha certamente costituito un forte elemento di sostegno morale e di coesione sociale tra gli stessi profughi, dall’altro – spostando il discorso verso l’esterno – ha rappresentato un vero e proprio limite per l’integrazione con il territorio, soprattutto per i giovani. In un certo senso, l’idea di tenerli segregati è confermata dalla presenza nel campo di tutte le attività che fossero in grado di far vivere questo microcosmo come una realtà a sé stante, autosufficiente, separata sia da Fossoli che da Carpi. C’erano infatti un asilo nido e una scuola elementare (le stesse maestre erano profughe), un ambulatorio medico, la chiesa, vari negozi alimentari, il barbiere, la merceria, il bar, l’edicola, una piccola impresa familiare che offriva il lavoro agli stessi esuli del campo (Molinari, 2006; Orlić, 2007).

Questa “ghettizzazione”, da un lato cercata dagli stessi esuli, i quali diffidavano dal “mondo esterno” che li etichettava come fascisti, e dall’altro dalle stesse autorità locali, le quali speravano di tenere l’intera vicenda sotto controllo ed evitare eventuali scontri sociali, è rimasta impressa nella memoria e trasmessa nel tessuto sociale. Alcuni episodi di aperta intolleranza non fanno parte soltanto della memoria di chi li ha subiti, ma anche di chi in quegli anni vedeva negli istriani il “diverso”¹⁰. Come ricorda un’esule di Pirano: “Quando andavo al mercato le signore mi dicevano sempre ‘noi qua siamo tutti rossi’ e mi facevano capire che sapevano che noi non lo eravamo”¹¹.

Sono stati proprio i giuliani i primi ad essere accusati di portare via il lavoro alla popolazione locale (prima ancora delle grandi migrazioni dal sud Italia) e con diversi pre-

8 “Anche qui era una zona rossa, siamo venuti in un posto dove erano più comunisti che di là, noi eravamo le pecore nere che venivano via dal paradiso, e non eravamo visti mica tanto bene, pesce in faccia lì, pesce in faccia qua, un pochino di pesce in faccia dappertutto.” (B.M., esule di Isola d’Istria, intervista dell’autrice, Carpi, 23 marzo 2005).

9 Questa citazione è tratta da un’intervista a A.M.S., esule di Pola, Modena, 17 giugno 2005. Questa come le interviste che citerò di seguito sono state condotte tra il 2003 e il 2006, durante la mia ricerca di dottorato “L’esodo degli italiani dall’Istria e l’insediamento dei profughi nella provincia di Modena. Storia e memoria (1945-1954)”, discussa all’Università di Modena e Reggio Emilia.

10 “A Carpi siamo stati trattati come delle bestie rare, là c’era un partito contro.” (G.C., esule di Pirano, intervista dell’autrice, Modena, 16 giugno 2005)

11 Ibidem

testi, perlopiù di carattere ideologico, emarginati anche nei luoghi di lavoro. Una per tutte era l'accusa di non partecipare agli scioperi, che all'avversione politica sommava l'odio sociale: non erano dunque percepiti soltanto come "fascisti", ma anche come "crumiri": "Noi venivamo a portare via il lavoro, erano tempi duri, qui la vita era molto difficile. I datori di lavoro davano la precedenza a noi perché dicevano questi qui non ci fanno sciopero, non sono comunisti."¹² Per chi si recasse ugualmente al lavoro nei gironi di sciopero era riservato l'isolamento totale, anche al di fuori del luogo lavorativo. Capitava così che in osteria tutti i presenti uscissero fuori quando vedevano entrare qualcuno della comunità degli istriani¹³.

L'isolamento e la "ghettizzazione" si sono protratti nel tempo, non soltanto durante la loro permanenza nei campi, ma anche una volta usciti da essi. Infatti, in molti casi gli alloggi a loro destinati erano comunque abitati esclusivamente dagli esuli, replicando in un certo senso il modello dei campi profughi allestiti nell'immediato dopoguerra nelle periferie delle città¹⁴.

La presenza di queste comunità nel territorio italiano e il confronto (spesso ostile) con la popolazione locale costituiscono materia di riflessione per una ricostruzione più seria e articolata dei rapporti tra la memoria pubblica e quella sociale nel dopoguerra. Innanzitutto, ridimensiona quelle tesi che hanno iscritto la vicenda postbellica degli esuli sotto il segno della rimozione, del silenzio e dell'oblio. Se osservato dal basso verso l'alto, il reinsediamento delle comunità istriane e l'insieme delle questioni che sollevava in termini di assistenza sociale, provvedimenti legislativi e amministrativi, dibattito politico locale e nazionale tende ad attenuare l'immagine di una società italiana ignara del destino degli esuli. Per altro verso, l'indifferenza, quando non l'aperta ostilità con cui erano stati accolti, aveva spinto gli stessi esuli a nutrire diffidenza nei confronti dello Stato italiano, che per di più non li aveva mai risarciti per i danni subiti. Il risentimento era tanto più acuto in quelle regioni dominate dal PCI in tutti i livelli di amministrazione locale che non li avevano saputi o voluti capire e tutelare. Questo atteggiamento rispecchiava un più generale risentimento di avversione da parte di larghe fasce della popolazione locale che vedevano in loro un nemico politico e sociale¹⁵. Paradossalmente, se si accantona per un istante la chiave di lettura nazionale non si può non osservare che – seppur in contesti politico-istituzionali profondamente diversi – l'ambiente sociale in cui si ritrovò la popolazione giuliana in certe zone dell'Italia non era

12 (B.M., esule di Isola d'Istria, intervista dell'autrice, Carpi, 23 marzo 2005)

13 "A Carpi siamo stati accettati brutalmente, avevamo due della polizia che dormivano dentro al campo, perché venivano tutte le notti a farci un dispetto, portavano via il materiale. Durante una processione nel mese di maggio, eravamo 22 uomini e tornavamo a piedi dalla chiesa di Fossoli, siamo entrati in una osteria, ma quando siamo entrati dentro noi, le 20 persone che erano dentro sono uscite fuori. Un altro episodio è quando il fornaio di Fossoli assunse uno dei nostri, per due giorni nessuno è andato a comprare il pane e l'ha dovuto licenziare." (P.C., esule di Isola d'Istria, intervista dell'autrice, Modena, 30 marzo 2005)

14 Sul violento e persistente impatto della guerra nella regione, sulle dinamiche di breve e lungo termine della memoria degli esuli e sulla complessa elaborazione delle narrazioni dell'esperienza di confine si veda in particolare il libro di Pamela Ballinger "The History in Exile. Memory and identity at the borders of the Balkans" (2003).

15 "Al lavoro mi chiamavano suor Maria, perché non bestemmiavo mai e sapevano che andavo sempre in chiesa" (P.C., esule di Isola d'Istria, intervista dell'autrice, Modena, 30 marzo 2005)

dissimile dall'esperienza che aveva conosciuto nei primi anni del dopoguerra in Istria; cioè l'esperienza del potere popolare jugoslavo. A differenza di quanto sostengono alcuni studiosi, l'integrazione nella società delle città d'arrivo per la maggior parte degli esuli è stato un processo tormentato e complicato e, in alcuni casi, non si è ancora concluso del tutto¹⁶.

Dalle interviste che ho condotto in Emilia mentre era in corso l'istituzione del Giorno del ricordo emerge chiaramente il risentimento nei confronti delle autorità politiche italiane e, solo in subordine, quello nei confronti di quelle jugoslave. Tutti gli intervistati sottolineavano la loro "scelta" (e tutti l'hanno definita tale) di abbandonare la Jugoslavia in nome dell'italianità, che nella loro ottica si è poi rivelata "tradita" dalle dolorose esperienze di inserimento sul territorio italiano¹⁷. Tuttavia, dopo che si era dispiegato l'impatto pubblico del Giorno del ricordo e del suo effetto in termini di amplificazione mass mediatica della questione, queste stesse memorie locali e sociali (particolarmente traumatiche nelle regioni "rosse") si sono via via conformate e amalgamate al modello unico e stereotipato di memoria pubblica nazionale. Nel momento in cui lo Stato offriva una forma di compensazione psicologica e ideologica attraverso il riconoscimento della loro vicenda nella storia nazionale, di fatto cancellava il periodo di disconoscimento politico e di difficoltà materiali che aveva caratterizzato il lungo dopoguerra degli esuli¹⁸. Il cerchio si chiude con l'analogia tra l'Olocausto e l'esperienza degli esuli, sempre più presente nei media in occasione delle commemorazioni: "Siamo un po' come ex deportati liberati dai lager, la tragedia del nostro popolo fa pensare al genocidio degli ebrei, anche noi siamo vittime di odio razziale"¹⁹.

16 Sul risentimento degli esuli e sull'ostilità della popolazione italiana nei loro confronti vedi le opere di Gloria Nemeč (Nemeč, 1998) e di Pamela Ballinger (Ballinger, 2003).

17 "Io non ho preso tanto bene l'istituzione della giornata del ricordo, perché sono stati zitti tutti dal primo all'ultimo per quarant'anni, mentre adesso dicono tutti è vero, è vero. La giornata del ricordo va bene, ma non dopo quarant'anni. Mi sento più riconosciuto, ma cambia poco, perché per quarant'anni abbiamo dovuto mandare giù, non è quello che risolveva le cose." (P.C., esule di Isola d'Istria, intervista dell'autrice, Modena 30 marzo 2005).

"Quello che ci fa rabbia adesso è che parlano tanto di razzismo, ma noi non abbiamo avuto tutta questa accoglienza, perché erano tanto razzisti con noi che eravamo italiani?" (G.C., esule di Pirano, intervista dell'autrice, Modena 16 giugno 2005)

"Ho piacere che ora se ne parli, anche se era una cosa che andava affrontata prima, quello che a me dà un po' fastidio nella giornata del ricordo è che si tenti di ricordare solo le foibe e non gli esuli, la sensazione è che si dia troppo peso, non perché non sia un fatto grave, ma se ci si focalizza sulle foibe non si analizza il problema di tantissime persone che sono venute via e che sono sparse in tutto il mondo, lì un po' si sottovaluta, alla fine sembra quasi che si cerchi il motivo del contrasto tra destra e sinistra in cui ci si accusa reciprocamente di mancanze" (L.C. esule di Isola d'Istria, intervista dell'autrice, Modena, 20 maggio 2005)

18 Intervistando in diversi momenti la stessa comunità esule nel modenese e carpigiano – nel periodo delle mie ricerche del dottorato tra il 2003 e il 2006 – ho potuto osservare il cambiamento di alcune loro posizioni o, come ho spiegato sopra, l'insistenza su alcuni elementi che nella stereotipizzazione della memoria, avvenuta a distanza di un paio d'anni dalla prima celebrazione del Giorno del ricordo, sono stati volutamente omessi. Si tratta perlopiù di temi che ho citato nelle note precedenti e che riguardano una posizione critica nei confronti degli italiani e dell'Italia. Successivamente l'accento è stato spostato quasi esclusivamente sulle colpe degli "slavi" e sulle foibe, entrambi elementi emersi saltuariamente nelle interviste condotte della fase precedente (2004-2005).

19 (Il Resto del Carlino Modena, 9.2.2007, VI). E' interessante notare che le parole sono state pronunciate dalla stessa persona che ho intervistato nel corso delle mie ricerche. Tuttavia, all'epoca l'intervistata non aveva

Come abbiamo visto, i cortocircuiti della memoria hanno agito sia dall'alto che dal basso creando i presupposti per un nuovo consenso nazionale introno ai temi dell'esodo e delle foibe. Rispetto a questa tendenza non sembrano essersi distanziati a sufficienza molti di coloro che per professione si occupano dello studio del passato. In quale modo dunque possono gli storici sottrarsi ad una ipoteca troppo condizionante della memoria pubblica? In quali direzioni procedere per elaborare nuove domande, ripensare l'agenda della ricerca, definire nuove prospettive analitiche e interpretative? Suggestivo, tra le tante possibili, di seguire due strade, opposte, ma complementari: la prima è quella di ricollocare questi temi in una cornice più ampia e transnazionale, la seconda è quella di integrare l'esperienza di quest'area nell'ambito della storia nazionale italiana. Il primo tipo di approccio, per quanto sia stato elaborato di recente, ha trovato le prime, interessanti applicazioni. Il confronto è stato avanzato soprattutto sul terreno dello studio degli spostamenti di popolazione che caratterizzarono i traumatici esiti politico-militari e riassetti istituzionali della Seconda guerra mondiale (Crainz, 2005; Crainz et al., 2008; Ferrara-Pianciola, 2012; Wörsdörfer, 2009). Ovviamente, resta lo spazio per passi ulteriori: in questo senso, la contestualizzazione delle vicende del "confine orientale" con altre esperienze dell'Europa centro-orientale nel 1945-46 non si è infatti tradotta in una nuova interpretazione di quelle stesse vicende. D'altro canto, il secondo tipo di approccio, quello nazionale, per quanto ben più tradizionale del primo, è stato utilizzato solo in parte. Paradossalmente, infatti, se la chiave di lettura delle vicende del "confine orientale", e le fonti ad essa sottese, sono state orientate soprattutto in senso nazionale italiano²⁰, è mancata una riflessione sul rapporto di queste vicende con la più complessiva esperienza del Novecento italiano. Colpisce particolarmente, ad esempio, che nella ricostruzione dei tumultuosi e sanguinosi eventi che hanno caratterizzato l'epilogo della guerra civile italiana, nel 1945 e oltre, le vicende istriane e triestine siano sempre state separate rispetto alle altre accadute nel resto d'Italia. Emblematica in questo senso è la completa assenza del tema nel libro ormai classico di Claudio Pavone, *Una guerra civile*, che ha segnato una svolta nell'interpretazione della Resistenza italiana e che ha aperto la stagione di studi sulle violenze del periodo 1943-1945 (Pavone, 1991). Ovviamente, l'opera di Pavone, uscita nel 1991, era frutto di ricerche condotte in una fase in cui le vicende istriane e triestine erano considerate ai margini dell'agenda storiografica. A ben vedere, però, lo storico di estrazione azionista offriva una strumentazione interpretativa e concettuale utile per inquadrare non solo le vicende italiane, ma, più in generale, uno spettro ampio di esperienze europee che si erano svolte intorno alla metà degli anni Quaranta. La sua chiave di lettura, fondata sulle tre prospettive della guerra di liberazione nazionale, della guerra civile e della guerra di classe, trova un'applicazione interessante per comprendere i conflitti in territori multinazionali come

mai sostenuto queste tesi. Più in generale, sulle identificazioni tra l'esodo giuliano-dalmata e l'Olocausto vedi Ballinger, 2003.

20 Sulla prospettiva nazionale (italiana) e sull'uso strumentale della storia del confine rimando ai contributi di Marta Verginella. Si veda in particolare "Tra storia e memoria. Le foibe nella pratica di negoziazione del confine tra l'Italia e la Slovenia" (Accati-Cagoy, 2010).

quelli del “confine orientale”, o più in generale dell’Europa centro-orientale e balcanica (Mazower, 2000, 8-9).

Importanti studi successivi, derivati dall’agenda di problemi aperta da Pavone, hanno affrontato i nodi cruciali e tuttora controversi dell’uscita dell’Italia dalla guerra e dello strascico sanguinoso di rappresaglie e vendette che l’ha accompagnata tra il 1945 e il 1946. Ciononostante, chi ha studiato questi fenomeni nel nord Italia ha adottato approcci selettivi, immaginando che l’area dell’Alto Adriatico, coinvolgendo comunità nazionali diverse e giocandosi intorno alla definizione dei confini tra stato italiano e quello jugoslavo, fosse un caso a sé stante rispetto alle rese dei conti tra fascisti e partigiani che si erano consumate ad esempio in Emilia e in Piemonte negli stessi mesi (Crainz, 2007; Dondi, 2004). Tuttavia, solo un approccio comparativo, fondato sulla categoria della guerra civile come contesto comune all’insieme di fenomeni di cui stiamo parlando, può consentire di coglierne le specifiche differenze. Non si tratta semplicemente di ampliare il bilancio quantitativo delle vittime o di stabilire un macabro primato rispetto alle diverse zone in questione. Piuttosto, si tratta di estendere il quadro analitico e interpretativo di riferimento in cui collocare ciascuno di questi fenomeni, con tutte le loro specificità. Di conseguenza occorrerebbe superare la rappresentazione – peraltro coerente con quella fascista – di uno scontro di civiltà tra italiani e slavi che avrebbe deciso le sorti del confine e approdare ad una visione complessiva della guerra civile che coinvolse queste come altre zone d’Italia, nel contesto della guerra europea e mondiale. Posta all’interno di questa più ampia scala di ricostruzione storica, emerge tutta la specificità di quest’area in cui gli attori della guerra civile tendevano a rappresentarsi e a rappresentare il nemico soprattutto attraverso categorie nazionali (anche quando alla base c’erano soprattutto questioni sociali e quelle politico-ideologiche).

All’origine dei processi che hanno portato ad una drastica riduzione delle comunità italiane in Istria e in Dalmazia non si può non riconoscere l’eredità del Secondo conflitto mondiale. Giustamente, questa vicenda è stata dunque narrata e interpretata come una storia di violenza. Infatti fu *anche* una storia di violenza (Judt, 2012). Tuttavia, per sottrarsi a visioni della storia del Novecento esclusivamente filtrate attraverso il problema della violenza, e per introdurre il problema dell’esodo nella più lunga storia del Novecento italiano, si dovrebbe forse ricollegare alla storiografia sui fenomeni migratori interni che hanno caratterizzato la società italiana tra anni ’50 e ’70. Per un caso singolare ma rivelatore, la storiografia che si è occupata di questi temi – anche in tempi recenti – ha fino ad ora escluso dai propri interessi l’analisi del caso istriano (Gallo, 2012).

La dimensione locale, quella nazionale e quella europea offrono tre scale di osservazione di alcuni dei nodi più intricati e complessi nella storia del XX secolo. Indagarne le connessioni e le contraddizioni costituisce una possibile via per valorizzare le potenzialità conoscitive dell’esperienza dell’Alto Adriatico al di fuori degli stereotipi finora proposti. Per dirla con Eric Hobsbawm, lo storico non scrive per una nazione, una classe, un genere o una minoranza, ma scrive per tutti (Hobsbawm, 1997, 227).

SE LA MEMORIA (NON) MI INGANNA ...
 ITALY AND ITS EASTERN BORDER: CONSIDERATIONS ON HISTORY
 AND ON ITS PUBLIC USE

Mila ORLIĆ

University of Rijeka, Faculty of Art
 Sveučilišna avenija 4, 51100 Rijeka, Croatia
 e-mail: orlicmila@gmail.com

SUMMARY

A distanza di un decennio dal varo ufficiale del Giorno del Ricordo, deliberato dal Parlamento italiano nel febbraio 2004, il saggio si propone di fare un bilancio critico sulla storiografia e sull'uso pubblico della storia in Italia rispetto alle vicende legate al cosiddetto confine orientale. Grazie ad un ampio dispiegamento dei mass media, l'opinione pubblica italiana ha potuto familiarizzare con questi temi, percepiti perlopiù attraverso due vicende simbolicamente più pregnanti: le "foibe" e l'"esodo". Tuttavia, la ricezione del problema, basata su una mobilitazione altamente emotiva, alimentata dall'identificazione degli italiani come "vittime" della Seconda guerra mondiale, non è priva di elementi problematici. Infatti, la legge con cui fu approvato il "Giorno del ricordo" da un lato ha offerto il pieno riconoscimento istituzionale ad una pagina dolorosa della storia d'Italia e alle sue vittime, dall'altro – privilegiando proprio il punto di vista delle vittime – ha prodotto effetti distorti sulla più profonda comprensione e interpretazione storica di quegli eventi. In questo modo, di quella vicenda si è appropriata la recente memoria pubblica, assumendola come uno dei fondamenti del processo di ricostruzione dell'identità nazionale, basata sulla "pacificazione" della contrapposizione fascismo/antifascismo, che ha a lungo diviso la memoria pubblica italiana. Il saggio indaga le interazioni tra storia e memoria riguardanti le vicende dell'Alto Adriatico e i loro effetti su una produzione storiografica fin troppo condizionata dalla memoria pubblica. In particolare si discute la difficoltà della storiografia italiana ad includere la questione delle "foibe" in un quadro comparativo più ampio della guerra civile che coinvolse il nord Italia. La questione della memoria viene invece analizzata all'interno di una doppia prospettiva: istituzionale – attraverso l'impatto della legge per il "Giorno del ricordo" sulla costruzione dell'identità nazionale (italiana); e sociale – attraverso le esperienze delle comunità degli esuli nel dopoguerra. Il "case study" degli esuli istriani insediati nella provincia di Modena, presentato all'interno del saggio, offre un'interessante spunto per un'analisi critica tanto del processo della costruzione della memoria pubblica nazionale rispetto a queste vicende, quanto della ridefinizione della stessa memoria collettiva degli esuli presenti in Italia.

Key words: Italian Eastern border, Foibe, Forced displacement, Memory, Remembrance Day

BIBLIOGRAFIA:

- Accati, L., Cogoy, R. (eds.) (2010):** Il perturbante nella storia. Le foibe. Uno studio di psicopatologia della ricezione storica. Verona, QuiEdit.
- Ballinger, P. (2003):** The History in Exile. Memory and identity at the borders of the Balkans. Princeton, Princeton University Press.
- Banti, M. (2011):** Sublime madre nostra. La nazione italiana dal Risorgimento al fascismo. Roma-Bari, Laterza.
- Crainz, G. (2005):** Il dolore e l'esilio. L'Istria e le memorie divise d'Europa. Roma, Donzelli.
- Crainz, G. (2007):** L'ombra della guerra. Il 1945, l'Italia. Roma, Donzelli.
- Crainz, G. et al. (2008):** Naufraghi della pace. Il 1945, i profughi e le memorie divise d'Europa. Roma, Donzelli.
- Ferrara, A., Pianciola, N. (2012):** L'età delle migrazioni forzate. Esodi e deportazioni in Europa 1853-1953. Bologna, Il Mulino.
- Focardi, F. (2013):** Il passato conteso. Transizione politica e guerra della memoria in Italia dalla crisi della prima Repubblica ad oggi. In: Focardi, F., Groppo B., (eds.): Politiche e culture del ricordo dopo il 1989. Roma, Viella, 51-90.
- Franzineti, G. (2009):** La riscoperta delle "foibe". In: Prijevec, J.: Foibe. Una storia d'Italia. Torino, Einaudi, 319-332.
- Gallo, S. (2012):** Senza attraversare le frontiere. Le migrazioni interne dall'Unità a oggi. Roma-Bari, Laterza.
- Hobsbawm, E. (1997):** On History. London, Weidenfeld & Nicolson.
- Judt, T. (2000):** The Past Is Another Country: Myth and Memory in Postwar Europe. In: Deak, I., Gross, J.T., Judt, T. (eds.): The Politics of Retribution in Europe. World War II and Its Aftermath. Princeton, Princeton University Press, 293-323.
- Judt, T. (2007):** Dopoguerra. Come è cambiata l'Europa dal 1945 ad oggi. Milano, Arnoldo Mondadori.
- Judt, T., Snyder, T. (2012):** Thinking the Twentieth Century. London, William Heinemann.
- Mazower, M. (2000):** Introduction. In: M. Mazower (ed.): After the War Was Over. Reconstructing the Family, Nation, and State in Greece, 1943-1960, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 8-9.
- Miletto, E. (2005):** Con il mare negli occhi. Storia, luoghi e memorie dell'esodo istriano a Torino. Torino, Franco Angeli.
- Molinari, M.L. (2006):** Villaggio San Marco. Via Remesina 32 Fossoli di Carpi. Torino, EGA editore.
- Montini, F. (2014):** Fenomenologia di un martirologio mediatico. Udine, Kappa Vu.
- Nemec, G. (1998):** Un paese perfetto. Storia e memoria di una comunità in esilio: Grignana d'Istria, 1930-1960. Gorizia, LEG.
- Orlić, M. (2006):** L'esodo degli italiani dall'Istria e l'insediamento dei profughi nella provincia di Modena. Storia e memoria (1945-1954). Tesi di dottorato (XVIII ciclo) discussa all'Università di Modena e Reggio Emilia.

- Orlić, M. (2006):** L'esodo degli italiani dall'Istria e l'insediamento dei profughi nella provincia di Modena. Quaderni, vol.XVIII, 33-68.
- Pavone, C. (1991):** Una guerra civile. Torino, Bollati Boringhieri.
- Traverso, E. (2006):** Il passato: istruzioni per l'uso. Storia, memoria, politica. Verona, Ombre corte.
- Traverso, E. (2012):** Il secolo armato. Interpretare le violenze del Novecento. Milano, Feltrinelli.
- Wörsdörfer, R. (2009):** Il confine orientale. Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955. Bologna, Il Mulino.

RABA PRETEKLOSTI NA PRIMERU ANALIZE HISTORIČNE
NARACIJE O SLOVENSKO-HRVAŠKI MEJI V ISTRI

Vida ROŽAC DAROVEC

Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem
Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: vidarozacdarovec@gmail.com

IZVLEČEK

Članek obravnava politično rabo zgodovine na primeru analize zgodovinopisne naracije v publicističnih in zgodovinskih prispevkih o slovensko-hrvaški meji. Na stiku dveh nekoč tesno povezanih narodov je vzniknila tipična mitološka zgodovinska naracija in to v trenutku, kot je razpadla Jugoslavija. Analiza zgodovinopisnih del kaže na dve ravni obravnave, znanstveno in "aktivistično". Gre za dva različna tipa diskurza, ki obravnavata problem razmejitve vsak na svoj način. Prvi poskušajo vzdrževati distanco do aktualnih političnih razmer, drugi pa prikazujejo mejo med Slovenci in Hrvati kot krivično, za kar krivijo tako slovensko politiko kot stroko.

Ključne besede: slovensko-hrvaška meja, zgodovinopisje, politična raba, nacionalni miti

L'USO DEL PASSATO SULL'ESEMPIO DI UN'ANALISI DEL DISCORSO
STORICO RELATIVO AL CONFINE SLOVENO-CROATO

SINTESI

Il presente contributo discute dell'uso politico della storia sull'esempio di un'analisi della narrazione storiografica in articoli giornalistici e storici che trattano del confine sloveno-croato. Sul punto d'incontro di due nazioni, un tempo strettamente legate, è nata la tipica narrazione storica mitologica proprio nel momento della disintegrazione della Jugoslavia.

Un'analisi delle opere storiografiche indica due livelli di lettura, quella scientifica e quella "attivista". Si tratta di due tipi di discorso contrastanti, che affrontano il problema della demarcazione dei confini ciascuno a modo suo. I sostenitori del primo cercano di mantenere le distanze dalla situazione politica attuale, quelli del secondo presentano il confine tra gli Sloveni e i Croati come ingiusto, incolpandone sia la politica sia il corpo legale sloveni.

Parole chiave: confine sloveno-croato, storiografia, uso politico, miti nazionali

UVOD

Zadnja v nizu razmejitev v Istri je razmejitev med Slovenijo in Hrvaško, ki je bila v administrativnem smislu vzpostavljena po drugi svetovni vojni, državna meja pa je postala šele po razpadu Jugoslavije. Nova meja je odnose med državama postavila pred novo realnost, saj zanjo še danes ni potrebnega soglasja obeh držav. Spornih odsekov meje je več, najbolj zapleten in za Slovenijo pomemben pa je problem istrskega odseka oz. razmejitve Piranskega zaliva, kjer ni bilo jasno izoblikovane historične meje, pa tudi meja na morju ni bila nikoli določena. Konflikt med državama je sprožil intenzivno ukvarjanje s preteklostjo hrvaško-slovenskih odnosov tako med zgodovinarji kot aktivistično javnostjo, zato bom v članku poskušala na konkretnem primeru prikazati, kakšna je lahko raba preteklosti v politične namene.

Čeprav je bilo o politični rabi preteklosti že veliko napisanega, refleksija na to temo na Slovenskem še ni prisotna v zadostni meri. V ta namen se zdi zanimivo razmišljanje Jacquesa Revela o sodobni vlogi in dilemah zgodovinarjev, zapisano v uvodniku zbornika *Political uses of the past* (2002). Ko so zgodovinarji v drugi polovici 19. stoletja postali profesionalna skupnost, je problem objektivnosti v zgodovinoopisju postal ena osrednjih debat zgodovinarske srenje. Že takrat so se zavedali, da se morajo zgodovinarji ograditi od fascinacije s politiko, verjeli pa so, da lahko to dosežejo s pozitivistično metodo oz. tako, da dosledno sledijo virom. Kmalu se je izkazalo, da je praktično vsak historični diskurz podvržen politični rabi, bodisi preko intermediacije avtorja ali njegovega občinstva, bodisi zaradi posebnega odnosa med obema. Takšni so denimo primeri naracije o izvoru posameznih skupnosti (npr. utemeljevanje fašistične imperialistične politike z obujanjem rimskega “mare nostrum” ...). Najbolj očitno pa prihaja do politične rabe zgodovine pri utemeljevanju nacionalne skupnosti s pomočjo nacionalne zgodovine.

Revel poudarja, da se morajo zgodovinarji zavedati, da pišejo več kot le avtorizirano različico preteklosti, saj ne pišejo le za svoje kolege, temveč tudi za širšo javnost. Odgovorni so za kroženje reprezentacij in argumentov ter repertoar vsebin in oblik, ki so utelešene v skupni kulturi od 19. stoletja dalje. Zgodovinarji so bili v 20. stoletju soočeni s številnimi epistemološkimi vprašanji, ki so prestavila fokus s t. i. velike naracije na druge vidike, kot je npr. *history from below* itd. V zadnjem času pa se po mnenju Revela zgodovinarji soočamo s hitro rastjo študijev sodobnosti (*contemporary*) oz. sedanjosti kot dominantne kategorije, ki je danes ključni pojem, vključno s pojmi, kot so: sedanjost, memorija, identiteta, genocid, odgovornost. Ob tem gre poudariti, da so zgodovinarji v tem procesu zamudniki, izpodrivajo pa jih novinarji in drugi publicisti. Zgodovinarji so se znašli pred dilemo, ali lahko “pišejo živo zgodovino” in podajajo svoja videnja dogodkov, ki so se pravkar zgodili, saj zgodovina ni več rezervirana samo za zgodovinarje (Hartog, Revel, 2002, 1–11).

Če se povrnemo k nacionalni zgodovini, je potrebno poudariti, da nacija konstituirata dve temeljni komponenti: skupni spomin na preteklost in želja po skupnem življenju. Kolektivni spomin je prežet z mitološko strukturirano skupno zgodovino, od slave, žrtvovanja, skupnega trpljenja, upora itd., kar čustveno motivira pripadnike skupnosti in jih na ta način povezuje. Nacionalni miti zato igrajo pomembno konstitutivno vlogo znotraj nacionalnih zgodovin. Zgodovinarji so sicer pogosto kritični do mitologizacije preteklosti

(Kolstø, 2002, 18, Ferenc & Prekovšek (ur.), Ferenc, M., Prekovšek, B. (ur.), 2006). Eric Hobsbawm denimo meni, da bi se morali zgodovinarji upreti vzpostavitvi nacionalnih, etničnih in drugih mitov. Poudarja, da morajo zgodovinarji opozarjati na take zgodovinsko-ideološke zlorabe (Hobsbawm, 1–16). Nasprotno pa etno-simbolisti, kot sta npr. Smith in Armstrong, govorijo o generativnem potencialu etničnih mitov. V knjigi *Myth and memory of the nation* (1999) Smith pojasnjuje, da so nacionalni miti, poleg simbolov in skupnega spomina, konstitutivni element vsakega naroda. Vsebinsko so utemeljeni na starejših zgodovinskih obdobjih v funkciji utrjevanja legitimnosti in enotnosti modernih narodov, ki so se izoblikovali v nacionalnih procesih 19. stoletja. Podobno tudi George Schöpflin razume mit kot sredstvo, s katerim se neka skupnost (narod) vzpostavlja in krepi temelje svojega obstoja, svoj sistem morale in drugih vrednot. Po njegovem mnenju je vsebina mita pomembnejša od točnosti zgodovinskih dejstev (Hosking, Schöpflin, 1997, 19). Raba preteklosti je univerzalen fenomen. Vprašljivo pa je to, da se “druge” skupnosti ne le uporablja, temveč tudi zlorablja v neprimerne, manipulativne namene. Ta problematika je običajno osrednji problem interetničnih odnosov med dvema etičnima skupnostma, ki si delita isti politični prostor (Schöpflin, 2010, 93).

ZGODOVINSKA NARACIJA MED “AKTIVISTI” IN STROKO

Pregled zgodovinskega diskurza o slovensko-hrvaški meji potrjuje zgornje teze. Na stiku dveh, nekoč tesno povezanih narodov, je vzniknila tipična mitološka zgodovinska naracija, in to v trenutku, ko je razpadla Jugoslavija. Ker je zgodovinski kriterij eden od kriterijev za določanje meje, se je k njemu zatekla Slovenija, medtem ko se Hrvaška pri zagovarjanju svojih ozemeljskih interesov zateka k argumentom mednarodnega prava. Zato se ne gre čuditi, da je v zadnjem desetletju na Slovenskem ugledalo luč sveta kar nekaj znanstvenih monografij, zbornikov in raziskovalnih projektov ter nekaj simpozijev na temo slovensko-hrvaške meje in odnosov.

V nadaljevanju bomo poskušali ugotoviti, v kolikšni meri razhajanja slovenske in hrvaške politike vplivajo na interpretacijo skupne preteklosti.

Tudi pregled zgodovinskih del, in njihov odmev v javnosti, ki se ukvarjajo s slovensko-hrvaško preteklostjo, kaže, da se zgodovinarji soočajo s konkurenco za “zgodovinsko resnico”. Dela, ki se ukvarjajo s to problematiko, lahko razdelimo na dva sklopa. Prvi sklop vključuje dela t. i. “nacionalističnih aktivistov”, ki praviloma selektivno odbirajo ugotovitve zgodovinske stroke in jih opremijo z aktualnim potrebam prirejenimi in z dokazi nepodprtimi podatki¹. V tesnem sodelovanju s politiko oz. z nekaterimi političnimi in parapolitičnimi skupinami se angažirajo pri utemeljevanju “pravične” ali “prave” meje in prikazovanju zgodovinske krivice, ki so jo Slovencem v zgodovini storili Hrvati. Gre za čustveno nabit diskurz, ki govori celo o genocidu nad na Hrvaškem živečimi Slovenci, ki je po njihovem mnenju v slovenskem zgodovinopisju “zamolčan”. Na podlagi njihove argumentacije, bi morala biti bodisi cela Istra slovenska, bodisi bi morala segati vsaj do meje piranske dekanije oz. do nekdanjih piranskih upravnih mej.

1 Povečini gre za ljubitelje zgodovine ali za akademsko izobražene v drugih znanostih.

Druga skupina avtorjev, večinoma iz vrst akademsko izobraženih zgodovinarjev,² poudarja, da bi se morala zgodovinska stroka ograditi od aktualne konfliktna politike, ker sta v preteklosti slovenski in hrvaški narod zgledno sodelovala in se predvsem zaradi skupnih interesov medsebojno podpirala, kar bi morala početi tudi v prihodnje. To je v uvodniku na simpoziju slovenskih in hrvaških zgodovinarjev *Perspektive slovensko-hrvaške obmejnosti* (2009) v Kopru poudaril tudi zgodovinar J. Pirjavec, ki pravi:

Razhajanja v politični kulturi in mentaliteti so izbruhnili na dan v zvezi z vprašanjem razmejitve, posebej v Piranskem zalivu, na katerega so udarili politiki enega in drugega tabora, ker vedo, da si bodo s populizmom kovali dobičke na volitvah. (Pirjavec, 2009, 17).

To seveda še ne pomeni, da se profesionalni zgodovinarji gibljejo izven političnega diskurza, se pa jasno zavzemajo proti rabi zgodovine za netenje političnih konfliktov. Tako npr. Petar Strčić v zborniku slovenskih in hrvaških avtorjev, ki sta ga uredila Darko Darovec in Petar Strčić, *Slovensko-hrvaško sosjedstvo : Hrvatsko-slovensko susjedstvo*, poudarja zahtevo po pisanju zgodovine, ki temelji na zgodovinskih virih³:

Ali za razliko od apeninski historiografa od samog početka, u načelu, ne upadamo u sličnu zamku, te se, gotovo u cjelini svi hrvatski i slovenski historiografi i dalje drže znanstvenih principa. A to znači – u prvome su planu vrela, arhivska građa i sličan izvorni material. (Strčić, 2011, 17).

Zbornik nato niza vrsto primerov skupnega zglednega sodelovanja dveh “bratskih” narodov v preteklosti, njegov namen pa je, kot urednika poudarjata v uvodniku, ... *poiskati in ponuditi skupne stične točke nerešenih in spornih vprašanj med državama.* (Darovec, Strčić, 2011, 11). Gre torej za poskus vzpostavitve *skupne zgodovine*, ki ne bo poglobljala razlik med narodoma.

Čeprav je v zgodovinski stroki izšlo precej del na omenjeno temo, lahko z gotovostjo trdimo, da zgodovinarji ni pristalo na populistični nacionalizem, kar pa v razgretem političnem ozračju ni zadovoljilo ne politične in ne širše javnosti. Marko Zajc na primer v članku *The Slovenian-Croatian Border: History, Representation, Innovation* (2015) strne pet bistvenih značilnosti “nacionalističnega pogleda na zgodovino” zgodovine slovensko-hrvaške meje: uporaba anahronizmov, napačna metodologija, protislovja oziroma nedoslednosti, osredotočenost na “premike” odsekov meje brez historičnega konteksta in prepričanje v “naravnost” in starodavnost nacionalnih identitet (Zajc, 2013).

Najbrž je prav zato na plodna tla padla publicistična dejavnost skupin, ki smo jih poimenovali “aktivisti” in ki na osnovi, kot sami pravijo, “spregledanih” in “zamolčanih dejstev” razlagajo, kaj je “v resnici” “slovensko” in kaj “hrvaško”. Skupna značilnost vseh teh del je *viktimestični diskurz*, ki sodi med najbolj preverjene mitotvorne (*myth*

2 Pri tem je mišljeno, da so zgodovinarji po svoji osnovni izobrazbi in delujejo v okviru zgodovinske stroke.

3 Čeprav to samo po sebi ni pogoj za kritično zgodovinarstvo.

making) strategije pri tvorjenju oz. povezovanju nacije. Njihova izvajanja utemeljujejo ozemeljske zahteve, ki bi jih morala slovenska politika odločneje postaviti nasproti hrvaški. Slovenci so po nekaterih mnenjih živeli najmanj do reke Mirne, po drugih pa celo do Reke. V širši javnosti in medijih so bili zaradi čustvenega naboja dobro sprejeti, kljub ali prav zaradi redukcionizma, poenostavljanja in zagovarjanja neracionalnih zahtev. Razloge za to gre prav gotovo iskati v mitoloških elementih omenjenih študij, ki se nanašajo predvsem na krivice, ki naj bi jih Slovencem prizadejal sosednji narod.

Argumenti, ki jih je razvila skupina aktivistov okrog “Civilne iniciative za pravično mejo v Istri”, so naleteli na posluš tako v delu politike kot tudi med parapolitičnimi nacionalističnimi skupinami (Goriški panterji, Hervardi, Tudi tu je Slovenija, stranka SNS z Zmagom Jelinčičem, stranka SLS in Zavod 25. junij). Ne glede na pomanjkljivo argumentacijo so vsa navedena dela, ali vsaj nekatera izmed njih, doživela zelo dober sprejem v javnosti in medijih. Delo Franca Kuneja *Zamolčana Istra. Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito?* (2006) je bila v juniju 2007 tretja najbolje prodajana knjiga v največji slovenski knjigarni Konzorcij. Kot pravi avtor, ga je k pisanju navedel dolgoletni neprijeten občutek,

... da nam Hrvati brez kakršnega koli občutka sramu delajo krivico in s tem povezano posredno ali neposredno škodo, ki se ga danes, še posebno po objavi zadnje ankete o priljubljenosti Slovencev, ne morem znebiti ... (Kunej, 2007).

Avtor pravi, da javnosti in stroki razkriva doslej neznana dejstva, ki se nanašajo na zgodovinsko pripadnost Istre. Delo obravnava “doslej neznano” delo hraškega zgodovinarja dr. Stjepana Srkulja *Hrvatska povjest u devetnaest karata* (1937), ki naj bi razkrivala doslej “neznana dejstva”, in sicer:

- da Istra ni bila poseljena s Hrvati in da so jo pribežniki z ozemlja današnje Slovenije skupaj z avtohtonim prebivalstvom poseljevali že pred prihodom Slovanov ter tudi pred prihodom Hrvatov na Balkan (avtorji so zagovorniki venetske teorije o slovenski etnogenezi);
- da Istra skozi zgodovino nikoli ni bila sestavni del Hrvaške niti ni bila pod njeno upravo;
- da Hrvaški ni pripadalo Jadransko morje v današnjem obsegu in da je bila v nekaterih obdobjih celo brez izhoda na morje oziroma brez obale;
- da je Kranjska vključevala Istro in je imela izhod na morje v Kvarnerju;
- da je Hrvaška želela priključiti Istro k svojemu ozemlju prvič v svoji zgodovini (1943) kot zaveznica nacistične Nemčije, kar je Nemčija preprečila;
- da sklicevanje na določbe Avnoja nima pravne podlage za priključevanje in zasedbo Istre;
- da cona B ni bila sestavni del Hrvaške, ampak skrajno minimalno priznana območje.

Nadalje je Zavod 25. junij izdal zbornik *Slovensko-hrvaška meja v Istri – preteklost in sedanost* (2004) pod uredništvom Duše Krnel Umek. Zbornik se dotika tako aktualnih pravopolitičnih vprašanj kot tudi zgodovine. Zgoraj navedene teze, ki jih zasledimo pri Kuneju, utemeljuje tudi glavna urednica zbornika. Njena osnovna teza je, da so:

Slovenci v 19. stoletju naseljevali istrski polotok do reke Mirne, ponekod pa še južneje. Na reki Mirni je bila zadnja mednarodno priznana meja Svobodnega tržaškega ozemlja, cone B, od 1947 do 1954. Istra nikoli v zgodovini do leta 1945 ni bila v okviru upravne enote, ki bi združevala Hrvate, pač pa je bila v okviru enot, ki so združevale Slovence kot večinski narod [.....] Piranska občina je vse do leta 1952 obsegala tudi področje Savudrije in Kaštela. Po tem letu pa je bil v lasti piranske občine in njenih občanov tudi velik del ozemlja na levem bregu Dragonje, ker meja med republikama nikoli ni bila določena. (Krnel-Umek, 2013, 14).

Ob tem je potrebno pripomniti, da je bila, kot najbrž vsi vemo, Svobodno tržaško ozemlje (STO) začasna državna tvorba, ki ni bila formalno-pravno potrjena s strani mednarodne skupnosti in ni bila ne hrvaška ne slovenska.

Prav tako je v vseh navedenih delih moč zaslediti, da so bili skozi vso zgodovino slovenski politiki omahljivci, ki niso znali in zmogli zastopati pravih interesov ljudstva, in se je zato Slovincem zaradi njihove nesposobnosti zgodila zgodovinska krivica, oz. hrvaški “zgodovinski dolg” Slovincem, saj je po drugi svetovni vojni nova meja med Italijo in Jugoslavijo sledila “etničnemu ravnotežju”, se pravi, da naj bi ostalo v Italiji približno toliko Jugoslovanov, kolikor je v Jugoslaviji ostalo Italijanov. Po nekaterih ocenah naj bi bilo od 114.000 Jugoslovanov, ki so ostali pod Italijo, 109.000 Slovencev in 5000 Hrvatov. Na to je pred zgoraj navedenimi avtorji opozoril že Vlado Habjan, sicer zagovornik venetske teorije, ki v svoji knjigi *Mejniki slovenske zgodovine* (1997) kot ključni vidik slovensko-hrvaških odnosov izpostavlja vidik “slovenske žrtve”:

Velike so bile slovenske žrtve za Jugoslavijo, ki se kažejo kot ozemeljski prispevki republiki Hrvaški in to v več pogledih: od geostrateških, vojaških, do nesorazmerij v jezikovnih izgubah... (Habjan, 1997, 180).

Po njegovem mnenju so slovenski politiki zgrešili takoj po osvoboditvi, v letih od 1945 do 1954, nato pa še ob osamosvojitvi leta 1991. Slovenski narod naj bi bil žrtev nevednih in omahljivih elit, tj. “odpovedovalnih” politikov, pa tudi *naših zgodovinarjev, ki so v slovenstvu preslabo zakoreninjeni. Isto velja za slaviste, geografе in še koga. Vsi so se kot vrag križu izogibali spregovoriti o strateških potrebah Slovenije in o zahtevah slovenskih prebivalcev ob slovensko-hrvaški meji.* (Habjan, 2003, 36–41).

Zanimivo pa je, da vsi zgoraj navedeni avtorji, ki se poslužujejo te teze, vede ali nevede zamolčijo, da je o tem pisal že pokojni zgodovinar Bogo Grafenauer v prvi številki revije *Acta Histriae*, ki pravi:

Klasičen primer te vrste je vprašanje urejanja slovensko-hrvaških vprašanj v in ob Istri. Slovenci smo plačali današnjo posest Istre z najbolj dragocenim plačilom – z dovolj velikim številom slovenskih ljudi, ki so zaradi načela mednarodne diplomacije o “etničnem ravnotežju” razmejitve celotnega prostora (med mejama avstrijske monarhije 1918 in rapalske meje Italije 1920) ostali na strnjenem slovenskem ozemlju zunaj svoje države. (Grafenauer, 1993, 43).

Poleg tega Grafenauer argumentirano ovrže še nekatere druge “mite” o istrskem polotoku, ki so se za takratne aktualne potrebe pojavili v slovenski javnosti in medijih v času osamosvajanja Slovenije in po njej in se v slovenskih medijih ter javnosti vlečejo vse od takrat pa do danes (Grafenauer, 1993, 19).

Glede pregovorne “omahljivosti” slovenskih politikov pa zgodovinar Marko Zajc v knjigi *Kjer se slovensko neha in hrvaško začne* ugotavlja ravno nasprotno:

Slovenci so bili zelo omejeni na svoj prostor, in če bi se še natančno omejili proti Hrvaški, bi se bolj “zabili” sami vase. Zdi se mi, da so ravno s tem, ko se niso omejevali proti Hrvatom, svoj prostor povečali – identificirali so se lahko z veliko večjim prostorom, in to jim je dajalo veliko večjo samozavest proti drugim t. i. nacionalnim sovražnikom. (Zajc, 2013, MMC).

Nadalje Zajc razlaga, da se je slovenski nacionalizem, ki se je tedaj šele razvijal, naslonil na idejo jugoslovanstva in na Hrvate kot del slovanskega sveta. Hrvati so bili edini sosede, ki Slovencev niso ogrožali. Ko so se naslonili na Hrvate, ni bilo želje, da bi postavili natančno mejo, ampak so imeli to mejo za nekakšen prehod med slovenstvom in jugoslovanstvom, v smislu “saj smo vendar bratje, zakaj bi se preveč ločevali” (Zajc, 2013, MMC).

Da so tudi danes zunanjepolitične razmere podobne tistim iz preteklosti je opozarjal v zgoraj omenjenem referatu tudi Pirjevec:

... da je, upoštevajoč legitimne interese obeh Republik, teba spor čimprej zgladiti. Tudi zato, ker imata obe državi nevarnega soseda, ki še ni prbolel afronta ob koncu druge svetovne vojne, ko mu je zmagovita stran vsilila, da se “odpove” na škodo Hrvaške in Slovenije ozemljem, o katerih je prepričan, da so legitimno njegova. (Pirjevec, 2009, 17).

Kljub aktualnosti problematike vprašanje slovensko-hrvaškega razmejevanja nikakor ni zadostno raziskano. Tako še vedno ni v zadostni meri pojasnjena vloga federacije oz. partijskega vrha, kar omogoča razne špekulacije.

Sicer obstaja nekaj študij, kot sta npr. študija Leona Marina, ki je v zborniku *Slovensko-hrvaška meja v Istri* (2004) pisal o razmejitvi rekrutacijskega ozemlja med slovenskimi in hrvaškimi partizani, ki je pozneje postala osnova za razmejitev med republikama, in študija Darje Mihelič v delu *Ribič, kje zdaj tvoja barka plava* o delu Zwittrovega Znanstvenega inštituta pri Izvršnem odboru OF, kasneje pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, ki je med vojno pripravljajl smernice za razmejitev med hrvaškim in slovenskim rekrutacijskim ozemljem, čeprav je veliko večjo pozornost namenjal zunanjim mejam.

Kljub temu da, skupina “aktivistov” vseskozi operira s pojmom pozabe, pa svoje teze utemeljuje prav s pomočjo redukcionizma in zgodovinske pozabe, saj želijo na vsak način prikazati, da so slovenski komunistični voditelji med vojno in po njej sledili diktatu partijskega vrha in niso v zadostni meri zastopali nacionalnih interesov.

Prav tako se dela “aktivistov” ne trudijo razumeti okoliščin, v katerih so se slovenski in hrvaški partizani pogajali za mejo in ne upoštevajo nekaterih referenčnih študij zgo-

dovinarjev (Grafenauer, Mihelič, Ostanek, Darovec ...), ki prikazujejo napore takratnih oblasti, da bi med Slovenci in Hrvati potegnili mejo na etničnih načelih. Spregledujejo tudi vir, ki ga je za hrvaško stran opravil profesor Roglič z Jadranskega inštituta na Sušaku (več o tem Bagarič, 2015, v tisku) in za katerega je med prebivalstvom v Istri opravil anketo, ki je skupaj z avstrijskimi štetji objavljena v *Cadastre national* 1946.

Etnično mejo je v Istri in tudi drugod v obmejnih prostorih, kjer gre za funkcionalno povezana in prepletena območja, težko določiti. Nenazadnje so bila nekatera naselja, kot recimo Savudrija, večinsko poseljena s prebivalci, ki so se opredeljevali za Italijane. Zato lahko razpravljamo, ali je prav, da je ta ali ona vas ostala na tej ali oni strani meje, vendar ne moremo spregledati dejstva, da so po vojni začrtali mejo po etničnem oz. jezikovnem principu. Zato je težko sprejeti populistično, a vsesplošno sprejeto razlago, da sta mejo določila Kardelj in Bakarič za gostilniškim omizjem, saj zanjo razen nepotrjenih govoric nimamo nobenega dokaza.

Med tistimi, ki menijo, da smo Slovenci po vojni izgubili priložnost, da bi razširili svoje ozemlje, je tudi zgodovinarica Darja Mihelič, ki v svoji knjigi *Ribič, kje zdaj tvoja barka plava* (2007) ugotavlja, da smo Slovenci po vojni zamudili priložnost, da bi dobili vsaj Savudrijo, vendar pa se zaveda, da je za nazaj take napake težko popravljati. Miheličeva je kritična tudi do povojnih političnih akterjev in zgodovinarjev, ker naj bi se ti preveč zanašali na Rutarjevo narodnostno mejo na Dragonji, ki naj ne bi upoštevala prepletenosti obmejnega območja. Miheličeva nadalje domneva, da je pri Rogličevi anketi, ki jo je izvajal Jadranski inštitut s Sušaka, pri popisih prihajalo do manipulacij z neukim in nepismenim prebivalstvom, saj so popis opravljali predstavniki hrvaških regionalnih oblasti (Mihelič, 2007, 101–103). Dokaz za to naj bi bil ogromen porast hrvaško opredeljenih v primerjavi s prejšnjimi štetji. Vendar pa dejstvo, da se v nekaterih vaseh v enem popisu izreka večina prebivalcev za eno nacionalnost, pri drugem pa za drugo, ne kaže le na možne manipulacije oblasti, pač pa tudi na nejasno izoblikovano identiteto obmejnega prebivalstva, kar so potrdile terenske raziskave, ki sem jih v letu 2004 opravila v obmejni vasi Rakitovec (Rožac Darovec, 2004). Iz raziskave je razvidno, da so se prebivalci tega območja prej delili na Istrane in Čiče kot pa na Slovence in Hrvate. Prav tako lahko govorimo o funkcionalno tesno povezanem območju, kjer se je proces *nation building* oz. oblikovanja nacionalne identitete zanesel iz centrov in se je pričel med drugo svetovno vojno ter takoj po njej, ko je meja postala upravna meja med republikama Slovenijo in Hrvaško. Takrat je med prebivalstvom z obeh strani meje prišlo do prvih trenj in jasne ločnice tudi med navadnimi ljudmi. Tako se denimo Rakitljani spominjajo prve razmejitve že med vojno, ko je prišlo do razhajanja s Hrvati glede vprašanja meje v Istri. Po sporazumu zastopnikov Osvobodilne fronte slovenskega dela Istre in zastopniki hrvaškega osvobodilnega gibanja na Maliji februarja 1944, s katerim so določili mejo med slovenskim in hrvaškim rekrutacijskim ozemljem, so Rakitljani sodili v slovenski del Istre, a se s tem niso strinjali in mogli sprijazniti na hrvaški strani, saj je bil prej Rakitovec pod bužeško občinsko upravo, čeprav so se Rakitljani, z izjemo enega štetja, večinoma izrekli za Slovence. Zato so hrvaški partizani in aktivisti iz Čičarije pritiskali na Rakitljane, ki so morali mlade fante mobilizirati in jih poslati v hrvaško partizansko vojsko v Lanišče v Čičariji in od tu v Gorski Kotar. Pričevanja vaščanov govorijo o tem, da so jih Čiči ustrahovali, da bodo požgali vas, če ne bodo

svojih mladeničev poslali v hrvaške partizane. Zaradi strahu pred maščevanjem, ker je veliko vaščanov v času Italije sodelovalo v fašističnih organizacijah, so vaščani organizirali mobilizacijo in marca 1944 izpeljali vpoklic Rakitljanov v hrvaško partizansko vojsko. Dogodkov se spominjata vaščana, ki sta bila tudi sama mobilizirana:

... decembra so gori u Čičih formirali partizansko brigado. I poljer je Keko, ki je godo rimoniko u Brestu ino je bil povezan sz Čiči, reku, da treba, da gremo. Ma niso imeli pravice nas mobilizirat, mi smo bili Slovenci. Ma naši so se anka sami ponudili, ker so eni bili upišeni u partito fašista. Ino so se bali, ma oni so organizirali odbor; za predsednika so dali starega Tarantina. Je pršu Keko ino je klical vse, ki so imeli same sine, ino je reku Keko: <Fanti moji, kaj čakaste, še niste šli u partizane, čejo nas Čiči zapalit, ku ne boste šli.> ... In taku smo poljer šli marca gori u partizane, jaz ino pokojni Marjo Birbov i Šilar smo zboleli ino smo se vrnili, drugi so šli u Gorski kotar. I Čiči so u tem cejte pobrali eno žensko ino enega moškega i jih hitli u fojbo, gori u Čičariji. Ene par mladih pup so jih teli anka, ma so jih naši aktivisti rešili. (Rožac Darovec, 2014).

Ne smemo pozabiti niti dejstva, da se je leta 1956 meja v slovensko korist korigirala in so pod Ljudsko republiko Slovenijo prešli vasi Pregara in Gradin ter njihovi zaselki, katerih prebivalci so se v vseh štetjih izrekli za hrvaško govoreče in so bili rekrutirani v hrvaško brigado Vladimirja Gortana. Kljub pritiskom so se zaradi preživetvenih razlogov uprli možnosti, da bi bili pod hrvaško oblastjo, saj bi bili v tem primeru odtrgani od svojih stoletnih središč, Kopra in Trsta, njihov najbližji center pa bi bila oddaljena Reka.

Ko smo vaščane spraševali po razlogih za nezadovoljstvo s pripojitvijo k Hrvaški, nam je najstarejši vaščan (r. 1913), navedel kot glavni razlog za nezadovoljstvo predvsem ekonomske in ne etnične ali nacionalne razloge:

... je bilo nekaj groznega, najbližji center je bila Reka, ko si tel kej prodat si maral poč narprej peš do Rakitovca kakih 25 km, polje pa z vlakom do Pivke i od tan do Reke. Se ni dalo.

Na vprašanje, ali se niso tako upirali zato, ker so se čutili Slovenci, pa je zamahnil z roko:

Ki zna kaj smo bli. Jaz son se rodu Josip, tu je hrvatsko ime, klicali so me Pepi, po taljansko, i zdej so Jože, ma narveč me je pijažila Italija. Smo imeli Hrvatskega župnika, učitelja, tle je bla prej Italija, son bil taljnaski vojak. Ki zna kaj smo bli. Ma zdej, ja zdej, smo Slovenci, ker tu je sada Slovenija. So nas priključili nazaj leta 1956, ma vse do sendesetih let smo bili pod faro u Zrenju na Hrvatski strani. Starejši še zmeron molimo u hrvatskem jeziku.

Iz pričevanja lahko razberemo identitetno zmedo, ki so jo navadni ljudje doživljali ob spremembah meja in oblasti; vsaka od njih jim je vsiljevala tudi lastno nacionalno pri-

padnost. Ljudje ob meji so na nek način ponotranjili tudi več identitet hkrati (slovensko, hrvaško in italijansko), zato lahko v tem okolju pri določenem delu prebivalstva, ki so bili deležni različnih homogenizacijskih pritiskov, mirno govorimo tudi o t. i. hibridnih identitetah.

Slovensko-hrvaška republiška meja sprva ni bila dojeta kot pomembna ločnica. Ljudje z obeh strani meje so imeli še naprej tesne stike, zadeve pa so se zapletle po osamosvojitvi obeh držav, ko je administrativna meja postala državna, zgodovinsko zgleдни odnosi med narodoma pa so zaradi nekaj sto kvadratnih metrov ozemlja postali nevrtašična točka v regiji.

ZAKLJUČEK

Primer zgodovinskega diskurza o razmejevanju v Istri je tipičen primer politične rabe zgodovine oz. načina, kako se lahko preteklost odbira za potrebe aktualne politike. Raba zgodovine je univerzalen fenomen, na katerega niso imuni niti zgodovinarji, pri čemer pa je sporno dejstvo, da je treba zgodovinske okoliščine obravnavati v kontekstu časa, ko so nastajale, in ne v kontekstu aktualnih političnih potreb. V konkretnem primeru je treba razumeti čas po drugi svetovni vojni, ko so bili Slovenci soočeni s pogajanjem za meje z Avstrijo in Italijo, kar je bila tudi bistvena preokupacija takratnih oblasti. Prav tako, denimo v času administrativnega razmejevanja med republikama Slovenijo in Hrvaško, partijski vrh ni toleriral sporov med jugoslovanskimi narodi, saj je bilo poudarjanje nacionalnih interesov izven konteksta komunistične ideologije. To danes lahko razumemo ali kot omahovanje slovenskih politikov ali pa kot politiko možnega v tedanjih zaostrenih političnih razmerah.

Zato je potrebno poudariti, da morajo humanistične znanosti k problemu pristopiti s transnacionalnim pristopom in primerjalno analizo ter proučevati mehanizme delovanja, vpliva percepcije in transmisije nacionalnih spominov na razdeljene etnične skupnosti, s ciljem preprečevanja politične rabe preteklosti, ki zavira povezovanje in integracijo tako na lokalni kot tudi na širši globalni ravni.

THE USE OF HISTORY ON THE EXAMPLE OF AN ANALYSIS OF THE
HISTORICAL DISCOURSE CONCERNING THE SLOVENE-CROATIAN
BORDER

Vida ROŽAC DAROVEC

Science and Research Centre, University of Primorska

Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: vidarozacdarovec@gmail.com

SUMMARY

A review of the historical discourse regarding the Slovene-Croatian border confirms the preliminary hypothesis that politics has considerably affected the interpretation of the history of Slovene-Croatian relationships. At the point of contact of two nations that used to be closely connected, a typical mythological historical narration began emerging at the time of Yugoslavia's disintegration. While Slovenia in general relies on history as one of the criteria to observe in border demarcation, Croatia in turn tends to defend its territorial interests by resorting to the arguments taken from international law. Unsurprisingly, the topic of the Slovene-Croatian border and relations has given rise to quite a few scientific monographs, proceedings and research projects, as well as several symposiums in Slovenia in the past decade.

The case of establishing the border in Istria clearly shows how politics can interfere with expertise and how selective the current politics can be in the representation of the past.

Key words: Slovene-Croatian border; historiography, political use, national myths

VIRI IN LITERATURA

- Bagarič, P. (2015):** Popis Jadranskega instituta u Istri 1945. godine. *Acta Histriae*, 23, 3, (v tisku).
- Cadastre national de l'Istrie... (1946):** Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Sušak, Institut Adriatique.
- Darovec, D. & Strčić, P. (2011):** Slovensko-hrvaško sosjedstvo : Hrvatsko-slovensko susjedstvo. Koper. Univerzitetna založba Annales.
- Ferenc, M., Prekovšek, B. (ur.) (2006):** Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj, Zveza zgodovinskih društev.
- Grafenauer, B. (1993):** Miti o Istri in resnica Istrskega polotoka. *Acta Histriae*, 1, Koper, 5–52.
- Habjan, V. (2003):** Zgodovinska zasidranost Slovencev v Istri. Ljubljana, Društvo 2000.
- Habjan, V. (1997):** Mejniki slovenske zgodovine. Ljubljana, Društvo 2000.
- Hartog, F., Revel, J. (2002):** Historians and the Present Conjuncture. V: Levi, G., Revel, J. (ur.): *Political Uses of the Past: The Recent Mediterranean Experiences*. Frank Cass, London, 1–12.
- Hobsbawm, E. (1995):** *The age of Extreme*. Abacus, London.
- Hosking, G. A. & Schöpflin, G. (1997):** *Myths and Nationhood*. New York, Rutledge.
- Kunej, F. (2006):** Zamolčana Istra. Kaj nam je bilo Slovincem do sedaj prikrito? Ljubljana, Debora.
- Krncl-Umek, D. (2004):** Slovenci na Jadranu. V: Krncl-Umek, D. (ur.): *Slovensko-hrvaška meja v Istri*. Ljubljana, ČGP, Ljudska čebela, 13–31, dostopno na: http://www.25junij.si/publikacija/slo-hr_meja_v_istri.pdf (20. 10. 2013).
- Marin, L. (2004):** Dogovor o organizacijsko-teritorialni (vojaškopravni) razmejitvi je ostal temelj za poznejšo mejo med republikama. V: Krncl-Umek, D. (ur.): *Slovensko-hrvaška meja v Istri*. Ljubljana, ČGP, Ljudska čebela, 47–67, dostopno na: http://www.25junij.si/publikacija/slo-hr_meja_v_istri.pdf (20. 10. 2013).
- Mihelič, D. (2007):** Ribič, kje zdaj tvoja barka plava? Koper, Založba Annales.
- Pirjevec, J. (2009):** Slovensko-hrvaški odnosi v polpretekli zgodovini. *Glasnik UP ZRS*, 14, 5, 17.
- Rožac Darovec, V. (2004):** Meje in konfini. Koper, Založba Annales.
- Smith, A. (1995):** *Myth and memory of the nation*. Oxford, Oxford University Press.
- Schöpflin, G. (2010):** *The dilemma of Identity*. Tallin, Tallin University Press.
- Zajc, M. (2006):** Kje se slovensko neha in hrvaško začne. *Slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*. Ljubljana, Modrijan.
- Zajc, M. (2015):** The Slovenian-Croatian Border: History, Representation, Inovation. *Acta Histriae*, 23, 3, (v tisku).
- Zajc, M. (2013):** Hrvatje so edini sosjedje, ki nas niso ogrožali. MMC, <http://www.rtvsi.si/slovenija/hrvati-edini-sosjedje-ki-slovencev-niso-ogrozali/90040> (28. 10. 2013).

THE SLOVENIAN-CROATIAN BORDER: HISTORY, REPRESENTATIONS, INVENTIONS

Marko ZAJC

Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: marko.zajc@inz.si.

ABSTRACT

This is not an essay on the history of the Slovenian-Croatian border. It is an essay on the contemporary perception of the border's history. For Slovenia, which only has 46 km of the Adriatic coast, the question of the maritime border and the border in Istria are especially pressing. The context of the EU did not just help to solve the problem, it also complicated it. The Essay deals with the history of the border inasmuch as is needed to confront a historiography, based on comparable methodology/theory, with nationalist perceptions. A brief analysis of the nationalist historical narrative on the border reveals five characteristics of nationalist representation of the border history: anachronisms; false methodology; inconsistency; the focus on the "movements" of the individual parts of the border; the belief in the "naturalness" of national identities.

Key words: Slovenian-Croatian border, perception of the border, methodological nationalism, nationalism, administrative legacy

IL CONFINE SLOVENO-CROATO: LA STORIA, LE RAPPRESENTAZIONI, LE INVENZIONI

SINTESI

L'articolo tratta la storia del confine sloveno-croato dal punto di vista delle percezioni della storia di confine nell'attuale opinione pubblica slovena. Per la Slovenia, con soli quarantasei chilometri di costa adriatica, il punto più importante è la risoluzione della questione del confine marittimo. La cornice più ampia dell'Unione Europea da una parte aiutò alla risoluzione dei problemi e dall'altra parte a crearli. Nell'articolo la storia del confine è rappresentata minimamente, soltanto per mettere a confronto la storiografia, basata sul metodo della teoria comparativa, con le rappresentazioni nazionaliste. La breve analisi dello sguardo nazionalista sulla storia rivela cinque caratteristiche delle rappresentazioni nazionaliste della storia del confine sloveno-croato: l'uso degli anacronismi, l'errata metodologia, le contraddizioni o incoerenze, la concentrazione sugli "spostamenti" delle diverse parti della linea confinaria fuori del contesto storico e la convinzione nella "naturalità" e l'antichità delle identità nazionali.

Parole chiave: confine sloveno-croato, percezione del confine, nazionalismo metodologico, nazionalismo, eredità amministrativa

INTRODUCTION

“Josip Broz Tito is from Kumrovec in Croatian Zagorje. Tito’s father was Franjo, a skinny man with a black curly hair and eagle-like nose. His mother was Marija, Slovenian woman from the other side of the Sotla-river. Franjo met her when he went across the river to chop some wood, which was not in abundance in Kumrovec. They had a difficult life. [...]. Little Joža was lucky to spend his childhood with a grandfather Martin Javoršček, his mother’s father. He lived in Podsreda, in a forest place on the slope of a hill on the other side of the Sotla-river. Joža was his favorite grandson. Since his grandfather was wealthier as the Broz family, Joža spent the happiest childhood days there. ‘Those are my gentlest childhood memories,’ says Tito.”

France Bevk, *Knjiga o Titu*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1955.

It is common knowledge that Tito was born in the Croatian village of Kumrovec near the Slovenian-Croatian border. But is this true? If we look at maps from the period in which he was born, there is no Slovenian-Croatian Border there. First of all, there was no such thing as Slovenia and Croatia was a bit different too. Yet, undoubtedly, by the time he was born, there was such thing as a Slovenian-Croatian border. It was just not easy to find.

This is not an essay on the history of the Slovenian-Croatian border. It is an essay on the contemporary perception of the border’s history in Slovenian public sphere. It deals with the history of the border insomuch as is needed to confront a historiography, based on comparable methodology/theory, with nationalist perceptions. Historians must pose questions in order to perform their work (Baberowski, 2009, 117). One of the biggest mistakes that historians make is not giving wrong answers, far more problematic is posing the wrong questions – questions which can never be answered, because they imply wrong premises. For example, the question “where is the historically true Slovenian-Croatian border” undoubtedly belongs to this category. Historians are not amateur archaeologists who dig into the ground and search for a long lost red line made in prehistory by an unknown supernatural forces. We cannot “prove” or “find” the true border between Slovenian and Croatia, but we could better understand the border if we research the nature of past borders. These could be seen as “predecessors” of the contemporary border. It is not an easy job and it sounds a bit complicated. Secondly, if we want to understand the complexity of border “making and breaking”, we need to take a step away from current affairs. This distance to the “present” is essential for two reasons: it prevents creating new anachronisms and it gives the researcher a broader perspective. Understanding the surroundings of “the subject of research” could prove crucial.

THEORETICAL FRAMEWORK AND CONTEXTUALIZATION

The author of the text is definitely a Slovenian historian. The term Slovenian historian, as understood by the author, is not a euphemism for an inventor of Slovenian nationalist

historical narratives. Being a Slovenian historian does not necessarily mean being a historian “of” and “for” the Slovenian nation/state. It simply denotes the fact that the author lives in Slovenia and works as a professional historian in Slovenia as well. Does this fact by itself imply a lack of historiographical distance – especially due to the fact that the author has contributed elaborations for the Slovenian Ministry of Foreign Relations regarding the arbitration procedure in Hague? The author does not believe so. As long as historians adhere to their principles, they do not have to be nationalists in order to provide the state with their expertise. Unresolved border disputes are the subject of politics, not the subject of historiography. Negotiators only use those historical arguments that suit them. There is nothing wrong with that, but it would be wrong if historiography resorted to the same logic.

When discussing the contemporary state/national borders we certainly discuss nationalism. When discussing nationalism, we, as historiographers, are obliged to explain how we perceive the phenomenon of nationalism. Although the author considers certain characteristics of the ethno-symbolic perspective (long duration, integration in the context of the pre-existing “collective cultural identities” and pre-modern traditions), he develops his approach in the context of the modernist paradigm. Likewise, he is skeptical of the claims emphasizing the direct connection between the pre-modern ethnicities and nationalisms or to the claims that in some cases nations manifested themselves before nationalisms (Smith, 2005, 80). On the other hand, the approach of social anthropology, which advocates the use of the general term ethnicity (instead of nationalism) could prove helpful when discussing the processes of border-making (Rožac Darovec, 2010, 218). According to Barth, ethnic boundaries channel the social life. Ethnic groups only persist as significant units if they imply a persistent cultural difference (Barth, 1969, 15-16). The “differences” (and “similarities”) are constructed through the media. Benedict Anderson stresses the significance of the media in the formation of nations as imagined communities (Anderson, 2006, 6).

As Rogers Brubaker underlines, nations and nationalisms have to be seen in the framework of practical categories, actions, cultural idioms, cognitive systems, discourse contexts, institutional forms and political contexts. Nationalism is a way of perceiving, interpreting and representing the social world. It is a perspective of the world. It involves the “nationalized” way of looking at things (and ignoring them), construction (and deconstruction), activity (and inactivity), remembering (and forgetting) (Brubaker, 2004, 17). Another global theoretician of nationalism – Umut Özkirimli – sees nationalism as a discourse, as a frame of reference that helps us make sense of and structure the reality that surrounds us. The discourse of nationalism divides the world into “us” and “them”, it hegemonizes, naturalizes itself and operates through institutions (Özkirimli, 2005, 30-32).

One of the most interesting features of the Slovenian-Croatian border dispute after 1991 is a nationalist historical discourse, which is in stark contrast to the novelty of the dispute. There are different ways of how to grasp the matter. One of the possibilities is to use the concept of “historical myth”. For example, the Slovenian nationalist conception of the historical land of Istria as “Slovenian” territory could certainly be analyzed as a historical myth, invented after 1991. The basic theoretical framework for analyzing myths as “a boundary-defining mechanism” in South Eastern Europe was constructed

by the Norwegian researcher Pål Kolstø. He identified four types of historical myths: (a) the myth of being *sui generis*, (b) the myth of being *antemurale*, (c) martyrism, (d) the myth of *antiquas* (Kolstø 2005, 23–27). Using the concept of “historical myth” has its advantages: since the factors that define the members of two groups as different are often “mythical” rather than “factual”, myths can function as substitutes for “actual” differences. Myths do not float in open space: they have “a bond” to a specific ethnoscape (Smith, 1999, 150). Yet the author of this article chose not to go along this conceptual path. The reasons are purely methodological. Every concept we employ uncovers certain aspects of the researched phenomenon and blurs others. The author would like to emphasize the constancies/changes of the public (and historical) discourse in Slovenia regarding the Slovenian–Croatian border. At the same time, he would like to suggest approaches in order to avoid methodological nationalism or unjustified generalizations in historiography. In the center of the contemporary border dispute is the border line “on the ground”, especially the maritime border. The author of the article believes that using the concept of historical myth could lead us away from the administrative/political border, which is (and has been) real in the geographical space (e. g. the Schengen border after 2007). Other conceptual approaches, developed by Kolstø, are more appropriate for our topic: for example, Kolstø’s research of the nation-building in South Eastern Europe and his reflections on the media discourse and the Yugoslav Conflict. In the new European states, argues Kolstø, “newness” is not regarded as a positive quality – the contemporary nation-state is projected deep into the past (Kolstø, 2005, 12). Individuals may be strongly influenced by the existing discourses of “border-making”, but they may also manipulate these discourses for their own purposes (Kolstø, 2009, 243).

THE DISPUTE

Slovenian–Croatian relations started degrading when the two former Yugoslav republics became independent states. Minor discrepancies at the border have become very important, politically and ideologically. For Slovenia, which only has 46 km of the Adriatic coast, the question of the maritime border and the border in Istria are especially pressing (Dukovski, 2011, 58–66; Kladnik/Pipan, 2008, 57–91; Pipan 2008, 331–356). In Yugoslavia, the maritime borders between federal units were not specified. The Border also became a political problem. Politicians in both countries were abusing the problem in order to legitimize their authority. Political elites solved the issue by signing the Arbitration Agreement regarding the border in November 2009. Both governments have submitted their territorial and maritime disputes to arbitration. The Permanent Court of Arbitration in the Hague was chosen as the arbitral institution (PCA, 2014). In April 2010, the Slovenian parliament ratified the Agreement, and in June 2010 a referendum was held in Slovenia at the request of the parliamentary right wing. The outcome of the referendum was a big defeat for nationalists: the majority of voters were in favor of the agreement (Vlada Republike Slovenije, 2014). Since then, the issue enters the Slovenian public sphere only sporadically, as if the conflict needs to remind us it still exists. Meanwhile, the status of the border has changed. On the 1st of July 2013, the Republic of Croatia entered the European Union. Although the Slovenian-

Croatian border ceased to exist as a custom-border, border crossings for people remained. Croatia remained outside of the Schengen area (Policija, 2014).

How could we define the role of the EU regarding the Slovenian-Croatian border dispute? The context of the EU was did not just help to solve the problem, it also complicated it. Slovenian politicians understood the EU as a “weapon” (we are “in”, they are “out”), which could be used to “force” the neighbor to agree to our terms. On the other hand, Croatian politicians could blame Slovenia for their late “coming to the European home” (Poslovni dnevnik, 2010). In December 2008, Slovenia blocked further EU accession talks with Croatia. The Slovenian government had reservations regarding the documents (maps) which Croatia had provided during its accession process. According to the Slovenian side, these could prejudice the common border in favor of Croatia (BBC, 2008). When the agreement was reached and the arbitration procedures began, the European Commission tried to present the solution as a role-model for other border disputes in the Balkans. In its press release on the 11th of January 2012, the European Commission stated: “A common agreement would be a positive political signal for the further development of the good neighborly relations between the two countries as well as for the Western Balkans regions showing how difficult issues could be solved” (European Commission, 2012). Nevertheless, the EU was not completely innocent when it came to complicating the Slovenian-Croatian border issues. In 2007, according to EU directives, Slovenian authorities had to close all “unofficial” bridges over the border-rivers between Slovenia and Croatia in order to satisfy Schengen standards. What had been a passable border between two former Yugoslav republics became the Schengen border. The EU, based on coexistence, was enlarged by demolishing bridges. “My sister lives on the other side,” complained a resident of a Slovenian border village to a *Delo* journalist in 2007: “We don’t have neighborly relations anymore, because we are not allowed to use the bridge.” A resident of a Croatian border village stated that »near the border, the entry of Slovenia into the EU is quite noticeable. Life is not the same as it once was« (Delo, 2007).”

Much ink has been spilled in the Slovenian media trying to understand or describe the Slovenian-Croatian border disputes. Not all of the commentaries could be defined as openly nationalist, striving to support the claims of Slovenian nationalists (see: Delo, 2013). However, there were no discussions about the reasons for the popularity of the issue in the Slovenian public sphere. Why are such relatively small disputes so important, as if Slovenia and Croatia would “fight” for vast regions with immense natural wealth and large population? Why has the Slovenian-Croatian border become (at least in certain moments) the identifying point of Slovenian nationalism? Why has the issue motivated “common people”? It is obvious that we cannot answer these questions easily and that there are no straightforward answers. In order to illuminate these questions, we would need a detailed study of the (institutional, political and discursive) development of the dispute in the period 1990-2015. This analysis should include a general understanding of the contemporary political/social processes in the region (e. g. dissolution of the SFRY, consolidation of the new states, processes of EU-enlargement – “approaching Europe”, entering the EU, various crises – economic, social, and political). Although the author of this text has not (yet) carried out the above mentioned research, he would like to empha-

size the ideological and discursive perspective. Thus, I would like to point out two important moments: the Slovenian perception of Yugoslavism/Yugoslavia and the perception of the “Slovenian sea”.

After 1945, Slovenia became a federal Yugoslav unit with broad autonomy and complete territory, yet the Slovenian-Croatian border was not focused on. As far as Slovenians were concerned, it existed and did not exist at the same time. They could turn it on and off as they pleased. When they were vacationing in Dalmatia, they turned it off; and when they complained because Slovenia had to contribute to lesser developed Yugoslav regions, they turned it on again. The problem was evident from the social sciences textbooks. These contained a map of the “narrower homeland” – Slovenia, and the “wider homeland” – Yugoslavia (Košak/Weber, 1981, 3). For Slovenians, the Slovenian-Croatian border at the time was precisely that: the border between the “narrower” and the “wider”. After 1990, the border gained a significant ideological dimension for the Slovenian public. But this demarcation was not without a bitter aftertaste. Slovenia opened towards the north and the west, “towards Europe”, and, after all, “got in”. However, this openness towards Europe is not the same as the former ideologically much more charged openness towards the rest of Yugoslavia. In the ideological sense, the strict border with Croatia limited Slovenians to their own space. This fact has not changed since the Croatian accession to EU.

In short: several generations of Slovenians were used to identify themselves with a larger space than Slovenia, if needed. After independence, this became hardly possible: Europe is too big, Slovenia is too small. Slovenians were confronted with a relatively small “real” and imaginary space. It is not surprising that the problem of the undetermined sea border became a common point of frustrations, caused by the post-independence complex of “Slovenian smallness”. Weekend-cottages on the Croatian coast, owned by Slovenians, did not “move” anywhere, yet they “traveled” to a foreign country. With some imagination and irony, we could describe Slovenian-Croatian border dispute as a “hangover” or “collateral damage” of independence. The question of the border has mutated into an ideological axis around which a completely new conflict started forming. The “Slovenian sea” is in the center of these debates (see Mihelič, 2007, 145); the sea component gives the issue of the Slovenian-Croatian border the character of national importance. The Arbitration Agreement between Slovenia and Croatia states that the Arbitral Tribunal shall determine three points, which are all connected with the issue of the sea: “(a) the course of the maritime and land boundary between the Republic of Slovenia and the Republic of Croatia; (b) Slovenia’s junction to the High Sea; (c) the regime for the use of the relevant maritime areas” (PCA, 2013). Although there are several disputed areas on the land border (especially near rivers), which cause huge problems for the local population, most of the discussion in Slovenian public sphere concentrates on the maritime border (Josipovič, 2011, 227-248).

SLOVENIAN NATIONALIST HISTORICAL NARRATIVE

We are obviously dealing with a relatively new conflict, which was constructed (or invented, if you like) after 1990. Very soon, a pseudo-historical narrative of the conflict

appeared in Slovenia: about Croatians who “were always” taking land from Slovenians, etc. (per example: Kunej, 2006). This narrative, which slowly penetrated into the mainstream media, is even more surprising due to the fact that the Slovenian-Croatian border never was “the problem” for Slovenian nationalism. The past was cast in a role of a kind of a “shopping center”, where only those contents that provide further momentum to the conflict are “bought”. Because these contents are few and far between, such pseudo-historical hate speech must resort to a lot of originality. Through the activities of amateur historians, the sensationalist media and “civilian initiatives”, the dispute started living its own life. Therefore, it is not unimportant to analyze how nationalist activists interpret the border’s history. In my opinion, a brief analysis of the nationalist historical narrative on the border reveals five characteristics of nationalist representation of the border’s history:

- Anachronisms. Putting elements of the present or later past “into” a certain period.
- False methodology. Instead of researching the phenomenon of the border in the past, nationalist historians are interested in one question only: where is the true border? They search for an answer that “fits”.
- Inconsistency, mixing of various levels. Legal and administrative elements are mixed with linguistic and ethnographical arguments. If the arguments don’t fit, they are simply ignored.
- A focus on the “movements” of the individual parts of the border, which is related to the (sometimes intentional) disregard for the wider historical context and qualitative changes.
- The belief in the “naturalness” of national identities. Presupposing that the differences between Croatians and Slovenians are very old and „natural“.

The best known organization advocating nationalist claims regarding the “southern border” is “The Institute of the 25th of June”, which operates under the patronage of the Slovenian People’s Party. This organization is not without influence in the Slovenian political scene. Among their members, we can find influential members of Slovenian society: ex-politicians, lawyers, teachers, archivists, ethnologists and even a Constitutional Court judge. “The Institute of the 25th of June” tries to present their claims as “moderate” and “European”, yet they barely manage to hide their Slovenian nationalist agenda. The discourse of their publications is more confused than offensive. They do not openly claim where the true border should be, they rather insinuate a “just border” between the lines by citing carefully chosen sources and literature. For instance, they do not claim the river Mirna represents “the true Slovenian-Croatian border” in Istria, but they assert “the river Mirna represented the last internationally recognized border of the Zone B of the Free Territory of Trieste from 1947 until 1954” (Krnjel – Umek, 2005, 15). By doing so, they imply that the southern border of a formally independent territory, which came into existence because of Cold War tensions, could somehow be interpreted as a “just” Slovenian-Croatian border. Reliable historical proof for such claims is not presented.

Those historical facts that are not mentioned are also interesting. The fact that “Slovenians in the 19th century populated the Istrian peninsula up to the river Mirna and in some places even further to the south” is seen as crucial (Krnjel – Umek, 2005, 16). Another fact that completely changes the picture is not mentioned: the multi-ethnic character of the

above mentioned area with fluid boundaries between ethnic/national identities (Darovec, 2011). Furthermore, an impression is given that the Italians are not really important; they are mentioned mostly in negative terms, as an intruding foreign element. Habsburg population censuses of the 19th century are seen as reliable when it comes to Savudrija, but when it comes to Slovenian-Italian relations, they “don’t show an objective picture. It is therefore possible to conclude that there was more Slovenian population by ethnicity than shown by the censuses.” The authors of “The Institute of the 25th of June” publications do not forget to mention that “Istria was until 1945 never within the framework of an administrative unit uniting Croats. On the contrary, it was within the framework of units uniting Slovenians as the majority nation” (Krnj – Umek, 2005, 19). It would be unjust to define the claim as completely false, but they did not explain that Croatia existed as a political unit in the context of Habsburg Hungary. Istria was simply not a part of it. Why was the existence of Croatia in the 19th century not mentioned? Maybe because, in this case, they would need to admit that Istria could not be a part of Slovenia, because Slovenia did not exist as a political/administrative unit before 1945.

METHODOLOGY

Slovenian contemporary nationalist discourse on the Slovenian-Croatian border deserves a detailed investigation. However, this is a task for a separate historical-discursive analysis. At this point, I would like to refer to Slovenian academic historiography. How can we grasp the problem of the Slovenian-Croatian border without falling into a trap of methodological nationalism? There are several ways to avoid this danger. I believe we should approach the subject on two levels: on the legal and administrative level and on the political and ideological level.

The administrative borders are the indicators of the actual power that the state exerts over its societies – inwards (the borders between the administrative units) as well as outwards (the state borders or the borders of the larger political units). They are the expression of the aspiration of the modern state to become the dominant force in “its” territory, disciplining and subjugating any localisms. In this context, the drawing of the borderlines on the maps has an important role. Defining and drawing the borders has a purpose of establishing a system of clearly separated territorial jurisdictions (Behrisch, 2006, 16). Administrative units are essential for the functioning of modern states. Borders between administrative units shape the lives of the population: they specify where and how people come into contact with the authorities (place of residence, right to nationality, court competences, etc.). Borders between wider political units may also be borders between different legal systems. Legal dimensions are not only “felt” by the population by the border, but also in other parts of political units (the right to trade, customs duties, validity of diplomas, etc.). The administrative and political borders have frequently moved in the geographical space. The reasons for that were different: movement without human intervention (for example: a river changes its flow); movement due to changes in “global” factors (territorial changes due to conflicts between states, large scale state reorganizations); movement due to “local” factors (ownership disputes, the local administrative reorganization).

Equally important is the political and ideological level. With the development of the modern state, politics moves towards democratization. Nationalisms become the way of perceiving, interpreting and representing the social world. Ideological borders are drawn; certain administrative-political borders acquire new nationalized boundaries, while others are ignored by the nationalist point of view. National cultures (also within multinational states) strengthen ideological us-them distinctions. Alliances can transform into opposition. Slovenian nationalism of the 19th and 20th century emphasized the borders with Germans and Italians, while Croats were deemed as Slavic allies. Especially before 1918, the Slovenian-Croatian border was not a precisely defined concept, involving a strict division at the “us” – “them” level. It was important – not as a border, but as the “passage” to the South Slavic world. The Slovene elite saw its prospects only in the reliance on the South Slavs. Since they did not define a fixed ideological boundary, they regarded the entire southern Slavic area as “ours” (Zajc, 2006, 14). In the beginning of the 1990s, the status of this border changed. After the attainment of independence, the border became a problem. All of the reluctance to specify the border with Croatia and the lack of interest that had been present since the beginnings of Slovenian nationalism turned into a newly discovered “national interest”.

The best way to conceptualize the history of the Slovenian-Croatian border is to apply a comparative and transnational perspective. The German project Phantom Borders in Eastern Central Europe (www.phantomgrenzen.eu) represents a good reference point. Phantom borders are the former political borders that still structure the modern world. The historical spaces (e.g. the Habsburg Monarchy, the Ottoman Empire) persist or “keep returning” in the form of voting behavior, infrastructure networks or social/political practices etc. (Phantomgrenzen, 2014). Although the phantom border research orients itself mostly towards former political borders, the notion of Phantom Borders is also suitable for the research of still-existing political borders. In this regard, the concept of administrative legacy could prove helpful. Borders could be defined as “virtual spaces” with a horizontal dimension (the social influence) as well as a vertical dimension (historical layers). Administrative legacy represents historical layers, which are “made” in a certain political context by the state administration (cadastral measurements, unresolved border disputes, special border commissions, etc.). When the political context changes, those layers persist as part of a “working administration”. Such administrative legacy has a “phantom” potential, which can activate itself in the right political situation. For example, the Slovenian-Croatian border at the river Mura near Hotiza was not disputed in the time of the SFRY. However, with the dissolution of Yugoslavia, its phantom potential “awakened”

SLOVENSKO-HRVAŠKA MEJA: ZGODOVINA, REPREZENTACIJE,
IZNAJDBE*Marko ZAJC*

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: marko.zajc@inz.si.

POVZETEK

Članek se ne ukvarja z zgodovino slovensko-hrvaške meje, ampak z sodobnim dojemanjem zgodovine meje v slovenski javnosti. Za Slovenijo, ki ima zgolj 46 km jadranske obale je še zlasti pomembna meja na morju. Širši okvir Evropske unije ni samo pomagal reševati težave, ampak jih je istočasno tudi ustvarjal. V članku je zgodovina predstavljena toliko, kolikor je potrebno za soočenje historiografije, ki temelji na primerjalni metodologiji oziroma teoriji, z nacionalističnimi predstavami. Kratka analiza nacionalističnega pogleda na zgodovino je odkrila pet značilnosti nacionalističnih reprezentacij zgodovine slovensko-hrvaške meje: uporaba anahronizmov, napačna metodologija, protislovja oziroma nedoslednosti, osredotočenost na "premike" odsekov meje brez historičnega konteksta in prepričanje v "naravnost" in starodavnost nacionalnih identitet. Avtor predlaga metodološke in konceptualne pristope, ki omogočajo preseganje neupravičenega posploševanja kot metodološkega nacionalizma. Po njegovem mnenju bi se morali lotiti preučevanja slovensko-hrvaške meje na dveh ravneh: pravni in upravni ter ideološki in politični. Najboljši način za konceptualizacijo meje pa je upoštevanje primerjalne in transnacionalne perspektive. Kot referenčni primer takšnega pristopa avtor navaja nemški projekt Fantomske meje v Vzhodni Srednji Evropi. V zaključku pa predlaga uporabo koncepta administrativne dediščine, ki ga je razvil skupaj s sodelavci na projektu o Administrativnih mejah in slovensko-hrvaški meji.

Ključne besede: slovensko-hrvaška meja, percepcija meje, metodološki nacionalizem, nacionalizem, administrativna dediščina

SURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Anderson, B. (2006):** *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London, Verso, 6.
- Baberowski, J. (2009):** *Brauchen Historiker Theorien? Erfahrungen beim Verfassen von Texten.* V: Baberowski, J. (ur.): *Arbeit an der Geschichte. Wie viel Theorie braucht die Geschichtswissenschaft?* Frankfurt/New York, Campus Verlag, 117-127.
- Barth, F. (1969):** Introduction. V: Barth, F. (ur.): *Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organization of Culture Difference.* Boston, Little, Brown and Company, 15-16.
- BBC (2008):** *Slovenia blocks Croatian EU talks.* <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7788646.stm> (20.2. 2014).
- Behrisch, L. (2006):** *Vermessen, Zahlen, Berechnen des Raums im 18. Jahrhundert.* V: Behrisch, L. (ur.): *Vermessen, Zahlen, Berechnen.* Frankfurt / New York, Campus Verlag, 16.
- Bevk, F. (1955):** *Knjiga o Titu. Mladinska knjiga, Ljubljana, Mladinska knjiga.*
- Brubaker, R. (2004):** *Ethnicity without groups.* Harvard, 17.
- Darovec, D. (2011):** *Moderna štetja prebivalstva in slovensko-hrvaška etnična meja v Istri.* V: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): *Slovensko-hrvaško sosjedstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo.* Koper, Univerzitetna založba Annales, 129-142.
- Delo (2007):** *Mostove čez Sotlo rušijo,* 13. 8. 2007. <http://www.delo.si/novice/slovenija/mostove-cez-sotlo-rusijo.html> (20. 12. 2014).
- Delo (2013):** *Dosje: Meja s Hrvaško,* 22. 1. 2013. <http://www.delo.si/novice/slovenija/dosje-meja-s-hrvasko.html> (20. 12. 2014).
- Dukovski, D. (2011):** *Hrvatsko-slovenski odnosi i pitanje razgraničenja u Istri 1900-2002.* V: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): *Slovensko-hrvaško sosjedstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo.* Koper, Univerzitetna založba Annales, 67-80.
- European Commission (2012):** *Press releases database, Border Arbitration Agreement between Slovenia and Croatia.* http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-8_en.htm (20. 12. 2014).
- Josipovič, D. (2011):** *Slovensko-hrvaška meja: izbrane problematizacije političnega in etničnega razmejevanja.* V: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): *Slovensko-hrvaško sosjedstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo.* Koper, Univerzitetna založba Annales, 227-248.
- Kladnik, D./ Pipan, P. (2008):** *Bay of Piran or Bay of Savudrija? An example of problematic treatment of geographical names.* *Acta geographica Slovenica*, 48, 1, 57-91.
- Kolstø, P. (2005):** Introduction, *Assessing the Role of Historical Myths in Modern Society.* V: Kolstø, P. (ur.): *Myths and Boundaries in South Eastern Europe.* London, Hurst & Company, 23-27.
- Kolstø, P. (2009):** Conclusion, *Discourse and Violence.* V: Kolstø, P. (ur.): *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts, Representations of Self and Other.* London, Ashgate, 243.
- Kolstø, P. (2014):** Introduction. V: Kolstø, P. (ur.): *Strategies of Symbolic Nation-building in South Eastern Europe.* London, Ashgate, 12.

- Košak, M. /Weber, T. (1981):** Slovenija, moja ožja domovina. Spoznavanje družbe za 4. razred osnovne šole. Ljubljana, DZS, 3.
- Krnel-Umek, D. (2005):** Slovenians on the Adriatic. V: The Slovenian-Croatian border in Istria, Past and present. Ljubljana, Ljudska čebela. http://www.25junij.si/publikacija/slo-cro_border.pdf (20. 12. 2014), 15, 16, 19.
- Kunej, F. (2006):** Zamolčana Istra. Kaj je bilo nam Slovencem do sedaj prikrito. Ljubljana, Debora.
- Mihelič, D. (2007):** Ribič, kje zdaj tvoja barka plava? Piransko ribolovno območje skozi čas. Koper, Založba Annales, 145.
- Özkirimli, U. (2005):** Contemporary Debates on Nationalism, A critical Engagement. London, Palgrave Macmillan, 30-32.
- PCA (2013):** Permanent Court of Arbitration, Cases, Arbitration Between the Republic of Croatia and the Republic of Slovenia, Press Release dated 18 November 2013. http://www.pca-cpa.org/showfile.asp?fil_id=2415 (20. 12. 2014).
- PCA (2014):** Permanent Court of Arbitration, Cases, Arbitration Between the Republic of Croatia and the Republic of Slovenia. http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1443 (20. 12. 2014).
- Phantomgrenzen (2014):** Das Projekt, Research network "Phantom borders in Eastern Central Europe". http://phantomgrenzen.eu/system/resources/BAhbBlSHOGzMIkIyMDEzLzA5LzE4LzExXzQ3XzQxXzQxN19QaGFudG9tZ3Jlbnplbl9GbHllcl8yMDEzX0VuZ2xpc2gucGRm/Phantomgrenzen_Flyer_2013_English.pdf (20. 12. 2014).
- Pipan, P. (2008):** Border dispute between Croatia and Slovenia along the lower reaches of the Dragonja River. *Acta geographica Slovenica*, 48, 2, 331-356.
- Policija (2014):** Policija, sporočila za javnost. Uvedba skupne mejne kontrole in pogoji za prehod meje na mejnih prehodih po vstopu Hrvaške v Evropsko unijo 1. julija 2013 (26. Junij 2013). <http://www.policija.si/index.php/component/content/article/35-sporocila-za-javnost/68069-uedba-skupne-mejne-kontrola-in-pogoj-za-prehod-meje-na-mejnih-prehodih-po-vstopu-hrvake-v-evropsko-unijo-1-julija-2013> (20. 12. 2014).
- Poslovni dnevnik (2010):** Sanader: Otišao sam zbog slovenske blokade. <http://www.poslovni.hr/vijesti/sanader-otisao-sam-zbog-slovenske-blokade-160411> (20. 12. 2014).
- Rožac Darovec, V. (2010):** Narod, država in identitete v obmejnih prostorih. *Acta Histriae*, 18, 1-2, 218.
- Smith, A. D. (1999):** Myths and Memories of the Nation. New York, Oxford University Press, 150.
- Smith, A. D. (2005):** Nacionalizem: Teorija, ideologija, zgodovina. Ljubljana, Krt, 80.
- Vlada Republike Slovenije (2014):** Vlada Republike Slovenije, Teme in projekti, Arhiv projektov, Zgodovina reševanja vprašanja meje. http://www.vlada.si/teme_in_projekti/arhiv_projektov/arbitrazni_sporazum/zgodovina_resevanja_vprasanja_meje/ (20.12.2014).
- Zajc, M. (2006):** Kje se slovensko neha in hrvaško začne, Slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja. Ljubljana, Modrijan, 14.

ORGANIZIRANA IZSELITEV PREBIVALSTVA IZ PULJA:
PROBLEMATIKA MEJE IN “OBRAMBA ITALIJANSTVA”*Miha KOSMAČ*Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče
Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: miha.kosmač@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava problematiko meje med Italijo in Jugoslavijo in njen vpliv na prebivalstvo Pulja. Pri obravnavi te tematike je zajeta tudi zelo kompleksna dejavnost italijanskih oblasti za “obrambo italijanstva” v Pulju. Ta dejavnost je na centralnem nivoju analizirana predvsem skozi delovanje Urada za Julijsko krajino, na lokalnem nivoju pa preko mreže proitalijanskih organizacij in združenj v mestu. Pri analizi problematike razmejitve in razmer med prebivalstvom Pulja je upoštevana tudi vloga Zavezniške vojaške uprave, ki je do uveljavitve mirovne pogodbe, 15. 9. 1947, upravljala cono A Julijske krajine vključno s Puljem.

Ključne besede: razmejitev, “obramba italijanstva”, organizirana izselitev, Urad za Julijsko krajino, Pulj, Zavezniška vojaška uprava, pariška mirovna konferenca, CLN

IL TRASFERIMENTO ORGANIZZATO DELLA POPOLAZIONE DA POLA:
PROBLEMA DEL CONFINE E “DIFESA DELL’ITALIANITÀ”

SINTESI

L’articolo tratta la problematica del confine tra l’Italia e la Jugoslavia e il suo impatto sugli abitanti di Pola. L’articolo parla anche dell’attività complessa delle autorità italiane per “difendere l’italianità” a Pola. La loro attività è analizzata a livello centrale soprattutto attraverso il lavoro dell’Ufficio per la Venezia Giulia, a livello locale, invece, attraverso una rete di organizzazioni e associazioni pro-italiane in città. L’analisi della problematica della linea di demarcazione e della situazione tra gli abitanti di Pola prende in esame anche il ruolo dell’Amministrazione militare alleata che fino alla realizzazione del Trattato di Parigi del 15 settembre 1947 gestiva la Zona A della Venezia Giulia, Pola compresa.

Parole chiave: demarcazione, “difesa dell’italianità”, emigrazione organizzata, Ufficio per la Venezia Giulia, Pola, Amministrazione militare alleata, Trattato di Parigi, Comitato di Liberazione Nazionale – CLN

UVOD

Izseljevanje prebivalstva iz Pulja je bilo do sedaj obravnavano predvsem v okviru raziskav, ki obravnavajo širšo tematiko izseljevanja iz cone B Julijske krajine in cone B Svoobodnega tržaškega ozemlja (STO) (Colummi et al., 1980; Cattaruzza et al., 2000; Crainz et al., 2008; Wörsdörfer, 2009; Purini, 2010 idr.). Pričujoči prispevek je nastal na podlagi primarnega arhivskega gradiva, pri čemer velja izpostaviti dokumente iz pred kratkim dostopnega arhiva Urada za obmejna območja (*Ufficio per le Zone di Confine*) v Rimu. V središču raziskave sta problematika razmejitve med Italijo in Jugoslavijo ter vpliv mejnega spora na izseljevanje prebivalstva iz Pulja. Prispevek tako podrobneje analizira predvsem čas od junija do decembra leta 1946, ki do sedaj še ni bil deležen poglobljene raziskave in torej zajema tudi dogajanje na pariški mirovni konferenci, ki je potekala od 29. 6. do 15. 10. 1946 (Pirjevec, 1998). Pri analizi problematike razmejitve in razmer med prebivalstvom Pulja bo obravnavana tudi vloga Zavezniške vojaške uprave (ZVU). Kot je znano, so jugoslovanske oblasti 9. 5. 1945 prevzele upravo v Pulju.¹ Upravno-teritorialne spremembe na območju nekdanje Julijske krajine, še zlasti po podpisu Beograjskega (9. 6. 1945) in Devinskega sporazuma (20. 6. 1945), so privedle do uveljavitve Morganove linije. Območje nekdanje Julijske krajine je bilo, tudi pod vplivom naraščajoče hladne vojne oz. blokovske delitve sveta, razdeljeno na dva dela (DSP SFRJ 1984, 98–105). Cono B Julijske krajine, vzhodno od demarkacijske Morganove linije brez Pulja, je od 23. 6. 1945 upravljal Vojna uprava Jugoslovanske armade (VUJA) za Slovensko primorje, Istro in Reko, medtem ko je Cono A Julijske krajine, vključno s Puljem, vse do uveljavitve mirovne pogodbe 15. 9. 1947 upravljal Zavezniška vojaška uprava (ZVU). (DSP SFRJ 1984, 81–82). Spričo mednarodne demarkacijske linije je Pulj postal enklava ali, kot pravi Spazzali, “zahodni Berlin” (Spazzali, 2010, 82).

Poleg zgoraj navedenega je pri obravnavi problematike razmejitve med Italijo in Jugoslavijo zajeta tudi zelo kompleksna dejavnost italijanskih oblasti za “obrambo italijanstva” v Pulju. Ta dejavnost je analizirana na dveh nivojih, in sicer centralnem in lokalnem. Na centralnem nivoju je treba izpostaviti delovanje Urada za Julijsko krajino (*Ufficio per la Venezia Giulia – UVG*).² Ta je nastal 6. 1. 1946 na pobudo ministrstva za notranje zadeve in ob potrditvi Sveta ministrov italijanske vlade. Njegov vodja je postal prefekt Mario Micali. Naloga tega urada, ki je bil voden s strani ministrstva za notranje zadeve in Sveta ministrov italijanske vlade, je bila “promocija, koordinacija in skrb za pobude v

1 Glavnina tajne policije in italijanskih uradnikov, med katerimi sta bila tudi prefekt dr. Fioravante Moscarriello in sekretar dr. Giuseppe Giachin, je iz Pulja v Portorož pobegnila že pred prihodom jugoslovanskih oblasti (PCM, PCM-UZC, 1).

2 Pristojnosti in naloge Urada za Julijsko krajino so bile na podlagi odločitve Sveta ministrov ter ob soglasju ministrstva za notranje in zunanje zadeve 1. 11. 1947 prenesene na Urad za obmejna območja (*Ufficio per le Zone di Confine*). Ta urad, ki ga je vodil prefekt Silvijo Innocenti, je po organizacijski spremembi spadal pod podsekretariat Sveta ministrov italijanske vlade (*Sottosegretariato alla Presidenza del Consiglio dei ministri*). Kljub organizacijski spremembi je ta urad nadaljeval z aktivnostmi za “obrambo italijanstva” v Julijski krajini in v drugih obmejnih območjih Italije. Hkrati je ta urad prevzel tudi odgovornost za vodenje in hitrejše reševanje problematike beguncev, ki so prihajali v Italijo (namestitev, zaposlitev, socialno varstvo itd.) (Maione et al., 2010, 16–18).

korist sonarodnjakov iz Julijske krajine in Dalmacije”. Glavni razlogi za ustanovitev tega urada so bili: nejasne mednarodne razmere – v ospredju katerih je bil spor glede meje med Italijo in Jugoslavijo, želja po ohranitvi ozemlja Julijske krajine, vprašanje prihodnosti prebivalcev območja nekdanje Julijske krajine in potreba po večji centralizaciji ter boljši koordinaciji dela različnih italijanskih organizacij v Julijski krajini v borbi za “obrambo italijanstva” (Maione et al., 2010, 13–16). Prizadevanja in dejavnost za “obrambo italijanstva” so bila zelo razvejana in so segala na različna področja: pridobivanje finančnih sredstev za izvajanje “obrambe”, pripravljanje seznamov beguncev, podeljevanje denarnih pomoči zaslužnim posameznikom in družinam, koordinacija in sodelovanje različnih ministrstev in organizacij. K temu je treba dodati financiranje izdajanja časopisov in periodike za prebivalce Istre in različne druge propagandne tiskovine (letaki, brošure ipd.). Predvsem pa je ta urad pospeševal in podpiral delovanje različnih iredentističnih, političnih, kulturnih in športnih organizacij in združenj (ACS, 5). Pri obrambi italijanskih interesov na območju nekdanje Julijske krajine je bilo pomembno tudi diplomatsko delovanje, ki je bilo v preteklosti že predmet raziskav in ga je vodilo italijansko zunanje ministrstvo (De Castro, 1981). Še zlasti v času pariške mirovne konference je Urad za Julijsko krajino aktivno sodeloval tudi s tem ministrstvom, predvsem v zvezi z obveščanjem držav, sodelujočih na pariški mirovni konferenci, o “slabem položaju italijanskega prebivalstva v Istri” (ACS, 5).

Izvrševanje, a hkrati tudi vplivanje na oblikovanje vladne politike za “obrambo italijanstva” v Pulju, je na lokalnem nivoju potekalo preko mreže proitalijanskih političnih, družbenih, gospodarskih, kulturnih in športnih organizacij in združenj. Do razmaha teh organizacij je prišlo še zlasti po 12. 6. 1945, ko je upravo Pulja, skladno z Beograjskim sporazumom, prevzela ZVU. Kot pravi Dukovski, je po prihodu ZVU preko različnih družbenih in političnih organizacij prišlo do razkroja delavskega in demokratičnega gibanja na dva dela. Središče tega spora je predstavljal državno-pravni status oz. razmejitev in pripadnost Pulja oz. območja nekdanje Julijske krajine nasploh. Del prebivalstva si je prizadeval za priključitev mesta k Jugoslaviji, drugi del pa za priključitev k Italiji. To dejstvo je kasneje privedlo tudi do ideoloških in nacionalnih delitev med prebivalstvom mesta (Dukovski 2011a, 202).

V administrativni in civilni upravi mesta je po prihodu ZVU vodilno vlogo prevzel CLN, ki ga je vodil predsednik dr. Rinaldo Fragiaco. CLN je podpiral prisotnost ZVU v mestu, saj je menil, da lahko le njena navzočnost zagotovi nadaljnji razvoj mesta in socialnih ter nacionalnih odnosov, ki bi privedli do dominantnega položaja italijanske skupnosti (Volk, 2012, 14). CLN je tako svoje aktivnosti sprva usmeril predvsem v mobilizacijo delavskega sloja, ki je po njihovi oceni še najbolj omahoval (Ferrari, 1980, 163–165). Poleg tega so v okviru upravnega aparata ZVU imeli proitalijanski predstavniki svoje člane tudi v Predsedstvu (*Presidenza del Comune*) in Svetu občine (*Consulta Comunale*) ter v Zvezni delavski zbornici (*Camera Confederale del Lavoro*). V Pulju so obenem delovale še druge italijanske organizacije, med katerimi so bile nekatere poznane že iz obdobja fašizma (Vinci, 2011), npr.: “Dante Alighieri” in Lega Nazionale. K temu je treba dodati, da so ponovno pričele delovati tudi stranke (Krščanska demokracija – DC; Akcijska stranka – PdA; Liberalna stranka – PLI; Republikanska stranka – PRI in Soci-

alistična stranka – PSI), združenja (italijanskih partizanov, borcev in vojnih veteranov, Istrskih Ezulov, Krščansko delavsko združenje, politično preganjanih antifašistov, vojaških internirancev v Nemčiji, deportirani v Nemčijo) ter športne in kulturne organizacije (npr. *Sempre amici Terdi Aurelio – SATA*) (PCM, PCM–UZC, 8; prim. Dukovski, 2011b, 90–91; Ferrari, 1980, 169–173). Z vidika “obrambe italijanstva” je treba omeniti tudi “oddelek za tisk in propagando” CLN, ki ga je vodil prof. Francesco Bassi. Ta je skrbel predvsem za “informiranost prebivalstva v skladu z interesi italijanske zunanje in notranje politike” (SI PAK KP, 4; PCM, PCM–UZC, 2). Na oblikovanje javnega mnenja med prebivalstvom sta pomembno vpliva tudi *Radio Venezia Giulia* in časopis *L’Arena di Pola*, ki ga je vodil Guido Miglia (Nemec, 2011, 112; Spazzali, 2013). Ta proitalijanski časopis je namreč na prvi strani objavljajal novice iz sveta in Julijske krajine, na drugi strani pa novice lokalnega značaja (Dukovski, 2001, 275).

PROBLEMATIKA MEJE IN ORGANIZIRANA IZSELITEV PREBIVALSTVA IZ PULJA

Pri obravnavi problematike meje med Italijo in Jugoslavijo velja izpostaviti nekatere odločitve, sprejete na ravni velesil, še zlasti v času pariške mirovne konference. Te so bile sprejete tudi pod vplivom ekonomskih in geostrateških interesov velesil ter diplomatskega delovanja vpletenih držav (FRUS 1970a, 233–235, 238). Po začetnih težavah je Svet zunanjih ministrov³ v Londonu 15. 9. 1945 sprejel odločitev, da bodo v Julijsko krajino poslali Medzavezniško komisijo strokovnjakov za razmejitve, ki bo stanje glede poteka meje preverila na terenu. Meja med Italijo in Jugoslavijo naj bi temeljila na “etničnem ravnotežju”. Omenjena komisija je imela nalogo, da izdela priporočila za ustrezno popravilo mejnega predloga, ne zgolj na podlagi etnične sestave, ampak tudi z upoštevanjem ekonomskih in geografskih posebnosti spornega območja nekdanje Julijske krajine. Tako jugoslovanska kot italijanska stran sta si bili enotni, da je mesto Pulj (podobno kot Trst) pomembno predvsem z vidika komunikacijskih vezi in zaradi same strateške lege mesta (FRUSa, 1970, 140–146).

Odločitve, sprejete na ravni velesil, glede razmejitve med Italijo in Jugoslavijo, so vplivale tudi na razmere med prebivalstvom v Pulju. Tako je v mesecu marcu leta 1946 v tem mestu potekalo več demonstracij, na katerih je proitalijanska stran zahtevala, da to mesto ostane v Italiji. Številčni so bili tudi tisti, ki so se zavzemali za pripojitev Pulja k Jugoslaviji. Vrh napetosti je bil dosežen, ko je 21. 3. 1946 v mesto prišla Medzavezniška komisija strokovnjakov za razmejitve (Dukovski, 2001, 212; Ferrari, 1980, 182–189). Proitalijanske organizacije so v borbi za “obrambo italijanstva” znova skušale aktivirati

3 Skladno z dogovorom velikih sil na potsdamski konferenci (17. 7.–2. 8. 1945) je bil oblikovan Svet zunanjih ministrov velikih sil, ki naj bi med drugim v skoraj mesecu dni (11. 9.–2. 10. 1945) obravnaval tudi mirovno pogodbo z Italijo, vendar se je zaradi proceduralnih zapletov razšel brez bistvenih predlogov. Do premika je prišlo šele z moskovsko konferenco zunanjih ministrov Velike Britanije, ZDA in SZ, ki je potekala od 10. 12.–24. 12. 1945, ko so določili, da kot enakopravno članico v pogajanja vključijo Francijo. V italijanskih pogajanjih z zavezniki se je kot pomembno dejstvo izkazalo, da se Italija ni pogajala samo o Trstu, ampak tudi o pogojih razorožitve, mornarici, kolonijah, reparacijah itd. (De Castro 1981, 237; 329–350).

prebivalstvo Pulja v maju leta 1946. Ob povratku iz Pariza je namreč član italijanske delegacije na mirovni konferenci, Giulio Grattoni,⁴ med simpatizerje CLN razširil vest, da bo Pulj verjetno pripadel Jugoslaviji (Dukovski, 2011b, 92). Ozadje dogajanja na mednarodni ravni je očitno spodbudilo delovanje proitalijanskih organizacij na lokalnem nivoju, v prvi vrsti znotraj CLN. Že pred dokončno znano odločitvijo o poteku meje med Italijo in Jugoslavijo v Parizu so namreč stekle priprave za organizirano izselitev prebivalstva iz Pulja, če bi odločitev velesil o dodelitvi Pulja Jugoslaviji postala dokončna. Puljski urad za pomoč CLN (*CLN – Ufficio Assistenza*) je tako že 3. 7. 1946 ustanovil “Odbor za pomoč eksodusu iz Pulja” (*Comitato di Assistenza per l’Esodo di Pola*) ali krajše “Odbor za eksodus”, ki ga je vodil Giuseppe Giacomuzzi. Iz arhivskih dokumentov, ki so navedeni v nadaljevanju, je razvidno, da je ta odbor skrbel predvsem za koordinacijo aktivnosti, povezanih z organizirano izselitvijo prebivalstva, s predstavniki lokalnega “odbora za eksodus” v Trstu ter s sedežem rdečega križa v Trstu in v Pulju. Prav tako je s svojimi pozivi skušal vplivati na odločitve, povezane s procesom organizirane izselitve prebivalstva, sprejete v Rimu. Predvsem se je s pozivi obračal na Svet ministrov italijanske vlade in ministrstvo za notranje zadeve. “Odbor za eksodus” CLN s sedežem v Trstu je v akciji sodeloval zaradi pričakovanega dotoka novih beguncev iz ostalih krajev cone B. Dne 4. 7. 1946 je časopis *L’Arena di Pola* izšel z naslovom “Ali Italija ali eksodus”, s čimer se je vest o možnosti priključitve Pulja Jugoslaviji hitro razširila med prebivalstvom (Colummi in sodelavci 1980, 208). Dva dni kasneje (6. 7. 1946) so predstavniki italijanskih organizacij v Pulju, s prvim podpisanim CLN, premierja Alcida De Gasperija pozvali, “da italijanska vlada hitro intervenira pri ZVU in zagotovi status quo”. Med tem časom bo lahko CLN organiziral vse potrebno za “pričetek operacije eksodusa prebivalstva iz Pulja, ki ga ustrahujejo grozeče novice o nadaljnjem obstoju” (ACS, 6; ASC–CRI, 1). Omeniti velja tudi prošnjo Lege Nazionale s sedežem v Trstu, ki je od ZVU hotela dobiti informacijo o tem, kako namerava ZVU pomagati pri organizaciji “eksodusa” in predvsem kje bodo našli ustrezno namestitev za begunce. Lokalni odbor Lege Nazionale v Pulju je 9. 7. 1946 svojemu sedežu v Trstu poročal: “Spričo slabe odločitve v Parizu je prebivalstvo sprožilo alarm. To združenje je med prebivalstvom izvedlo anketo in do sedaj se je že 25.000 oseb nanje obrnilo za pomoč pri eksodusu. Vsi trgovci, obrtniki, delavci in kvalificirana delovna sila so se odločili, da zapustijo mesto. [...] Ker bo podoben proces zajel tudi preostale kraje cone B, je treba zagotoviti pogoje za njihovo namestitev” (SI PAK, 1). Lokalni odbor Lega Nazionale v Pulju je torej med prebivalstvom organiziral tudi akcijo zbiranja podpisov za izselitev. Le kak mesec pozneje je podobno zbiranje podpisov izvedel tudi CLN. Pri tem je ugotovil, da se je v primeru dodelitve Pulja Jugoslaviji pripravljenih izseliti 28.058 oseb (PCM, PCM–UZC, 8). Skupno obema akcijama je bilo, da so vodilni člani Lege Nazionale in CLN skušali vplivati na predstavnike sodelujočih držav, ki so na pariški mirovni

4 V okviru tretjega zasedanja (25. 4–12. 7. 1946) je Svet zunanjih ministrov v Parizu med drugim določil pogoje italijanskih reparacij (FRUS, 1970a, 536–538) in potrdil ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja (na 33. zasedanju 3. 7. 1946). Kot osnovo za mirovno konferenco enaindvajsetih držav zmagovalk v Parizu so po obravnavi štirih mejnih predlogov določili francoski predlog poteka meje, ki je predvideval delitev območja Istre na dva dela, in sicer na Cono A in B STO, pri čemer bi večina Istre, vključno s Puljem, pripadla Jugoslaviji (FRUS, 1970a, 751–754).

konferenci odločali o nadaljnji pripadnosti Pulja (in na sploh območja nekdanje Julijske krajine). Izpostavljali so, da bo v primeru dodelitve Pulja Jugoslaviji prišlo do “eksodus” oz. množične izselitve prebivalstva, s čimer so želeli doseči, da bi to mesto pripadlo Italiji (Volk, 2012, 16). Kot ugotavlja Piero Purini, je do množičnega odziva prebivalstva lahko prišlo tudi zaradi spleta psiholoških in socialnih motivov, kjer je bistven vpliv t. i. ‘domino učinka’ oziroma “izselitvenega sindroma” (*sindrome di fuga*). Do tega pojava namreč pride v vsaki skupnosti, kjer pride do migracij prebivalstva (Purini, 2012, 421).

Kot je moč zaključiti na podlagi arhivskih dokumentov, so se različne proitalijanske organizacije močno angažirale tudi pri pridobivanju podpore na strani ZVU v Trstu. Na pozive različnih italijanskih organizacij (najbolj številčne so bile pobude Puljskega odbora CLN; odborov Lege Nazionale iz Pulja in Trsta ter italijanskega rdečega križa) se je 22. 7. 1946 odzval tudi komisar ZVU za Trst, J. C. Smuts. Ta je svoje nadrejene prosil “za nadaljnja navodila v zvezi s pričakovano poplavo ljudi iz Pulja in cone B. Obenem je poudaril, da mora tudi ZVU v zvezi s tem izdelati jasen načrt” (SI PAK, 3, 9–10). Pripravljenost prebivalcev Pulja, da se izselijo, če bi to mesto pripadlo Jugoslaviji, razkriva tudi poročilo glavnega štaba 13. korpusa ZVU polkovniku F. G. A. Parsonsu. “Splošno razširjeno mnenje je, da če bo Pulj pripadel Jugoslaviji, bo velika večina prebivalcev odšla. [...] Odgovornost italijanske vlade je, da poskrbi za svojo nacijo” (SI PAK, 2, 17–18). ZVU je torej odgovornost za pripravo načrta za izselitev prebivalstva preložila na stran italijanskih oblasti. Hkrati je ocenila, “da ni poklicana za moralno sodbo o procesu evakuacije ali za zavlačevanje celotnega procesa, saj bi s tem pustila italijansko prebivalstvo na milost in nemilost prihajajočim Jugoslovanom” (SI PAK, 3, 3).

V začetku julija 1946 so aktivnosti za pripravo organizirane izselitve prebivalstva stele tudi v vrhu italijanske države. Kljub pritiskom s strani lokalnih organizacij (predvsem puljskega CLN)⁵ so oblasti v Rimu vse do konca decembra leta 1946 skušale zavirati aktivnosti na lokalnem nivoju za pripravo organizirane izselitve prebivalstva iz Pulja. Hkrati so oblasti tudi skrivale aktivnosti v zvezi z organizirano izselitvijo, ki so potekale na državnem nivoju. Svet ministrov namreč ni želel, da bi z objavo načrta oz. s pripravami na organizirano izselitev prebivalstva prejudicirali pripadnosti Pulja Jugoslaviji. Iz tega razloga je vrh italijanske vlade omejil obveščanje lokalnih proitalijanskih organizacij in združenj v Pulju o načrtih za potek organizirane izselitve prebivalstva. To dejstvo dokazujejo predvsem številni pozivi k ukrepanju, ki so jih predstavniki proitalijanskih organizacij v Pulju naslovili na oblasti v Rimu. K temu lahko dodamo tudi stališče ZVU, ki je menila, da je razlog za tako stališče italijanskih oblasti predvsem v tem, “da bo med prebivalstvom večji propagandni učinek o plebiscitarnem odhodu, če počakajo na uradno znano odločitev o poteku meje med Italijo in Jugoslavijo, sprejeto na pariški mirovni konferenci” (SI PAK, 2, 1).

5 “Odbor za pomoč eksodusu” – puljskega CLN je tako že 24. 8. 1946 predvideval ukrepe, potrebne za izselitev prebivalstva iz Pulja. Pri tem se je omenjeni odbor zanašal na pomoč italijanske vlade (priprava transportov za izselitev prebivalstva in njihove lastnine ter namestitvenih centrov za begunce v Italiji), drugih italijanskih organizacij (Lege Nazionale, *Comitato Alta Italia per la Venezia Giulia e Zara*, italijanskega rdečega križa itd.) in ZVU (ASC–CRI, 2, 1–2).

Toda italijanska vlada je kljub zavlačevanju in prikrivanju dejstev sprejela določene ukrepe za pripravo organizirane izselitve prebivalstva. V juliju leta 1946 je namreč na pariški mirovni konferenci že kazalo, da bi lahko Pulj pripadel Jugoslaviji. Zato je na pobudo prefekta Urada za Julijsko krajino Maria Micalija (24. 7. 1946) italijanska vlada 7. 8. 1946 odobrila, "da naj spričo jasnega strahu prebivalstva Pulja, da bo to mesto in celotno območje Istre pripadlo Jugoslaviji, Urad za Julijsko krajino oblikuje poseben odbor za eksodus". Na čelo izvedbe organizirane izselitve prebivalstva je bil postavljen namestnik prefekta Urada za Julijsko krajino, dr. Giuseppe Meneghini.⁶ "Odbor za eksodus" pri Uradu za Julijsko krajino je v prvi vrsti skrbel za koordinacijo aktivnosti vseh vpletenih akterjev, tako na centralnem kot tudi na lokalnem nivoju. Pri slednjem so bili pomembni stalni kontakti s predstavniki CLN v Pulju ter izkušenim odposlancem italijanske vlade v tem mestu. Hkrati je puljski CLN na podlagi sklepov skupščine v Rim poslal komisijo predstavnikov mesta (zaradi začetnih težav sta bila sprva v njej dva, nato pa trije člani), ki je delovala v okviru omenjenega odbora pri Uradu za Julijsko krajino (PCM, PCM-UZC, 6). Kot je v pismu predsedniku vlade De Gasperi ju menil prefekt Urada za Julijsko krajino Mario Micali, je vprašanje organizirane izselitve prebivalstva in njihove lastnine iz Pulja "postalo nujen problem italijanske vlade". Predvsem prepoved iznosa nekaterih pomembnih kosov lastnine (še zlasti umetnin, industrijske in tehnične opreme) bi lahko privedla tudi do velikih političnih posledic oz. nestabilnosti v državi (PCM, PCM-UZC, 5, 2). Iz istega razloga "je morala italijanska vlada poskrbeti tudi za primerno namestitvev in zaposlitev uradnikov iz Puljske province, ki so se nameravali izseliti" (ACS, 10). Predstavniki italijanskih državnih organov v Pulju so tako v pismu Svetu ministrov italijanske vlade (26. 7. 1946) izrazili zahtevo, da jim država omogoči "iznos njihove lastnine, novo enakovredno zaposlitev in namestitvev". Posameznim ministrstvom so glede na njihove funkcije poslali seznam oseb in njihovo želeno mesto preselitve (ACS, 7). Svet ministrov se je zavedal pomembnosti izselitve uradnikov v službi države. Tako se je že vse od začetka avgusta 1946 aktivneje pripravljal tudi načrt njihove organizirane izselitve. Slednjo je vlada v Rimu nameravala izvesti v "zadnjem trenutku, da bi ti lahko do konca branili interese Italije v Pulju (in v Istri nasploh)" (ACS 8; ACS 9).

Med prebivalstvom Pulja je 18. 8. 1946 odmevala tudi detonacija v skladiščih eksploziva (torpedov, granat, min) v delu puljske luke, imenovanem Vergarola (na jugozahodnem delu puljskega zaliva). Do eksplozije je prišlo na divji mestni plaži, pri čemer je bilo ubitih 63 ljudi, več ljudi pa je bilo ranjenih. Kot ugotavlja Dukovski, je komisija strokovnjakov za eksplozivna sredstva ZVU, ki so jo sestavljali mornariški oficirji (ameriški in italijanski), v preiskavi okoliščin eksplozije ugotovila, da do nje ni moglo priti zaradi samoaktivacije. Preiskovalna komisija je namreč ugotovila, da so vsa v Vergaroli eksplodirana sredstva za detonacijo nujno potrebovala vžigno sredstvo. Kljub temu je izjavi za javnost ZVU sporočila, da je do tega dogodka prišlo zaradi samoaktivacije. Dukovski ne izključuje možnosti,

6 Prefekt Urada za Julijsko krajino Mario Micali je 23. 12. 1946 Svetu ministrov italijanske vlade poročal, da je s strani Ministrstva za finance dobil potrditev o razpoložljivosti 200 milijonov lir za izvedbo in blaženje posledic "eksodusa" iz Pulja. Od te vsote bo sama izvedba "eksodusa" stala 40 milijonov lir (PCM, PCM-UZC, 7).

da je do eksplozije dejansko prišlo zaradi diverzantske akcije s strani katere izmed struj v mestu. Pri tem je mnenja, da bi jugoslovanski strani taka akcija prej škodila kot koristila pred mednarodno javnostjo. Italijanska stran si je po drugi strani prizadevala, da bi ustvarila sliko o krutosti in nasilju Titovega režima⁷ do prebivalcev mesta. Na ta način so namreč želeli vplivati na odločitev, da bi velike sile Pulj dodelile Italiji (Dukovski, 2011b, 102–105; Dukovski, 2011a, 414–432; prim. Pupo, 2005, 135–141; Dato, 2014). Omeniti je še treba, da se v zgodovinoisju eksplozija v Vergaroli večkrat omenja kot dokaz jugoslovanskega nasilja nad prebivalci mesta ter kot povod za izselitev prebivalstva iz Pulja. V zvezi s slednjim lahko dodamo, da po mnenju vodje oddelka za tisk in propagando CLN, prof. Francesca Bassija, v pismu kabinetu Urada za Julijsko krajino (18. 9. 1946) italijanski delegati v Parizu niso dovolj naglašali “kalvarije, v kateri se je znašlo prebivalstvo Istre. Delegati so premalo izpostavili številne nepravilnosti na strani jugoslovanskih oblasti: aretacije, deportacije, uboje, kraje, kršenje mednarodnih zakonov, raznarodovanje in nepravilnosti v upravi”. To dejstvo je po njegovem mnenju imelo močan vpliv na razplet pogajanj o določitvi meje med Italijo in Jugoslavijo (PCM, PCM–UZC, 2).

Med sklepi pariške mirovne konference (29. 6.–15. 10. 1946) je bil tudi osnutek mirovne pogodbe z Italijo, ki je med drugim obravnaval potek meje med Italijo in Jugoslavijo. Te sklepe je nato potrdil in nadgradil še Svet zunanjih ministrov (“velikih treh” in Francije), ki je zasedal v New Yorku (4. 11.–12. 12. 1946). Ob koncu omenjenega srečanja je postalo tudi jasno, da bo mirovna pogodba med Italijo in Jugoslavijo (skupaj s preostalimi štirimi) podpisana 10. 2. 1947 v Parizu (Pirjevec, 1998, 7–13).

Neuradne vesti dodelitvi Pulja Jugoslaviji na pariški mirovni konferenci je razširila tudi *L' Arena di Pola* (12. 12. 1946), kar je med prebivalstvom povzročilo paniko in strah. O slednjem poroča tudi zabeležka Antonia De Bertija.⁸ “Kot je bilo predhodno opazno na različnih območjih Evrope in na podlagi novic, ki jih razglašajo jugoslovanski agitatorji, bo po uveljavitvi mirovne pogodbe oz. po prihodu jugoslovanskih oblasti v Pulj prišlo do nepredušnega zaprtja cone B in onemogočenega odhoda prebivalstva. Eksodus prebivalstva iz Pulja je zato nujno potreben, saj bi sicer italijansko prebivalstvo ostalo ujeta v coni B.”⁹ O paniki in strahu med prebivalstvom poroča tudi poročilo “o poteku in organizaciji eksodusa iz Pulja”, Urada za meje Sveta ministrov italijanske vlade. “Ko so se po mestu pričele širiti neuradne vesti o dodelitvi Pulja Jugoslaviji, se je iz mesta, za razliko od revnejšega, že pričel izseljevati premožnejši sloj prebivalstva. Z ustanovitvijo

7 Mestni NOO Pulj in projugoslovanske sile nasploh so bile v tem času brez kakršne koli administrativne vloge v mestu. Podporo prebivalstva so skušale pridobiti predvsem preko sindikatov delavcev in odborov Slovansko-italijanske antifašistične unije (SIAU), ki je izvajala politični program Komunistične partije Hrvaške (KPH) (Dukovski, 2011a, 217–218; Dukovski 2011b, 80, 88).

8 Antonio De Berti je bil ustanovitelj Julijskega odbora s sedežem v Rimu (*Comitato Giuliano di Roma*), ki je že od leta 1945 koordiniral skrb za begunce, ki so izvirali iz Julijske krajine in Dalmacije, in Italijane, ki so se vračali iz nemških, ameriških in angleških taborišč. Poleg tega je bil viden član puljskega CLN in med glavnimi podporniki ponovnega izhajanja časopisa *L' Arena di Pola*. V času konference zunanjih ministrov v Londonu (septembra 1945) in priprav na mirovno konferenco v Parizu (maja–septembra 1946) je bil eden glavnih političnih svetovalcev premierja Alcida De Gasperija (Ferrari, 1980, 200–204; Dukovski, 2008, 149).

9 Rob dokumenta je odtrgan in zato na njem ni datuma. Sodeč po razvrstitvi oz. klasifikaciji dokumenta in tudi glede na njegovo vsebino je ta zelo verjetno nastal v decembru leta 1946 (PCM, PCM–UZC, 4).

posebnega Odbora za pomoč eksodusu v Pulju je CLN skušal pomiriti napeto razpoloženje, še zlasti med revnejšim slojem prebivalstva.” Ta del prebivalstva si namreč, zaradi slabega ekonomskega položaja, ni mogel sam financirati izselitve in iznosa imetja iz mesta. Hkrati je živel v paniki in strahu zaradi naslednjih razlogov: “nedorečenosti meje in dvoma o nadaljnji usodi mesta; strahu – da se ne bodo mogli izseliti iz mesta ter da bodo ostali ločeni od domovine; bolečine – ker so slutili, da bodo morali zapustiti mesto in dragocene stvari”. Revnejši sloj prebivalstva je obenem vse bolj začel razumeti “10. februar oz. dan podpisa mirovne pogodbe, kot zadnji dan, do katerega še lahko ostanejo v Pulju”. Prebivalstvo je istočasno apeliralo na “Odbor za pomoč eksodusu” CLN iz Pulja, da pritisne na predstavnike italijanske vlade v Rimu, da slednja “izpolni svojo dolžnost in uresniči proces eksodusa” (PCM, PCM–UZC, 13, 4–5). “Odbor za pomoč eksodusu” CLN iz Pulja je že 23. 12. 1946¹⁰ in še pred odobritvijo s strani Sveta ministrov italijanske vlade začel s predvidenimi aktivnostmi za organizirano izselitev prebivalstva. Da je temu tako, priča poročilo prefekta Urada za Julijsko krajino, Maria Micalija, Svetu ministrov italijanske vlade. V njem med drugim pravi, da je spričo pričetka aktivnosti za izseljevanje prebivalstva “jugoslovanska vlada preklicala veljavnost osebnih izkaznic vseh oseb, ki so prebivale na območju cone B, katerih družine ali starši so bili iz krajev v coni A. Na ta način so številne družine ostale ločene in tako mnogi niso mogli zapustiti Pulja, saj niso želeli pustiti svojih sorodnikov v jugoslovanskih rokah” (PCM, PCM–UZC, 9, 3). Z administrativnimi ovirami so torej odhod prebivalstva skušale preprečiti tudi jugoslovanske oblasti. Predstavniki italijanskih organizacij v Pulju so 24. 12. 1946 na predsednika italijanske vlade, Alcida De Gasperija, poslali poziv za “konkretno, zadostno in pravočasno pomoč z njegove strani ter od organov vlade. Izvedba eksodusa prebivalstva iz Pulja je namreč neodložljiva. Na ta način bo italijanska država pokazala solidarnost z italijanskimi državljani, kot so jo že bili deležni Istrani. [...] Izselitev prebivalstva je nujna, saj se bo slednje le na ta način lahko izognilo represalijam, nasilju in raznarodovalni dejavnosti Slovanov” (PCM, PCM–UZC, 8). Predstavniki lokalnih organizacij so v pismu italijanskemu premierju, spričo preteče “jugoslovanske nevarnosti”, zaprosili za izvedbo organizirane izselitve prebivalstva. Ta poziv hkrati dokazuje, da niso bili obveščeni o podrobnostih načrta italijanske vlade. Spričo dejavnosti za “obrambo italijanstva” je bila ob koncu decembra leta 1946 prepričanost o nujnosti izselitve med prebivalstvom na takem nivoju, da je bilo kritično situacijo težko nadzorovati. Italijanska vlada si je kljub temu sprva prizadevala zavreti nemir med prebivalstvom in predvsem upočasniti aktivnosti lokalnega “Odbora za pomoč eksodusu” iz Pulja.

Na podlagi arhivskih dokumentov lahko zaključimo, da gre razlog za tako stališče italijanske vlade iskati predvsem v dejstvu, da je slednja zunanjemu ministrstvu hotela kupiti čim več časa za pogajanja z ZVU. Glavna tema pregovorov je bila, poleg že omenjenega položaja in odgovornosti za izselitve italijanskih uradnikov, tudi datum¹¹ umika

10 Istega dne je prefekt Urada za Julijsko krajino Mario Micali Svetu ministrov italijanske vlade poročal, “da je v teku prenos 2.150.000 lir, ki bodo na razpolago CLN, Legi Nazionale, delavski zbornici (*Camera del Lavoro*) in drugim italijanskim organizacijam v boju za “obrambo italijanstva” (PCM, PCM–UZC, 7).

11 V času drugega zasedanja Sveta zunanjih ministrov v Parizu je na 23. seji 20. 6. 1946, Sovjetski zunanji mi-

anglo-ameriških enot iz Pulja. Hkrati je italijanska vlada za prebivalce Pulja pri ZVU iz "motivov pravičnosti" skušala doseči, da bi po podpisu mirovne pogodbe imeli na voljo dovolj časa za izselitev ter predvsem za iznos lastnine. Italijanska vlada je še zlasti izpostavljala pomen iznosa industrijske opreme in različnih dragocenosti – predvsem umetnin in različnih kosov pohištva. Po načrtih italijanske vlade bi morala biti iznos opreme in izselitev prebivalstva zaključena pred umikom anglo-ameriških enot iz območja Istre oz. pred izročitvijo Pulja v upravo jugoslovanskim oblastem. Italijansko zunanje ministrstvo je obenem v mesecu decembru leta 1946, z namenom rednega obveščanja o "aktualnem položaju Italijanov v Pulju", okrepilo pogovore z ambasado Velike Britanije v Rimu in Ministrstvom za zunanje zadeve ZDA v Washingtonu. Kot je poročal eden od sekretarjev na Ministrstvu za zunanje zadeve, je bila italijanska vlada "zelo zaposlena z vprašanjem Pulja in ga zaradi političnih posledic ni mogla utišati". Obenem je predvidevala, da se bodo v času podpisa mirovne pogodbe razmere v mestu še dodatno zaostrele, zato si je pri vpletenih državah (še zlasti Veliki Britaniji in ZDA) skušala pridobiti kakršno koli obliko pomoči pri izvedbi organizirane izselitve prebivalstva (ACS, 1; PCM, PCM–UZC, 10). V zvezi z aktivnostmi ministrstva za zunanje zadeve lahko omenimo tudi telegram ministra Pietra Nenija, naslovljen na CLN v Pulju, 2. 1. 1947. V njem je med drugim naglasil, da si bo v pogajanjih z jugoslovansko stranjo "še naprej prizadeval za določitev meje po etničnem principu. Toda posledica krivične vojne in davek za krivice in zločine fašizma bo tudi ta, da bo prišlo do uveljavitve meje, zaradi katere bo žrtvovano italijansko prebivalstvo zahodne Istre (od Novigrada do Pulja). Ministrstvo za zunanje zadeve se zaveda vseh problemov, do katerih lahko pride v Pulju in v Istri po uveljavitvi mirovne pogodbe. Iz tega razloga so na zunanjem ministrstvu že stekla pospešena pogajanja z jugoslovansko stranjo za podpis direktnega sporazuma o zaščiti manjšin" (ACS, 3; ACS, 4).

Položaj med prebivalstvom v Pulju se je še dodatno poslabšal v začetku januarja leta 1947, ko so izbruhnili številni nemiri. O njih je poročal tudi namestnik vrhovnega poveljnika ZVU L. C. Jaynes. Ta je v pismu admiralu Ellery W. Stonu ocenil, da je bil glavni cilj povzročanja nemirov, da bi prišlo do intervencije zavezniških enot in internacionalizacije Pulja. Razloge za alarmantno stanje med prebivalstvom v Pulju gre iskati tudi "v slabi informiranosti v zvezi z potekom načrtovane evakuacije prebivalstva. Morala italijanskega prebivalstva je bila tako nizka, da je obstajala velika verjetnost izbruha splošne panike" (ACS, 18). V pismu ZVU, 10. 1. 1947, sta predsednik "Odbora Istrskih beguncev" prof. Gino Palutan in predsednik tržaškega območja (cone A) Edmondo Puecher izpostavila, da so k napetemu in paničnemu stanju med prebivalstvom pripomogle tudi različne informacije in dezinformacije v zvezi z datumom podpisa in s posledicami mirovne pogodbe. Med prebivalstvom je obenem prevladovalo mnenje, da se bodo trenutno v mestu prisotne enote ZVU umaknile v kratkem in jih ne bodo nadomestili (ACS, 17). Zgoraj navedeni razlogi so "med prebivalstvom, zainteresiranim za izselitev, ter med predstavniki

nister predlagal, da bi se zavezniške enote iz Italije umaknile v 90 dneh od podpisa mirovne pogodbe. Britanska in Ameriška delegacija se s tem nista strinjali v celoti, saj sta hoteli na italijanskem območju zadržati manjše število enot za vzdrževanje komunikacijskih poti, vse dokler ne pride do umika Zavezniških sil iz Avstrije (FRUS, 1970, 551–554).

italijanskih organizacij v Pulju povzročili vznik patriotskih čustev” (ACS, 2, 1). Pogosto so bile (dez)informacije, ki so razburjale prebivalstvo, povezave z datumom umika ZVU iz Pulja. Kljub temu tako konec decembra leta 1946 kot tudi v začetku januarja leta 1947 uradni datum umika ZVU iz Pulja še ni bil določen. Kot je poročal italijanski veleposlanik v Washingtonu Tarchini, mu je sekretar na ministrstvu za zunanje zadeve ZDA neformalno zagotovil, da bo prenos pristojnosti nad mestom Pulj izvršen šele potem, ko bo mirovna pogodba ratificirana tudi s strani štirih velikih sil (približno pol leta). Manjši umik zavezniških enot na način, da ne bo vznemiril javnosti, bo sicer potekal že pred uradnim podpisom mirovne pogodbe, medtem ko se bo preostanek enot umaknil šele po ratifikaciji mirovne pogodbe (PCM, PCM–UZC, 10, 2; ACS, 1).

Poročilo prefekta Urada za Julijsko krajino Maria Micalija navaja, da so italijanske oblasti skušale pomiriti kaotično stanje med prebivalstvom Pulja s tem, da so iz Rima v Pulj poslale posebnega vladnega odposlanca (4. 1. 1947). To nalogo so zaupale inženirju Gianniju Bartoliju, sicer tudi sekretarju Krščanske demokracije za Trst in Istro. Ta je skušal prebivalstvo pomiriti z razširitvijo izjav predsednika italijanske vlade De Gasperija in začasnega vrhovnega poveljnika Zavezniške komisije za Italijo, admirala Elleryja Wheelerja Stona. Slednji naj bi med drugim zagotovil: “da bodo zavezniške oblasti v Pulju ostale toliko časa, kolikor bo potrebno za ohranjanje javne varnosti” (PCM, PCM–UZC, 11). Vendar omenjeno akcijo Giannija Bartolija lahko označimo zgolj za propagandno dejanje (ACS, 14, 1–2). Začasni vrhovni poveljnik Zavezniške komisije za Italijo admiral Ellery W. Stone je namreč v tajnem pismu (23. 1. 1947) italijanskemu predsedniku vlade De Gasperiju poudaril, da “odločitev o umiku anglo-ameriških enot iz Morganove linije oz. iz cone A vključno s Puljem presega njegove pristojnosti. Ta odločitev je bila namreč v rokah Poveljništva zavezniške vojske (*Combined Chiefs of Staff – CCS*) v Washingtonu. Sam pa bo lahko nadaljnje odločitve sprejemal šele na podlagi prejetih inštrukcij” (ACS, 15). Začasni vrhovni poveljnik Zavezniške komisije za Italijo admiral Stone je v pismu predsedniku italijanske vlade De Gasperiju, 20. 1. 1947, ocenil, da bi lahko “samo s čim hitrejšim in popolnim načinom informiranosti glede načrtov italijanske vlade za evakuacijo prebivalcev Pulja vsaj deloma ublažili strah in obup prebivalcev v mestu” (ACS, 13, 1).

Pismo podsekretarja pri Svetu ministrov Paola Cappe admiralu Stonu 17. 1. 1947 razkriva, da je italijanska vlada z namenom pomiritve razmer med prebivalstvom in da bi zagotovila varnost v času “operacije transferja” znova poslala svoje predstavnike v Pulj. Trije italijanski uradniki so bili v ta namen poslani v Pulj in v Trst. Namestnik prefekta dr. Giuseppe Meneghini, svetovalec prefekta Urada za Julijsko krajino dr. Teofilija in polkovnik Mazzocchi z ministrstva za obrambo so najprej skupaj odšli v Pulj. Namestnik prefekta dr. Giuseppe Meneghini se je nato vrnil v Trst, da bi lahko lažje koordiniral aktivnosti pri ZVU v času organizirane izselitve prebivalstva (ACS, 12). Obisk italijanskih uradnikov je po mnenju ZVU vsaj deloma prispeval k začasni pomiritvi kritične situacije med prebivalstvom. “Toda še bolj nujna bi bila objava uradnega stališča italijanske vlade glede načrtov in namer v zvezi z evakuacijo mesta.” Za italijansko vlado je bilo pomembno zagotovilo admirala Stona, da bo ZVU zaposlila “500¹² italijanskih uradnikov,

12 V pismu z dne 20. 1. 1947 admiral Stone navaja, da je ZVU pripravljena poskrbeti za 750 italijanski

ki sodelujejo pri izvedbi organizirane izselitve. Hkrati bo ZVU poskrbela za evakuacijo teh uradnikov, njihovih družin ter lastnine po zaključku omenjene operacije. Za izselitev preostalih uradnikov in njihove lastnine iz mesta mora poskrbeti italijanska vlada”. Admiral Stone je v pismu italijanskemu premierju De Gasperiju še izpostavil, da “v kolikor bo italijanska vlada do zadnjega čakala z dogovori za njihovo izselitev iz Pulja, lahko v mestu pride do zmede in nevarne situacije” (ACS, 13, 1–2).

Prebivalstvo Pulja je bilo torej v začetku januarja 1946 postavljeno pred dejstvo, da bo prišlo do spremembe meje in bo Pulj pripadel Jugoslaviji. V zvezi z umikom anglo-ameriških enot iz mesta in potekom organizirane izselitve je krožilo veliko različnih informacij. Italijanska vlada namreč prebivalstvu še vedno ni javno predstavila poteka organizirane izselitve. Glavnega razloga za to ne gre iskati zgolj v taktiki zavlačevanja in prikrivanja informacij na strani italijanske vlade, ampak tudi v sami časovni stiski. Načrt za organizirano izselitev prebivalstva iz Pulja je ministrstvu za notranje zadeve, ob sodelovanju z zunanjim in obrambnim ministrstvom ter ob potrditvi Sveta ministrov, uspelo pripraviti 8. 1. 1947. A velja izpostaviti, da datum pričetka izselitve oseb še ni bil določen. To dejstvo je izpostavil tudi podsekretar Sveta ministrov Paolo Cappa v pismu admiralu Stonu 15. 1. 1947. V njem med drugim piše, da je italijanska vlada pripravila načrt organizirane izselitve, ki bo potekala v dveh fazah: 1. Izselitev lastnine s pričetkom 27. 1. 1947. Z enim ladijskim transportom bo mogoče naenkrat prepeljati okoli 60.000 ton blaga. Dnevno bo izvedenih 5–6 transportov. 2. Izselitev oseb – datum pričetka še ni določen (ACS, 11).

Resolucija predstavnikov CLN, dr. Reinalda Fragiacomu, prof. Francesca Bassija in Giovannija Giuricina, ki so jo 26. 1. 1947 poslali italijanski vladi, nam še dodatno predstavlja položaj prebivalstva v mestu. Predstavniki CLN so najprej izpostavili težko življenjsko preizkušnjo, v kateri so se spričo “jugoslovanske okupacije Istre znašli prebivalci Pulja. V nemilost postavljeni Istrani se ne morejo sklicevati na mednarodne zakone ali na človekove pravice. Ta množica čistih Italijanov je prisiljena v to, da zapusti svojo zemljo, tudi zaradi ljubezni do domovine in svobode. Pri tem bodo pozabljeni in obubožani, saj bodo vse potrošili za prekoračenje demarkacijske črte” (PCM, PCM–UZC, 3, 1–2). Z resolucijo so predstavniki CLN hoteli izpostaviti tudi velik pomen zadostne oskrbe beguncev iz Pulja. Še zlasti zato, ker je šlo v precejšnji meri za revnejši, delavski in nižji srednji sloj prebivalstva (manjši obrtniki in trgovci, katerih oprema je bila povezana z njihovim poklicem) (SI PAK KP, 3, 1–2; 4; ASC–CRI, 2).

Sam proces organizirane izselitve prebivalcev iz Pulja se je torej pričel z iznosom lastnine prebivalcev 27. 1. 1947. Podrobnejša priprava načrtov in sam potek organizirane izselitve presega omejitve pričujočega članka. Lahko omenimo, da so bila pri pripravi načrta vpletena različna italijanska ministrstva, lokalne organizacije v Pulju in ZVU. Italijanska vlada je vseskozi vodila celoten proces, pri tem pa je zadolžila ministrstvo za obrambo za organizacijo in izvedbo transportov oseb in blaga, ki so potekali tako preko morja kot tudi železnice (PCM, PCM–UZC, 12). “Lokalni odbor za eksodus” v Pulju je skrbel za pripravo seznamov oseb in lastnine, potrebnih za izselitev. Preostale lokalne proitalijanske

uradnikov. Iz poročila brigadirja M. Carra državnemu podtajniku pri Svetu ministrov dr. Paoliju Cappiju pa je navedeno število 500 italijanskih uradnikov (ACS, 16).

organizacije in združenja so skrbeli predvsem za zbiranje različnih oblik pomoči za prebivalstvo, ki se je nameravalo izseliti (zbiranje oblačil in obutve, finančnih sredstev, pomoč pri zagotavljanju prevozov in namestitve za begunce itd.). ZVU je imela nalogo zagotoviti varnost v mestu in na morju. Hkrati je ZVU omejila poročanje v javnih občilih o dejstvih evakuacije (potrebna odobritev s strani glavnega štaba obveščevalne službe ZVU – *General Staff Intelligence*). V manjši meri je ZVU pomagala tudi pri izseljevanju oseb in lastnine po kopnem (železnica) in morju (SI PAK, 4). Urad za meje Ministrskega sveta italijanske vlade je 14. 4. 1947 v poročilu “eksodusa iz Pulja” ocenil, da je po zaključku organizirane izselitve prebivalstva 20. 3. 1947 Pulj postal “mrtvo mesto”. To mesto je tudi “resen opomin za vse, ki trgujejo s kraji in njihovimi ljudmi brez upoštevanja zgodovinskih in duhovnih vezi italijanskega prebivalstva” (PCM, PCM–UZC, 13, 1).

SKLEP

V italijanskih arhivskih dokumentih se za opisovanje izseljevanja prebivalstva iz Pulja po večini uporablja izrazi *eksodus*, medtem ko lahko v dokumentih ZVU zasledimo predvsem izraza *evakuacija* in *organiziran transfer* prebivalstva. Menim, da je ustrežnejši izraz organizirana izselitev prebivalstva, saj so italijanske oblasti vnaprej pripravile načrt izselitve prebivalstva iz Pulja, ki je bilo izvedeno v času od januarja do marca 1947. Obravnavano izseljevanje prebivalstva je hkrati potrebno umestiti v širši evropski kontekst migracij prebivalstva po koncu druge svetovne vojne.

Na razpoloženje med prebivalstvom Pulja so poleg nejasnega poteka meje med Italijo in Jugoslavijo ter s tem povezane nejasne prihodnosti prebivalstva nekdanje Julijske krajine vplivali tudi nekateri drugi dejavniki. Tako se kaže tudi vpliv različnih (dez)informacij v zvezi s podpisom in posledicami mirovne pogodbe, prav tako pa tudi glede datuma umika anglo-ameriških enot iz Pulja, pomena izselitve italijanskih uradnikov in pomanjkanja pretoka informacij na lokalni nivo glede pričetka in načina organizirane izselitve prebivalstva s strani italijanske vlade. Priporočljivo bi bilo raziskati obsežno dejavnost za “obrambo italijanstva” tudi v preostalih delih Istre in vpliv te dejavnosti na prebivalstvo. Urad za Julijsko krajino (oz. od 1. 11. 1947 Urad za obmejna območja) je namreč aktivnosti za “obrambo italijanstva” izvajal tudi v preostalih območjih nekdanje Julijske krajine. Pri tem je pri analizi treba upoštevati tudi geografske in časovne specifične posameznega raziskovanega območja.

ORGANIZED POPULATION TRANSFER FROM POLA:
DEMARCATION ISSUES AND “DEFENCE OF ITALIANISM”*Miha KOSMAČ*

University of Primorska, Science and research centre

Garibaldijeva 1, 6000 Koper

e-mail: miha.kosmač@zrs.upr.si

SUMMARY

On the 6th of January 1946 the Julian March Office was established at the initiative of the ministry of internal affairs and the approval of the Italian government's Council of Ministers. Italian authorities in Rome have until the end of December 1946, therefore also during the Treaty of Peace with Italy negotiations, tried to hide their activities for the preparation of organized emigrations of population from Pula. The Italian government's Council of Ministers believed that by publishing the plan and their activities for the organized population emigration, they could define in advance that Pula belongs to Yugoslavia. Concurrently, on the 7th of August the Cabinet of the Ministry of Internal affairs 1946 began preparing a plan for the organized population emigration from the Pula enclave. On this date the Julian March Office established a special exodus committee lead by the Julian march Office's prefect's deputy, Giuseppe Meneghini. During plan preparations the Italian government dealt with many issues that had a strong impact on Pula's population, e.g.: border ambiguity and the issue of belonging to Pula, the date and manner of the Anglo-American's withdrawal from Pula, the process of emigrating people and their belongings, issues of Italian officials – especially finding accommodation and jobs for them in Italy. The atmosphere among Pula's habitants was affected also by information, and most of all misinformation, about the signing of the Treaty of Peace and its consequences. On the local level there was also not enough information given by the Italian government about the start and course of the organized emigration.

Key words: demarcation, “defence of italianism”, organized transfer, Julian March Office, Pula, Allied Military Government, Paris Peace Conference, National Liberation Committee – CLN

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Svet ministrov italijanske vlade, Urad za obmejna območja (*Ufficio del Segretario Generale. Servizio per la conservazione, l'informatizzazione e la ricerca della documentazione della Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM), Ufficio per le Zone di Confine*).

PCM, PCM-UZC, 1 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). Fondo (F.) Pola e Venezia Giulia, busta (b.) 1 – vol. I (numero di busta: 28/5), fasciola (f.) 4.12 Ministero dell'Interno, Pola: Situazione politica nella provincia, documento (d.) Il Vice Prefetto Ispettore Prefettura di Pola dott. Michele Palumbo, 30.7.1945.

PCM, PCM-UZC, 2 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Trieste, b. 69 (22/4), f. 4.3.351 Trieste, Comitato di Liberazione Nazionale dell'Istria, (mappa) m. 4.3.351 Insediamento della Consulta Intercomunale del CLN dell'Istria, d. Bollettini notizie, CLN dell'Istria Sezione Stampa e Propaganda, 18.9.1946.

PCM, PCM-UZC, 3 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Trieste, b. 69 (22/4), f. 4.3.351 Trieste, Comitato di Liberazione Nazionale dell'Istria, m. 4.3.351 Insediamento della Consulta Intercomunale del CLN dell'Istria, d. Mozione, CLN dell'Istria, 26.1.1947.

PCM, PCM-UZC, 4 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Trieste, b. 69 (22/4), f. 4.3.351T Trieste, Comitato di Liberazione Nazionale dell'Istria, d. Appunto dell'On. De Berti. Organizzazione dell'esodo degli italiani della Zona B.

PCM, PCM-UZC, 5 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A1 Direttive del Presidente del Consiglio dei Ministri. Relazioni sulle operazioni dell'Esodo da Pola, sotto fascicola (sf.) Esodo da Pola. Direttive del Presidente del Consiglio, d. Ministero dell'Interno – Gabinetto, Ufficio per la Venezia Giulia. Situazione di Pola. Roma, 24.7.1946.

PCM, PCM-UZC, 6 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A1 Direttive del Presidente del Consiglio dei Ministri. Relazioni sulle operazioni dell'Esodo da Pola, sf. Esodo da Pola. Direttive del Presidente del Consiglio, d. Ministero dell'Interno – Gabinetto, Ufficio per la Venezia Giulia. Esodo dell'Istria. Roma, 10.8.1946.

PCM, PCM-UZC, 7 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A2 Direttive del Ministero degli Affari Esteri circa momento opportuno per l'esodo, d. Appunto per il Presidente del Consiglio, Ministero dell'Interno – Gabinetto, Ufficio per la Venezia Giulia, Mario Micali. Roma, 23.12.1946.

- PCM, PCM-UZC, 8** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A2 Direttive del Ministero degli Affari Esteri circa momento opportuno per l'esodo, d. Esodo città di Pola, CLN Pola, 24.12.1946.
- PCM, PCM-UZC, 9** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (št. b. 49/1), f. 5.37/A2 Direttive del Ministero degli Affari Esteri circa momento opportuno per l'esodo, d. Esodo di Pola, Ministero dell'Interno – Gabinetto, Ufficio per la Venezia Giulia, Mario Micali. Roma, 27.12.1946.
- PCM, PCM-UZC, 10** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A2 Direttive del Ministero degli Affari Esteri circa momento opportuno per l'esodo, d. Popolazione Italiana di Pola, Ministero degli Affari Esteri al Presidenza del Consiglio dei Ministri. Roma, 31.12.1946.
- PCM, PCM-UZC, 11** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A2 Direttive del Ministero degli Affari Esteri circa momento opportuno per l'esodo, d. Abbandono di Pola da parte delle truppe alleate, Ministero dell'Interno – Gabinetto, Ufficio per la Venezia Giulia, Mario Micali. Roma, 4.1.1947
- PCM, PCM-UZC, 12** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A1 Direttive del Presidente del Consiglio dei Ministri. Relazioni sulle operazioni dell'esodo da Pola, sf. Esodo da Pola. Direttive del Presidente del Consiglio, d. Relazione sintetica circa l'attività svolta per l'esodo dei profughi giuliani. Pola, 20.3.1947.
- PCM, PCM-UZC, 13** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A1 Direttive del Presidente del Consiglio dei Ministri. Relazioni sulle operazioni dell'Esodo da Pola, d. Esodo di Pola. Presidenza Consiglio Ministri, Ufficio Confini (Roma), 14.4.1947.

Osrednji državni arhiv v Rimu (*Archivio Centrale dello Stato, Roma*)

- ACS, 1** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi di Personalità della politica e della pubblica amministrazione (1715–2006). Sotto fondo (Sf.) Nenni, Pietro (9.2.1891–1.1.1980). Serie Governo, b. 107, f. 2355, m. Evacuazione Pola e Istria 1946 (Esteri), d. Don Guido Colonna – Apunto per il Presidente del Consiglio dott. Alcide De Gasperi. Evacuazione di Pola da parte delle truppe Alleate. Roma, 28.12.1946.
- ACS, 2** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi di Personalità della politica e della pubblica amministrazione (1715–2006). Sf. Nenni, Pietro (9.2.1891–1.1.1980). Serie Governo, b. 107, f. 2355, m. Evacuazione Pola e Istria 1946 (Esteri), d. Apunto per il Ministro. Roma, 28.12.1946.
- ACS, 3** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi di Personalità della politica e della pubblica amministrazione (1715–2006). Sf. Nenni, Pietro (9.2.1891–1.1.1980).

- Serie Governo, b. 107, f. 2355, m. Evacuazione Pola e Istria 1946 (Esteri), d. Telegramma n. 21603 CLN Pola, Presidente Turno per Ministro Nenni, 28.12.1946.
- ACS, 4** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi di Personalità della politica e della pubblica amministrazione (1715–2006). Sf. Nenni, Pietro (9.2.1891–1.1.1980). Serie Governo, b. 107, f. 2355, m. Evacuazione Pola e Istria 1946 (Esteri), d. Ministero degli Affari Esteri, Nenni al CLN Pola, 2.1.1947.
- ACS, 5** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/21 Ufficio per l'Italianità della Venezia Giulia, d. Il Ministro per l'Interno al Presidente del Consiglio dei Ministri dott. Alcide De Gasperi, 7.4.1946.
- ACS, 6** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/32 Venezia Giulia – Dipendenti Statali Provenienti da Territori Italiani soggetti al Governo Jugoslavo. Trattamento economico, d. Telegramma n. 22048, CLN et Camera Confederale Pola, On. De Gasperi Presidente Consiglio Ministri Roma. Pola, 6.7.1946.
- ACS, 7** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/32 Venezia Giulia – Dipendenti Statali Provenienti da Territori Italiani soggetti al Governo Jugoslavo. Trattamento economico, d. Capi di Uffici statali di Pola alla Presidenza del Consiglio dei Ministri – Gabinetto. Pola, 26.7.1946.
- ACS, 8** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM), PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/32 Venezia Giulia – Dipendenti Statali Provenienti da Territori Italiani soggetti al Governo Jugoslavo. Trattamento economico, d. Esodo popolazione di Pola. Sistemazione dipendenti statali. Pola, 2.8.1946.
- ACS, 9** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/32 Venezia Giulia – Dipendenti Statali Provenienti da Territori Italiani soggetti al Governo Jugoslavo. Trattamento economico, d. Ministero dell'Interno – Gabinetto alla Presidenza del Consiglio dei Ministri – Gabinetto. Roma, 8.8.1946.
- ACS, 10** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/32 Venezia Giulia – Dipendenti Statali Provenienti da Territori Italiani soggetti al Governo Jugoslavo. Trattamento economico, d.

Personale della Prefettura di Pola, Ministero dell'Interno al Presidenza del Consiglio dei Ministri, 21.8.1946.

- ACS, 11** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.1 Corrispondenza con la Commissione Alleata relativa allo Esodo da Pola, d. Il Sottosegretario Paolo Cappa all'Ammiraglio Ellery W. Stone. Roma, 15.1.1947.
- ACS, 12** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (dal . n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.1 Corrispondenza con la Commissione Alleata relativa allo Esodo da Pola, d. Il Sottosegretario Paolo Cappa all'Ammiraglio Ellery W. Stone. Roma, 17.1.1947.
- ACS, 13** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (dal . n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.1 Corrispondenza con la Commissione Alleata relativa allo Esodo da Pola, d. Ellery W. Stone to dott. Alcide De Gasperi. Secret, 20.1.1947.
- ACS, 14** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM), PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (dal . n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.3 Stampa, d. Presidenza del Consiglio dei Ministri, Ufficio stampa (N. 43), Notizia apparsa nel giornale "Il Tempo", 22.1.1947.
- ACS, 15** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (dal . n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.9 Materiali vari per i profughi, d. Ellery W. Stone (Chief Commissioner) to dott. Alcide De Gasperi. Secret, 23.1.1947.
- ACS, 16** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (dal . n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.1 Corrispondenza con la Commissione Alleata relativa allo Esodo da Pola, d. Brigadier M. Carr, Chief of Branch (Liaison and Civil Affairs Branch) to dott. Paolo Cappa. Rome, 5.3.1947.
- ACS, 17** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Nuclei documentali in copia. Originali conservati negli Stati Uniti (1910– 1947). Sf. ACC – Allied Control Commission Italy 1943–1947, bobina (b.): 1663B, Numero scaffale (n. s.): 339 Vol. II Evacuation of Pula (11304/137/65A), d. Evacuation of Pula, 10.1.1947.
- ACS, 18** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Nuclei documentali in copia. Originali conservati negli Stati Uniti (1910– 1947). Sf. ACC – Allied Control Commission Italy 1943–1947, b.: 1663B, n. s.: 339 Vol. II Evacuation of Pula (11304/137/65A), d. Evacuation of Pula, 18.1.1947.

Centralni arhiv italijanskega Rdečega križa v Rimu (*Archivio Storico centrale della Croce Rossa Italiana*)

ASC–CRI, 1 – Archivio Storico centrale della Croce Rossa Italiana (ASC–CRI), b. C. R. I. Comitato Centrale Roma, f. Bollettino C. R. I. anni 1940–1947, d. Bollettino mensile della Croce Rossa Italiana, gennaio 1947 (a. 1, n. 1). Organizzazione periferica nazionale della C. R. I.

ASC–CRI, 2 – Archivio Storico centrale della Croce Rossa Italiana (ASC–CRI), b. C 415, f. 1, c. Assistenza Profunghi Giuliani, d. CLN Ufficio Assistenza – Comitato Esodo. Pola, 24.8.1946.

Pokrajinski arhiv Koper

SI PAK KP, 1 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK KP), f. 834 Zbirka reprodukcij iz Nacionalnega arhiva v Washingtonu D.C. (ZDA), 834/I Zavezniška vojaška uprava za cono A Julijske krajine (1945–1947) (SI PAK KP 834/I), t. e. 35 (NARA oznaka A.H.Q.–TRI–109 NARA signatura 11304–115–150), Exodus – Pola (July 1946–Sept. 1946), Lega Nazionale Sede Provinciale di Pola alla Sede Centrale di Trieste (Prot. N. 121, Oggetto: Esodo). Pulj, 9.7.1946.

SI PAK KP, 2 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK KP), f. 834 Zbirka reprodukcij iz Nacionalnega arhiva v Washingtonu D.C. (ZDA), 834/I Zavezniška vojaška uprava za cono A Julijske krajine (1945–1947) (SI PAK KP 834/I), t. e. 35 (NARA oznaka A.H.Q.–TRI–109 NARA signatura 11304–115–150), Exodus – Pola (July 1946–Sept. 1946), HQ AMG 13 CORPS, Trst 1.8.1946 – Evacuation movements of populations of Venezia Giulia.

SI PAK KP, 3 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK KP), f. 834 Zbirka reprodukcij iz Nacionalnega arhiva v Washingtonu D.C. (ZDA), 834/I Zavezniška vojaška uprava za cono A Julijske krajine (1945–1947) (SI PAK KP 834/I), t. e. 35 (NARA oznaka A.H.Q.–TRI–109 NARA signatura 11304–115–150), Exodus – Pola (July 1946–Sept. 1946), HQ AMG 13 CORPS, Trst 27.8.1946 – Evacuation of Pula.

SI PAK KP, 4 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK KP), f. 834 Zbirka reprodukcij iz Nacionalnega arhiva v Washingtonu D.C. (ZDA), 834/I Zavezniška vojaška uprava za cono A Julijske krajine (1945–1947) (SI PAK KP 834/I), t. e. 54 (NARA signatura škatla (box) 1, 11304–100–2 Allied Military Government – British United States Zone – Free Territory of Trieste), Allied Information Services (A.I.S.) – Activities reports, Report No. 18 for weekending 29th December 1945.

Cattaruzza, M. et al. (2000): Esodi: trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo. Napoli, Edizioni scientifiche italiane.

Colummi, C. et al. (1980): Storia di un esodo: Istria 1945–1956. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.

Crainz, G. et al. (2008): Naufraghi della pace: il 1945, i profughi e le memorie divise d'Europa. Roma, Donzelli editore.

Dato, G. (2014): Vergarola 18 Agosto 1946: gli enigmi di una strage tra conflitto mondiale e Guerra Fredda. Gorizia, LEG.

- De Castro, D. (1981):** La questione di Trieste: l'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954. Vol. 1, Cenni riassuntivi di storia della Venezia Giulia sotto il profilo etnico-politico: il dissolvimento della Venezia-Giulia e la fase statica del problema. Trieste, Edizioni Lint.
- DSP SFRJ. Popović, B. (ur.) (1984):** Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1945. Beograd, Jugoslovenski pregled.
- Dukovski, D. (2001):** Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice (1943.–1955.). Pula, C.A.S.H.
- Dukovski, D. (2011a):** Povijest Pule: deterministički kaos i jahači Apokalipse. Pula, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika.
- Dukovski, D. (2011b):** Povijesna ekspertiza tragedije na pulskoj Vargaroli (Vergarolla) 18. kolovoza 1946. *Histria*, 1. Pula, 79–112.
- Ferrari, L. (1980):** L'Esodo da Pola. V: Colummi et al. Storia di un esodo: Istria 1945–1956. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 145–214.
- Maione, et al. (2010):** Ufficio per le zone di confine. *L'archivio. Qualestoria*, 38, 2. Trieste, 7–21.
- Pirjevec, J. (1998):** Pariška mirovna konferenca. *Acta Histriae* 6. Koper, 7–14.
- Purini, P. (2010):** Metamorfosi etniche: i cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria: 1914–1975. Udine, Kappa Vu.
- Purini, P. (2012):** Esodi dalla Venezia Giulia: cause politiche e motivazioni sociologiche. *Acta Histriae* 20, 3. Koper, 417–432.
- Pupo, R. (2005):** Il lungo esodo: Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio. Milano: Rizzoli.
- Spazzali, R. (2010):** “Pola non vive più”. L'esodo da Pola del febbraio–marzo 1947 nella relazione dell'Ufficio per la Venezia Giulia alla Presidenza del Consiglio dei ministri. *Qualestoria*, 38, 2. Trieste, 79–106.
- Spazzali, R. (2013):** Radio Venezia Giulia. Informazione, propaganda e intelligence nella “guerra fredda” adriatica (1945-1954). Gorizia, Editrice Goriziana.
- United States Department of State Foreign relations of the United States (FRUS). 1970a.** Paris Peace Conference: Proceedings. Volume III. Washington, United States Government Printing Office.
- United States Department of State Foreign relations of the United States (FRUS). 1970b.** Paris Peace Conference: documents. Volume IV. Washington, United States Government Printing Office.
- Vinci, A. M. (2011):** Sentinelle della patria: Il fascismo al confine orientale: 1918–1941. Laterza, Roma – Bari.
- Volk, S. (2012):** L'Esodo – Strumentalizzazione e realtà.
http://www.dieci febbraio.info/wp-content/uploads/2012/03/volk_esodo.pdf (25.1.2015).
- Wörsdörfer, R. (2009):** Il confine orientale: Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955. Bologna, Il mulino.

BREME PRETEKLOSTI. SPOMINI NA SOBIVANJE IN MIGRACIJE
V SLOVENSKI ISTRI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI*Katja HROBAT VIRLOGET*Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem
Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem
Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: katja.hrobat@fhs.upr.si

IZVLEČEK

Članek preučuje ustvarjanja, ohranjanja raznovrstnih kolektivnih spominov/pozab v Istri in s tem identitete Istranov ter njihovo razmerje do "uradnega" nacionalnega spomina v času oblikovanja povojne Jugoslavije. Predmet raziskave so spomini različnih narodnosti na sobivanje in množične migracije – zlasti odhod večinoma italijansko govorečega prebivalstva Istre in priseljevanje ljudi iz Slovenije in nekdanje Jugoslavije. S tem poskuša raziskava razumeti procese širših razsežnosti, ki se odvijajo po razpadu multinacionalnih imperijev, etnični homogenizaciji multikulturnih družb, razmahu nacionalizmov in homogenizaciji nacionalnih držav, po procesih ustvarjanja ter izločanja namišljenega "drugega", po spremembi velikih ideoloških sistemov in kolektivne kriminalizacije.

Ključne besede: spomin, pozaba, migracije, eksodus, identiteta, nacionalizem, sobivanje, Istra

IL PESO DEL PASSATO. RICORDI DI CONVIVENZA E MIGRAZIONI
NELL'ISTRIA SLOVENA DOPO LA SECONDA GUERRA MONDIALE

SINTESI

L'articolo indaga la creazione, conservazione di memorie/oblii collettivi di vario tipo e con ciò dell'identità degli Istriani e del loro rapporto con la memoria nazionale "ufficiale" all'epoca della formazione della Jugoslavia dopo la Seconda Guerra Mondiale. L'oggetto della ricerca sono le memorie di nazionalità differenti sulla convivenza e l'esodo della maggioranza della popolazione italoфона dell'Istria ed il trasferimento di massa di persone dalla Slovenia e dalla allora Jugoslavia. Con questa ricerca si cerca di comprendere processi molto ampi che si svolgono dopo il crollo di imperi multinazionali, etnificazione di società multiculturali, sviluppo dei nazionalismi ed omogeneizzazione degli stati nazionali, dopo i processi di formazione e separazione dell'"altro" immaginato, dopo la trasformazione di grandi sistemi ideologici e criminalizzazioni collettive.

Parole chiave: memoria, oblio, migrazioni, esodo, identità, nazionalismo, convivenza, Istra

UVOD

Članek predstavlja prva spoznanja raziskav etnološkega podoktorskega raziskovalnega projekta *Breme preteklosti. Sobivanje prebivalstva na Obali v luči formiranja povojne Jugoslavije*. Namen raziskave je preučiti ustvarjanja, ohranjanja in izkrivljanja raznovrstnih kolektivnih spominov/pozab in s tem identitete ter njihovo razmerje do “uradnega”¹ nacionalnega spomina, ki se vzpostavljajo v povojni Istri po velikih političnih in ideoloških prelomnicah. S tem bo raziskava poskušala razumeti družbene procese, ki nastajajo ob ustvarjanjih novih etnično-nacionalnih identitet in z njimi povezanih kolektivnih spominov ali pozab.

Večina Istre, predvsem njena mesta, se je izpraznila z množičnimi migracijami, ki so se začele po drugi svetovni vojni, še posebno z odhodom večinoma italijansko govorečih prebivalcev. V izpraznjene kraje so se naselili ljudje iz različnih delov Jugoslavije, zato so se vzpostavila nova razmerja med prišleki in staroselci. Glavni predmet raziskave so spomini današnjih prebivalcev konfliktnega prostora: italijansko govorečih Istranov, ki so ostali (sami sebe imenujejo v it. *rimasti*), slovensko govorečih staroselskih Istranov in priseljencev iz Slovenije ter nekdanje Jugoslavije. Prispevek preusmerja pozornosti od tistih, ki so odšli (Ballinger, 2003), na tiste, ki so v nenadno izpraznjenem prostoru ostali, in na tiste, ki so v ta prostor na novo prišli. Ti se spopadajo z novimi družbenimi razmerji, ideološkimi sistemi in kolektivnimi spomini/pozabami, z diskurzi avtohtonosti, z novimi “tujci”, ostajajo pa materialne in spominske sledi stare multikulture družbe, ki jih novo družbeno okolje kljub težnji ne more izbrisati.

Terenska raziskava temelji na etnoloških metodah intervjuja in na metodi opazovanja z udeležbo. Intervjuji so nestrukturirani, v njih puščam sogovornikom, da svobodno pripoveduje o svoji življenjski zgodbi in videnju razmer na Obali po drugi svetovni vojni. Na ta način je pripovedovalec sam izpostavil, kar se mu je zdelo pomembno, hkrati pa sem ga z vprašanji tudi usmerjala. Doslej je bilo opravljenih okrog dvajset intervjujev. Uporabljene so tudi objave življenjskih zgodb prebivalcev mest v slovenski Istri (Menih, 2011; Pahor, 2011, 2007; Il Trillo) in leposlovna dela istrskih pisateljev, ki pričajo o življenju v Istri, sobivanju, povojnih migracijah itd. (Rakovac, 1983; Milani Kruljac, 2011; Juri, 2010; Tomizza, 1989; Ugussi, 1991 itd.). Pri raziskavi se trudim doseči čim večjo večglasnost s tem, da poskušam zaobjeti vse etnične oziroma nacionalne skupine. V tej fazi raziskave je sicer opazna manjša zastopanost Italijanov, ki so ostali v Istri, ter priseljencev, kar gre pripisati moji poziciji raziskovalke, ki izhajam iz slovenskega družbenega okolja izven obravnavanega območja.

1 “Uradni spomin” oziroma *dominant narrative* definira Barbara Misztal kot spomin političnih elit, s katerim te oblikujejo željeno podobo preteklosti (Misztal, 2003, 160, po Širok, 2010, 348). Podoben je izraz “javni spomin” oziroma *public memory*, s katerim Sirkka Ahonen, raziskovalka spominov pokonfliktnih družb, označuje politično kanonizirano zgodbo o preteklosti, uradno zgodovino, pri čimer poudarja neakademsko naravo prezentacij preteklosti (Ahonen, 2012, 23).

NACIONALISTIČNI PROJEKTI V ISTRI IN V DRUGIH KONFLIKTNIH OBMOČJIH

Istra je bila vedno obmejno območje s pogostim spreminjanjem političnih mej. Z vzponom nacionalizma v 19. stoletju so se v Istri družbeno-jezikovne-razredne razlike vse bolj oblikovale v etnično-nacionalne identifikacije. Vladavino habsburške monarhije je po prvi svetovni vojni nasledila Kraljevina Italija s fašistično ideologijo, po drugi svetovni vojni je del Istre postalo sporno ozemlje med italijanskimi in jugoslovanskimi zahtevami. Del današnje slovenske Istre, ki je predmet raziskave, je začasno prešel pod jugoslovansko vojaško upravo pod Cono B Svobodnega tržaškega ozemlja (začasna samostojna politično-državna tvorba, 1947–54), leta 1954 pa je bil priključen Jugoslaviji (več glej Gombač, 1997; Pirjevec, 2006, Škorjanec, 2007; Cunja, 2004 itd.).²

Sogovornik v nadaljevanju primerja istrsko zgodovinsko situacijo s podobnimi primeri po Evropi, ko se po nacionalnih konfliktih na multietničnem ozemlju vzpostavi konfliktna cona med različnimi nacionalnimi zahtevami. Navaja primer Reške države po razpadu Habsburške monarhije (1918–24), sporno ozemlje med zahtevami Kraljevine Jugoslavije in Italije, svobodno mesto Gdansk/Danzig po prvi svetovni vojni med nemškimi in poljskimi zahtevami in nevtralnemu avtonomnemu ozemlju Distrikt Brčko, ki sodi hkrati pod Republiko Srbsko in Federacijo Bosne in Hercegovine po vojni med letoma 1991–95. Za omenjena konfliktna območja uporabi Filip Tunjić (2004, 395–396) metaforo “Vmesna Evropa”. Z njo označuje oblikovanje regije v “mejišče geopolitičnih interesov in območje prepletanja teritorialnih meja širših funkcionalnih teritorialnih sistemov”. Državne teritorialne meje v takih regijah so kompromisne, kompleksne in spremenljive, saj se ujemajo s spremembami geopolitičnih odnosov med velikimi silami.

Tisti, kot oni imenujejo, eksodus, on ni bil toliko proti Slovanom ali Hrvatom ali Srbom, on je bio več zaradi komunizma. /.../ Ker je bil spor, da bo se rešilo, kot se je rešilo za Reko, devet in ... Devetindvajsetega leta. In Reka je takrat bila sporna. Je bilo reško ozemlje, tako kot tržaško. Tako so ustanovili Danzig – Gdansk. Po 1. sv. vojni. Po 2. sv. vojni... Ej, zdaj po bosanski, moj Bog, so ustanovili... Vedno ustanovijo nekaj, da se lahko... To je politika, čista politika.

B: Pustijo nekaj, da je konfrontacija.

*T: Brčko. Brčko so pustili. Distrikt Brčko. To ni niti srbsko, niti hrvaško, niti muslimansko. Tako so i Danzig gor pustili, pa ni niti poljski niti nemški. Pa dobiš povod, da spet, ko je treba nekoga razglasiti, da se ne obnaša, kot je momentalno potreba do velesil, prej Anglije in Francije, potem Amerike. To je to.*³

Kljub specifičnosti posameznih zgodovinskih situacij je mogoče prepoznati določene ponavljajoče se situacije.⁴ Istrska problematika se zdi del veliko širših družbenih meha-

2 S tem je Istra postala mejno območje med Vzhodnim in Zahodnim blokom. Z razpadom Jugoslavije postane ta del Istre del nove države Slovenije in zopet mejno območje, tokrat med Italijo in Hrvaško.

3 Zaradi občutljivosti teme ne razkrivam imen sogovornikov, temveč jih na koncu navedem skupaj. Pogovori so transkribirani z izjemo nekaterih, ki so zapisani po spominu (v teh primerih je tako tudi navedeno).

4 Kot pravi Ugo Fabietti (2005: 31) v zborniku, posvečenem masovnim izseljevanjem v Evropi, poskuša antropolog iz posameznih situacij sklepati ne sicer o neki splošni zakonitosti o človeškem delovanju, temveč

nizmov in procesov, ki spremljajo vzpone nacionalizmov. Tako je razpad velikih multinacionalnih evropskih imperijev, kot so Avstro-Ogrska, otomanska Turčija, Rusija in Nemčija vodil v ustanovitev manjših multinacionalnih držav in v politike etničnega čiščenja. Novo nastale “države naslednice”, kot na primer Češko-Slovaška, Jugoslavija, Romunija, Bolgarija, Grčija, Turčija, Poljska, Litva so izgnale na tisoče pripadnikov manjšin s svojih novo pridobljenih ozemelj. Po 2. svetovni vojni so bili iz Vzhodne in Jugo-Vzhodne Evrope izgnani milijoni Nemcev na osnovi zgrešenih principov kolektivne krivde in kazni. Podobno je bilo etnično čiščenje v nedavnih konfliktih v Bosni in na Kosovu (Vardy, Tooley 2003, 12). Po razpadu SSSR je na milijone ljudi ostalo izven meja matičnih držav. Po dogovoru po balkanskih vojnah leta 1923 sta Grčija in Turčija izmenjali na sto tisoče pravoslavcev z ozemlja Turčije, za muslimane z ozemlja Grčije itd (Čapo Žmegač, 2002, 47–55; Tanc, 2001). Etnične skupine, ki ostanejo zunaj meja “matične” domovine po preoblikovanju multinacionalnih držav v mononacionalne, prostovoljno ali pod pritiskom emigrirajo v matično domovino, kar prinese etnično homogenizacijo držav (Čapo Žmegač, 2002, 47–55).⁵

Po mnenju Sandija Volka (2003, 289–301) je bila tudi v Istri izvedena (eno)narodna homogenizacija obeh con STO z namenom, da bi vsaka država prevzela ozemlje, na katerem prevladuje “njeno” prebivalstvo. Na ta način se je Jugoslavija znebila Italijanov v con B (in celi Istri), z njihovo naselitvijo je Italija poitalijančila cono A. Hkrati se je Italija znebila tudi neopredeljenega števila Slovencev (in tudi “nacionalno nezanesljivih Italijanov”), kar izpostavlja tudi eden prvih političnih jugoslovanskih funkcionarjev v con B, Julij Beltram (1986, 192–193). V povojnem spopadu med bloki in/ali različnimi družbenimi ureditvami so begunce uporabili v funkciji branilcev protikomunističnih idej, podobno kot milijone izgnanih Nemcev iz držav vzhodnega bloka (Volk, 2003, 289–301).⁶ Italijanski zgodovinar Raoul Pupo poudarja predvsem italijansko denacionalizacijo cone B, ki z izseljevanjem Italijanov in z imigracijo Jugoslovancev izkoristi etnične spremembe v korist priključitve cone B Jugoslaviji (Pupo, 2000, 203). Nevenka Troha opaža, da so jugoslovanske oblasti sprva skušale zadrževati italijansko prebivalstvo, po letu 1948 (informbirojevski spor) pa so v izseljevanju vseh, ki so bili povezani z Italijo, italijansko komunistično partijo, cono A ali pa so nasprotovali novim oblastem, videle priložnost za

bolj o določenih splošnih izhodiščih, ki pomenijo ključ za razumevanje ponavljajočih se situacij v različnih družbah in kulturah.

- 5 Pri tem prihaja do ti. repatriacije (“povratka” v matično državo), pri čemer poimenovanje izhaja iz pogleda matične države, medtem ko “repatriirani” prišleki dojemajo svojo domovino kot kraj, ki so ga zapustili (Čapo Žmegač, 2002, 47–55; Tanc, 2001).
- 6 Z Marshallovim načrtom so ZDA želele obnovo vključenih držav od posledic vojne, ustvariti koalicijo, ki bo nasprotovala levičarskim gibanjem Sovjetske zveze in njenih satelitov ter odpreti trg za ameriško blago. Še posebej pomemben za zaščito “nove rase atlantskega človeka” in združitve “civiliziranega sveta” je bil Trst, v katerem je bilo potrebno ohraniti zahodno demokracijo. Prav tu sta se spopadla dva nasprotujoča si politična in tudi gospodarska sistema (Panjek, 2011, 31–32). Tržaško vprašanje je že med vojno postalo globalno politično-strateško vprašanje v odnosih med Vzhodom in Zahodom, še posebej ko je AVNOJ leta 1943 v Jajcu sprejel sklep o priključitvi tega ozemlja, na katerem je bilo zlasti v obmorskih mestih v večini italijansko prebivalstvo, na podeželju pa slovensko (okoli 500.000 Slovencev in Hrvatov), k Jugoslaviji (Rogoznica, 2011, 102).

olajšanje procesa priključitve Primorske Jugoslaviji. Po letu 1948 sta se vladi na obeh straneh meje trudili pospešiti izseljevanje prebivalstva. Zato so ovirali prehode ljudi v cono A, kar je predstavljalo problem za tiste, ki so hodili delat v Trst, oteževali so menjavo denarja, iz stanovanj so izseljevali družine, katerih člani so bili zaposleni v coni A ... V istem času so italijanske oblasti sprožile veliko propagandno akcijo za priseljevanje prebivalstva, svarile so pred nasiljem totalitarnega režima sosednje države, v Italiji obljubliale službe in stanovanja (Troha, 1997, 58–59), kar bo opaziti tudi v spominih v nadaljevanju.⁷ Jugoslovanska oblast je poskušala združevati svoje gospodarstvo od cone A in ga tesneje povezati s slovenskim in hrvaškim prostorom. Dezintegracija je bila še toliko večja po priključitvi cone B Jugoslaviji zaradi množične izselitve in nadaljnjih migracij prebivalstva iz cone B, s čimer so se pretrgale tudi socialne vezi (Panjek, 2011, 50–51; glej tudi Rogoznica, 2011, 253–310). Povojnemu dogajanju na Primorskem, v STO in v Trstu je bilo posvečenih veliko zgodovinskih raziskav, vendar jih ta raziskava zaradi drugačne, etnološke, usmeritve omenja le na kratko kot okvir za razumevanje pogledov in odnosov današnjih prebivalcev Istre.

O PARALELNIH NACIONALNIH KOLEKTIVNIH SPOMINIH IN O PREOBRATU V OBČUTKIH SUPERIORNOSTI

Že pri zgornjem sogovorniku je mogoče iz izjave, da “... oni imenujejo eksodus ...”, prepoznati težnjo po vzpostavitvi kritične distance do italijanskih opredelitev medvojnih in povojnih migracij kot eksodusa, ki nosi prizvok prisilnih migracij. Tako pojmovanje ustreza tipičnemu slovenskemu stališču. Italijanska in slovenska stran sta dolgo zagovarjali vsaka svojo paralelno zgodovino ter vzroke za migracije in s tem tudi različno število migrantov⁸ ter poimenovanja (Verginella, 1997, 2000; Ballinger, 2003, 42–45).⁹ Medtem ko migranti sami sebe imenujejo *ezuli*, kar pomeni begunca, izgnanca (Ballinger, 2003), slovenski zgodovinarji temu nasprotujejo z argumentom, da je tok migracij pomešal tako prisilne kot prostovoljne migrante, tako italijanske kot slovenske in hrvaške ter da medvojne in povojne migracije iz Istre v Italijo (prek novoustanovljene meje) bolj ustrezajo

7 Ko so se na obeh straneh meje zavedli, da tako množičnemu izseljevanju ne bodo kos, kar lahko pripelje do gospodarskih ter političnih problemov, je bilo že prepozno. V slovenskih obalnih mestih, kjer je bilo pred drugo svetovno vojno okoli 90 odstotkov prebivalstva italijanske narodnosti, jih je v Kopru leta 1957 živelo le še 7,7 odstotka, v Izoli 8,15 odstotka in v Piranu 15,7 odstotka (Troha, 1997, 58–59). Več o vidnih vzrokih izseljevanja v nadaljevanju.

8 Po slovenskem štetju je v času od 1945 do januarja 1956 cono B zapustilo okoli 40.000 ljudi, slovenski del cone B 27.810 ljudi (Cunja, 2004, 89; Volk, 2003, 51). Italijanska zgodovinarica Gloria Nemeč (2003, 47) meni, da 40.000 ljudi predstavlja 2/3 prebivalstva. Italijanska štetja o migrantih iz Istre govorijo o veliko višjih številkah, ki se gibljejo med 200.000 in (pretiranih) 350.000 (glej Ballinger, 2003, 274).

9 Večina dosedanjih zgodovinskih raziskav severnojadranskega mejnega območja je bilo etnocentrično naravnanih (Verginella, 2010). V zadnjem času presegajo etnocentrično zgodovinsko bolj pluralne raziskave tipa *histoire croisée*, pri katerih je zaradi zavedanja o odsotnosti nevtralne pozicije potrebno natančno opredeliti raziskovalno gledišče (Verginella, 2010, 212). Kot bo vidno iz nadaljevanja, je nevtralen pristop raziskovalca praktično nemogoč že zaradi poimenovanja povojnih migracij in migrantov, saj obstajajo le italijanski ali slovensko-hrvaški pojmi. Kot etnologinja ne bom politično korektna, temveč korektna do ljudi, s tem da bom uporabljala tiste izraze, s katerimi sogovorniki označujejo dogodke in ljudi, povezane z njimi.

kriteriju regionalnega izseljevanja kot pa mednarodni migraciji (Gombač, 2005). Zato so migranti imenovani *optanti*, saj so imeli možnost odločitve za legalni odhod v Italijo (optiranje), ki so jo dobili s Pariško mirovno pogodbo (leta 1947) (Volk, 2003, 47–50).

Vzajemno zanikanje zgodovine in s tem spominov druge skupine sovpada z mislijo Jöela Candau o tem, da se kolektivni spomin (etnični ali religiozni) tako kot identiteta konstruira v nasprotovanju z drugimi spomini ali pa, da jih asimilira. Tak je primer židovskega spomina, ki se je osnoval predvsem na holokavstu, s čimer se je zoperstavil zanikanju holokavsta in antisemitizmu. Pogosto se etnični ali religiozni spomin osredotoči na trpljenje in s tem se izpostavi tudi občutek pripadnosti (Candau, 2005, 116). Tako vsaka od prizadetih skupnosti zahteva zase edinstveno priznanje statusa žrtve, zgodovinskih krivic in edine zgodovinske resnice. Nasprotni nacionalni kolektivni spomin negira tragične dogodke, jih reinterpreterira in cenzurira, sklicujoč se ravno tako na pojem žrtve. Italijanski migranti svojo vlogo edinstvene žrtve razlagajo kot posledico genocida “barbarskih” Slovanov in komunističnega sistema nad Italijani. Druga stran, Slovenci in Hrvati, pa nasprotno poudarja svoj status žrtve v italijanskem imperializmu in fašističnem nasilju (Ballinger, 2003, 129–167). Temu ustrezno ima vsaka stran svoje *lieux de mémoire*, grobnice neznanemu vojaku (Anderson, 1998), italijanski migranti in politika v *fojbah* (glej Storia e Memoria 2004; Pirjevec, 2009), slovenska manjšina v Italiji in slovenska politika v Rižarni - italijanskem koncentracijskem taborišču za uporne Jugoslovane (Ballinger, 2003, 129–167) ter v spomeniku bazoviških junakov (Klabjan, 2012, 678). Michel Wieviorka opozarja na pomen pojma žrtve, ki daje smisel spominjanju. Kot pravi, se spomin na tragedije vzpostavlja hkrati z afirmativnim spominom skupine, ki se konstruira in vzdržuje prek stalnega spominjanja in priznavanja trpljenja (Wieviorka, 2005, 89, Candau, 2005, 82).

Tudi Italijani, ki so ostali v Istri, se počutijo žrtve, in sicer prevelikega zaupanja v socialistični sistem in v jugoslovanske obljube. Pri tem poudarjajo svoj antifašistični odpor. Zaradi spremenjenih okoliščin postanejo “tujci”, le da v nasprotju s prišleki, v “lastnem domu” (Ballinger, 2003, 207–244). Razočaranje nad sistemom, poudarjanje odporniškega gibanja, občutek ogroženosti in tujosti je razviden v sledečih dveh pripovedih pripadnic italijanske manjšine.

Moj oče (Italijan) je bil kot učitelj kaznovan od fašistov, ker ni hotel nositi fašistične uniforme. Potem pa je bil v Jugoslaviji v zaporu, ker je bil Italijan (zapis po spominu).

./.../ Veš, jaz sem govorila dobro jezik, ampak takrat po vojni nam niso dovolili, smo morali govoriti samo slovensko. /.../ Učitelji so nas indoktrinirali. Ko sem imela osemnajst let, sem se skregala z vso mojo žlahto. /.../ Rekla sem jim, da so fašisti, da so šli v Italijo, ker so bili fašisti, mi pa smo ostali tukaj /.../. Okrog leta 1975 sem se počasi začela zavedati, da sem Italijanka, da imam italijansko kulturo. Moja mama je bila res Italijanka, čeprav me ni vzgojila v tem duhu. Živeli smo tukaj in pač osvojiš tisto, kar ti je najbližje. Jaz sem verjetno zapisana v kakšnem zapisniku, čeprav sem bila v ZK in sem bila komunist. /.../ Kot profesor – do leta 1985 sem učila na italijanski šoli /.../ sem čutila v naši družbi neko nezaupanje. /.../ Še vedno te imajo za tujca. Si tujec doma, tam, kjer si rojen, tam, kjer je tvoja družina gradila, delala, plačevala davke (Pahor, 2007, 55–56, 59–60).

Po drugi svetovni vojni je v jugoslovanskem kolektivnem spominu prevladovala percepcija Italijanov kot fašistov. Iz sledečih spominov je vidno, kako so spor občutili italijanski otroci v Istri, ki so pri otroških igrah morali prevzemati pripisano vlogo fašistov, s čimer so se konflikti odraslih jasno izrazili v otroški folklori.

Igrali smo se v različnih jezikih tega novega Babilona: v slovenščini, italijanščini, beneščini, srbohrvaščini, makedonščini, albanščini... Dejansko je bil naš vrtiček osrčje starega mesta in nekakšen povzetek nove Jugoslavije /.../. Nas, ki smo govorili italijansko, so pogosto nadlegovali mulci iz drugih četrti in ko smo se po dolgem pregovarjanju končno odločili, da se bomo skupaj igrali "vojno", kakor da tista naših očetov ne bi zadoščala, nas je doletela nehvaležna vloga hudobnežev, torej fašistov (Juri, 2010, 164–165).

Boj z nacionalnim sovražnikom Italijanom – fašistom je mogoče razložiti s teoretičnimi pogledi Benedicta Andersona, da se etnične in nacionalne identitete definirajo v odnosu z drugimi – nečlani skupnosti. Tipični nacionalni mit obsega boleč obred prehoda, v katerem se dobri bojujejo z nasprotniki, z "drugim" ali s sovražnikom od znotraj. Ustvarja se kozmična logika, kjer igra zlo pomembno vlogo, saj opravičuje etnične sovražnosti in služi kot racionalizacija za uporabo sile (Anderson, 1998, 111–113).

Iz pripovedi, ki bodo sledile v nadaljevanju, je razvidno, da je po 2. svetovni vojni nastopil preobrat v občutkih superiornosti do "drugega". Če je veljal Italijan po vojni v jugoslovanski percepciji za fašista, mitičnega sovražnika naroda, je pred vojno, v času fašizma v italijanskih diskurzih prevladovala ideja superiornosti in diskurz civiliziranja barbarskih Slovanov. Prav pomanjkanje volje po priznanju imperialistične in fašistične tradicije je pogost očitek italijanski politiki in nekaterim zgodovinarjem (Baskar, 2010, 110–118). Iz tega razloga je mogoče razumeti, zakaj v najbolj običajnem pogovoru o med/povojnem izseljevanju velik del Slovencev izrecno poudari predhodno trpljenje pod fašizmom, kot da bi želeli s tem "upravičiti" povojne dogodke. Pravzaprav je podobno težnjo po upravičevanju mogoče zaznati pri slovenskih zgodovinarjih, ki menijo, da je potrebno istrske migracije interpretirati v kontekstu dogodkov, ki so se zgodili pred njimi: "... prvi val priseljencev iz Julijske krajine po razpadu Habsburške monarhije in drugi priseljski val po fašistični oblasti" (Verginella, 2000, 270–271). V slovenskem kolektivnem spominu so zato zelo pogosti spomini na trpljenje pod fašizmom, kot je sledeča pripoved o izgubi službe zaradi narodne (slovenske) zavednosti.

/.../ Uprava je začela odpuščati, teh njihovih delavcev. In delovodja je rekel očetu: "Piero, voi di Piran, naprav se izkaznico." Ker eni so bili vpisani za v fascio. Niso bili fašisti, to so bili za kruh! So bili Istrijani tam, zato da si obdrži službo, se je vpisal. "Pojdi tam in naredi se." /.../ In moj oče... Ni bil niti anti to in niti anti ono... Ampak... Ni bil, ni bil za Italijane... On je hodil v slovensko šolo v Luciji. /.../ Oče, ki so mu rekli, pojdi v Piran si narediti izkaznico, pejdi se vpisat v fascio. In on je nekaj zaklel: "Kaj delamo tukaj kot sužnji," pravi, "tuki se matram, pa se morem še tu...". Skratka, ni šel. Drugi dan je dobil delovno knjižico.¹⁰

10 Tudi druge raziskave potrjujejo, da je manjšina ljudi pristopila k fašistični politiki v skrbi za preživetje (Verginella, 1995, 20–21, Brumen, 2000, 143–144), kar izpostavlja oba brata, ki pa sta v nasprotju s tem skozi otroško vzgojo izkusila neupogljivost očeta pod fašističnim režimom. Tako je oče otroku, ki je dobil

Jasna Fakin Bajec ugotavlja podobno za Kras, da je ravno ogroženost slovenskih nacionalnih identifikacij pod fašizmom pomembno vplivala na razvoj in utrjevanje slovenske narodne zavesti. Sovražen odnos med Italijani in Slovenci je krepil tako slovensko kot italijansko identiteto (Fakin Bajec, 2011, 135). Iz pripovedi je razvidno, da je bilo veliko sovraštva na osnovi etničnih opredelitev tudi v Istri.

/o Pirančanih/ In jaz nisem imela problemov z njimi, jaz jih nisem sovražila. Italijan ali Slovenc, smo vsi ljudje. Ampak je bilo veliko sovraštva. "Tisti Italijane!" Ali pa Italijani: "Guarda quel sciavo!" (Pahor, 2007, 121).

Po spoznanjih Frederica Bartha (1969, 9–15) se etnična skupina ne vzpostavlja v izolaciji, temveč na družbenih mejah, na interakcijah med posamezniki različnih skupin, zato so identitete najbolj poudarjene prav na mejah. Etnična identiteta, ki je posledica samopripisa in identifikacije na podlagi vključevanja/izključevanja v odnosu do članov/nečlanov skupnosti, postane ključna v trenutkih, ko je ogrožena (Erixen, 2002, 76; Barth, 1969, 9–15).

NAVSKRIZNI POGLEDI SLOVENSКИH DOMAČINOV IN PRIŠLEKOV NA IZSELJEVANJE

Italijani, ki so ostali, so se splošno nastrojenemu odnosu proti njim lahko izognili z vključitvijo in s sodelovanjem s komunistično stranko ter z ljudskimi oblastmi, zato svoje komunistično naravnost najbrž poudarja tudi zgornja pripovedovalka. Pri tem se sicer poraja vprašanje, koliko je prokomunistična drža sploh lahko razbila trdno vcepljene jugoslovanske nacionalne mite. Prav sodelovanje z odporniškimi gibanjem domačih Italijanov v Izoli izpostavlja slovenski domačin. Znano je, da je bilo v nekaterih obalnih mestih, kot je recimo Reka, močno delavsko gibanje po večini italijanske jezikovne pripadnosti, ki so v imenu internacionalizma favorizirali priključitev območja socialistični Jugoslaviji (Pupo, 2000, 190).

Izola je bila proletarska. /.../ So bili delavci. V glavnem... V fabriki, tam, kjer sem jaz bil vajenec, so bili delavci, so bili socialisti /op. italijansko govoreči/. Niste dobili ENGA, da bi bil... /op. fašist/ Ker nobeden jih ni silil v to. In nas mularijo, ki smo bili, petnajst, šestnajst letniki, smo bili v njihovih šapah, ne. In so nas organizirali. Boste šli zvečer, ponoči, po teh ulicah, boste napisali to, boste napisali ono, morte fašizmu, in tako naprej. Na primer, je ena ulica via Benito Mussolini. Je bilo ime ulice. In mi smo napisali spodaj, magari, subito domani! Magari takoj jutri! Via, se pravi, proč! (sogovornik je pred nevarnostjo razkritja protifašistične propagande v organizaciji izolskih protifašistov zbežal v partizane).¹¹

edino novo obleko v času šolanja, zažgal, ker je bila fašistična. /...o befani/ Ja, to obdarja otroke. Je rekel /op. učitelj/: "Kaj želiš? Eno majico ali pa obleko od figlio della lupa?" To je obleka za mlajše dečke, ampak kaj je bilo. So bile dokolenke, so bile hlače, je bila srajca in je bila kapa. In jaz nisem imel nič, "sinjor maestro," sem rekel, "želim figlio della lupa." Ker sem vedel, da bom oblečen. In res sem to dobil, sem prinesel domov, moj oče je to vzel in je vrgel v štedilnik. Je rekel: "Ti ne boš fašist!" Sem bil otrok! Jaz sem želel bit oblečen! Nisem še kapiral tega, ker on je bil bolešno proti fašizmu... Tako je ne...

11 Luisa Passerini (2008, 30) analizira podobne odpre proti totalitarni govorici fašističnega sistema v Italiji v obliki parodije, iger s fašističnimi slogani.

Zdi se, da se domačini, ki so izkusili multikulturno družbo pred vojno, zoperstavljajo prevladujočemu nacionalnemu mitu, sovražnemu do Italijanov, z alternativnim diskurzom. Isti sogovornik iz Pirana ponovno izpostavlja vlogo tistih Italijanov, ki so sodelovali s komunistično ljudsko oblastjo, saj mu je prav ta prepovedala kupiti hišo od optanta z namenom, da se ohrani pozitivna podoba o nekompromitiranosti jugoslovanske oblasti pri izseljevanju Italijanov.

In mi je pustil hišo /op. italijanski mornar iz Pirana, ki se je izselil, ker je bil zaposlen v tržaškem Lyoydu, kjer naj bi imel pravico do pokojnine/. /.../ Pustil hišo... "Jaz grem," je rekel, "ti ostani tukaj, kupi to mojo hišo." Sem rekel: "Ma jaz sem državni uslužbenec, s čim bom kupil... Jaz imam majhno plačo." "Ne skrbi za to," je rekel, "ko bom prišel dol, bom rabil za... Eno fešto, mal naenkrat boš..." Sem delal na občini in sem bil prijatelj z županom, ki je stanoval v tej hiši tu, tu zgoraj je stanoval, je bil Italijan, Furlan je bil. Sem rekel: "Poslušaj, moj lastnik hiše gre proč, mi je rekel, me je povabil, da naj gremo na sodišče, da mi bo prepisal hišo, bom jaz počasi mu odplačeval." "Kaj!?!?" je rekel, "ne, vidiš," je rekel, "mi ne smemo od Italijanov, ki grejo proč, kupovati, mi komunisti ne smemo!" Jaz sem bil član partije, ne. "Ne smemo mi komunisti kupovati od njih! Ker bodo rekli, da smo jih poslali proč al pa da jim jemljemo hiše! Ne smemo mi! Sej boš imel stanovanje, ko boš hotel..." /.../ Skratka, me je prepričal, da nej pustim, ne. No in, jaz seveda, ker sem bil član partije, sem ubogal... Ampak so prišli potem z notranjosti dol, so vse pokupili! Tudi tisto mojo.

Na koncu pripovedi domačina se nakazuje odpor proti prišlekom iz slovenske notranjosti, češ da naj bi ti imeli ekonomske prednosti pred domačini. Enak odpor do prišlekov je razviden tudi iz govora njegovega brata (v ločenem intervjuju), saj naj bi jugoslovanske oblasti dopuščale izseljevanje Italijanov prav zaradi želje po prisvojitvi Istre.

V enem letu je bila ta... 53, 54. To je bila taka fluktuacija! Taka menjava! Ulice! To vam lahko pove tudi brat. Ulice prazne! Ni bilo nobenega! To so bili kamioni! Podnevi, ponoči, to se je samo šibalo! /.../ Vse je šlo, kar je bilo italijanskega. Groozoovita! Grozovita menjava! /.../ Prvo je, spet bom malo bolj levičarski politik, ampak bom povedal resnico. Veliko vlogo je igrala cerkev. Cerkev. "Tu so Titini," ne vem, če ste slišala za ta nadimek, "Titini. So nevarni, so to, so ono, pejte v Italijo, vam bo dala vse. Vi niste za tu, pejte tam, kamor spadate." In to je bila ena taka velika velika propaganda in eni in eni so šli potem kot naivneži, kar jim je bilo potem izredno izredno žal! Da so šli. Ampak so šli! In so pustili vse! So pustili hiše, so pustili kompletno vse in so šli! Kam so šli? V barake!!! V barake!!! Jaz sem bil v teh! To je bila žalost jih videt! Pogradi eden na drugem, stisnjeni noter, eno stranišče za petdeset ljudi! /.../ Sem imel priložnost videt, kam so tej bogi ljudje šli. Eni pa so šli iz principa, iz prepričanja, iz žlehtnobe do nas in tako dalje. Vendar je bila velika večina, ki so šli naivno. Poleg tega moram reči, da je bila tudi naša propaganda slaba. /.../ Torej, "Hočejo it, naj grejo! Naj grejo! Naj grejo!" Zakaj? Zato ker iz vseh krajev Slovenije komaj čakajo, da se preselijo. In v par letih je bila ta fluktuacija tako velika, da se je...¹²

12 Medtem ko raziskovalci delijo dvanajstletno izseljevanje na več faz (na primer Volk, 2003, 293–28; Pupo, 2000; Ballinger, 2003, 77), je pri sogovornikih mogoče zaznati predvsem ločitev ezulov na fašistično kom-

Zgodovinarji, predvsem zagovorniki ustne zgodovine, opozarjajo, da so spomini kontradiktorni, spremenljivi, razdrobljeni, prilagodljivi, kontaminirani z zunanjimi vsebinami ter tujim spominjanjem, pod vplivom čustev, socialnega in kulturnega konteksta, pričakovani izpraševalca, pričakovani skupnosti, v kateri je sogovornik živel in živi, so preplet individualnega spominjanja in kolektivne memorije itd. (Verginella, 2012, 113–117). S tega vidika Luisa Passerini definira spomin kot “odnos med sedanostjo in preteklostjo, med molkom in besedo, med posameznikom in kolektivnostjo, /torej kot/ naracija, ki jo strukturirajo individualne in kolektivne oblike pozabe (Passerini, 2008, 224–225). V zgornjem spominu je dobro viden preplet kolektivnega spomina - kolektivnega (*levičarskega*, kot pravi) videnja izseljevanja kot posledico fašističnih prepričanj, italijanske antikomunistične propagande ter naivnosti migrantov - ter individualnega razumevanja namerne pasivnosti jugoslovanske politike zaradi drugih ciljev. Tudi pogovori z drugimi domačimi Istrani razkrivajo, da le ti za med/povojno izseljevanje krivijo ljudi oziroma politiko “od zunaj” s ciljem teritorialne prilastitve Istre in ne domačine.

Bilo je sovraštvo. Če je govoril italijansko, je bil fašist. Kriva je Ljubljana in Zagreb!!!! Za izselitev! Politiki krivi. Da bi naselili nove. Istrijane niso imeli /niso šacali, niso spoštovali/. Prej pa je bilo podobno pod Italijo (zapis po spominu na pogovor)

Tudi v tem primeru se spomin naslanja na koncept žrtve, saj se slovenski Istrani počutijo žrtve tako jugoslovanskega sistema kot prejšnjega sistema pod Italijo. Pa vendar je pri spominu na medsebojno sovraštvo in na vzroke konfliktov “od zunaj” mogoče govoriti o alternativnih spominih, ki se odmikajo od nacionalno vzpostavljenega. Mnjenja, da so družbeni konflikti spodbujeni “od zunaj”, razkrivajo tudi sorodne raziskave. Ravno tako italijansko govoreči Istrani vidijo krivce za fašizem in komunizem od zunaj (Ballinger, 2003, 207–244). Jasna Čapo Žmegač (2002, 117–130) pri študiju ti. “repatriacije” sremških Hrvatov (v okviru izmenjave srbskega ter hrvaškega prebivalstva) po jugoslovanski vojni iz 90-ih ugotavlja, da le ti za konflikte krivijo nedavno prebegle Srbe iz Hrvaške. V raziskavi o ti. izmenjavi prebivalstva med Grčijo in Turčijo leta 1923 po balkanskih vojnah, v kateri je Turčija sprejela 380.000 muslimanov iz Grčije, Grčija pa 1.1 milijona kristjanov iz Turčije, je Barbaros Tanc (2001) pokazal, da priseljenci tako ene kot druge strani ohranjajo spomin na harmonično sobivanje z “drugim” pred konflikti, ki naj bi jih spodbudili zunanji akterji. Tudi priseljenec iz notranjosti Hrvaške, ki je najbrž blizu pogledu domačinov zaradi poroke z domačinko iz hrvaškega dela Istre, omenja, da so pritiske na istrske Italijane izvajali priseljenci, Slovenci iz notranjosti.

I: Največ so šli uni, ki so se, ki so že imeli od prej nekoga tam. In oni, ki so res bili zagriženi Italijani, bali so se! Neki so se tudi bali. Rečem lahko ta primer: Moja sosedka, ona je bila Italijanka! Njej so vsako noč tolkli po oknih. /občutek napetosti, tišina/

K: A, ja?

I: Znate, kdo je tolkel? Domači, domači... Odnosno doprisedljeni Slovenci!

K: Ma je bila politično kompromitirana, kot bi človek rekel, ali je bila samo Italijanka?

I: /odkimava v tišini/ Bilo je tega! Je! Tega je bilo! To moram reči. Ja znam primere.

promitirane ljudi s superiornimi občutki do slovansko govorečih ter na drugi strani na “malega” človeka, torej ljudi, ki so verjeli obljubam in v Jugoslaviji niso več videli prihodnosti ne zase ne za italijansko kulturo.

/...Noče več o tem/

Luisa Passerini (2008, 252) opozarja, naj spominov ne analiziramo, ne da bi jih ume-stili v kontekst molka. Kot navaja Michel-Rolph Trouillot, “vsi molki niso enaki in tudi obravnavati jih ne moremo na enak način; vsaka zgodovinska naracija je snop molkov, re-zultat enkratnega procesa /.../ (Passerini, 2008, 252).” Pri molku moramo biti pozorni na njegove meje, kontekst in reference: glede na koga in na kaj je to molk (Passerini, 2008, 252–253)? Zgornji pripovedovalec, ki raje obmolkne in s tem jasno nakaže pot razmišlja-nja, postavi molki v odnos do nacionalnega kolektivnega spomina, po katerem, kot navaja v spominih jugoslovanski politik Julij Beltram, “v Istri ni bilo ne terorja ne zastraševanj, protiitalijanskih izgredov (Beltram, 1986, 191).”¹³ Vendar zaprisežen slovenski domačin iz Istre burno reagira na moja pričevanja o pritiskih na Italijane: “... *in je prav, da so tiste nagnali /op. italijanske učitelje, ki niso hoteli učiti slovenščine/, da so nas pošiljali po ulicah razbijat po vratih, da naj se skidajo, če nočejo učiti se mal slovenščine.*”

MOLK NA “DRUGI” STRANI. O PRITISKIH ZMAGOVALCEV

Drugačen tip molka je molk italijanskih Istranov, ki so ostali v Istri. Kot raziskovalki slovenskih korenin izven obravnavanega območja mi je najtežje najti pot do njih, kot da bi svojo resnico želeli deliti le med sabo. Zaenkrat sem njihove spomine ujela v obja-vah življenjskih zgodb ali v občilih italijanske skupnosti. S pomočjo razmišljanja Luise Passerini (2008, 253) bi lahko v njihovem molku prepoznali frustracijo tistih, ki so bili poraženi in utišani oziroma razočarani. Če vemo, da je spomin bojno polje (Passerini, 2008, 236), potem je jasno, da je njihov spomin utišan spomin. Po Halbwacsovi teoriji kolektivnega spomina, po kateri individualni spomini težko obstajajo izven kolektivne-ga spomina, lahko individualni spomin podpira, bogati kolektivni spomin, ko je takšen spomin cenjen, po drugi strani pa ga lahko kolektivni spomin zavrne, stigmatizira, ker ne ustreza njegovi podobi o preteklosti (Halbwachs, 1925, Candau, 2005, 76). Pri vzpostavljanju najbolj soglasnega javnega spomina prihaja do konfliktnosti spominov, ki vklju-čuje konfrontacijo različnih skupin za prevlado njihovega spomina in izbris alternativnih (Candau, 2005, 101–102). V spominih italijanskih Istranov, ki so ostali, je ravno tako mogoče zaznati, da krivijo prišleke za sovražen odnos do njih.

/o odhajanju/ V teh desetih letih se je marsikaj spremenilo. Vsaj ti ljudje, ki so priha-

13 Kljub zanikanju krivde jugoslovanskega sistema za izseljevanje velja Julij Beltram v očeh po dekretu poslanega učitelja v Koper za spodbujevalca pravičnih slovensko-italijanskih odnosov, saj naj bi proti Ita-lijanom nastrojena politika nastopila šele po njem.

K: A je bila tukaj kakšna antipropaganda? So jih ljudje tukaj poskušali zadržati ali ne?

I: Ne, mislim da ne. Janko Beltram je delal zelo za to “fratellanzo” in potem je prišla nova linija, so ga lepo premestili v Ljubljano, ... /govor, vprašanje druge ispraševalke o ljudeh, ki so gradili socializem na obali/ Kajtimir je prišel...Beltrama so v Ljubljano /op. l. 1955/... In tukaj je potem vladal Kajtimir in to je bila čistka. /.../ Nasprotniki... /op. “fratelanze”/ Oni so imeli to ostro linijo, da se to pač razreši, ta teritorialna, da se reši Italijanov čim bolj, ne. Mislim, da so oni pač kolikor se je dalo pospeševali, da so ljudje šli.

Ravnanje jugoslovanskih oblasti do Italijanov se je namreč skozi čas spreminjal, vendar vprašanje še ni raziskano (Volk, 2003, 42).

jali od drugod, so bili nastrojeni proti Italijanom, proti italijanski kulturi, in se Italijani niso počutili več doma. /.../ Moja mama je bila prava Italijanka. /.../ je večkrat prihajal en gospod /.../ in je kričal po ulici pod oknom: "Prekleti Italijani, pojdite stran!" /.../ Nisem razumela, zakaj so nas preganjali. Moja mama je bila doma /.../ Moj oče pa ni med vojno ne pred vojno nikomur naredil nič slabega. Ampak smo imeli ta bič; v bistvu smo bili nesprejeti, ker smo bili Italijani (Pahor, 2007, 55–56).

Ker zmagovalni spomin ne prizna spomina "drugega", se tudi ta zapira sam vase. V objavah življenjskih zgodb Italijanov iz Istre je mogoče prepoznati trpljenje pod vojnimi "zmagovalci" in frustracijo molka pred "drugimi". Na ta način se "drugemu" oziroma "drugi skupini", Slovencem, postavi jasno družbeno mejo na temelju vzajemnega izključevanja kolektivnih spominov, na katerih sloni konstrukcija kolektivne identitete.

/.../ Moji starši so takrat, ko je večina optirala za Italijo, rekli: mi smo se tu rodili in bomo poskušali ostati. /.../ So se pa dogajale razne stvari, o katerih še danes ne govorim rada. Še vedno hranim pismo moje uboge obupane mame, ki je bila leta 1970 v piranski bolnišnici. Je pisala, kako je hudo, ker nič ne razume – ne zdravnice, ne bolničark. In še huje: da jo žalijo in se derejo nanjo, ker ne razume slovensko. A ona res ni znala slovensko: v šoli so se učili italijansko in nemško, takrat je bilo to normalno. Se je kasneje naučila le nekaj najbolj uporabnih slovenskih besed: jajce, mleko, kruh... /.../ Mi otroci smo se naučili nekaj slovenščine (Menih, 2011, 89).

Prav jezik je bil eden pglavitnih vzrokov za spore med italijanskimi Istrani in prvimi priseljenci, saj se slednji niso hoteli prilagoditi (nekdaj) večinskemu jeziku v mestih in so zahtevali komunikacijo v jeziku "zmagovalcev" (Gombač, 2005). Po pričevanjih sodeč je ostal kot predmet spora in pritiskov še dosti kasneje, vsaj še nekaj let pred podpisom Osimskih sporazumov, v katerih se je Jugoslavija zavezala k varstvu italijanske manjšine (Kavrečič, 2008, 222). Istrski Italijani so se naučili slovensko šele s prihodom Jugoslavije, kot pove sogovornik, *do šestinpetdesetega leta nisem znal nič govorit... Hrvaško ali slovensko /op. do odhoda v vojsko/. Asimilacijo Italijanov prepoznavajo tudi slovenski Istrijani, saj /.../ stari Koprčani so umrli. So umrli. In zdaj, kakšni sinovi, ki so, so se poslovenili! So se poslovenili! Zdaj ne poznate, vsak govori perfektno slovensko. Ne morete reči zdaj, so Italijani. On se še vedno čuti Italijan, normalno, kar je tudi prav, samo boste težko ločila.*

Slovenskemu nacionalnemu spominu so všečne take vrste individualnih spominov, ki nakazujejo brezglavo sledenje množičnemu izseljevanju. */.../ so hodili vsi, sem hotela it tudi jaz, ne. Mlada sem bila. Potem mama ni hotela it. Sem rekla, zdaj grem sama proč, mama lahko umre, nima nobenega tukaj... Mah! Sem rekla, ostanem. Prav tako so dobrodošli spomini tistih italijansko govorečih domačinov, ki poudarjajo kontinuirano brezskrbno življenje pod jugoslovansko upravo, kot je sledeča pripoved. Moj oče ni hotel stran. /.../ In so nas res vedno spoštovali. Nikoli nam ni nihče nič rekel (Pahor, 2011, 59). Pozitivno nacionalno samopodobo potrjujejo spomini ezulov na vrnitev v Istro, kot je primer izseljenega Koprčana, ki se je po enem tednu vrnil iz Italije in naučil nevešče kmete iz Bertokov lokalne ribiške tradicije (Menih, 2011, 131–137). Kar nekaj domačinov, tako slovenskih kot italijanskih, je poudarilo obžalovanje, nepremišljenost odločitve za odhod, češ */.../ toliko od njih se jočejo, ker so šli stran. /.../ So se pogovarjali mož in žena in še ena ženska zraven: "Ti, ki so ostali tukaj, so gospodje".**

Kontroverznost spominjanja v odnosu do trenutnega družbenega konteksta in spraševalca je lepo razvidna iz govora italijanskega Istrana, ki je sprva poudaril, *sem ostal doma, nobeden me ni gnjavu*. Šele kasneje je spregovoril o “tabu” temi pritiskov na italijanske Istrane, ko je v mojem spraševanju prepoznal dobronamernost in šele po tem, ko je njegova žena (slovenskega porekla) pretrgala njegov molk.

/o izseljevanju/ I: *Zato, ker je prišla Jugoslavija noter, ne. Niso hoteli živeti pod Jugoslavijo. /.../*

I2: *Enkrat je bilo strašno proti Italijanom. /.../*

I: *Šole smo imeli mi...vse italijansko...*

K: *Kaj pa je bilo to proti Italijanom, ki ste rekla?*

I2: *Ma to so ti, ki so prišli, Slovenci, eno drugo, komunisti bolj, komunisti so bili proti.*

I: *Komunizem je bil proti, so tudi tolki jih... /... o drugih temah /*

I: *So prihajali iz Hrvaške, iz Slavonije, iz Bosne, Srbije tudi. Saj so bili samo oni po pisarnah, oni bili na čelu, oni so vodili, ne. In tako, danes, jutri... Naši so, oni so porivali naše proč. Si bil “costretto de andar!”. Prisiljen si bil.*

I2: *Sem jaz bila tam na ulici, ko je ena bila tukaj iz Nove vasi, domačinka. In tukaj so stanovali Italijani, dva starejša. Ona je rekla sosedu, da naj očisti zeleno, ki raste po obzidju, da bodo popravili okno. Sem bila jaz in še ena druga in tista reče: “Prekleta Italijanka, hodi v Italijo!”. “Ej! Sem rekla. Ona je na njenem. Kaj in ti, kje si? Ona bo šla stran in ti boš šla na njeno stanovati,” sem rekla. “A ma nisem rekla zate...”. “Jaz nisem Italijanka, je mož Italijan, jaz pa ne, samo take stvari pa se ne govori!”*

K: *Ja, je bilo tako vzdušje torej?*

I2: *Ja, še mlada ženska. Sem rekla, da se tako ne govori. Če bi jaz bila proti Italijanom, ne bi Italijana vzela. Jaz sem bila ... /op. nerazumljivo/ poročena /op. z Italijanom/, da kaj sem dala otrokom italijansko ime /op. so ji očitali/.*

K: *Ne, res?*

I2: *Da zakaj jih dajem v italijansko šolo. To so naše stvari, sem rekla in jaz hočem, da se naučim tudi jaz italijansko, čeprav nisem Italijanka. “Ne, ker nisi Italijanka, ne bi smela dati v italijansko šolo.” Kdo se je pustil, ma se ni pustil vsak...*

Večina zgodovinarjev nekdanje Jugoslavije je le potrjevala stare interpretacije o množičnem med/povojnem izseljevanju kot posledici italijanskih antikomunističnih in antislovenskih občutkov in ne kot posledico jugoslovanske nacionalistične politične kampanje (Verginella, 1997). Raziskovalci in ezuli kot vzrok izselitve navajajo ustrahovanja, izgubo služb, negativno jugoslovansko percepcijo Italijanov, italijansko državno propagando o boljšem življenju v Italiji, ekonomsko situacijo, spremembo večinskega jezika, socialistične prisilne ukrepe proti bogatejšemu delu prebivalstva (konfiskacija privatne lastnine, ustanovitev socialističnih zadrug, prepoved verskih praznovanj itd.) (Ballinger, 2003, 168–203; Gombač, 2005; Fakin, Jerman, 2004, 119–122; Kralj, Renner, 2010; Volk, 2003, 35–42), ti. “epuracijske komisije” in sodne postopke proti podpornikom fašističnega režima (Pletikosić, 2002) itd. Slovenski raziskovalci poudarjajo, da so zaradi večine izmed navedenih razlogov trpeli tudi slovenski Istrani, ko so doživljali vzpostavljanje komunističnega sistema (Rožac Darovec, 2012, 694–700). Po mnenju italijanskega zgodovinarja Raula Puppa spremlja izseljevanje Italijanov vtis prostovoljnosti zaradi odsotnosti

uradne politike jugoslovanske oblasti do tega vprašanja. Namen jugoslovanske oblasti naj bi bil narediti Italijanom življenje neznosno, s čimer bi se spodbudilo njihov odhod (Pupo, 2000, 188–189). Tovrstni “tihi” napadi na vsakdanost Italijanov, o čemer pričajo nekatere pripovedi, so nekaterim povzročili stanje, da “*si bil “costretto de andar*”¹⁴,” kot pove sogovornik. Podobno navaja Cathie Carmichael (2002, 109–114), da naj bi 100 000 Nemcev po drugi svetovni vojni “samovoljno” zapustilo Vojvodino, saj njihova usoda ni bila vezana na zmagovite osvobodilce. Raziskave spominov Nemcev, ki so ostali, je pokazala, da je jugoslovanski režim z njimi ravnal grobo in jih obdolževal sodelovanja z okupatorjem.

Naracija o pritiskih, izvajanih na italijansko govoreče domačine, navadno naleti na veliko razburjenje, saj se ne ujema s slovensko samopodobo žrtve pod fašističnem nasiljem. Pozabljanje je integralno procesu spominjanja, s čimer se spomin osvobaja najbolj mučnih sledov svoje preteklosti, jih zanika in s tem konstruira pozitivno podobo o samem sebi. Pozaba namreč ni pomanjkanje spomina. “Pozaba je cenzura, lahko je pa tudi adut, ki omogoča osebi ali skupini konstrukcijo ali obnovitev podobe o samem sebi, ki je v celoti zadovoljujoča” (Candau, 2005, 94). Francoska družba je na primer za desetletja pozabila, da njihova vloga v času nemške okupacije ni bila vedno dostojanstvena in častna, vse dokler niso bile razkrite šokantne resnice o francoski kolaboraciji (več glej Candau, 2005, 89–97; Halbwegs, 2001). Po Paulu Ricoerju (2000) mora družba prerasti čas delovanja spomina kot nekakšnega žalovanja, da bi dosegla “samo spomin”, *juste m emoire*, pravo mero pozabe in sprave z “drugim” ter s samim sabo.

DRUG MIMO DRUGEGA. DRUŽBENE MEJE MED SKUPINAMI

Pokazala sem že, da domačini krivijo za izseljevanje prišleke oziroma politiko “od zunaj”. V nasprotju s pogledom domačinov nanje so se prišleki iz ostale Slovenije počutili na obali “na svoji zemlji”. Ta občutek “domačnosti” je poudarjal slovensko-jugoslovanski nacionalni spomin, po katerem so Italijani na slovenskem ozemlju tujci, kar je razvidno iz pojasnila priseljenke iz Ljubljane, da v 50-ih letih *so bili še domačini, ampak so se veliko izseljevali nazaj v Italijo od tukaj*. Percepcija Italijanov kot tujcev na slovenskem ozemlju ustreza nacionalistični ideologiji, po kateri naj bi kulturne meje ustrezale političnim mejam, torej država naj bi vsebovala le ljudi “istega” tipa (Gellner, 1983). Vedoč, da je sodobna folklorna sredstvo psihološke projekcije negativnih čustev in strahov (Dundes, 1980, 33), je mogoče v vicu slovenskih Istrijanov mogoče prepoznati, da prišleki niso sprejemali Italijane v Istri, vendar hkrati tudi slovenski Istrijani prišlekov niso imeli za “svoje”.¹⁵

Na Čevljarski v Koprju sta se dve Štajerki pogovarjali in sta slišali dve stari ženici, ki sta se pogovarjali po italijansko. In Štajerki sta rekli: “Še imamo tujcev tuki.” One, ki so bile iz Maribora, torej tujke, so smatrale, da so naše!!!! (zapis pogovora po spominu).

14 Si bil prisiljen oditi.

15 Prišleki so lahko bili tudi povratniki, Primorci, ki so se po izselitvi pod fašističnim sistemom izselili v Jugoslavijo ali v Italijo (glej Verginella, 2003; Kalc, 2002, 39–61, 119; Potočnik, 2011).

Čeprav so iste nacionalnosti, si prišleki in staroselci v ti. izmenjavah populacij vzajemno potegnejo simbolno mejo drug z drugim (Čapo Žmegač, 2002).

Priseljenci so dobili zastoj stanovanja, cele kmetije! So jih kar naredli gospodarje! So delali kolektive. Tisti, ki niso bili vredni nič, so šli v kolektive. So šli s harmoniko in zastavo v njivo!!!! (zapis pogovora po spominu).

Podobno družbeno ločitev so doživeli *ezuli* na Tržaškem ozemlju; od svojih “sonarodnjakov” Italijanov so bili dojeti kot komunisti, medtem ko so bili od Slovencev v Italiji (ne)sprejeti kot fašisti (Fakin, Jerman, 2004, 126). Poleg postavitve meje je povsod viden odpor do prišlekov, med drugim zaradi tekmovanja za dobrine; prišleke povsod vidijo kot privilegirance, ker naj bi dobili zagotovljene službe in stanovanja (Tanc, 2001; Čapo Žmegač, 2002; Fakin, Jerman, 2004), kar je značilno tudi za Istro.¹⁶ Tako domačini kot priseljenci dojemajo “druge” za manjvredne, kar nakazujejo pripovedi vzajemnega zaničevalnega ocenjevanja bivalne kulture “drugega”. Medtem ko italijanski priseljenec iz Istre ocenjuje, da so *obalna mesta (so) imela kulturo na visokem nivoju, ne tako kot zdaj*, priseljenec iz Hrvaške označi bivalno kulturo treh istrskih mest v 50. in 60. letih za *najnižji štandard! Higijenski. V bivši Jugoslaviji, ne v Sloveniji!*

Priseljenci lahko sprejmejo inferiorno vlogo *outsiderjev*, ki jim jo staroselci pripišejo (Ellias, Scotson, 1965), vendar se vloge lahko obrnejo (Čapo Žmegač, 2002). Sremski Hrvati se kot priseljenci v odnosu do staroselcev počutijo bolj “Hrvate”, v dokaz česar prihaja tudi do reinvecij “nacionalnih” tradicij (Čapo Žmegač, 2002). Podobno kot v Grčiji, kjer sta šola in cerkev igrali vlogo instrumenta promocije nacionalne zavednosti (Tanc, 2001), je tudi Radio Koper bil v očeh slovenske priseljenke *zibelka slovenščine. Kajti vsepovsod se je govorilo še ali po primorsko, kar sicer ni hudo, ne, ampak tista ta prava slovenščina je bila samo na Radiu Koper*. V spominih izobraženik iz notranjosti Slovenije, ki so bile po dekretu poslani v Istro, je mogoče zaznati njihovo poslanstvo pri širjenju knjižnega jezika, enega od temeljev narodnostne identifikacije.

Kljub postavitvi družbenih mej med različnimi skupinami je vsem skupno to, da živijo med materialnimi in nematerialnimi ostanki minulih dob. Poleg novih *lieux de mémoire* (Nora, 1986) so bila v arhitekturi ustvarjena njihova nasprotja, novi *lieux d'arnesie* (Candau, 2005, 123–126). Nova socialistična oblast je poskušala zabrisati sledove multikulturene družbe in se vanje vpisati z moderno urbanistično podobo, vezano sicer na sredozemski svet (Čebren Lipovec, 2012), vendar z osnovnim načelom homogenizacije družbe, z devalorizacijo tradicijske religioznosti in sakralne arhitekture. Vsak nov ideološko-politični sistem se legitimizira prek prisvojitve, zaznamovanja prostora in trajnega vpisa v materialno razsežnost. Kompleksne igre moči spremlja proces valorizacij dediščine, od rušenj do rekonstrukcij, ki odražajo afirmacijo nove družbene moči, po drugi strani pa zanikajo pravico do spominjanja ter s tem identifikacijo “drugih” (Veschambre, 2008, Halbwachs, 2001; Candau, 2005).

16 Sicer domačini razlikujejo dve vrste priseljenec, privilegirano elito in delavce. *V obalna mesta so najprej lahko hodili samo izbranci, tisti, ki je oblast želela. Istrani iz Hrvaške so lahko prišli, drugače pa samo izbranci (oficirji...).* Delavci so začeli hoditi šele po izgradnji tovarn, npr. Tomosa. Samo posebni izbranci so imeli tudi ostale privilegije, ne le stanovanja, tudi otroški dodatki itd. (zapis po spominu iz pogovora).

Čeprav živijo različne skupnosti skupaj, se njihove paralelne zgodovine ignorirajo in ne stikajo. V Pragi so, recimo, s postavitvijo spomenika Janu Husu reinterpretirali preteklost tako, da so povzdignili Čehe nad ostalimi nacionalnimi skupinami (avstrijsko, nemško, židovsko, italijansko itd.), za katere je bila Praga kulturni center. Niti tranzicije iz avtoritativnih sistemov niso nujno vodile k demokratičnemu in pluralističnemu sprejemanju razlik. Veliko urbanih skupnosti srednje in vzhodne Evrope, ki so bile nekoč raznolike, je bilo v 20. stoletju očiščenih razlik. Tako so bile v ukrajinskem L'vivu na primer izbrisane židovska, nemška, poljska skupnost z nasilnimi premiki prebivalstva, zato je mesto prišlo izpod sovjetske vlade kot skoraj monoetnično ukrajinsko mesto. Šele z neodvisnostjo so začeli prebivalci odkrivati svojo multietnično preteklost (Ruble, 2003, 10–13).

V Istri se zdi priznavanje različnih spominov "drugega" še v povojih. Čeprav v istem prostoru živijo skupnosti druga mimo druge. Še vedno nastopijo konflikti v trenutku, ko se dotaknejo njihovi različni spomini. Tak konflikt je nastopil na javni prireditvi o pripovedovanju spominov *Pripovedujem zgodbo o mestu, urbane legende in anekdote* jeseni leta 2012¹⁷. Razburjenje je povzročil spomin slovenske priseljenke na ponižanje od italijanskih Istranov v 50-ih letih v Kopru, ki so za njo zakričali, *maledetta sciava*¹⁸, na kar je v besu reagirala s fizičnim nasiljem. Takojšen odgovor je bil spomin italijanske Istranke, ki je z nasiljem ravno tako odgovorila na slovensko žaljivko *maledetta Italiana!* Piko na i odkritemu konfliktu postavi druga Italijanka, ki izpostavi krivice, ki so jih utrpeli domači Italijani s prihodom socialističnega sistema in prišlekov iz Jugoslavije, ki naj bi bili v privilegiranem položaju; od odvzema lastnine, prisilnih šolanj italijanskih otrok v slovenskih šolah, do etikete "fašist", s katerimi so bili označeni Italijani ne glede na politično prepričanje itd.¹⁹ Spor sta skušali pomiriti Koprčanki, rojeni slovenskim priseljencem v

17 V organizaciji Neže Lipovec Čebren iz Inštituta za dediščino UP ZRS in Maše Sakara-Sučević iz Pokrajinskega muzeja Koper, 26.9.12.

18 Prevod: Prekleta sužnja; *sciavo* je slabšalno ime, s katerim so Italijani (predvsem v času fašizma) označevali Slované, ima pa konotacijo sužnja oziroma zmerljivke.

19 /.../ *In jaz grem enkrat tam mimo /op. Loggie/, verjetno sem šla v službo in ena zasika za mano. Jaz sem v tistem, ko sem to zaslišala, sem ji tako klofuto primazala, da sem se samo sebe tako ustrašila, da sem se kar tresti začela. Takrat pa je prišel doktor Strah, ki je tam sedel med ostalimi, je rekel: "/ime/, pridite gor, pridite gor, kaj je bilo?" In potem so mi naročali pijačo in ne vem kaj še vse in so mi ploskali, kako sem prav naredila. No, to je pa tudi vse.*

... *Meni so pa rekli "maledetta Italiana!" in sem jih v zid pritisnila./.../*

/.../ *Nedvomno, naš prostor je prostor, ki ne more brez ran, "senza cicatrici, ce ne abbiamo tutti, anche quelli che siamo nati molto piu' tardi". Ampak po drugi strani istočasno, kot lahko nosimo spomine, take negativne dogodke oziroma na take zelo ostre odnose med prebivalci, ki so se naenkrat morali opredeljevat, hoteli opredeljevat, kakor koli že...pa danes v bistvu živimo v rezultatu, ki nam daje bogastvo, ki nas bogati, neprimerno bolj kot marsikoga drugega. Vsaj jaz lahko v imenu moje generacije govorim...mogoče ne vseh, a gotovo velike večine, da danes to večplastno pripadnost negujemo, nam je pomembna in se v njej tudi prepoznavamo. In zato tudi raziskujemo in beležimo te spomine in jih hočemo slišati vse. Seveda rajši tiste skupne, ki jih delimo, tudi če so navzkrižni pogledi mogoče različni. /.../*

/.../ *Intanto, per esempio la Tomos viene costruita sulla terra che e' stata rubata a mio nonno e nessuno gliela mai restituita. Non era ne fascista ne comunista, era solo un contadino che lavorava onestamente. Questo bisogna dirlo, che alcune persone che son venute a Capodistria hanno avuto fortuna, lavoro e casa, ma anche ce ne sono state anche molte ingiustizie verso altre persone che non erano coinvolte in cose neanche brutte. Poi in quelli anni cinquanta ci sono state, si e' parlato di scuola, ma non era un sistema*

Kopru, ki sta poudarili bogastvo multikulturne družbe z navzkrižnimi pogledi vred. Konflikt je bil posledica soočenja bolečih individualnih spominov, ki pripadajo dvema različnima kolektivnima spominoma, skupnosti priseljenih Slovencev in istrskih Italijanov, ki se vzajemno zanikata in živita drug mimo druge. Skupnosti ne živita v sožitju, temveč zgolj sobivata druga mimo druge, dokler se pri eni izmed njih ne oglasi kolektivni spomin na koncept žrtve, na katerega druga stran odgovori z istim konceptom. Vendar ne ena ne druga stran ne priznavata niti koncepta žrtve pri "drugem" niti koncepta krvnika pri sebi. Posredniki med obema se danes zdijo otroci priseljenih Slovencev (izobraženi), rojeni v tem multikulturnem okolju, ki poskušajo priznati resnice obeh.

Od vseh teh sporov se zdijo najbolj oddaljeni prišleki iz nekdanje Jugoslavije. Ti so zanikani v konfliktnih diskurzih v javnosti in politiki tako pri tistih italijansko govorečih Istranih, ki so odšli, kot pri tistih, ki so ostali. Razprave se največkrat tičejo "zgodovinskih pravic" do območja in se vrtijo okrog retorike "avtohtonosti". V Istri sicer prevladuje retorika sožitja, hibridnosti v Istri (kot nasprotje v preteklost zazrte politike *ezulov*), ki sicer na prvi pogled deluje napredna, vendar je v svojem orientalističnem diskurzu izključujoča do prišlekov iz nekdanje Jugoslavije. Poudarja namreč avtohtonost in kulturno superiornost Istre v primerjavi z Balkanom, pri čemer se čutijo Istrani drugačne od Neistranov, tistih "balkanskega tipa" (Ballinger, 2003, 266–273). Na ta način se je v Istri vzpostavila še ena družbena meja, meja s prišleki iz nekdanje Jugoslavije.²⁰ O tej družbeni meji, odtujenosti od prevladujoče slovenske družbe, priča spomin sina priseljenega Makedonca, rojenega v Kopru.

Nisem se družil z domačini, ampak s priseljenci drugih jugoslovanskih narodov. Taktar je še bila skupna država Jugoslavija. /.../. Vedno se sprašujem, kaj sem zgrešil, da nisem bil tako sprejet, kot bi si želel, da bi bil. Zakaj domačini najprej pogledajo moje ime in priimek in potem niti ne vstopijo v mojo slaščičarno? Tujece to ne zanima in tujci pridejo in kupijo. Ampak tujci pridejo enkrat in potem odidejo, domačini pa so tu /.../ (Munih, 2011, 67–68).

ZAKLJUČEK

Članek predstavlja prva spoznanja iz etnološke raziskave spominov na burno obdobje po 2. svetovni vojni v Istri, ko se je struktura prebivalstva korenito spremenila predvsem zaradi postavitve novih nacionalnih mej in novega režima, kar je pripeljalo do ti. ekso-

idilico. Ci sono stati trasferimenti forzati di bambini italiani nelle scuole slovene. /.../ prek policije ali občine/ Quindi c'erano molti bambini nelle scuole slovene che non conoscevano lo sloveno, perche' a casa non l'avevamo mai parlato. Cioe', l'importante e' dire questo che per riparare alcuni danni, sono state fatte altre ingiustizie. /.../ O sedežu Radia Koper, ki je bil prej sedež italijanskih komunistov; o l. 1922 izvoljenem koprskem županu, ki je bil komunist/ Quindi i Capodistriani non votarono mai per un comune fascista. Questo bisogna ricordarlo perche' spesso si dicono tante bugie su queste cose. A Isola c'era una dirigenza democristiana, a Pirano c'era il Partito Comunista Italiano, ecco. Molto spesso solo perche' Italiani, tutti venivano definiti fascisti anche se erano comunisti o di altro...credo politico. /o zaprtih šolah, tudi če so bile odprte do vseh jezikov/

20 Iz pogovorov s priseljenci je sicer razvidno, da so nekateri sprejeli svojo istrsko identiteto, medtem ko so drugi ostali vezani bolj na tisto, kar so bili pred prihodom v Istro (primerjaj z Baussant, 1995; Tanc, 2001).

dusa Italijanov iz Istre ter priseljevanja iz ostalih delov nekdanje Jugoslavije. Ljudje so še danes zadržani do odkritega pripovedovanja o tem času. Večina spominov Istranov je ujetih med dvema glavnima nacionalnima diskurzoma, med italijanskim in jugoslovanskim, od katerih se vsak sklicuje na koncept žrtve, na tem pa temelji oz. je osnovana kolektivna (nacionalni) identiteta. V Istri se je občutek superiornosti preobrnil; medtem ko so bili Slovenci in Hrvati v času fašizma obravnavani inferiorno kot *sciavi* (sužnji), so postali po 2. sv. vojni v očeh Jugoslovanov Italijani fašisti, mitični sovražnik naroda. Med (avtohtonimi) slovenskimi Istrani in prišleki iz Jugoslavije in Slovenije je mogoče zaznati nasprotujoče dojetanje italijansko govorečih Istranov: medtem ko domačini pogosto izpostavljajo protifašistično in partizansko vlogo italijansko govorečih domačinov, kar tudi sami poudarjajo, jih prišleki dojemajo kot tuj element na slovenskem ozemlju. Čeprav so iste narodne identitete, si prišleki in (slovenski) domačini vzajemno vzpostavijo simbolno mejo, kar kaže tudi večina sorodnih raziskav o ti. "izmenjavi prebivalstva". Domačini, tako slovensko kot italijansko govoreči, govorijo o negativni percepciji Italijanov, sovraštvu in vsakdanjih pritiskih nanje, zaradi česar je opaziti, da se je del italijanske skupnosti zaprl vase in vzpostavil mejo z "drugim". Iz sedanjega (začetnega) stanja raziskave se zdi, kot da različne etnične in narodnostne skupnosti živijo ena mimo druge, pa čeprav v istem prostoru. Njihove vzporedne zgodovine se ne stikajo, če pa se, prihaja tudi do konfliktnih razumevanj o vlogi žrtve in krvnika. Med tema dvema prevladujočima (in ne edinima!) diskurzoma so povsem izključeni spomini prišlekov iz nekdanje Jugoslavije, ki se kljub ideji o "bratstvu in enotnosti" v istrskem okolju (vsaj del njih) počutijo povsem odtujeni.

Zahvala

Iskreno se zahvaljujem vsem sogovornikom, katerih pričevanja so objavljena v članku: Elisabeti Cerovac iz Dobrave, Marcelu in Oliviu Djurdjeviču iz Kopra in Pirana, Gianniju in Elizabeti Pellizer iz Kopra, Miki Čebrom iz Izole, Viljemu Cupinu iz Škofij, Ivanu Nemarniku iz Roča, Tomislavu Markoviču iz Kopra, Dragu Justinu iz Kopra, Sergiu iz Izole, Zdravku Vatovcu iz Kopra in Martini Gamboz. Uporabila sem tudi objavljene življenjske zgodbe (Pahor, 2007; 2011 in Munih, 2011), za kar se zahvaljujem Lidiji Pribac, Amaliji Petronio, Grazielli Ponis - Sodnikar, Arturu Steffetu, Mariji Fornazaro in Dašmirju Durmiši. Zahvaljujem se tudi govornicam na prireditvi *Pripovedujem zgodbo o mestu, urbane legende in anekdote*: Alessandri Argenti Tremul, Tončki Ventin in Neži Čebrom Lipovec. Slednji, Zdenku Bombeku in prof. Mitju Guštinu gre zahvala posredovanje s sogovorniki, Jasni Čebrom za sogovornike in za lektoriranje ter Matjažu Karlovču za transkribiranje.

THE BURDEN OF THE PAST. MEMORIES ON THE COHABITATION AND MIGRATIONS IN ISTRIA AFTER WORLD WAR II

Katja HROBAT VIRLOGET

The Faculty of Humanities University of Primorska
Science and Research Centre, University of Primorska
Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: katja.hrobat@fhs.upr.si

SUMMARY

The paper investigates collective memories, their adaptations, creations and abuses, censored or suppressed memories, conflicting memories between the official political-ideological representations and alternative memories, identity's adaptations to changing political situations, etc. The case-study is the Northern part of Istria (nowadays Slovenia); which faced several waves of mass migrations during and after World War II, especially with the departure of the Italian speaking population, that occurred due to the annexation of the region to the new country (Yugoslavia) and the new (socialist) system. Subsequently, the emptied spaces were progressively inhabited by people from different parts of Yugoslavia, while new relations between the natives and newcomers were being established. The aim of research is not just to understand the actual situation in Istria, but it will serve as a "case study" to understand the broader dimensions of processes taking place after the collapse of multinational empires and states, the expansion of nationalism, new ideological systems, homogenisations of national states, creations and exclusions of "the other" etc. The basic novelty of the research is the refocusing of attention from those who left to those who after great political-ideological turning points remain in the conflict space.

Similarly to the identity, collective memory is constructed in opposition to other memories, or by assimilating them. At this point, discordances of memories can occur, which implies the confrontation of different groups in the attempt to make the memory of one group prevail over the alternative memory of the other group and eventually to erase it. However, oblivion is not only an absence of memory, but it represents the censorship that enables a group to construct a satisfactory image of itself. "Suppressed memories", amnesias of pressures, complicity, enmities, remain hidden because of their incompatibility with the national collective memory.

On the one hand, the identity of a community is founded precisely on tragic memories, on the notion of "the victim", on the other hand the same tragic events will be neglected, reinterpreted and censored by the winning collective (national) memory, which will refer to the concept of victim too. This is the case of the Istrian memories, the Slovenes feeling victim of the Italian fascism, while Italians feeling victim of the Yugoslav communist system. Between the two poles there are the memories of those who can generate alternative memories as observers, opposing in this way the hegemonic discourse of state power. In contrast to the official Slovene memory alternative memories reveal everyday pressures to Italian speaking population, mostly being made by immigrants. It's them who internal-

ized the idea of new Yugoslav national memory, in which the Italians were seen as fascists and national enemies. Mostly local people (but also some immigrants) managed to resist this prevailing national discourse. The research confirmed the findings that the newcomers and natives reciprocally drew a border between each other, although they are of the same nationality (until nowadays). As in other researches a dislike is felt towards newcomers, who are seen as being in a privileged position, because they would presumably get guaranteed jobs and abandoned apartments. Although these communities live together, their parallel histories never intersect, if they do, a conflict for the “real” historical truth happens. What they have in common is that they live among the material and immaterial remains of past periods, among diverse lieux de mémoire, but also lieux d’amnesie. Between the main two contrasting collective memories, are the completely overlooked immigrants from former Yugoslavia, mostly working class, which are treated as non-existent not just in public discourses but in the everyday life too.

Key words: memory, oblivion, migrations, exodus, identity, nationalism, cohabitation, Istria

LITERATURA

- Ahonen, S. (2012):** *Coming to Terms with a Dark Past. How Post-Conflict Societies Deal with History.* Frankfurt am Main etc., Peter Lang.
- Anderson, B. (1998):** *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma.* Ljubljana, SH Zavod za založniško dejavnost, Studia humanitatis.
- Ballinger, P. (1998):** *Remembering the Istrian Exodus: Memory in a Trans-State Context.* V: Baskar, B., Brumen, B. (ur.): *Mediterranean Ethnological Summer School (1996, Piran).* Ljubljana, Inštitut za multikulturne raziskave.
- Ballinger, P. (2003):** *History in exile. Memory and identity at the borders of the Balkans.* Princeton, Oxford, Princeton University Press.
- Barth, F. (1969):** *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference.* Bergen-Oslo in London: Univeristets Forlaget in George Allen & Unwin.
- Baskar, B. (2002):** *Dvoumni Mediteran.* Koper, ZRS Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Baskar, B. (2010):** "That most beautiful part of Italy": *Memories of fascist empire-building in the Adriatic.* V: Bechev, D., Nikolaidis, D. (ur.): *Mediterranean frontiers. Borders, conflict and memory in a transnational world.* London, New York, Tauris Academic Studies, 109–128.
- Baussant, M. (1997):** *Paradis perdu: La France et l'Algérie à travers le mariage des Européens catholiques d'Algérie (1926–1979).* V: Bonnemaïson, J., Cambrézy, L., Quinty-Bourgeois L. (ur.): *Le territoire, lien ou frontiere? Identités, conflits ethniques, enjeux et recompositions territoriales.* Paris, Éditions de l'Orstom etc.
- Beltram, J. (1986):** *Pomlad v Istri. Istrsko okrožje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947–1952.* Koper, Trst, Založba Lipa, Založništvo Tržaškega tiska.
- Brumen, B. (2001):** "Avant, on était tous simplement des Istriens: l'émergence de nouveaux repères identitaires dans un village frontalier de Slovénie." V: Bromberger, C., Morel, A., (ur.). *Limites floues, frontières vives : des variations culturelles en France et en Europe, (Collection Ethnologie de la France, Cahier, 17).* Paris, Maison des sciences de l'homme, 343–359.
- Candau, J. (2005):** *Anthropologie de le mémoire.* Paris, Armand Colin.
- Carmichael, C. (2002):** *Ethnic cleansing in the Balkans. Nationalism and the destruction of tradition.* London, New York: Routledge.
- Cunja, L. (2004):** *Škofije na Morganovi liniji.* Koper, Škofije, Lipa, Krajevna skupnost Škofije.
- Čapo Žmegač, J. (2002):** *Srijemski Hrvati. Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije.* Zagreb, Duriex.
- Čebren Lipovec, N. (2012):** *Arhitekturni pomniki izgradnje Kopra po drugi svetovni vojni.* Annales, Ser. hist. sociol. 22, 1, 211–232.
- Dundes, A. (1980):** *Interpreting Folklore.* Bloomington: Indiana University Press.
- Ellias, N., Scotson, J. L. (1965):** *The established and the outsiders. A sociological enquiry into community problems.* London, Colorado, Pluto Press.

- Erixen, T. H. (1995):** *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. London in Sterling, Pluto Press.
- Fabietti, U. (2005):** *Confini, identità, violenza*. V: Marchis, R. (ur.), *Le parole dell'esclusione. Esodanti e rifugiati nell'Europa postbellica. Il caso Istriano*. Torino, Edizioni SEB27.
- Fakin Bajec, J. (2011):** *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine. Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Fakin, J., Jerman, K. (2004):** *Istrski begunci. Gradivo in raziskovalni nastavki*. *Traditiones* 33/1, 117–142.
- Kralj, A., Renner, T. (2010):** *Meja kot razlika, metafora in diskurz*. *Teor. praksa*, mar.-jun. 2010, 47, 2/3, 509–532.
- Gellner, E. (1983):** *Nations and Nationalism*. Ithaca, New York, Cornell University Press.
- Gombač, J. (2005):** *Ezuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana, Založba ZRC.
- Gombač, B. M. (1997):** "Slovensko-italijanski odnosi". V: *Zbornik Primorske – 50 let*. Koper, Primorske novice, 46–56.
- Juri, F. (2010):** *Vrnitev v Las Hurdes. Vojne, ljubezni, črne štorcklje in oddaljeni Istrani*. Ljubljana, Sanje.
- Halbwachs, M. (1925):** *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris, Albin Michel.
- Halbwachs, M. (2001):** *Kolektivni spomin*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Kalc, A. (2002):** *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper, Trst, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Narodna in študijska knjižnica.
- Kavrečič, P. (2008):** *Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji in primerjava nekaterih aspektov pravne zaščite in pravic s slovensko manjšino v Italiji*. V: Bajc, G., Jagodic, D., Klabjan, B., Mezgec, M., Vidali, Z. (ur.): *Pre-misliti manjšino. Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir*. Koper, Trst, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 221–245.
- Klabjan, B. (2012):** "Partizanska pokrajina": partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na Tržaškem. *Acta Histriae*, 20/4, 669–692.
- Menih, K. (2011):** *Koprčani*. Piran, Mediteranum.
- Milani Kruljac, N. (2011):** *Skrajni rob grebena*. Ljubljana, Koper, Društvo 2000, KUD AAC Zrakogled.
- Misztal, A. B. (2003):** *Theories of Social Remembering*. Maidenhead, Open University Press.
- Nemec, G. (2003):** *Un lungo spaesamento. L'integrazione urbana dei ceti rurali provenienti della zona B*. :46. *Qualestoria* 2, 46–55.
- Nora, P. (1986):** *Les lieux de mémoire. La nation*. Paris, Gallimard.
- Pahor, Š. (2007):** *Srečanja v Piranu. Življenjske pripovedi prebivalcev Pirana*. Piran, Mediteranum.
- Pahor, Š. (2011):** *Srečanja v Piranu 2. Življenjske pripovedi prebivalcev Pirana*. Piran, Mediteranum.

- Panjek, A. (2011):** Tržaška obnova. Ekonomske in migracijske politike na Svobodnem tržaškem ozemlju. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Passerini, L. (2008):** Ustna zgodovina, spol in utopia. Izbrani spisi. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Pirjevec, J. in dr. (ur.) (2006):** Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975. Koper, Založba Annales, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Pletikosić, I. (2002):** "Čiščenje" v Piranu (1945-1948). *Acta Histriae* 10, 2, 465–492.
- Potočnik, D. (2011):** Primorski Slovenci v Mariboru. *Annales. Ser. Hist. Sociol.* 21, 1: 55–70.
- Pupo, R. (2000):** L'esodo degli Italiani da Zara, da Fiume e dall'Istria: un quadro fattuale. V: Cattaruzza, M., Dogo, M., Pupo, R., *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo.* Napoli, Edizioni scientifiche italiane (Quaderni di Clio 3), 183–208.
- Rakovac, M. (1983):** Riva i družji ili, caco su nassa dizza. Zagreb, Globus.
- Ricoeur, P. (2000):** La mémoire, l'Histoire, l'Oublie. Paris, Editions du Seuil.
- Rogoznica, D. (2011):** Iz kapitalizma v socializem. *Gospodarstvo cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947-1954.* Koper, Pokrajinski arhiv Koper.
- Rožac Darovec, V. (2012):** "Po svobodi je v vas pršu hudič!": pomen ustne zgodovine za razkrivanje mitoloških struktur v preteklosti na primeru spominjanja Rakitljanov. *Acta Histriae* 20, 4, 693–700.
- Ruble, A. B. (2003):** Living together the city, contested identity, and democratic transitions. V: Czaplicka, J., J., Ruble A., B., Crabtree, L. (ur): *Composing Urban History and the Constitution of Civic Identities,* Washington, Woodrow Willson Center Press, 1–21.
- Storia e Memoria (2004):** Rivista semestrale.
- Pirjevec, J. (2009):** Foibe: una storia d'Italia. Torino, Einaudi.
- Širok, K. (2010):** Spomin in pozaba na obmejnem območju: predstave o goriški preteklosti. *Acta Histriae* 18/1-2, 337–358.
- Škorjanec, V. (2007):** Osimska pogajanja. Koper. Založba Annales, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Tanc, B. (2001):** Where local trumps national: Christian orthodox and Muslim refugees since Lausanne. *Balkanologie* V, 1-2, december. *Homelands in question: paradoxes of memory and exile in South-Eastern Europe* (<http://balkanologie.revues.org/index732.html>).
- Troha, N. (1997):** STO – Svobodno tržaško ozemlje. V: *Zbornik Primorske – 50 let.* Koper: Primorske novice, 56–60.
- Tomizza, F. (1989):** Materada. Koper, Lipa.
- Tunjić, F. (2004):** Vmesna Evropa. Konfliktnost državnih teritorialnih meja. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Ugussi, C. (1991):** La città divisa. Udine, Campanotto Editore.

- Vardy, S. B., Tooley, T. H. (2003):** Introduction: Ethnic Cleansing in History. V: Steven B. V., Tooley, T. H., Huszar Vardy, A., ur. *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Boulder, New York: Social Science Monographs, Columbia University Press, 9–14.
- Verginella, M. (1995):** Poraženi zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. V: Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (ur.), *Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: 13–52.
- Verginella, M. (1997):** “L’*esodo Istriano nella storiografia slovena*”. Predstavljen prispevek na konferenci “Compulsory Removals of Populations after the First and the Second World Wars: Central-Easter Europe, the Balkan-Aegean Region, the Istro dalmatian Region.” Trst, September, 1997.
- Verginella, M. (2000):** L’*esodo istriano nella storiografia slovena*. V: Cattaruzza, M., Dogo, M., Pupo, R., *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo*. Napoli: edizioni scientifiche italiane (Quaderni di Clio 3), 269–277.
- Verginella, M. (2003):** Storie di emigranti e spaesati sloveni. *Qualestoria* 2, 43–46.
- Verginella, M. (2010):** Zgodovinjene slovensko-italijanske meje in obmejnega prostora. *Acta Histriae* 18/1-2, 207–216.
- Verginella, M. (2012):** Zgodovinska in politična raba pričevalca. *Acta Histriae* 20, 1-2, 107–120.
- Veschabre, V. (2008):** *Traces et mémoires urbaines. Enjeux sociaux de la patrimonilisation et de la démolition*. Rennes, Presses universitaires de Rennes.
- Wievorka, M. (2005):** *Auschwitz, 60 ans après*. Paris, Robert Laffont.
- Volk, S. (2003):** Istra v Trstu. Naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1954–1966. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

HEADING TOWARDS THE WEST. YUGOSLAV ASYLUM
SEEKERS IN ITALY (1955–1968)*Francesca ROLANDI*Faculty of Art Rijeka Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka, Croatia
e-mail: francesca.rolandi@gmail.com*ABSTRACT*

This article deals with Yugoslav asylum seekers in Italy between 1955 and 1968, a time span particularly meaningful, due to the deep entanglement of political and economic push factors. In fact, even if Yugoslav asylum seekers were usually not characterized by a strong political background, they obtained a “political status” when applying for asylum, and often entered into contact with anti-Yugoslav organizations. For Yugoslav asylum seekers Italy – officially a country of first asylum, together with Austria – represented a stop over in their transnational migration paths before embarking for overseas destinations or crossing the border illegally into other European states.

Key words: Italy, Yugoslavia, asylum seekers, transnational migrations, Cold War

DIRETTI A OCCIDENTE. I RICHIEDENTI ASILO JUGOSLAVI
IN ITALIA (1955–1968)*SINTESI*

Questo articolo affronta il tema dei richiedenti asilo jugoslavi in Italia tra il 1955 e il 1968, un decennio particolarmente significativo per la profonda interconnessione tra fattori di espulsione politici ed economici. Infatti, sebbene i richiedenti asilo jugoslavi non fossero in genere caratterizzati da un forte profilo politico, acquistavano uno “status politico”, quando facevano domanda di asilo e non di rado entravano in contatto con le organizzazioni anti-jugoslave. Per i richiedenti asilo jugoslavi l'Italia – ufficialmente paese di primo asilo, insieme all'Austria – rappresentava una sosta nel loro percorso migratorio internazionale prima di imbarcarsi per destinazioni oltremare o attraversare il confine illegalmente per raggiungere altri paesi europei.

Parole chiave: Italia, Jugoslavia, richiedenti asilo, migrazioni transnazionali, guerra fredda

In the post war decades thousands of Yugoslavs claimed asylum in Italy, which acted, together with Austria, as an intermediate step for Eastern refugees and migrants before heading to other Western European countries or overseas destinations. This article focuses on the period between 1955 and 1968, which provides a case study representative of the interconnection between the political and economic migration in the Upper Adriatic area. On one hand, in October 1954 the city of Trieste, which was the main entrance to Italy for Eastern refugees, was handed over by the Allied Military Government to Italy. In the same year the Convention relating to the Status of Refugees was ratified, turning Italy into a country of first asylum for refugees entering from its Eastern door. On the other hand, in the second half of the 1960s, when Yugoslavia opened its borders to economic migrants and signed the first bilateral agreements for the recruitment of labour force with Northern European countries (the most important being the one signed with Germany in 1968), the proportion of Yugoslavs among asylum seekers in Italy dramatically decreased.

THE EUROPEAN CONTEXT OF POST-WWII DISPLACEMENT

WWII caused a displacement never seen before with around ten million individuals scattered across Europe, fleeing the new Communist political systems or the uncertain situation in their home countries. The first attempts to coordinate and administrate the relief activities on the international plan were made by UNRRA (United Nation Relief and Rehabilitation Administration), founded in 1943, during a 44-nation conference held at the White House, and reflected the pre-Cold War balance, drawing on the old alliances: the citizens of the defeated countries (including millions of German nationals expelled from Eastern European countries) were not supposed to receive any help whereas Soviet citizens had to be returned to the Soviet Union. One and a half year later, thanks to the activities of the international organizations three quarters of all the refugees had been resettled but around one million civilians was still unsettled (Marrus, 2002, 319-320).

Civilians uprooted by the war, victims of the Nazi and Fascist regime, members of former collaborationist forces, Spanish republicans, prewar emigrants, displaced persons (DPs), deportees and forced labourers, “dangerous foreigners” often shared the same spaces and conditions. Even if in the aftermath of WWII the majority of those individuals were supposed to return to their countries, as time went by, it turned out that they would hardly have repatriated voluntarily. In particular some of them, such as the Baltics and Ukrainians, refused to go back home stating that their former countries were under Soviet occupation (Wyman, 1998). Whereas at the very beginning they were forcefully repatriated, as soon as the tensions increased, leading to an open confrontation between the United States and the Soviet Union, the aim of the Western policies turned from the repatriation of the Eastern European refugees to their resettlement. Moreover, in addition to humanitarian reasons, the liberality in awarding the status of refugee became a tool to delegitimize socialist regimes. However, the same generosity did not characterize resettling activities and refugees spent years in waiting in camps to emigrate (Salvatici, 2008, 55). This was particularly true for *hard core cases*, individuals – and big families with

many members – unable to work, old, sick or undesirable for political or security reasons. The camps were usually located in facilities which had been previously used as barracks, workers' houses, internment camps and also concentration camps. Whereas individuals who were going to be resettled in a reasonable time were hosted in Assembly Centers, residual camps were devoted to those foreigners who would hardly have been resettled (Salvatici, 2008, 103). The inactivity in terms of repatriations became a matter of tension in the relations between the Soviets and their Western former allies (Salvatici, 2008, 138-143). Also, the presence of a huge number of hard core cases was a target of criticism of the Soviets, who accused the West of skimming the cream of the refugee population and leaving the others (unable to work) behind (Gartlett, 2011, 136).

In 1947 IRO (International Refugee Organization) entered into force, taking care of the so-called "last million" refugees, out of which 750,000 were hosted in the camps. Mainly supported by the US instead of being – at least formally – a United Nation branch as UNRRA, it worked as an international employment agency dealing with resettlement procedures to those countries needing foreign labour force (Marrus, 2002, 341-344). When it started its activity, among the other nationalities, it took care of around 30,000 Yugoslavs in European refugee camps. According to the data provided by IRO two years after the beginning of its activities, the number of young males (around 54%) among the refugee population increased. However, whereas more and more people were resettled, among the increasing number of hard core cases, the percentage of women and elders grew strictly higher (Salvatici, 2008, 49-50).

A legal framework for the refugee issue was finally provided by the Convention relating to the Status of Refugees, signed in 1951 by twenty-six countries – including Yugoslavia, as the only socialist country – and ratified in 1954. It awarded protection to those who, "owing to (a) well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country". The most basic principle, or core obligation, of signatory states was that of "non-refoulement", stating that nobody should be sent back to a situation where he or she might face persecution¹.

In 1950 UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) was founded but, since its beginning, was involved mostly in extra-European countries, with the exception of Hungarian crisis in 1956. In 1951, when the IRO mandate expired, ordinary resettlement activities in Europe were handled by other international organizations – such as ICEM (Intergovernmental Committee for European Migration), founded in 1952 and dealing both with labour migration and resettlement issues, USEP (United States Escape Program), the International Committee of the Red Cross –, and charities – such as the Lutheran World Federation, Caritas, the Tolstoy Foundation, the World Council of Churches (Gatrell, 2011, 20-21). The flow of refugees from the socialist countries never stopped throughout the Cold War but, due to the strict control over the borders, never reached high

1 Text of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees, <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html>, accessed on December 15, 2014.

numbers, with the exception of the harshest crisis in Hungary (1956) and Czechoslovakia (1968) when, respectively, 194,000 and 170,000 left their countries. The total number of asylum applications in Europe almost doubled in the 1980s, from 77,000 in 1979 to 150,000 in 1980, and it steadily grew in the next decade, resulting in 690,000 applications in 1992 (Bade, 2001, 398-401).

In the same period other migration flows started connecting Northern and Southern Europe. Since the mid 1950s, the economic recovery catalyzed an increased request for foreign labour force in France, Belgium, Switzerland, Austria and above all the Federal Republic of Germany. Initially Italy was the European country that contributed the most to the economic migration flows, especially after 1955, when an agreement for the recruitment of labour force with Federal Germany was signed (Bade, 2001, 345). In fact, Western Germany attracted a huge number of foreign workers, especially after 1961, when the Berlin wall was erected, cutting it off from its natural source of labour force.

ITALY AS A COUNTRY OF FIRST ASYLUM FOR FOREIGN REFUGEES

Since the aftermath of the WWII and during the Cold War several waves of refugees from Eastern European countries left their countries in order to escape persecutions, political turmoils or misery and reached Italy, which became one of the principal collection points for displaced persons in Europe: former nazis or members of collaborationist forces, Jews coming from extermination camps in Germany and Eastern Europe willing to reach Israel, civilians reluctant to go back to the People's Republics, Italian nationals from Istria, Greece and the former colonies merged in the Italian peninsula, sometimes sharing the same space in the camps (Marrus, 2002, 302-303). For them reaching Italy or Zone A of the Free Territory of Trieste (under Anglo-American administration until 1954) meant getting closer to the main ports of embarkation for the coveted overseas destinations, such as United States, Australia and Latin America. As some recent studies have noticed, the power of attraction of overseas emigration as a pull factor has usually been underestimated in the bulk of the research on migration in the Upper Adriatic area, which has focused primarily on national reasons (Panjek, 2006, 10-11; Sluga, 2001, 157). However, especially in the 1950s Trieste was an open door towards Australia, which embodied the dream of starting a completely new life in a new country.

Since 1952 ICEM, which took over some of IRO's tasks, supervised the embarkment operations of a large number of the Balkan refugees previously settled in the camps in Zone A of the Free Territory of Trieste – an average presence of 4,000 to 5,000 individuals (Panjek, 2006, 71). The camps located around Trieste had to be emptied in order to host the Italians from Istria who were supposed to arrive after the upcoming settling of the Italo-Yugoslav border²; such a decision was supported by security issues as well as by the concerns about the “ethnic balance” of the city. Since Trieste was going to be allocated back to Italy, the percentage of Slavic population in the area was better kept

2 ACS, MI, DGAP (1949-1977), AAII (1945-1982), b. 85 IRO profughi accordi e rapporti 1945-1970, Riunione del comitato misto governo italiano – Alto commissariato delle NU per i rifugiati del 6/8/1954, p. 4.

at its possible lowest. Moreover, even the international events and fluctuating policies had an impact on the mood of the refugees. The majority of the Yugoslavs, who were hardline anti-Communist, felt betrayed by the American-Yugoslav rapprochement and mostly gave up with political active opposition. Whereas some of them, who were less compromised, started considering the idea of stressing their loyalty to the Yugoslav new government in order to obtain a passport, the majority just hoped to succeed to emigrate as soon as it was possible³.

Since 1954, when Trieste was allocated back to Italy, the question of ethnic balance in the city ceased representing a vital issue and Italian nationals started being allowed to emigrate to Australia and massively left for the other hemisphere, thus opening a new migration path (Purini, 2010, 338). Even if detailed data is lacking, between 1952 and 1962 ICEM provided assistance to 24,659 individuals leaving from Trieste, and, since 1955, emigrants were mostly Italians (Panjek, 2006, 115-116).

In 1951, when the IRO mandate expired, the Italian government – in collaboration with international organizations and charities – took charge of the 9,000 foreigners belonging to different categories still populating Italian camps. The governmental aid to refugees was managed by the authority *Amministrazione attività assistenziali italiane e internazionali* (AAAI) which was in charge of the tasks of taking care of the refugees within and outside of the camps and to organize the emigration operations in co-operation with ICEM (Ciampani, 2002). Being overpopulated and itself affected by a high unemployment rate, Italy acted as a “country of first asylum”, where the asylum seekers were not supposed to integrate but to wait to be resettled. Therefore their stay in Italy represented just a stop over in their – often years-long – migration path.

Since the end of WWII until the second half of the 1960s, the Yugoslavs represented the far largest number among foreign refugees in Italy. Whereas in the first postwar years many members of former collaborationist forces and other anti-Communist fighters managed to escape through Italy (Adriano, Cingolani, 2011), already in the mid 1950s the average profile of the Yugoslav refugees had changed: they were not usually characterized by a strong political background and the great majority of them had not been engaged in politics before. The main push factor seemed to be the extreme poverty of the areas they came from which fostered a form of embryonic opposition to the Yugoslav system as it was not able to provide nor basic standards to its citizens. However, they were used to claiming political asylum, which represented the easiest way to legally sojourn in Italy and later embark to extra-European destinations or to look for a job in another country. Yugoslavs were leaving their country escaping across the border or, since the early 1960s – when passports became available to a growing number of Yugoslav citizens –, crossing it legally without coming back. At that time, nonetheless, Yugoslavia was still opposing labour migrations and, considering anyone who had emigrated illegally as an “enemy of the state” (Novinščak, 2009, 125; Zimmerman, 1987, 74), labelled them with a political status.

After the mid 1950s the majority of the Yugoslav asylum seekers were regarded by both Italian and Austrian authorities as economic migrants searching for a better life in

3 ACS, MI, Gabinetto, 1950-52, b. 81, 2248/102 del 6/12/1951

the West, an opinion shared by several officials of the international organizations⁴. However, because of the pressure of both international charities and public opinion, Italian authorities acted very liberally and a high number of asylum applications was successfully accepted⁵. Their percentage fluctuated throughout the years. In 1959 the Italians were regarded as more indulgent than the Austrians, with around 70% successful applications⁶. However, as time went by, this number decreased – it was 47% in 1963⁷. Asylum seekers were also supported by international campaigns, such as the one led by the millionaire Harold Zellerbach, who questioned the interpretation of Yugoslavs as economic migrants, claiming that the mere decision of emigrating was a political act (Gatrell, 2011, 54).

Soon after their arrival in Italy, asylum seekers were interviewed by the Parithetic Commission and, if regarded as eligible, resettled by the international organizations dealing with migration issues. Nevertheless, it often happened that hard core cases, being rarely accepted by any country, spent a time much longer than expected in Italian refugee camps. Since 1955, Yugoslavs whose applications were refused were the only foreign migrants repatriated by the Italian authority because they were not supposed to face serious sanctions back home. However, the majority of them still succeeded in emigrating further, especially if they were young males able to work; throughout the second half of the 1950s Australia became their main destination, playing the role of a labour force collector⁸. Other Yugoslavs crossed the border into France even before their application was proceeded in order to look for a job there. The only category of Yugoslav citizens who could not be repatriated were applicants coming from former Italian areas⁹. Still, an exception was possible whenever their behavior was regarded as undesirable: prostitutes, alcoholics or individuals of “anti-Italian feelings” were handed over to Yugoslavia¹⁰.

THE NATIONAL AND SOCIAL PROFILE OF YUGOSLAV ASYLUM SEEKERS

Between 1955 and 1968 an average of 4,500 Yugoslavs crossed the border into Italy yearly. When we look at the migration trend, we can notice a peak of 11,040 individuals in 1957, probably related to the Hungarian crisis and the flow of Hungarian refugees through Yugoslavia but also to the relaxation of border controls which occurred in Yugoslavia in the previous two years (Gatrell, 2011, 110)¹¹. As the renewed controls over the

4 ACS, MI, DGAP (1949-1977), AAII (1945-1982), b. 83, fasc. Nuovo programma, Profughi stranieri del 28/10/1958.

5 ACS, MI, DGAP (1949-1977), b. 84, Promemoria per l'on. Presidente Montini del 24/6/1959.

6 ARS, 1931, šk. 1440, Poročilo Državnega sekretarijata za notranje zadeve za leto 1959 (zap. št. 12), 24.

7 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, Clandestini dalla Jugoslavia. Sondaggio statistico gennaio-maggio 1963 del 10/7/1963.

8 ACS, MI, DGAP (1949-1977), AAII (1945-1982), b. 83, Stranieri “ineleggibili” e profughi “rifugiati politici” del 10/09/1959, 2-3.

9 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, Profughi jugoslavi appartenenti alle terre cedute del 10/2/1957.

10 PCM, UZC, sez. II, FVG Trieste, b. 56 vol. 1, fasc. Afflusso clandestini dalla Jugoslavia. Respingimento profughi ineleggibili.

11 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, Promemoria sul problema dei rifugiati stranieri in Italia del 17/1/1958.

border contributed in keeping the number of migrants stable during the following years, a decrease in the number of Yugoslav asylum seekers became visible in the second half of the 1960s. In 1969 the number of Yugoslav applications for asylum were 994 and in 1974 only 194¹². This was combined with a parallel increase in the number of refugees from Eastern European countries who had obtained tourist visas to visit Yugoslavia and then crossed the border further into Italy in order to claim asylum in a Western country: they were 151 in 1961 but already 3,275 in 1969¹³. Moreover, Yugoslavia, having signed the Convention relating to the Status of Refugees, acted as “country of first asylum” for refugees from Eastern Europe, mostly Albanian, whose next destination, before leaving Europe, was Italy¹⁴. These numbers represented just the successful escapes whereas a higher number of people were arrested when trying to cross the border: still in 1963 in the Koper territory the People’s militia and the Yugoslav National Army were arresting 10 to 20 persons daily who had tried to escape or had come back illegally¹⁵.

The reports of the Italian police registered the foreigners entering Italy from Yugoslavia according to the nationality they declared themselves as belonging to. These documents can provide us with an interesting insight in the national composition of the refugee population but they should also be approached critically. Comparing data from two years, 1958 and 1963, one can notice that the percentage of Slovenians decreased from 5.27% to 4.4% as well as the percentages of Croats (from 46.18% to 27.50%) and Serbs (from 15.12% to 13.12%). The presence of Macedonians, Muslims and Montenegrins slightly increased but their percentage remained around 1%. The Southern Yugoslav republics gave a low contribution to these migration flows proving that in those years poor living standards and unemployment were not push factors if they were not combined with a direct contact with the outside world which would have led to a comparison¹⁶. The radical increase in the number of Italians (from 24.71% to 34.50%) and of members of other minorities – such as Romanians and Hungarians (from 4% to 14.75%)¹⁷ – can be regarded as an evidence of the fact that the members of the minorities started feeling more and more uncomfortable and were the first ones to be fired with the rising unemployment. However, the number of people declaring themselves as Italians could be misleading because they likely included also Slovenes and Croats coming from a multilingual region such as Istria where national boundaries were blurred; declaring themselves as Italians was more convenient since they would have been allowed to integrate in Italy and obtain the Italian citizenship¹⁸. Again, the migrants were mainly

12 ACS, MI, Gabinetto, 1971-1975, b. 432, Stranieri giunti nei centri A.A.I. Richiedenti asilo 1963-1974, s.d.

13 ACS, MI, Gabinetto, 1967-1970, b. 428, Relazione sull’afflusso degli stranieri richiedenti asilo nel 1969 del 13/2/1970.

14 ACS, MI, Gabinetto, 1961-63, b. 390, fasc. Trieste. Profughi stranieri, s.fasc. Profughi albanesi.

15 ARS, 1931, šk. 1172, d. 3221-3, p. 1

16 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, Afflusso di clandestini dalla Jugoslavia – Elaborati statistici per il triennio 1955-1956-1967 del 26/3/1958, p. 3; 1964-1967, b. 465, Afflusso di clandestini dalla Jugoslavia Elaborati statistici per l’anno 1963, 311/85 del 6/7/1964

17 ACS, MI, Gabinetto, 1964-1966, b. 465, Clandestini dalla Jugoslavia. Sondaggio statistico gennaio-maggio 1963 del 10/7/1963.

18 ACS, MI, Gabinetto, 1953-56, b. 328, Appunto per l’on. Ministro del 11/4/1956.

coming from those areas which already had a strong migration tradition, located in the former Austro-Hungarian Empire.

Bordering and coastal areas historically connected with Italy suffered a dramatic drain of population, especially affecting the youngest generations, which resulted in a deep concern for local authorities. According to the data of the League of the Communist of Croatia, in July 1956 in Zadar 150 people were in prison for having attempted to cross the border illegally and 300 were about to do it (Vojnović, 2010, 205-206). In the first eleven months of 1956 in Buje district 237 people – mostly young men who were about to serve in the army – illegally emigrated, in addition to people who had legally opted for Italy according to 1954 London Memorandum¹⁹. In the Slovenian town of Pivka the emigration rate was so high that for a couple of years the Office for National Service was unable to work²⁰. According to 1955 Udine agreement, the inhabitants of the Yugoslav border areas – nine municipalities in Slovenia (Jesenice, Tolmin, Nova Gorica, Ajdovščina, Sežana, Postojna, Koper, Izola, Piran) and three in Croatia (Buje, Umag, Novi Grad) – were provided with a permit allowing them to cross the border into Italy four times monthly (Šušmelj, 2005, 311-314). Unlike the other citizens fellows, they had the opportunity to enter Italy with documents and not coming back, avoiding the dangerous practice of crossing the border illegally, which resulted in an increased power of attraction of the borderland, where also individuals from other areas, willing to emigrate, moved in order to obtain a cross-border permit²¹. Whereas until the mid 1960s the majority of fugitives were still escaping across the border or reaching Italy by boat, as time went by more and more Yugoslavs crossed the border with passports and did not come back: in 1958 they were 13.58%, in 1963 36.68%²². Gradually the Adriatic migration path – the most dangerous one – was abandoned.

According to the reports of Italian prefectures, the majority of the refugees, who had a poor educational background and came from modest economic situations, were not ideological opponents of the Yugoslav government but were rather looking for a better life and a major well-being in the West; even if they rarely mentioned any case of individual persecution, they stated that in Yugoslavia there were no democratic freedoms as sanctioned by the Italian Constitution. Out of 30 Yugoslavs (coming from Zadar, Dubrovnik and Ulcinj) claiming asylum in Bari, just 7 of them declared they had suffered a persecution at home²³. Moreover, whereas migrations from neighboring areas had involved both the cities and the countryside, migrations from the other more faraway areas were mainly coming from industrial centers and ports.

The profile of the fugitives described by the Italian authorities basically corresponded to the one depicted by Mika Tripalo during a Ideological Commission session in 1960

19 DA, Italija, 1956, f. 39, 420352.

20 ACS, MI, PS, Affari riservati, 1954-1956, b. 19, 294 del 25/2/1956.

21 ARS, 1931, sk. 1440, Poročilo Državnega sekretarijata za notranje zadeve za leto 1959 (zap. št. 12).

22 ACS, MI, Gabinetto, 1964-1966, b. 465, Clandestini dalla Jugoslavia. Sondaggio statistico gennaio-maggio 1963 del 10/7/1963

23 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 424, Profughi jugoslavi entrati clandestinamente in Italia. Relazione trimestrale Gennaio/Marzo 1958 del 4/4/1958; Profughi jugoslavi entrati clandestinamente in Italia. Relazione trimestrale aprile-giugno 1958, 2/7/1957.

when tackling the question of escapes across the border. In fact, “the ones who fled are mostly younger than 30, and in this context skilled and unskilled workers. Secondly, they are peasants from areas where we have not managed yet to offer any economic perspective, such as islands and passive littoral zones”²⁴.

Tripalo also mentioned the negative influx of Western pop culture “which creates illusions about how life is easy abroad when compared to life in our country” and the amount of material goods available there. Therefore, the question of economic standards was still to blame as a main argument for emigrating.

EVERYDAY LIFE IN ITALIAN REFUGEE CAMPS

Even if in post war decades refugee camps spread across the Italian peninsula, according to temporary needs and urgencies, a couple of them were landmarks in the Italian immigration system. This was particularly true for San Sabba camp, located close to Trieste in a former rice-husking which during WWII, when the city was part of the Operation Zone of the Adriatic Littoral under German occupation, served as the only extermination camp in nowadays Italian territory. This sinister memory was still well present even when it was used as a refugee camp since all the spaces around the “cell of death”, which was empty, were used for everyday life activities. Eastern migrants were sent to San Sabba reception camp as soon as they entered Italy or when stopped by the Italian police. Here, after spending a certain number of days in an internal temporary prison, were questioned by the Italian police and after interviewed by the Parithetic Commission, including two officials of the Italian Ministries of Internal and External Affairs and two members of the United Nation delegation in Italy²⁵. They were asked to fill in the Resettlement Registration Form and to state the reasons according to which they left their country.

Characterized by extremely bad living conditions and national tensions due to the presence of opposing nationalist organizations, San Sabba camp was mentioned as “a particular bad reception centre” and became – together with other three camps in Europe – the target of a campaign of camp-clearance promoted during the World Refugee Year (1959-1960) (Gatrell, 2011, 100). It was finally cleared in 1965 and its residents moved to the new Padriciano camp.

Trieste became a crossroad for several categories of refugees, both foreign (mainly Yugoslavs) and Italian. Apart from the camps, due to pre-existing relations, Trieste was the only Italian city where Yugoslav migrants resettled in a large number, creating a parallel world, a Yugoslav city within the Italian one. Friuli Venezia Giulia was the Italian region which was mostly impacted by migration flows, hosting 53% of the foreign refugees who stayed in Italy²⁶. The “ethnic balance” of the population in that area remained a constant worry throughout the years for Italian authorities, who were actively engaged

24 AJ, fond 507, k. 8, II-2-b. 132, Sednica o omladini od 9/1/1960, pp. 6-7.

25 ARS, 1931, šk. 1172, d. 3221-3 bis, 20.

26 ACS, MI, DGAP (1949-1977), AAAII (1945-1982), b. 86, Relazione del Ministero dell'Interno (AAI) sull'afflusso durante il 1969 degli stranieri richiedenti asilo in Italia del 20/4/1970.

in resettling the highest possible number of Italian refugees around Trieste, with a special attention for those areas regarded as mostly “Slavic” or left-wing oriented, turning them into reserves of votes for the ruling Christian Democracy (Volk, 2004, 313-331; Ballinger, 2003, 21). Moreover, the presence of suspicious migrants whose real identity did not often appear to be clear – some of them suspected to be spies just pretending to be opponents of the Communist regime – raised some concerns in such a sensitive area. However, despite several attempts to keep Trieste clear of camps for foreigners, it turned out to be unfeasible, due to the need for a reception camp close to the border²⁷.

Once their status was defined, migrants and refugees who had reasonable perspectives to emigrate were moved to Latina camp where they could be visited by international commissions and finalize their embarking procedures before leaving from Naples port. In the only 1962 1,800 migrants coming from Yugoslavia passed in Latina camp before emigrating. Being the last stage before emigration, several international and charitable organizations were active in the camp. Slovenian and Catholic priests visiting the camps were connected through Pontificia Opera di Assistenza, a relief organization founded by Pope Pio XII after WWII, to the Pontifical Croatian College of St. Jeronimus, the epicenter of Croatian emigration in Italy²⁸.

Individuals whose applications took more time to be processed, the residuals (refused by numerous countries), hard core cases and foreigners who went back to Italy after having previously emigrated, were sent to the Capua or Aversa camp. At the beginning of 1964 Capua camp hosted 1,200 foreigners and was home to very active *ustaša* organizations, with established connections with France and Germany²⁹.

Some other camps, such as Fraschette di Alatri (Frosinone) and Farfa Sabina (Rieti), hosted migrants regarded as suspicious, undesirable or undocumented, alleged petty criminals or informers of foreign secret services. Just one third of them were political refugees, resettled there because they were “quarrelsome elements considered potentially dangerous coming from other camps”, whose perspectives of further emigration were minimal (Di Sante, 2011, 123-135). Those camps were often characterized by extreme squalor, degradation and marginalization. For example, in the early 1960s in the camp of Farfa Sabina – the one with the worst reputation – out of 232 migrants supposed to be hosted in the camp, just 102 people were really living there whereas all the others were missing, in hospital or in prison³⁰.

Besides those main camps, plenty of smaller ones were often improvised in different facilities. In the eyes of the British immigration officer Peter Kirchner, still in 1961 the situation in Italian camps was one of the worst in Europe: “Italy, insofar as the camps and their inhabitants is concerned, is all tragedy. We saw there the only really desperate poverty we were to see” (Gatrell, 2011, 214). The camps were particular microcosms whose inhabitants lived isolated from the external world. Even if residents were allowed to go in

27 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, Finanziamento spese profughi stranieri in transito del 21/1/1958.

28 ARS, 1931, šk. 1172, d. 3221-2, 8, 18.

29 ARS, 1931, šk. 1172, d. 3221-3.

30 ACS, MI, Gabinetto, 1961-1963, b. 390, Eliminazione campi profughi gestiti dalla Direzione generale della Pubblica Sicurezza del 26/11/1961.

and out during the day, the segregation of a large number of people on fringes of society brought about specific problems such as alcoholism, prostitution and smuggling. In all the refugee camps protests against authorities were frequent especially when the departure was repeatedly delayed.

Even if, according to the guidelines of the Italian authorities, the “ethnic geography” of the camps should have been cleared³¹, keeping different national communities separated, this turned out to be hardly feasible, due to the lack of facilities. Therefore migrants and refugees coming from different – often conflicting – nationalist groups happened to share the same spaces. Clashes often broke out due to national reasons, opposing Yugoslavs and Albanians coming from Yugoslav camps³², or Serbs and Croats³³. Anti-Yugoslav émigré organizations were extremely powerful within the camps: for instance Krunoslav Draganović, regarded as the *éminence grise* of the Croatian emigration, was used to visiting the camps and, according to the Yugoslav sources, was involved in the selection procedures for emigration thanks to his good relations with some international organizations³⁴. Some anti-Yugoslav émigré leaders such as Dragoljub Vurdelja, the president of the Serbian-Orthodox Community in Trieste, were accused by the Yugoslav diplomats of being actively involved in people smuggling from Yugoslavia to Italy and then to France³⁵. As we have seen, especially Capua’s camp was home to radical *ustaša* organizations, whose leaders spent many years there; some of them used to go around armed and wearing a *ustaša* cap³⁶, whereas in the barracks Ante Pavelić and Alojzije Štepinac pictures were hanging on the wall. The president of the Croatian Liberation Movement, known as Pero, openly propagandized this organization among the refugees, stating that “in Germany and Spain there was a *ustaša* army just waiting to occupy Croatia”³⁷.

Several problems arose also between the residents of the camps and the locals living in their proximity³⁸. A campaign against the foreigners broke out in Latina, where both the biggest transit camp for foreign refugees and a settlement of Italian refugees from Istria – Villaggio Trieste – were located; the newspapers “Il Tempo” and “Il Messaggero” not just supported but even fomented the protests of the inhabitants, depicting in the press the foreigners as “undesirable guests, terror for the citizens, shame for the city”³⁹.

The population of the camps was fluctuating and official numbers were often distant from the real ones, since a huge number of the official residents were missing, having

31 ACS, MI, DGAP (1949-1977), AAII (1945-1982), b. 83, fasc. AAI II, Gruppi etnici serbo e croato del 31/1/1959.

32 ACS, MI, Gabinetto 1953-1956, b. 328, Rissa al Campo profughi di via Pradamano del 11/8/1956

33 ACS, MI, Gabinetto 1953-1956, b. 424, fasc. 17370/10 Bari profughi stranieri, s. fasc. Bari Centro profughi stranieri S. Chiara 17370/10/5.

34 ARS, 1931, šk. 1172, d. 3221-3, 63, 96.

35 DA, Italija, 1964, f. 76, d. 13, 448399.

36 ARS, 1931, šk. 1172, d. 3221-3, 37-43.

37 ARS, 1931, šk. 1173, d. 3221-4, 37-43.

38 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 424, Gargnano: istituzione Centro Sosta Stranieri del 4/3/1958; Latina: disordini provocati dai profughi del 20/7/1960.

39 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 424, Latina Centro di Emigrazione AAI-CIME “Roberto Rossi-Longhi” del 12/5/1960.

probably tried to find their way to reach France and then Germany or Switzerland, defined in a document from the Yugoslav consulate in Milan as “the real West” in migrants’ mental map⁴⁰. According to Italian sources, the Italo-French border was very porous and the French police were used to rejecting only old people or individuals unable to work, whereas the majority of Yugoslav migrants, mostly young, immediately started working as day laborers in the Southern French countryside or were enlisted in the Foreign Legion⁴¹. In the only 1958 French police came across 920 Yugoslavs who had claimed asylum in Italy⁴².

The attempts to emigrate illegally were not just spontaneous movements of people but also the result of human trafficking networks supporting the migrants in their attempts to cross the Italo-Yugoslav border and to reach the French one. According to the Yugoslav sources, some asylum seekers were often going back to Yugoslavia in order to pick up people and smuggle them into Italy⁴³ or even into France⁴⁴. According to international agreements, illegal Yugoslav migrants arrested in France could be sent back to Italy if it could be proven that they had spent more than six months in Italy⁴⁵. So there was a game of cross-border ping-pong, which could remind us of a nowadays common practice even within the Schengen area.

THE ATTITUDE OF THE ITALIAN AUTHORITIES

The Italian authorities never dropped their diffidence towards the presence of such a huge number of foreigners in the country but agreed in offering them a temporary protection just because pressed by the international organizations, the Catholic Church⁴⁶ or other – often anti-Communist – organizations and political parties. One of the main concerns regarded security issues connected with the presence of such a large number of foreigners who, despite declaring themselves as opponents of their governments, could collaborate as informers with Eastern informative networks and represent a fifth column within Italy. On the eve of 1948 Italian elections, the majority of the camps were moved to Southern Italy due to security reasons (Sanfilippo, 2006, 847).

The suspicious attitude of Italian authorities was already clear in the correspondence occurring in 1949 between the Minister of Internal Affairs, Mario Scelba, and the Minister of Foreign Affairs, Carlo Sforza, regarding 100,000 refugees from Eastern Europe supposed to enter Italy, staggered in small groups, in order to embark from Naples. Scelba expressed his concerns about the fact that, during their stay in Italy, foreign refugees

40 DA, Italija, 1963, fasc. 43, d. 10, 42007, p. 3.

41 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 424, Centro smistamento profughi di Cremona – Assenze arbitrarie del 10/06/1957.

42 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 424, Afflusso di clandestini dalla Jugoslavia – Elaborati statistici relativi alle migrazioni del 25/8/1959.

43 ACS, MI, Gabinetto 1953-1956, b. 328, Fughe organizzate del 12/7/1956.

44 ARS, 1931, šk.1172, d. 3220-2, 85-86.

45 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, Appunto per il gabinetto dell’on.le ministro del 15/2/1960.

46 ARS, 1931, šk.1172, d. 3220-2, 45-46.

would have been awarded freedom of movement and proposed to settle them in closed camps. The Minister of Defence Randolfo Pacciardi shared the same opinion because:

Besides a modest percentage of political refugees, the majority of them were adventurers of various nationalities, devoted to shady activities that very often turned out to be a real military espionage, certainly connected with paramilitary subversive organizations and espionage and sabotage networks. The most serious threat is provided by the presence of individuals from the Balkan Slavic group⁴⁷.

Sforza rejected this proposal stating that, according IRO criteria, nobody could be imprisoned if he had not been previously convicted. Moreover, he explained, Italy had to act according to IRO guidelines for both political and economic reasons. Firstly, IRO was one of the “main weapons deployed by the Western nations against communism”, a goal shared by Italy, too. Last but not least, the flow of refugees would have brought money and some compensation: for instance IRO was supposed to provide ships for Italian emigrants. The Minister of Foreign Affairs also hoped that IRO would have evolved in an organization dealing with international migrations which would have helped the Italian government to resettle its surplus labour force abroad⁴⁸.

As time went by, the Italian authorities kept complaining with international officials about the economic burden represented by asylum seekers and demanded a higher economic engagement of the international community and a faster resettlement of the refugees in other countries. In unofficial discussions Yugoslav and Italian diplomats agreed on the fact that the majority of the applications for political asylum were submitted by economic migrants but due to the pressure of public opinion and the Catholic Church they were compelled to accept a much larger number of applications. At the same time, the officials of the Italian government dealing with migration issues were heartily recommending the Yugoslavs to establish contacts with the countries of emigration in order to sign agreements for the recruitment of labour force and they even offered themselves to help the Yugoslavs thanks to the experience Italy gained with emigration⁴⁹.

OPENING UP THE YUGOSLAV BORDERS

The question of emigration represented a major challenge for the Yugoslav authorities throughout the post-war years. In the early 1950s, the changes in economic organization, including the Law on Self-Management, resulted in a rate of unemployment around 6-7% already in 1952 (Woodward, 1995, 4-5). Even if it started to be considered as the price of allowing a workers’ participation in workplaces, a pragmatic solution had to be found. The Yugoslav authorities deployed different strategies in order to come to terms with the drain of people represented by illegal emigration, which could have delegitimized the

47 ACS, Mi, Gabinetto, 1950-52, b. 105, Transito 100.000 profughi dall’Europa centrale del 7/4/1949.

48 Ibidem

49 DA, Italija, 1966, fasc. 69, 414162; 414169.

system from its foundations. The first reaction was repression. As we have seen, until the early 1960s everyone who had illegally left the country was regarded as an “enemy” of the state even if they had never been involved in politics before.

The State security administration, widespread both within and outside the country, engaged itself in preventing escapes across the border. The security forces collected information and started patrolling trains and buses in the border area. However, according to the Italian sources, the population living close to the Italian border was not so ready to collaborate with the Yugoslav police in order to stop illegal migration⁵⁰, as was the population living close to the Austrian border. If all those measures proved to be ineffective, border guards were supposed to stop people who tried to escape in different ways, exceptionally even using weapons. Sometimes there were scuffles at the border, in at least one case border guards shot at a refugee’s arm and it happened to be that a Yugoslav soldier, running after a fugitive, entered into Italian territory with a watch dog⁵¹. Especially in the early 1950s the documents testify a certain number of casualties, shot by the border police when trying to cross the border⁵².

According to the 1951 Penal Code, whose practical application fluctuated throughout the years, Yugoslav citizens arrested by the border police when attempting to cross the border illegally could be condemned to imprisonment or to pay an administrative fine. We have notices of hard punishments still in the 1950s but criteria became less strict throughout the decade. Moreover, since 1955 Italian authorities started repatriating Yugoslav migrants who had not been awarded the status of eligibility. Edvard Kardelj tackled this topic in a discussion with some established Slovenian personalities from Trieste, held in Brijuni in the same year. They informed him of a discussion which occurred between a local priest and a representative of the United Nations Office for Refugees in Rome. The international official agreed with the new policy of the Italian government about repatriations but it stressed it could have continued only at the conditions that Yugoslavia did not punish people who were repatriated or did punish them but not in a harsh way. Kardelj briefly explained the official position of the Yugoslav government on that topic:

In the majority of the cases we are talking about people who go abroad convinced that they will live better there, we are talking about people who could be given passports if we had more foreign currency. All our restrictions come from our problem with foreign currency. As much as comrade Kardelj knows, even now our position is not to punish people who voluntary come back and, if he is not wrong, not to punish nor people who are repatriated by Italy. However, comrade Kardelj agrees with the idea that we should not punish too harshly those transgressors⁵³.

50 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, Afflusso di clandestini dalla Jugoslavia – Elaborati statistici per il triennio 1955-1956-1967 del 26/3/1958, 10.

51 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 424, fasc. Gorizia profughi stranieri 13730/36, 1468/102 del 3/4/1957, Fonografica a mano riservato urgente del 1/2/1957. ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, fasc. Profughi stranieri. Affari generali 17370/93, s. fasc. clandestini jugoslavi afflusso 17370/93.

52 ACS, MI, Gabinetto, 1950-52, b. 81, 206/86 del 23/10/1952.

53 DA, Politička arhiva strogo pov., F II, 1955, d. 7, 191 p. 5.

In the documents from the Italian Ministry of Internal Affairs, there are references to the lack of punishment for migrants caught when trying to cross the border in 1956, a liberalization which was interpreted as an expression of the fact that the Yugoslavs were intentionally letting people cross the border in order to use emigration as a safety valve for their rising unemployment. In fact, the relaxation resulted in a much larger flow of migrants⁵⁴. The borders seems to have been porous and documents refer to migrants who reached Italy and, while their applications for asylum were processed, went back and forth to Yugoslavia.

However, since the second half of 1957, probably due to the need of facing such a huge drain of people, border control measures were tightened again, even deploying weapons and dogs⁵⁵. However, at the end of that decade imprisonment was still regarded as an extreme measure. Since the early 1950s more and more Yugoslav politicians – especially from the areas particularly affected by emigration – started reflecting upon an effective strategy to come to terms with this illegal flow of people across the border. At the same time in international meetings federal authorities usually maintained that Yugoslav emigration flow was a *longue durée* phenomenon related to economic reasons, but avoided mentioning that they were limiting it⁵⁶.

The first step towards the liberalization of migration flows was 1962 Law on amnesty, which de-criminalized previous economic migration. According to it, former Yugoslav citizens who had previously illegally left the country – with the exception of war criminals and anti-Yugoslav emigrants – were allowed to regularize their position. Three years later, in 1965, already 13,395 migrants had visited Slovenia⁵⁷, even if the same measure proved to be less successful with more radicalized communities such as the Croatian one. However, Law on amnesty contributed in depriving the topic of external migration of the subversive meaning connected to illegal practices.

The main reasons for such a sudden change in Yugoslav attitudes toward migrations were economic. Since the early 1960s the theories on full employment were definitely abandoned and in 1963-64 the restrictions to labour migrations were abolished, opening the borders to everyone who was eager to look for a job abroad. Yugoslavia, affected by emerging difficulties in its labour market, turned its opposition towards the external emigration of its citizens – perceived as an impoverishment of its human capital – into a more favorable and pragmatic approach: the remittances back to Yugoslavia were introducing foreign currency in the country and their departure contributed in reducing unemployment. The supporters of the idea of opening the border to labour force were presenting this topic as an internationalization of the labour market (Zimmerman, 1987, 77). In 1965 Tito's speech pragmatically admitted that it made no sense forcing someone in Yugoslavia if there were not enough jobs (Novinščak, 2009, 126).

54 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, Afflusso clandestini dalla Jugoslavia (Quest. Trieste) 1957 del 25/8/1957

55 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, Afflusso di clandestini dalla Jugoslavia – Elaborati statistici per l'anno 1958 del 9/5/1959.

56 ACS, MI, Gabinetto, 1957-1960, b. 425, Afflusso di clandestini dalla Jugoslavia. Elaborati statistici per gli anni 1955-1956-1957, del 26/3/1958, 9.

57 ARS, 1931, šk. 1440, Poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve za leto 1965 (zap. št. 18).

Turning their contrariness towards external migration in an exploitation of the phenomenon, the Yugoslav authorities were just accepting mere facts: that in the previous years more and more Yugoslavs had gone abroad to work illegally and more and more passports had been refused with the explanation they were planning to go to work abroad. Nevertheless, according to data from the League of the Communist of Croatia just in 1962 8,000-9,000 people illegally and other 10,754 legally had gone abroad to look for a job (Brunnbauer, 2009, 45). According to the Slovenian sources, in 1960 633 individuals legally obtained a permission to go to work abroad, in 1961 they were already 3,113 and in 1965 they were 7,533, usually heading to Austria or Germany⁵⁸. This flow seemed unstoppable, even because since the early 1960s the number of people crossing the border with documents and not coming back was increasing: even a stricter control of the border would not have proved to be effective. In the second half of the 1960s the number of applications for asylum in Italy dramatically decreased, a fact that even contemporaries put in relation with the liberalization drive in Yugoslav migration policies⁵⁹.

In the second half of the 1960s Yugoslavia signed bilateral agreements for the recruitment of labour force with France (1965), Austria, Sweden and, above all, Germany in 1968, leading to the transfer of hundreds of thousands of Yugoslav citizens abroad, reaching a peak of 860,000 Yugoslav workers in 1973 (Zimmerman, 1987, 81). Due to the growing flow towards Germany and Austria, the word *gastarbajter* entered the Serbo-Croatian language in order to refer to all the Yugoslav workers abroad. The official definition of “workers on a temporary stay abroad” stressed the references to a final return to Yugoslavia, an idea which met the expectations of the German policies (Novinščak, 2009, 127). Yugoslavia became the only socialist country allowing its citizens to emigrate abroad, a flow which was just slowed down by the 1973 economic crisis (Zimmerman, 1987, 81). As we have seen, in the same years the number of Yugoslav citizens claiming asylum in Italy decreased dramatically.

Looking back at this phenomenon in the early 1970s, one of the members of Slovenska izseljenska matica (Slovenia Emigrant Society) summed it up in one sentence: “we legalize departures abroad because people were escaping across the border” (Drnovšek, 2010, 284). However, opening Yugoslavia’s doors was not just a mere question of containment, but also a matter of political convenience. Previously, the fact that claiming asylum was the only legal way to stay abroad, turned Yugoslav migrants, mostly just eager to go to work abroad, into – officially – asylum seekers, a status which implied a political connotation of opposition towards the Yugoslav government⁶⁰. Moreover, in refugee camps where they were settled, Yugoslav asylum seekers were likely to come into contact with members of the numerous and active anti-Yugoslav émigré organizations, that often helped the newcomers. Providing legal channels to be recruited and a network of governmental organizations seemed to be the only solution to keep economic migrants

58 ARS, 1931, šk. 1440, Poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve za leto 1961 (zap. št. 14), 18; Poročilo Republiškega sekretariata za notranje zadeve za leto 1965 (zap. št. 18), 22.

59 DA, Italija, 1966, f. 69, d. 3, 426466; Italija, 1970, f. 81, d. 6, 429165.

60 AJ, SSRNJ, f. 492, Problematika iseljenišva, 9-10.

loyal to their homeland and to weaken the subversive potential of political emigration. The dramatic events of the 1990s, with the dominant role played by radicalized diasporas, would have proved how optimistic this vision was. However, on a short term the legalization of labour migration provided a solution for internal problems and enhanced the external image of Yugoslavia, as the only socialist country whose citizens could enjoy some freedom of movement.

POT NA ZAHOD. JUGOSLOVANSKI PROSILCI ZA AZIL
V ITALIJI (1955–1968)*Francesca ROLANDI*

Filozofski fakultet u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka, Hrvatska

e-mail: francesca.rolandi@gmail.com

POVZETEK

V obdobju 1955–1968 je vsako leto na tisoče Jugoslovance zaprosilo za azil v sosednjih zahodnih državah. Italija je delovala kot država prvega azila za jugoslovanske državljane, ki so jih mednarodne organizacije kasneje premestile ali ki so odšli naprej proti severni Evropi. Ta migracijska pot, ki je bila do odprtja Jugoslavije za delovne migracije edina možna, je pomembna za preučevanje prepletenosti političnih in gospodarskih dejavnikov, ki so spodbujali odseljevanje. V prispevku, ki temelji na – povečini svežih – arhivskih virih iz italijanskih, slovenskih, srbskih in hrvaških arhivov, je obravnavanih več tem: od evropskega konteksta razselitve po drugi svetovni vojni do italijanske migracijske politike, od vsakdanjega življenja v italijanskih begunskih taboriščih do stikov s protijugoslovansko politično emigracijo. V zaključnem delu avtorica raziskuje odnos tako italijanskih kot jugoslovanskih oblasti do omenjenega migracijskega toka, upoštevajoč preplet ekonomskih in političnih vprašanj kot tudi vpliv mednarodnih dogodkov. V prvi polovici šestdesetih let prejšnjega stoletja se je v Jugoslaviji uveljavil pragmatični pristop, ki je privedel do liberalizacije politike mobilnosti in legalizacije delovnih migracij, zaradi česar je število jugoslovanskih prosilcev za azil v Italiji dramatično upadlo. Čeprav je jugoslovanskemu vodstvu uspelo vzpostaviti pravne in neposredne poti za delovne migrante, pa izseljevanju v tuje države ni moglo odvzeti političnih protijugoslovanskih konotacij.

Ključne besede: Italija, Jugoslavija, prosilci za azil, meddržavne migracije, hladna vojna

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

AAAI – Amministrazione Attività Assistenziali Italiane e Internazionali

ACS – Archivio Centrale dello Stato (Roma)

AJ – Arhiv Jugoslavije (Beograd)

ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana)

DA – Diplomatski Arhiv (Beograd)

DGAP – Direzione Generale Assistenza Pubblica

fond 1220 – Centralni Komitet Saveza Komunista Hrvatske

fond 1931 – Republiški sekretariat za Notranje Zadeve

fond 507 – Ideološka Komisija

HDA – Hrvatski Državni Arhiv

MI – Ministero dell'Interno

PCM – Presidenza Consiglio dei Ministri

PS – Pubblica Sicurezza

SSRNJ – Socijalistički Savez Radnog Naroda Jugoslavije

UZC – Ufficio Zone di Confine

Adriano, P., Cingolani, G. (2011): *La via dei conventi. Ante Pavelić e il terrorismo ustascia dal fascismo alla guerra fredda.* Milano, Mursia.

Bade, K. J. (2001): *L'Europa in movimento. Le migrazioni dal Settecento a oggi.* Roma, Laterza.

Ballinger, P. (2003): *History in Exile. Memory and Identity at the Borders of the Balkans.* Princeton, Princeton University Press.

Brunnbauer, U. (2009): *Labour Emigration from the Yugoslav Region from the late 19th Century to the End of Socialism: Continuities and Changes.* In Brunnbauer, U. (ed.): *Transnational Societies, Transterritorial Politics. Migration in the (Post)Yugoslav Region, 19th -21st Century.* München, R. Oldenberg, 17-49.

Ciampani, A. (2002): *L'amministrazione per gli aiuti internazionali. La ricostruzione dell'Italia tra dinamiche internazionali e attività assistenziali.* Milano, F. Angeli.

Di Sante, C. (2011): *Stranieri indesiderabili. Il Campo di Fossoli e i "centri raccolta profughi" in Italia (1945-1970).* Verona, Ombre Corte.

Drnovšek, M. (2010): *Izseljavanje, "rak rana" slovenskega naroda. Od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države.* Ljubljana, Nova Revija.

Gatrell, P. (2011): *Free World? The Campaign to Save the World's Refugees 1958-1963.* Cambridge, Cambridge University Press.

Marrus, M. R. (2002): *The Unwanted: European Refugees from the First World War through the Cold War.* Philadelphia, Temple University.

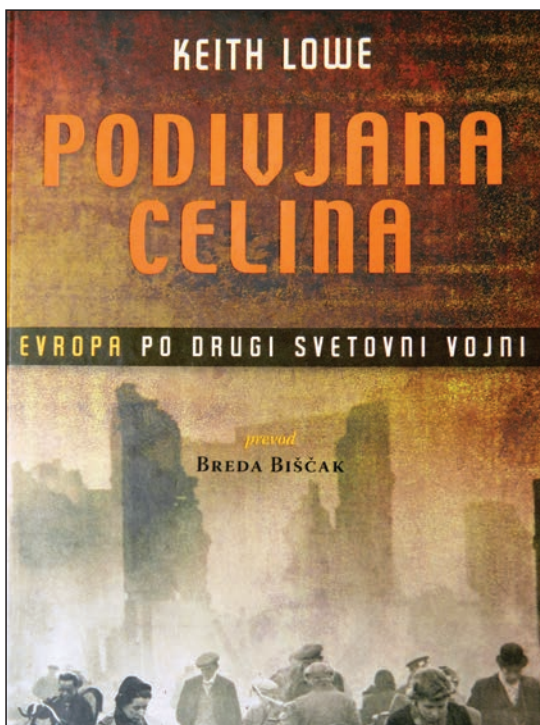
Novinščak, K. (2009): *The Recruiting and Sending of Yugoslav "Gastarbeiter" to Germany: Between Socialist Demands and Economic Needs.* In Brunnbauer, U. (ed.): *Transnational Societies, Transterritorial Politics. Migration in the (Post)Yugoslav Region, 19th -21st Century.* München, R. Oldenberg, 121-143.

- Panjek, A. (2006):** Ricostruire Trieste. Politiche e pratiche migratorie nel secondo dopoguerra. Trieste, EUT.
- Purini, P. (2010):** Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975. Udine, Kappa Vu.
- Salvatici, S. (2008):** Senza casa e senza paese. Profughi europei nel secondo dopoguerra. Bologna, Il Mulino.
- Sanfilippo, M. (2006):** Per una storia dei profughi stranieri nei campi di accoglienza e di reclusione nell'Italia del secondo dopoguerra. Studi emigrazione, 43, 164, 835-856.
- Sluga, G. (2001):** The Problem of Trieste and the Italo-Yugoslav Border. Diffidence, Identity and Sovereignty in Twentieth Century Europe. Albany. State University of New York Press.
- Šušmelj, J. (2005):** Videmski sporazum. In: Pirjevec, J., Bajc, G., Klabjan, B. (ur.): Vojna in mir na Primorskem. Od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954. Koper, Založba Annales.
- Vojnović, B. (ur.) (2010):** Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta saveza komunista Hrvatske, 1955-1959 (svezak 4). Zagreb, Hrvatski državni arhiv.
- Volk, S. (2004):** Esuli a Trieste. Bonifica nazionale e rafforzamento dell'italianità sul confine orientale. Udine, Kappa Vu.
- Woodward, S. L. (1995):** Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia 1945-1990. Princeton, Princeton University Press.
- Wyman, M. (1998):** Dps: Europe Displaced Persons 1945-1951. Ithaca, London, Cornell University Press.
- Zimmerman, W. (1987):** Open Borders, Nonalignment and the Political Evolution of Yugoslavia. Princeton, Princeton University Press.

Keith Lowe: PODIVJANA CELINA: EVROPA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI.
Ljubljana, Modrijan, 2014, 470 strani.

Evropsko zgodovinopisje je bilo pri obravnavi druge svetovne vojne dolgo časa pod vplivom politične in nacionalne naracije. Zlasti od začetka 90. let 20. stoletja dalje oziroma po zaključku hladne vojne pa je evropsko zgodovinopisje omenjeno tematiko pričelo obravnavati z drugačnimi pristopi. V ospredje so postopoma stopile predvsem analize druge svetovne vojne z vidika primerjalne, transnacionalne in socialne zgodovine, kljub temu pa nekatere interpretacije še vedno ostajajo znotraj nacionalnih pogledov. Deloma lahko vzrok za to, da se manj raziskovalcev poslužuje prej omenjenih novih metodoloških pristopov, najdemo v dejstvu, da se mora raziskovalec pri analizi kompleksnega dogajanja druge svetovne vojne in njenih posledic spopasti s precejšnjim problemom vsebinske, prostorske in časovne omejitve. V središču zanimanja različnih raziskovalcev, npr. Erica Hobsbawma, Tonya Judta, Bena Shepharda in Davida Stafforda, je bila do sedaj predvsem analiza Evrope in njene fizične, gospodarske in moralne rekonstrukcije po 8. maju 1945 oziroma »Stunde Null«.

Nasprotno pa se Keith Lowe v prevodu svojega dela *Podivjana celina* (2014) osredotoča predvsem na povojni kaos in pri tem časovno zajame predvsem obdobje med letoma 1944 in 1949. Avtor je obravnavano monografijo prvotno izdal v angleškem jeziku (*Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War Two*. London, Viking, 2012, 496 str.) in jo pri tem naslovil zelo podobno, kot je eno izmed temeljnih študij druge svetovne vojne poimenoval Mark Mazower (*Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. London, Penguin, 1999, 495 str.). Keith Lowe je bil 12 let urednik za zgodovinsko področje pri britanski založbi Cassell, že v svoji prvi monografiji z naslovom *Inferno: The Devastation of Hamburg 1943* (London, Viking, 2007, 480 str.) pa je predvsem na podlagi socialne in ustne zgodovine ter zgodovine »malega človeka« analiziral uničenje in človeško trpljenje, ki ju je povzročila druga svetovna vojna. Lowe v monografiji *Podivjana celina* predstavlja arhivsko gradivo iz različnih arhivov v Szczecinu in Varšavi (*AWK – Archiwum Wscho-dnie, Osrodek Karta – vzhodni arhiv; CAW – Centralne Archiwum*

Wojskowe – vojaški arhiv), Londonu (*TNA, Imperial War Museum, The Sikorski Institute*), New Yorku (*UNRRA, US NARA*), Parizu, Berlinu (*Zentrum gegen Vertreibungen*) in Koblenzu. Obenem analizira tudi spominska pričevanja posameznikov: preživelih žrtev vojnega in povojnega nasilja, zavezniških vojakov, vojnih ujetnikov in humanitarnih delavcev, ki so bili priča različnim oblikam vojnega in povojnega nasilja ter skrajnim življenjskim razmeram.

Štiri ključne dele recenzirane študije predstavljajo zapuščina vojne, maščevanje, etnično čiščenje in državljanska vojna, s katerimi skuša avtor opisati kaos. Obenem analizira tudi moralni razkroj v takratni družbi in pri tem izpostavi primere kraj, črnega trga, različnih oblik nasilja, posilstva in izobčenje otrok po različnih evropskih državah. Prav tako skuša Lowe razložiti, zakaj je prišlo do povojnega maščevanja. Pri tem izpostavi predvsem: zamenjavo pozicije moči; željo po vrnitvi moralnega ravnovesja; razbremenitev frustracij nacifašizma in vojne; dejstvo, da so posameznike in skupnosti maščevalna dejanja navdale z občutkom, da niso več le pasivni opazovalci dogajanja; dejstvo, da je maščevanje občasno pomenilo nadaljevanje vojnega nasilja ali pa sredstvo za doseglo še radikalnejših ciljev.

Kljub temu pa je evropsko zgodovinopisje glede raziskav povojnega maščevanja še vedno na začetku. Treba bo odgovoriti na različna vprašanja, kot na primer: Kdo je izvajal maščevanja? Kakšna sta bila profil in motiv teh oseb? Kateri so bili njihovi razlogi? Jih gre iskati v njihovi predzgodovini – so npr. tudi sami doživeli travmatične izkušnje v času vojne (npr. požig rodne vasi, posilstvo žene, poboje v družini), je šlo za splet osebnih lastnosti, ali pa za izvrševanje ukazov nadrejenih in deloma pod prisilo?

Avtor obravnava tudi problematiko »etničnega čiščenja« v Evropi. Pri tem pa ne problematizira uporabe samega termina »etnično čiščenje«, ki so ga kot nekakšno novost pravzaprav »izumili« zahodni mediji, ko so v času vojne v Jugoslaviji med letoma 1991 in 1995 poročali o tamkajšnjih bojih in grozodejstvih. Problematično pri študijah, ki raziskujejo »etnično čiščenje« v Evropi, je, da se na nek način ustvarja mit o enotnem procesu, ki je zajel Evropo v 20. stoletju, ne glede na čas in prostor. V tem delu knjige Lowe analizira povojni odnos do Judov, primere »čiščenja« na obmejnih območjih Poljske in Ukrajine, izgon *Volksdeutscherjev* iz srednje in vzhodne Evrope ter primer Jugoslavije kot »Evrope v malem«. Avtor pri tem dobro izpostavi problematiko statističnih podatkov, katerih natančnost je pomembna tudi zaradi dejstva, da se jih marsikdaj izrabí v politične namene. Pri tem bralcu nudi številne možnosti primerjave uradnih virov in literature. Glede izgona *Volksdeutscherjev* iz srednje in vzhodne Evrope je avtor mnenja, da je pri tem procesu šlo za maščevanje, »ki je ušlo z vajeti«. Pri tem procesu izpostavlja predvsem dogovarjanja na mednarodni ravni, in sicer na teheranski in potsdamski konferenci. Ne omenja pa nacionalnih in lokalnih posebnosti po posameznih državah srednje in vzhodne Evrope, kar pa je na nek način razumljivo, saj gre za zelo obsežno tematiko. Kljub temu velja izpostaviti, da je bil konsenz glede etnično homogenih območij v povojni Evropi, zlasti na ravni velesil, zelo visok. To dejstvo dokazujejo tudi medvojni načrti Britancev o izgonu *Volksdeutscherjev* kakor tudi drugih »nezaželenih« manjšin (zlasti v obmejnih območjih) iz srednje in vzhodne Evrope, saj so bile razumljene kot vir nestabilnosti in delni krivec za drugo svetovno vojno. Slednjega avtor v knjigi ne analizira. Lowe meni,

da je treba poznati nepravilnosti in mučenja, ki so se dogajala nad Nemci. Hkrati pa ob tem izpostavi nevarnost ustvarjanja prikladnih mitov, predvsem z namenom zamenjevanja vloge »storilcev in žrtev«. Hkrati pa opozori še na nekatere druge problematične mite, ki so nastali v povojni Evropi, kot npr. o enotnem odporu proti nacifašizmu, o *izključno* nemški krivdi za drugo svetovno vojno, o nedolžnosti desnice v Italiji in Franciji. Potvrjena dejstva so veliko nevarnejša kot dejanska. Poleg tega pa si pozabe tudi ne bi smeli želeli, saj so komunistični režimi v povojni Evropi skušali poskrbeti za pozabo določenih dogodkov, kar je med prebivalstvom doseglo ravno nasprotni učinek. Če želimo prekiniti začaran krog sovraštva in nasilja, moramo pokazati, kako lahko nasprotni pogledi na zgodovino obstajajo drug ob drugem. Pri tem pa je treba zadeve umestiti v ustrezen zgodovinski kontekst in ne obračunavati s statističnimi podatki.

Po mnenju Lowa so v Jugoslavijo združene vse tematike, ki jih obravnava v knjigi: maščevanje in »etnično čiščenje«, revolucionarno gibanje in odpor, državljanska in razredna vojna ter politično motivirano nasilje, zato jo poimenuje »Evropa v malem«. Glavno sporočilo tega dela knjige je, da kljub stereotipnim predstavam o krutosti in mitu o »balkanskem nasilju«, ki se je oblikoval zlasti po padcu komunizma in jugoslovanskih vojnah v začetku 90. let 20. stoletja, nasilja na Balkanu po letu 1945 ne bi smeli jemati kot edinstven primer, temveč kot simbol razčlovečenja, ki je doletelo vso celino. Kljub temu se v tem delu knjige kaže pomanjkanje primarnih arhivskih virov, hkrati pa avtor velikokrat citira predvsem publikacije italijanskega zgodovinarja. Kot sem prikazal zgoraj, ima monografija *Podivjana celina* na določenih delih zagotovo sive lise. Kljub temu pa nudi možnost širšega pogleda oz. možnosti primerjave povojnega kaosa in moralnega razkroja v evropskih državah na vzhodu in zahodu.

Miha Kosmač

NAVODILA AVTORJEM

1. Revija ACTA HISTRIAE objavlja **izvirne** in **pregledne** znanstvene članke s humanistično vsebino, zlasti s področja zgodovinopisja. Temeljno geografsko območje, ki ga publikacija pokriva, je Istra in mediteranska Slovenija ter vsebine, ki se na podlagi interdisciplinarnih in primerjalnih preučevanj povezujejo s sredozemskimi deželami. Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek.
2. Sprejemamo članke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Avtorji morajo zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil.
3. Članki naj obsegajo do 36.000 znakov brez presledkov. Članek je mogoče oddati na e-naslov ActaHistriae@gmail.com ali na elektronskem nosilcu (CD) po pošti na naslov uredništva.
Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
4. Naslovna stran članka naj vsebuje naslov in podnaslov članka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov inštitucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko in naslovom elektronske pošte.
5. Članek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (max. 100 besed) od povzetka (cca. 200 besed).
V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Izvleček naj ne vsebuje komentarjev in priporočil.
Povzetek vsebuje opis namena in metod dela ter povzame analizo oziroma interpretacijo rezultatov. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.
6. Avtorji naj pod izvleček članka pripišejo ustrezne **ključne besede (5–7)**. Potrebni so tudi **angleški (ali slovenski) in italijanski prevodi** izvlečka, povzetka, ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu.
7. Zaželeno je tudi (originalno) **slikovno gradivo**, ki ga avtor posreduje v ločenih datotekah (jpeg, tiff) z najmanj 300 dpi resolucije pri želeni velikosti. Največja velikost slikovnega gradiva je 12x15 cm. Vsa potrebna dovoljenja za objavo slikovnega in arhivskega gradiva (v skladu z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah) priskrbi avtor sam in jih predloži uredništvu pred objavo članka. Vse slike, tabele in grafične prikaze je potrebno tudi podnasloviti in zaporedno oštevilčiti.
8. **Vsebinske opombe**, ki besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo *pod črto*.
Bibliografske opombe, s čimer mislimo na citat – torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije, sestavljajo naslednji podatki: *avtor, leto izida* in – če citiramo točno določeni del besedila – tudi navedba *strani*. Bibliografske opombe vključimo v glavno besedilo. Primer: (Pirjevec, 2007, 219) ali (Pirjevec, 2007).

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Viri in literatura* (najprej navedemo vse vire, nato literaturo). Pri tem avtor navede izključno dela ter izdaje, ki jih je v članku citiral.

Popolni podatki o tem delu v poglavju Literatura pa se glasijo:

Pirjevec, J. (2007): "Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se navedbe med seboj razlikujejo. Primer: (Pirjevec, 2007a) in (Pirjevec, 2007b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Pirjevec, 2007a; Verginella, 2008).

- 9. Pri citiranju arhivskih virov med oklepaji** navajamo kratico arhiva, kratico arhivskega fonda / signaturo, številko tehnične enote in številko arhivske enote.

Primer: (ARS-1851, 67, 1808).

V primeru, da arhivska enota ni znana, se dokument citira po naslovu v *opombi pod črto*, in sicer z navedbo kratice arhiva, kratice arhivskega fonda / signaturo, številke tehnične enote in naslova dokumenta. Primer:

ARS-1589, 1562, Zapisnik seje Okrajnega komiteja ZKS Koper, 19. 12. 1955.

Kratice razložimo v poglavju o virih na koncu članka, kjer arhivske vire navajamo po abecednem vrstnem redu. Primer:

ARS-1589 – Arhiv republike Slovenije (ARS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond 1589).

- 10. Pri citiranju časopisnih virov** med tekstom navedemo ime časopisa, datum izdaje ter strani:

(Primorske novice, 11. 5. 2009, 26).

V primeru, da je znan tudi naslov članka, celotno bibliografsko opombo navedemo pod črto:

Primorske novice, 11. 5. 2009: Ali podjetja merijo učinkovitost?, 26.

V seznam virov in literature izpišemo ime časopisa / revije, Kraj, založnika in periodo izhajanja:

Primorske novice. Koper, Primorske novice, 1963–.

- 11. Poglavje o virih in literaturi** je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote – knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Kraj, Založba. Npr.:

Šelih, A., Antić, G. M., Puhar, A., Renner, T., Šuklje, R., Verginella, M., Tavčar, L. (2007): Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Tuma - SAZU.

V zgornjem primeru, kjer je *avtorjev več kot dva*, je korekten tudi citat:

(Šelih et al., 2007)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** – npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Darovec, D. (2011): Moderna štetja prebivalstva in slovensko-hrvaška etnična meja v Istri. V: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): Slovensko-hrvaško sosodstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo. Koper, Univerzitetna založba Annales, 129-142.

- Opis članka v **reviji**:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, letnik, številka. Kraj, strani od-do. Primer:

Čeč, D. (2007): Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve? Spreminjanje podobe detomora v 18. in začetku 19. stoletja. Acta Histriae, 15, 2, 415-440.

- opis ustnega vira:

Informator (leto pričevanja): Ime in priimek informatorja, leto rojstva, vloga, funkcija ali položaj. Način pričevanja. Oblika in kraj nahajanja zapisa. Primer:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, r. 1930, župnik v Vižinadi. Ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.

- opis vira iz internetnih spletnih strani:

Če je mogoče, internetni vir zabeležimo enako kot članek in dodamo spletni naslov ter v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

Če avtor ni znan, navedemo nosilca spletne strani, leto objave, naslov in podnaslov besedila, spletni naslov in v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran. Če leto objave ni znano, damo v oklepaj leto pristopa na to stran:

UP ZRS (2009): Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper. Znanstveni sestanki in konference. [Http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm](http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm) (2. 2. 2009). Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega / istih avtorja/-jev.

12. **Kratice** v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.
13. Pri **ocenah publikacij** navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).
14. Prvi odtis člankov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v enem tednu. Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.
15. Za dodatna pojasnila v zvezi z objavo člankov je uredništvo na voljo.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER GLI AUTORI

1. La rivista ACTA HISTRIAE pubblica **articoli scientifici originali e rassegne** relativi alla sfera degli studi umanistici, in particolare la storiografia. L'area geografica di base coperta dalla pubblicazione include l'Istria e la parte mediterranea della Slovenia, nonché tutti gli altri temi che si ricollegano al Mediterraneo in base a studi interdisciplinari e comparativi. Tutti gli articoli vengono recensiti. La recensione è completamente anonima.
2. La Redazione accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese. Gli autori devono garantire l'ineccepibilità linguistica dei testi.
3. Gli articoli devono essere di lunghezza non superiore alle 36.000 caratteri senza spazi. Possono venir recapitati all'indirizzo di posta elettronica ActaHistriae@gmail.com oppure su supporto elettronico (CD) per posta ordinaria all'indirizzo della Redazione.
L'autore garantirà l'originalità dell'articolo e si impegnerà a non pubblicarlo altrove.
4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, denominazione ed indirizzo dell'ente di appartenenza o, in alternativa, l'indirizzo di casa, nonché l'eventuale indirizzo di posta elettronica.
5. I contributi devono essere corredati da un **riassunto** e da una **sintesi**. Quest'ultima sarà più breve (max. 100 parole) del riassunto (cca 200 parole).
Nella *sintesi* si descriveranno brevemente i metodi e i risultati delle ricerche e anche i motivi che le hanno determinate. La sintesi non conterrà commenti e segnalazioni.
Il *riassunto* riporterà in maniera sintetica i metodi delle ricerche, i motivi che le hanno determinate assieme all'analisi, cioè all'interpretazione, dei risultati raggiunti. Si eviterà di riportare conclusioni omesse nel testo del contributo.
6. Gli autori sono tenuti ad indicare le **(5–7) parole chiave** adeguate. Sono necessari anche le **traduzioni in inglese (o sloveno) e italiano** della sintesi, del riassunto, delle parole chiave, delle didascalie, delle fotografie e delle tabelle.
7. L'eventuale **materiale iconografico** (originale) va preparato in formato elettronico (jpeg. / tiff) e consegnato in file separati alla definizione di 300 dpi a grandezza desiderata, purché non ecceda i 12x15 cm. Prima della pubblicazione, l'autore provvederà a fornire alla Redazione tutte le autorizzazioni richieste per la riproduzione del materiale iconografico ed archivistico (in virtù della Legge sui diritti d'autore). Tutte le immagini, tabelle e grafici dovranno essere accompagnati da didascalie e numerati in successione.

8. Le **note a piè di pagina** sono destinate essenzialmente a fini esplicativi e di contenuto. I **riferimenti bibliografici** richiamano un'altra pubblicazione (articolo). La nota bibliografica, riportata nel testo, deve contenere i seguenti dati: *cognome dell'autore, anno di pubblicazione* e, se citiamo un determinato brano del testo, anche le *pagine*. Ad es.: (Isotton, 2006, 25) oppure (Isotton, 2006).

I riferimenti bibliografici completi delle fonti vanno quindi inseriti nel capitolo Fonti e bibliografia (saranno prima indicate le fonti e poi la bibliografia). L'autore indicherà esclusivamente i lavori e le edizioni citati nell'articolo.

I dati completi sulle pubblicazioni nel capitolo Fonti e bibliografia verranno riportati in questa maniera:

Isotton, R. (2006): Crimen in itinere. Profili della disciplina del tentativo dal diritto comune alle codificazioni moderne. Napoli, Jovene.

Se si citano *più lavori dello stesso autore* pubblicati nello stesso anno accanto al cognome va aggiunta una lettera in ordine alfabetico progressivo per distinguere i vari lavori. Ad es.:

(Isotton, 2006a) e (Isotton, 2006b).

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e va riportato nello stesso modo come sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. Per es.:

(Isotton, 2006; Massetto, 2005).

9. Le **fonti d'archivio** vengono citate nel testo, *tra parentesi*. Si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, numero del documento (non il suo titolo). Ad es.: (ASMI-SLV, 273, 7r).

Nel caso in cui un documento non fosse contraddistinto da un numero, ma solo da un titolo, la fonte d'archivio verrà citata *a piè di pagina*. In questo caso si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, titolo del documento. Ad es.:

ACS-CPC, 3285, Milanovich Natale. Richiesta della Prefettura di Trieste spedita al Ministero degli Interni del 15 giugno 1940.

Le sigle utilizzate verranno svolte per intero, in ordine alfabetico, nella sezione "Fonti" a fine testo. Ad es.:

ASMI-SLV – Archivio di Stato di Milano (ASMI), f. Senato Lombardo-Veneto (SLV).

10. Nel citare **fonti di giornale** nel testo andranno indicati il nome del giornale, la data di edizione e le pagine:

(Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009, 26)

Nel caso in cui è noto anche il titolo dell'articolo, l'intera indicazione bibliografica verrà indicata *a piè di pagina*:

Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009: Da Mestre all'Archivio segreto del Vaticano, 26. Nell'elenco Fonti e bibliografia scriviamo il nome del giornale. Il luogo di edizione, l'editore ed il periodo di pubblicazione.

Il Corriere della Sera. Milano, RCS Editoriale Quotidiani, 1876–.

11. Il capitolo **Fonti e bibliografia** è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un'opera compiuta:

autore/i (anno di edizione): Titolo. Luogo di edizione, casa editrice. Per es.:

Cozzi, G., Knapton, M., Scarabello, G. (1995): La Repubblica di Venezia nell'età moderna – dal 1517 alla fine della Repubblica. Torino, Utet.

Se *gli autori sono più di due*, la citazione è corretta anche nel modo seguente:

(Cozzi et al., 1995).

Se indichiamo una parte della pubblicazione, alla citazione vanno aggiunte le pagine di riferimento.

- Descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore/i del contributo (anno di edizione): Titolo. In: autore/curatore del libro: titolo del libro. Luogo di edizione, casa editrice, pagine (da-a). Per es.:

Clemente, P. (2001): Il punto sul folklore. In: Clemente, P., Mugnaini, F. (eds.): Oltre il folklore. Roma, Carocci, 187–219.

- Descrizione di un articolo in una **pubblicazione periodica – rivista**:

autore/i (anno di edizione): Titolo del contributo. Titolo del periodico, annata, nro. del periodico. Luogo di edizione, pagine (da-a). Per es.:

Miletti, M. N. (2007): La follia nel processo. Alienisti e procedura penale nell'Italia postunitaria. Acta Histriae, 15, 1. Capodistria, 321–342.

- Descrizione di una fonte orale:

informatore (anno della testimonianza): nome e cognome dell'informatore, anno di nascita, ruolo, posizione o stato sociale. Tipo di testimonianza. Forma e luogo di trascrizione della fonte. Per es.:

Predonzan, G. (1998): Giuseppe Predonzan, a. 1923, contadino di Parenzo. Testimonianza orale. Appunti dattiloscritti dell'intervista presso l'archivio personale dell'autore.

- Descrizione di una fonte tratta da pagina internet:

Se è possibile registriamo la fonte internet come un articolo e aggiungiamo l'indirizzo della pagina web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). (15. 9. 2008). [Http://www. trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf)

Se l'autore non è noto, si indichi il webmaster, anno della pubblicazione, titolo ed eventuale sottotitolo del testo, indirizzo web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso. Se l'anno di edizione non è noto si indichi tra parentesi l'anno di accesso a tale indirizzo:

UP CRS (2009): Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria. Convegni. [Http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm](http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm) (2. 2. 2009).

La bibliografia va compilata in ordine alfabetico secondo i cognomi degli autori ed anno di edizione, nel caso in cui ci siano più citazioni riferibili allo stesso autore.

12. Il significato delle **abbreviazioni** va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo. L'elenco delle abbreviazioni sarà riportato alla fine dell'articolo.
13. Per quanto riguarda le **recensioni**, nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 10, vale a dire autore, titolo, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione nonché il numero complessivo delle pagine dell'opera recensita.
14. Gli autori ricevono le **prime bozze** di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno quindi rispedite entro una settimana alla Redazione. In questa fase i testi corretti non possono essere più ampliati. La revisione delle bozze è svolta dalla Redazione.
15. La Redazione rimane a disposizione per eventuali chiarimenti.

LA REDAZIONE

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. The journal ACTA HISTRIAE publishes **original** and **review** scientific articles from the sphere of humanities, historiography in particular. The basic geographic areas covered by this publication are Istria and Mediterranean Slovenia, as well as other topics related to the Mediterranean on the basis of interdisciplinary and comparative studies. All articles are reviewed. The review process is entirely anonymous.
2. The articles submitted can be written in the Slovene, Italian, Croatian or English language. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.
3. The articles should be no longer than 36,000 characters (without spaces). They can be submitted via e-mail (ActaHistriae@gmail.com) or regular mail, with the electronic data carrier (CD) sent to the address of the editorial board. Submission of the article implies that it reports original unpublished work and that it will not be published elsewhere.
4. The front page should include the title and subtitle of the article, the author's name and surname, academic titles, affiliation (institutional name and address) or home address, including post code, and e-mail address.
5. The article should contain the **summary** and the **abstract**, with the former (max. 100 words) being longer than the latter (c. 200 words).
The *abstract* contains a brief description of the aim of the article, methods of work and results. It should contain no comments and recommendations.
The *summary* contains the description of the aim of the article and methods of work and a brief analysis or interpretation of results. It can contain only the information that appears in the text as well.
6. Beneath the abstract, the author should supply appropriate **(5–7) keywords**, as well as the **English (or Slovene) and Italian translation** of the abstract, summary, keywords, and captions to figures and tables.
7. If possible, the author should also supply (original) **illustrative matter** submitted as separate files (in jpeg or tiff format) and saved at a minimum resolution of 300 dpi per size preferred, with the maximum possible publication size being 12x15 cm. Prior to publication, the author should obtain all necessary authorizations (as stipulated by the Copyright and Related Rights Act) for the publication of the illustrative and archival matter and submit them to the editorial board. All figures, tables and diagrams should be captioned and numbered.
8. **Footnotes** providing additional explanation to the text should be written at *the foot of the page*. **Bibliographic notes** – i.e. references to other articles or publications – sho-

uld contain the following data: *author, year of publication* and – when citing an extract from another text – *page*. Bibliographic notes appear in the text. E.g.: (Friedman, 1993, 153) or (Friedman, 1993).

The entire list of sources cited and referred to should be published in the section *Sources and Bibliography* (starting with sources and ending with bibliography).

The author should list only the works and editions cited or referred to in their article.

In the section on *bibliography*, citations or references should be listed as follows:

Friedman, L. (1993): Crime and Punishment in American History. New York, Basic Books.

If you are listing *several works published by the same author in the same year*, they should be differentiated by adding a lower case letter after the year for each item.

E.g.:

(Friedman, 1993a) and (Friedman, 1993b).

If the bibliographic note appears in the footnote, it should be written in the same way.

If listed in the same bibliographic note, individual works should be separated by a semi-colon. E.g.:

(Friedman, 1993; Frost, 1997).

9. When **citing archival records** *within the parenthesis* in the text, the archive acronym should be listed first, followed by the record group acronym (or signature), number of the folder, and number of the document. E.g.:

(ASMI-SLV, 273, 7r).

If the number of the document could not be specified, the record should be cited *in the footnote*, listing the archive acronym and the record group acronym (or signature), number of the folder, and document title. E.g.:

TNA-HS 4, 31, Note on Interview between Colonel Fišera and Captain Wilkinson on December 16th 1939.

The abbreviations should be explained in the section on sources in the end of the article, with the archival records arranged in an alphabetical order. E.g.:

TNA-HS 4 – The National Archives, London-Kew (TNA), fond Special Operations Executive, series Eastern Europe (HS 4).

10. If referring to **newspaper sources** in the text, you should cite the name of the newspaper, date of publication and page:

(The New York Times, 16. 5. 2009, 3)

If the title of the article is also known, the whole reference should be stated *in the footnote*:

The New York Times, 16. 5. 2009: Two Studies tie Disaster Risk to Urban Growth, 3. In the list of sources and bibliography the name of the newspaper. Place, publisher, years of publication.

The New York Times. New York, H.J. Raymond & Co., 1857–.

11. The list of **sources and bibliography** is a mandatory part of the article. Bibliographical data should be cited as follows:

- Description of a non-serial publication – a book:

Author (year of publication): Title. Place, Publisher. E.g.:

Barth, F., Gingrich, A., Parkins, R., Silverman, S. (2005): One Discipline, Four Ways. Chicago, University of Chicago Press.

If there are *more than two authors*, you can also use et al.:

(Barth et al., 2005).

If citing an excerpt from a non-serial publication, you should also add the number of page from which the citation is taken after the year.

- Description of an article published in a **non-serial publication** – e.g. an article from a collection of papers:

Author (year of publication): Title of article. In: Author of publication: Title of publication. Place, Publisher, pages from-to. E.g.:

Rocke, M. (1998): Gender and Sexual Culture in Renaissance Italy. In: Brown, I. C., Davis, R. C. (eds.): Gender and Society in Renaissance Italy. New York, Longman, 150–170.

- Description of an article from a **serial publication**:

Author (year of publication): Title of article. Title of serial publication, yearbook, number. Place, pages from-to. E.g.:

Faroqhi, S. (1986): The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600–1630). The Journal of European Economic History, 15, 2. Rome, 345–384.

- Description of an oral source:

Informant (year of transmission): Name and surname of informant, year of birth, role, function or position. Manner of transmission. Form and place of data storage. E.g.:

Baf, A. (1998): Alojzij Baf, born 1930, priest in Vižinada. Oral testimony. Audio recording held by the author.

- Description of an internet source:

If possible, the internet source should be cited in the same manner as an article. What you should add is the website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis):

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

If the author is unknown, you should cite the organization that set up the website, year of publication, title and subtitle of text, website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis). If the year of publication is unknown, you should cite the year in which you accessed the website (within the parenthesis):

UP SRC (2009): University of Primorska, Science and Research Centre of Koper. Scientific meetings. [Http://www.zrs-kp.si/konferenca/retorika_dev/index.html](http://www.zrs-kp.si/konferenca/retorika_dev/index.html) (2. 2. 2009).

If there are more citations by the same author(s), you should list them in the alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

12. The **abbreviations** should *be explained* when they first appear in the *text*. *You can also add a list of their explanations at the end of the article.*
13. The title of a **review article** should contain the following data: author of the publication reviewed, title of publication, address, place, publisher, year of publication and number of pages (or the appropriate description given in Item 10).
14. The authors are sent the **first page proofs**. They should be returned to the editorial board within a week. It is not allowed to lengthen the text during proof-reading. Second proof-reading is done by the editorial board.
15. For additional information regarding article publication contact the editorial board.

EDITORIAL BOARD

